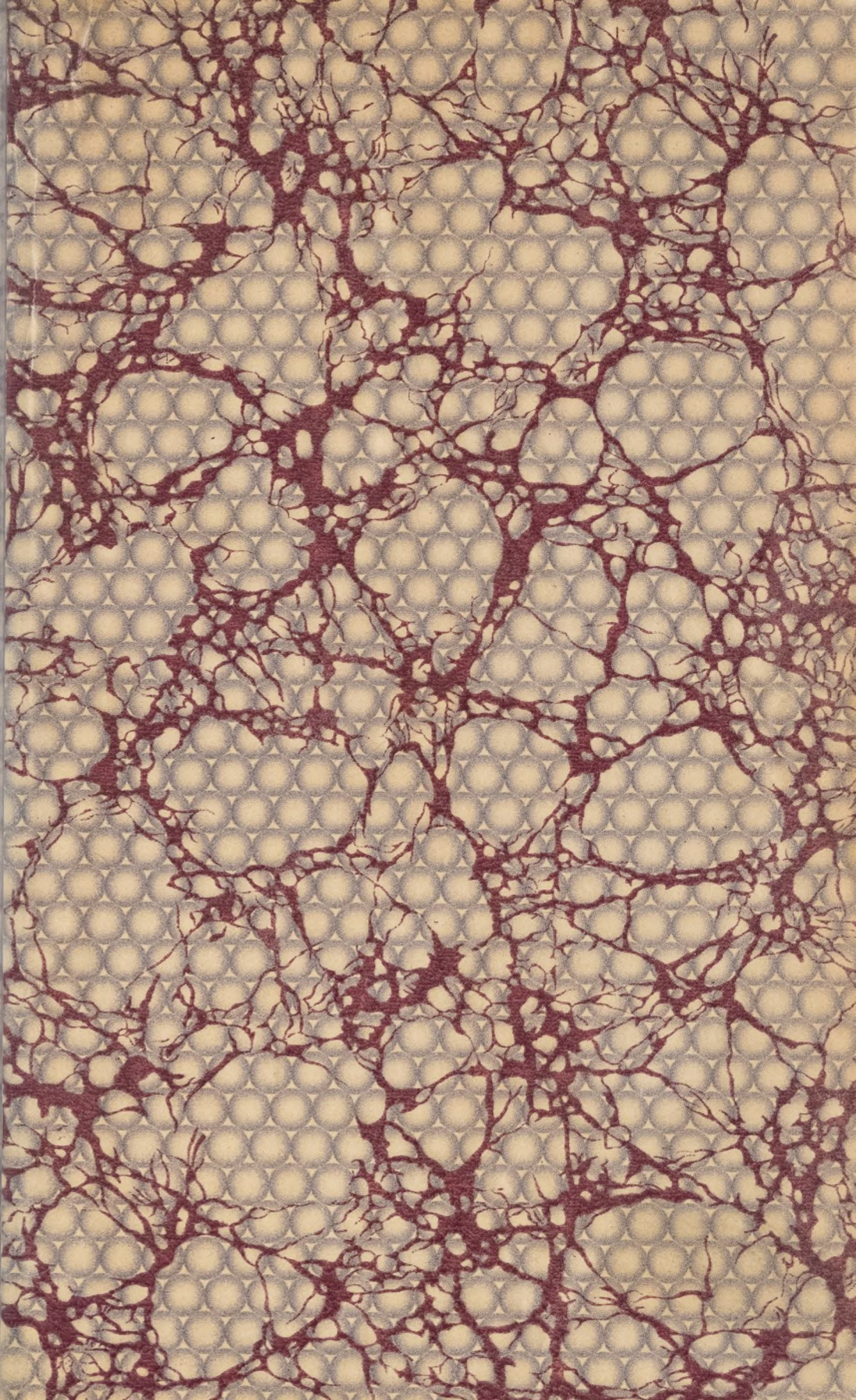

ATA
WA

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM
OF
ARTS
AND
CRAFTS

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΤΗΣ ΥΠΟΥΡΓΙΑΣ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΠΗΛΙΚΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΝ ΤΩ ΟΘΩΝΕΙΩ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΑ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΠΗΛΙΚΑ Δ. Ν.

ΔΙΚΗΓΟΡΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΔΕΣ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

3 — Ὁδὸς Ὀφθαλμιατρείου — 3

1893

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Μ. ΣΧΟΛΗΣ

EN 362

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΠΗΛΙΚΑΣ

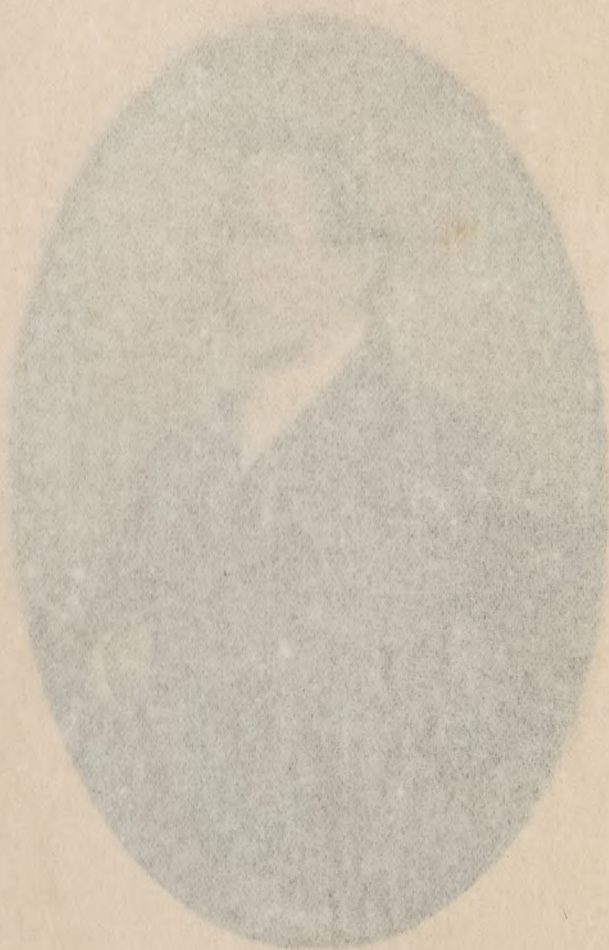

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ
Μ. ΓΑΛΤΑΤΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΟΥ

Ἐκδίδοντες μετὰ μακρὰν κατὰ τὰ ποσὶν καὶ χρόνον χρέον ἀπὸ τοῦ βαλόντος τοῦ ἀσκήσαντος καὶ διδασκάλου καὶ συνεπὶ τὴν δυνάμειν ἐκδίδοντες Πάτρως τὰ Ἀπομνημονεύματα τῆς Γενικῆς ἐκείνης ἐκδορῆς ἀπαραίτητον νὰ προτίθωμεν συγγραφεὺς βιογραφικὰς τινὰς περὶ τοῦ συγγραφέως περιόδου ἰδίως ἐνεκα τοῦ διαρροῦσαντος μακροῦ χρόνου ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, δυνάμεθα καὶ νὰ συγχωρήσῃ ὅτι, ἐν τῇ γνώσει τοῦ χαρακτήρος, τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐκείνου τῶν περιπτώσεων, ὅτι ἡ ἐκδορὴ ἐκείνη ἐστὶν ἀνέκδοτος — ἐποχῆς ἀνωμέλου καὶ καὶ ἀνέκδοτος καὶ ἀνέκδοτος — νὰ ἐξαγάγῃς κρίσεις καὶ παρατηρήσεις καὶ ἀποφάσεις καὶ οἷκ ὀλίγον διδασκικὰ καὶ ἀποφασιστικὰς ἀπὸ τὸν πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν αὐτοῦ βίον.

Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Πέτρος Πάτρως, ὅστις ἐστὶν ὁ πατὴρ ἐκ τῆς εὐάνδρου Κεφαλληνίας καὶ ἀπὸ τοῦ ὅτι ἐστὶν καὶ ἀριστοκρατικὴν τῆς ἐκείνης ἀριστοκρατίας ἀνέκδοτος μένην παλαιόθεν ἐκ Κρήτης καὶ μεταπολεμικῶς ἀπὸ περὶ τὰ μέσα τῆς 19^{ης} κατονομαζομένης ἐκείνης ἀριστοκρατίας πάντοτε πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς ἀνέκδοτος φίλου νήσον τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπὸ τοῦ ὅτι ἐστὶν ὁ Πάτρως Ἑλληνοῦς καταγωγῆς ἀπὸ τοῦ ὅτι ἐστὶν ὁ Πάτρως ἀπολαύσαντες σχετικῶς εὐνομίας καὶ ἀνέκδοτος ἀνέκδοτος, καθ' ὃ διατηροῦσαν τὰς ἐκείνης ἀριστοκρατίας Κυβερνήσεις. Ἑλληνοῦς ἀπὸ τοῦ ὅτι ἐστὶν ὁ Πάτρως ἐν Ἀγγλίᾳ περὶ τὰ τέλη τοῦ προηγουμένου αἰῶνος.

EDWARD H. HAY

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΟΥ

Ἐκδίδοντες μετὰ μακράν, κατὰ τὸ προσῆκον, πάρο-
δον χρόνου ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀοιδίου νομο-
διδασκάλου καὶ ἡμετέρου θείου Σπυρίδωνος Πήλικα
τὰ Ἀπομνημονεύματα τῆς Ὑπουργίας αὐτοῦ, θεω-
ροῦμεν ἀπαραίτητον νὰ προτάξωμεν εἰσαγωγικῶς βιο-
γραφικὰς τινὰς περὶ τοῦ συγγραφέως σημειώσεις, ὅπως,
ἔνεκα τοῦ διαρρεύσαντος μακροῦ χρόνου ἀπὸ τοῦ θα-
νάτου αὐτοῦ, δυνηθῶσι καὶ οἱ σύγχρονοι ἡμῶν, ἐν ἐπι-
γνώσει τοῦ χαρακτῆρος, τῆς ἀξίας, τῆς ἐποχῆς καὶ
τῶν περιστάσεων, ὑφ' ἃς ἔδρασεν οὗτος ἐν τῇ πολιτείᾳ
— ἐποχῆς ἀνωμάλου καὶ κατ' ἐξοχὴν περιπετειώδους
— νὰ ἐξαγάγῃσι κρίσεις καὶ συμπεράσματα ἀσφαλῆ
καὶ οὐκ ὀλίγον διδακτικὰ καὶ ὠφέλιμα αὐτοῖς εἰς τε
τὸν πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν αὐτῶν βίον.

Ὁ πατὴρ αὐτοῦ Πέτρος Πήλικας, ἔλκων τὸ γένος
ἐκ τῆς εὐάνδρου Κεφαλληνίας καὶ ἀνήκων εἰς ἀρχαίαν
καὶ ἀριστοκρατικὴν τῆς νήσου οἰκογένειαν, καταγο-
μένην παλαιόθεν ἐκ Κρήτης καὶ μεταναστεύσασαν
περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος ἐκ τῆς ἐν ἀνω-
μάλῳ πάντοτε πολιτικῇ καταστάσει διατελούσης ἀρνη-
φίλου νήσου τοῦ Αἰγαίου, ὥς καὶ πλεῖσται σήμερον ἐξ
Ἑπτανήσου καταγόμεναι ἐπίσημοι οἰκογένειαι, εἰς τὴν
ἀπολαύουσαν σχετικῆς εὐνομίας καὶ καλῆς διοική-
σεως, καθ' ὃ διατελοῦσαν ὑπὸ Εὐρωπαϊκὰς ἀείποτε
Κυβερνήσεις, Ἑπτάνησον, ἐσπούδασε τὴν Ἱατρικὴν
ἐν Ἀγγλίᾳ περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Τὸ

τοιοῦτον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐθεωρεῖτο σπάνιον, διότι οἱ ὀλίγοι τότε Ἕλληνες, καὶ μάλιστα οἱ Ἑπτανήσιοι, οἱ τῶν ναμάτων τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ γενομένοι, μετέβαινον κατὰ προτίμησιν εἰς τὰ Ἰταλικά Πανεπιστήμια, καὶ ἰδίως τὸ τῆς Πίζης καὶ τῆς Παδούης. Ἐπανελθὼν ἐξ Ἀγγλίας ἐγκατέστη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξασκῶν λίαν εὐδοκίμως τὴν θείαν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐπιστήμην εἰς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων, ἀπολαμβάνων φήμης καὶ ὑπολήψεως διαπρεποῦς ἐπιστήμονος καὶ τυγχάνων ἰδιαίτερος ἱατρὸς τοῦ Μεγάλου Βεζύρου.

Ἐν Ἑπτανήσῳ δ' ἕτερα μέλη τῆς οἰκογενείας Πήλικα ἀνῆλθον εἰς τὰ ὑπάτα ἀξιώματα, διὸ καὶ ἀπενεμήθη αὐτῇ ὑπὸ τῆς Ἑνετικῆς Κυβερνήσεως ὁ τίτλος τοῦ Κόμης καὶ οἰκόσημον παριστῶν λέοντα, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ἵπταται ἀετός. Γεννάρχης δὲ τῆς οἰκογενείας Πήλικα φέρεται ἐν τῷ οἰκογενειακῷ δένδρῳ ὁ Μαρῖνος Πήλικας ἐν ἔτει 1502.

Ὁ Σπυρίδων Πήλικας ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 21ῃ Νοεμβρίου 1805. Ὑπὸ σπανίων φυσικῶν προτερημάτων περικοσμούμενος, φύσει δὲ πρὸς τὴν φιλομάθειαν ῥέπων, τυχὼν δὲ καὶ ἐπιμελελημένης ἀγωγῆς, ἠρίστευσεν ἐν ταῖς δημοσίαις τῆς Ζακύνθου ἐξετάσεσιν, ἔνθα διήνυσεν τὰς ἐγκυκλοπαιδικὰς αὐτοῦ σπουδὰς, ἐφελκύσας τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἐν αὐταῖς παρισταμένου ἰδρυτοῦ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας λόρδου Γκυίλφορδ, ὅστις ἐδωρήσατο τῷ νεαρῷ μαθητῇ ἀργυροῦν μελανοδοχεῖον διὰ τὸν πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν ζήλόν του.

Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς, διακρίνας ἰδιοφυίαν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Σπυρίδωνος Πήλικα, συνεδέετο μετ' αὐτοῦ διὰ στενοτάτης φιλίας, βοηθούμενος ἐν τῇ μητρικῇ γλώσσῃ εἰς τῆς αἰθερίας αὐτοῦ φαντασίας τὰς

πτήσεις, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔφερεν ἐπὶ τῶν πτερύγων του ὁ ζέφυρος ἐκ τῆς ἀπέναντι ἡπείρου τὴν κλαγγὴν τῶν ὀπλῶν καὶ τὸν γδοῦπον τῶν πολεμιστῶν εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν χώραν τῆς ποιήσεως, τὴν μυροβόλον Ζάκυνθον, ἥτις ἐχρησίμευεν ὡς προπύργιον, ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ τῆς Ἑπτανήσου νῆσοι, τῶν προμάχων τῆς Ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, ἡ δὲ αὔρα τοῦ κύματος καὶ ἡ ἡχώ τῶν ἔναντι ὑπὲρ ἐλευθερίας μαχομένων ἀδελφῶν ἠλέκτριζον ἐκ βάθρων τὰς εὐαισθήτους καρδίας τῶν εὐφραντάστων Ζακυνθίων, τανύουσαι τὰς ἡδυμόλπους χορδὰς τῆς λύρας τοῦ ὑψιπέτου ποιητοῦ εἰς τὴν ζεῖδωρον τῆς ἐλευθερίας αὔραν.

Ἐμπλεως ζήλου καὶ φιλομαθείας ὁ Σπυρίδων Πήλικας ἀπῆλθεν ἐκ Ζακύνθου τῷ 1829 εἰς Γενεύην τῆς Ἑλβετίας, ἵνα ἐπιδοθῇ εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ Δικαίου.

Εἰς τὸ ἀκμάζον Πανεπιστήμιον τῆς Γενεύης ἐδίδασκον τότε Καθηγηταὶ μεγίστης ἐπιστημονικῆς ἀξίας, οἱοὶ ὑπῆρξαν ὁ Σισμόντης καὶ ὁ πολὺς Πελεγρῖνος Ῥόσσης. Τοσοῦτον δ' αὐστηρὰ ἦσαν τὰ ἥθη καὶ ὁ βίος λιτὸς ἐν Ἑλβετίᾳ, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ κλεινὸς τῆς Ἑλλάδος Κυβερνήτης, ὁ ἀοίδιμος Ἰωάννης Καποδίστριας, παρώτρυνε τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ Ἕλληνας σπουδαστάς, ὅτε κατήρχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ἑλβετίαν, ὅπως τελειοποιούμενοι εἰς τὰς σπουδὰς των ἀποκτήσωσιν ἐν ταύτῳ ἥθη αὐστηρότερα καὶ ἀπλοϊκώτερα.

Μετ' ἀπαραμύλλου ἐπιμελείας καὶ ζήλου ἐγκύψας ὁ Σπυρίδων Πήλικας ἐν Γενεύῃ ἐπὶ ἐξαετίαν ὁλόκληρον, καθ' ἣν ἡγαπήθη καὶ ἐξετιμῆθη τὰ μέγιστα ὑπὸ τῶν Καθηγητῶν του, ἀνηγορεύθη μετὰ πανηγυρικὰς ἐξετάσεις διδάκτωρ τοῦ Δικαίου. Ὁ δὲ μετέπειτα αὐτοῦ βίος ἀποδεικνύει ἐναργέστατα τὴν ἀλήθειαν τῶν λό-

γων τοῦ Καποδιστρίου, πόσον δηλαδὴ συνετέλεσαν εἰς μόρφωσιν στερεοῦ χαρακτῆρος καὶ ἀρτίας ἐπιστημονικῆς μορφώσεως τὰ αὐστηρὰ ἦθη τῆς πόλεως, ἐν ἧ ἑξεπαιδεύθη, καὶ οἱ κλεινοὶ Καθηγηταί, παρ' οἷς ἐμαθήτευσεν, ἀναδειχθεῖς, ὡς Καθηγητῆς μὲν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Πανεπιστημίῳ, ἐφάμιλλος τῶν διασήμεων διδασκάλων, οὓς ἔσχεν, ὡς πολίτης δέ, πρότυπον τιμότητος καὶ χρηστότητος.

Ἐπανελθὼν ἐκ τῆς Εὐρώπης ὁ Σπυρίδων Πήλικας ἐν ἔτει 1835 ἐγκατέστη ἐν Ἀθήναις, ἵνα ἐξασκήσῃ τὸ δικηγορικὸν αὐτοῦ ἐπάγγελμα, περικοσμούμενος ὑφ' ὄλων ἐκείνων τῶν προσόντων, ἅτινα ὑπischνοῦντο τὴν πλήρη αὐτοῦ εὐδοκίμῃσιν εἰς τὸ πολυδαίδαλον δικηγορικὸν ἐπάγγελμα. Ἐπίσης ἐν Ἀθήναις ἐγκατέστη καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικόλαος Πήλικας δικηγόρος καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη διατελέσας σύμβουλος παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπεζῇ, ἀποθανὼν δὲ ἐν ἡλικίᾳ 75 ἐτῶν, τῷ 1880.

Εἰς τὴν ἀρτισύστατον πρωτεύουσαν τοῦ νεοτεύκτου Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, τὸ ἰσοτέφανον καὶ κλεινὸν πάλαι ποτέ, τότε δὲ ἡρειπωμένον τοῦ Περικλέους ἄστυ, ἐφ' οὗ μελαγχολικὰ ἠγείροντο μόνα τὰ κειμήλια τῆς ἀρχαίας εὐκλείας, συνέρρευσαν οὐ μόνον οἱ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ σπουδάσαντες Ἕλληνες ἐπιστήμονες, οἱ τὴν δᾶδα τοῦ πολιτισμοῦ κατόπιν μεταδόντες καὶ καταστήσαντες τὰς Ἀθήνας ἐστίαν τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς ὁλοκλήρου, ἀλλὰ καὶ οὐκ ὀλίγα τέκνα τῆς σοφῆς Γερμανίας κατελθόντα μετὰ τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως Ὁθωνος, μῦσαι καὶ σεμνοὶ τῆς ἐπιστήμης ἱεροφάνται, ὁ Γοδεφρῖδος Φέδερ, Αἰμίλιος Ἑρτσόγ, Ἑρρῖκος Τράϊμπερ, Λουδοβῖκος Ῥός, Ἑρρῖκος Οὐλερῖχος, Δ. Φράας, Ξαβέριος Λάνδερερ, Ῥέζερ καὶ ἄλλοι φωτοδόλοι τῆς ἐπιστήμης ἀστέρες, σελαγίζοντες εἰς

τὰ ἐρεβώδη σκότῃ ὀλεθρίας καὶ μακραίωνος δουλείας καὶ διασκεδαννύοντες τὴν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας ἐπελθοῦσαν σκοτοδίνην.

Ἀναντιρρήτως, ἐν τῶν ἐνδοξοτέρων μνημείων, τὰ ὅποια ἡ πατρικὴ μέριμνα καὶ φροντὶς τῆς ἀτυχοῦς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος ἤγειρεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἄλλοτε περικλεοῦς τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐστίας, ἥτο ἡ ἴδρυσις τοῦ ἀνωτάτου πανδιδακτηρίου. Ἐκεῖ, ὅπου κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀγορεύων ὁ Περικλῆς ἥστραπτεν, ἐβρόντα, συνεκύκα τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν, ἐκεῖ πον καὶ πάλιν πλησίον, παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀκροπόλεως βράχου, ἠκούσθησαν, καὶ πάλιν μετὰ πάροδον χιλιετηρίδων, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πρώτου τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος βασιλέως — οὔτινος τὸ σεπτὸν ὄνομα ἀπέσβεσεν ὁ σάλος καὶ ὁ φατριασμός ἀπὸ τῆς προμετωπίδος τοῦ γενναῖα αὐτοῦ χορηγία ἀνεγερθέντος ἱεροῦ τῶν Μουσῶν τεμένων — διδασκόμενα τὰ ὑψηλὰ τῆς ἐπιστήμης διδάγματα.

Αἱ διάφοροι Σχολαὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ἐπληρώθησαν ἐκ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ σπουδασάντων Ἑλλήνων καὶ τῶν μετὰ τοῦ βασιλέως Ὁθωνος κατελθόντων Γερμανῶν. Οὕτω καὶ ἐν τῇ Νομικῇ Σχολῇ διωρίσθησαν τὸ πρῶτον κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1837, ὁ Γεώργιος Ῥάλλης τοῦ Ἐμπορικοῦ Δικαίου· ὁ Ἰωάννης Σοῦτσος τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας· ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος τοῦ Γαλλικοῦ Δικαίου· ὁ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου· ὁ Γοδεφρείδος Φέδερ τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας· ὁ Αἰμίλιος Ἐρτσόγ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου, τὸν δὲ Αὔγουστον τοῦ αὐτοῦ ἔτους συνεπληρώθη ἡ Νομικὴ Σχολὴ διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Σπυριδωνοῦ Πήλικα ὡς Καθηγητοῦ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου.

Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ πνευματικὴ δρᾶσις τοῦ Σπυρίδωνος Πήλικα. Πεπροικισμένος ὑπὸ σπανίων ἠθικῶν καὶ διανοητικῶν προτερημάτων, κάτοχος δὲ τῆς Γαλλικῆς, Γερμανικῆς καὶ Ἰταλικῆς φιλολογίας, συνενῶν δὲ πρὸς τῇ πολυμαθείᾳ ῥητορικὴν δεινότητα οὐ τὴν τυχοῦσαν καὶ καλλύνων τὴν αἰθερίαν αὐτοῦ φαντασίαν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν διασημοτέρων ποιητῶν τῶν ἐθνῶν, μετέδιδεν ἀπὸ τῆς ἑδρας του τοὺς ἀπὸ τῶν ἀναγνωσμάτων ἀλειτουργομένους μαργαρίτας, διαποικίλλων τὴν διδασκαλίαν του καὶ καθιστῶν αὐτὴν τὰ μάλιστα ἐπαγωγόν.

Ὁ ἀκροατὴς τῶν φιλοσοφικῶν ἐπὶ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου παραδόσεων τοῦ Σπυρίδωνος Πήλικα ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποφύγῃ τῆς καλλιρρήμονος αὐτοῦ λαλιᾶς τὴν μαγείαν· νὰ μὴ αἰσθανθῇ ἄρρητον ἡδονὴν ἀπὸ τὸ μελίρρυτον, ἀπέριπτον καὶ γοητευτικὸν ἐκεῖνο τοῦ ὕφους, ὅπερ ἐξωογόνει καὶ ἔδιδε μορφὴν καὶ εἰς τὰ ἀπλούστατα τῶν γεγονότων· νὰ μὴ ἀνυψωθῇ ἐπὶ τῶν χρυσοπαρύφων πτερύγων τῆς εὐγλωττίας του εἰς τὸ ἀχανὲς πέλαγος τῆς Ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας, καὶ νὰ μὴ διατηρήσῃ βαθύτατα ἐγκεχαραγμένα ἐν τῇ μνήμῃ του τὴν θαυμασίαν ὄντως διαύγειαν τοῦ πνεύματος, τὴν πλαστικότητα τῆς ἐκφράσεως, τὴν ἡδύτητα τῆς ῥητορείας του, τὰ διηθησμένα καὶ γλυκὺ ἄρωμα ἀποπνέοντα φιλοσοφικὰ αὐτοῦ ἔπη.

«Ὅτ' ἀνέβαινεν εἰς τὴν ἑδραν», γράφει ὁ διάδοχος αὐτοῦ εὐρυμαθὴς Καθηγητὴς Νικόλαος Σαρίπολος ¹, »ἡ φωνὴ αὐτοῦ ἦν συνεσταλμένη καὶ διακεκομμένη »καὶ μετεῖχέ πως τοῦ ὥχρου τοῦ προσώπου του καὶ »τοῦ ἰσχνοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ, βαθμυδὸν ὅμως ἐνε- »ψυχοῦτο, μεταφερομένης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ εἰς τὸν

¹ Νικολάου Ι. Σαρίπολου ἐναρκτήριον μάθημα. Ἐν Ἀθῆναις 1863.

»κόσμον τοῦ αἰσθητοῦ ἐκείνου καλοῦ, τοῦ ὠραίου τοῦ-
 »του παραδείσου, τοῦ μόνον ταῖς εὐγενέσι καὶ προνο-
 »μίουχοις ψυχαῖς γνωστοῦ, ὥσει ἐνεπνέετο ἀπὸ τῶν
 »μύρων αὐτοῦ· τότε δὴ τότε ἔρρεεν ἀπὸ τοῦ στόματος
 »αὐτοῦ μείλιχος αὐδὴ ὡς καλλικέλαδος ῥύαξ καὶ κατε-
 »κῆλει τὰ ὦτα τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ καὶ ἐνεχάρατ-
 »τεν ἐν ταῖς ἀπαλαῖς αὐτῶν καρδίαις ἀνεξιτήλοις γράμ-
 »μασι τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς καὶ τὰς σταθερὰς βάσεις τῆς
 »ἐπιστήμης τῶν ποινικῶν νόμων.»

«Τίς ἠδύνατο νὰ γνωρίσῃ τὸν Πήλικαν ¹«, γράφει ὁ
 ἀοίδιμος Καθηγητὴς τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου Ἐμμαν-
 νουὴλ Κόκκινος, »χωρὶς νὰ θαυμάσῃ τὴν λεπτότητα
 »τῆς διανοίας, τὴν ἀσφάλειαν τῆς κρίσεως, χωρὶς νὰ
 »συγκινηθῇ εἰς ἡδυτάτην κατάνυξιν ὑπὸ τῆς ἀγνότη-
 »τος τοῦ φρονήματος καὶ ὑπὸ τοῦ αἰθερίου τῆς ψυχῆς
 »κάλλους! Ἐρρεεν ἐρατεινῶς ἀπὸ τῶν σοφῶν χειλέων
 »του ὁ λόγος, σωματοποιῶν τὰ μεγαλοπρεπῆ τῶν
 »ιδεῶν του σχήματα, φωτογραφῶν τὴν ἀφελῆ τοῦ
 »ἥθους χάριν, καὶ ἀποτυπῶν τὴν ἀπλαστον ἀρετὴν
 »του! Δύσκολον εἶνε νὰ εἴπωμεν τίνας πλειότερον
 »ἐξημίωσεν ὁ ἄωρος θάνατός του, τοὺς γευσμένους
 »τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ, ἢ ὅσους δὲν εἶχον εἰσέτι εὐημε-
 »ρήσει νὰ ἀπολαύσωσιν αὐτῆς!

Ἐπὶ πέντε καὶ εἴκοσιν ἔτη ἠκούετο ἡ καρποφόρος
 διδασκαλία τοῦ Σπυρίδωνος Πήλικα διδάσκοντος ἀπὸ
 τῆς ἔδρας τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου. Ἐκλεγό-
 μενος οὗτος ἐκ περιτροπῆς μέλος τῆς Συγκλήτου,
 Κοσμήτωρ καὶ τῷ 1851 Πρύτανις, ἦν ὑπὸ οἰανδήποτε
 ιδιότητα, αὐστηρὸς φύλαξ τῆς νομιμότητος καὶ τῶν δι-
 καιωμάτων τοῦ ἀνωτάτου ἐκπαιδευτηρίου ἀποκρού-
 σας εὐθαρσῶς ὡς Πρύτανις μέχρι παραιτήσεως τὴν

¹ Ἐμμανουὴλ Κόκκινος εἰσιτήριος λόγος εἰς τὸ μάθημα τοῦ
 Διοικητικοῦ Δικαίου. Ἐν Ἀθήναις 1862.

παράλογον ἀξίωσιν τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, ζητήσαντος νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὰ τῆς περιουσίας τοῦ Πανεπιστημίου, ἰσχυρισθεὶς δ' ὅτι τὸ Πανεπιστήμιον εἶνε κύριον καὶ ἐλεύθερον εἰς τὴν διαχείρισιν τῆς ἑαυτοῦ περιουσίας, ὑποκείμενον μόνον εἰς ἀπλὴν ἐπιτήρησιν¹.

Ἐκτὸς τῆς καθηγετικῆς θέσεως, διωρίσθη τῷ 1838 Ἐφέτης, καὶ μετὰ διετῇ εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν προήχθη εἰς Ἀρεοπαγίτην, ἀφ' ἧς θέσεως παρητήθη τῷ 1844, ἔνεκα τοῦ ἀκλεοῦς ἐκείνου Β' ψηφίσματος τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τῆς Γ' Σεπτεμβρίου, τοῦ διαιρέσαντος τοὺς Ἕλληνας εἰς αὐτόχθονας καὶ ἑτερόχθονας καὶ στερήσαντος τῆς ὑπηρεσίας οὐκ ὀλίγας ἱκανότητας.

Παραιτηθεὶς τῆς θέσεως τοῦ Δικαστοῦ, μετήρχετο τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα, ὅπερ ἐξήσκει μετὰ τοιαύτης εὐσυνειδησίας, ἐντιμότητος καὶ θαυμαστῆς ὄντως ἀφιλοκερδείας, ὥστε ἀφῆκεν ἀνεξιτήλους ἀναμνήσεις τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν νομικὸν κόσμον καὶ εἰς ὅσους ποτὲ ἦλθον μετ' αὐτοῦ εἰς σχέσεις πελάτου πρὸς συνήγορον.

«Κατῆλθε—γράφει ὁ πολυμαθὴς καθηγητὴς Ν. Σαρίπολος — τοῦ ὑψηλοῦ τούτου δίφρου ὁ Σπυρίδων Πήλικας, καὶ ἐν τῇ δικηγορικῇ κονίστρᾳ εἰσῆλθεν, ἀποθεὶς τοῦ ἀληθοῦς δικαστοῦ τὴν τήβεννον οὐχὶ δὲ »τὰ ἦθιν καὶ τὰς ἀρετάς, ἐφ' ᾧ διεκρίθη διὰ τὸ ἐντιμὸν τοῦ τρόπου, ὃν ἐπεδείξατο ἀείποτε πρὸς τοὺς »τῆς ἀρωγῆς αὐτοῦ χρήζοντας. Ὁ πελάτης προσερχόμενος τῷ Πήλικᾳ εὗρισκεν ἐν αὐτῷ τὸν πρῶτον »καὶ ἀδέκαστον δικαστὴν· εἰ δ' ὁ μακάριος οὗτος ἀνὴρ »ἀνελάμβανε τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ, τοῦτο ἦν ση-

¹ Χρονικὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ὑπὸ Ι. Πανταζίδου. Ἀθήνησι 1889.

»μεῖον ἀσφαλές ὅτι τὸ δίκαιον ἦν ὑπὲρ τοῦ αἰτουμένου τὴν ἀντίληψιν αὐτοῦ».

Ὁ Σπυρίδων Πήλικας ἐν πάσαις ἀνεξαίρετως ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ ἔχων ὁδηγὸν τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ καθήκοντος καὶ παρακολουθῶν κατὰ πόδας τὰς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ προόδους τῆς ἐπιστήμης δὲν ἐδέχετο δικηγορικὰς ὑποθέσεις, ἔστω καὶ πλουσίας, ὡσάκτις παρεκώλυνον αὐταὶ τὴν εὐσυνείδητον ἐκπλήρωσιν τῶν καθηγετικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. Μετ' ἄκρας δὲ ἀγανακτήσεως ἀπέκρουσέ ποτε τὴν προσενεχθεῖσαν αὐτῷ μυθώδη ἀμοιβήν, ἵνα ὑπερασπισθῇ ὑπόθεσιν τινα πολλῶν ἐκατοντάδων χιλιάδων ἀντικειμένην εἰς τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἠθικὴν, ἀνατεθεῖσαν δ' αὐτῷ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ δεινότης ἀφ' ἑνός, τὸ γόντρον καὶ ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ βαρύτης ἀφ' ἑτέρου, ἤθελον ἀποτελεσματικῶς ἐπιδράσει ἐπὶ τῆς κρίσεως τῶν δικαστῶν.

Καὶ ὄντως τοιαύτην δεινότητα συνεκέντρον καὶ ὑπολήψεως ἀμερίστου ἀπελάμβανεν ἡ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, θαυμασμοῦ, συνδυάζων ἀπαραμίσλλως χαρακτῆρα ἀδαμάντινον μετὰ σπανίας πολυμαθείας, προτερήματα τόσον σπανίως συνυπάρχοντα ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, ὥστε καὶ ὁ λίαν φειδωλὸς εἰς ἐπαίνους Ν. Σαρίπολος γράφει :

« Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Σπυρίδωνος Πήλικα παρὰ τοῖς »δικασταῖς ὡς προστάτου τῶν δικαίων τινὸς πολίτου »ἦν αὐτὴ καὶ μόνη προκατάληψις ὑπὲρ τῶν δικαίων »τοῦ προστατευομένου».

Μετ' ἴσης ἀφιλοκερδείας παρεῖχε τὰ ἑαυτοῦ φῶτα εἰς πλείστας νομοθετικὰς ἐπιτροπὰς, ὡς εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Ἀστικοῦ ἡμῶν Νόμου, καὶ οὐκ ὀλίγον ἐβοήθησε τὸν Γεώργιον Ράλλην καὶ Μιχαὴλ Ποτλῆν εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Κωδίκων, διορθώσας τὰ

ἡμαρτημένως ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ εἰς τὴν ἡμετέραν μετενεχθέντα ἄρθρα τοῦ Ποινικοῦ Νόμου καὶ τῆς Ποινικῆς Δικονομίας καὶ οὐκ ὀλίγας ἐπενεγκὼν πρωτοτύπους ἐπ' αὐτῶν προσθαφαιρέσεις μὲ θρησκευτικὴν ὄντως ἀκρίβειαν καὶ ἐντέλειαν, ἥτις κατ' ἐξοχὴν δέον νὰ χαρακτηρίζῃ τὸ κύρος τῶν Ποινικῶν Νόμων, ἐκ τῆς τηρήσεως ἢ μὴ τῶν ὁποίων ἤρτηται ἡ διάσωσις ἢ ἡ στέρψις τῶν τιμαλφεστέρων τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθῶν.

Ὁ Σπυρίδων Πήλικας ἦν ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων συμβούλων τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος ἰδιαζούσης ἐκτιμήσεως καὶ εὐνοίας ἀπολαύων παρ' αὐτοῦ. Ὁ Βασιλεὺς περὶ πολλοῦ ποιούμενος τὰς συνετάς καὶ πάσης ὑστεροβουλίας ἀπηλλαγμένης σοφᾶς αὐτοῦ συμβουλίας, ὅσας ἐκ τῶν συγχῶν καὶ ἀλλεπαλλήλων καταιγίδων ἐκλυδωνίζετο τὸ σκάφος τῆς πολιτείας, καὶ ἐπιθυμῶν ἵνα ῥύψῃ αὐτὸν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν σταδιοδρομίαν, ὅπως καὶ ἀμεσώτερον δράσῃ οὗτος ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος καὶ μὴ ἀφελῶσιν ἐν ἀπλῶς ἀργούσῃ καὶ ἰδιωτικῇ ἀρετῇ τὰ περικοσμοῦντα αὐτὸν σπάνια πλεονεκτήματα, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦντα ταῦτα καὶ ἐν τῇ τῶν κοινῶν διαχειρίσει, προσέφερε τῷ Πήλικᾳ κατὰ καιροὺς ὑπουργικὰ χαρτοφυλάκια. Πλὴν χαρακτήρ, οἷος τοῦ Σ. Πήλικα, ζῶντος μακρὰν τῆς κομματικῆς διαπάλης καὶ ὑπεράνω τῶν γνῖνων παθῶν, εἰς σφαῖραν αἰθερίαν καὶ ἰδανικῆς τελειότητος, ξένου πρὸς τὰς ἡδονὰς καὶ τὰς ἀπολαύσεις τοῦ βίου, θεωροῦντος τὴν πολιτείαν ὡς ἐφ' ἀντάσθη καὶ διετύπωσεν αὐτὴν ἡ δημιουργικὴ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους φαντασία, δὲν ἠδύνατο νὰ θελχθῇ ἀπὸ τὴν Ὑπουργικὴν τήβεννον, ὑφ' ἧς συνθήκας ἐν Ἑλλάδι πολιτεύονται. Προετίμα, καταγινόμενος νυχθημερὸν ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ αὐτοῦ, ν' ἀποβῇ ὠφέλιμος τῇ κοινωνίᾳ

καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν ἀκαδημαϊκὴν νεολαίαν, εἰς ἣν ὁλοψύχως ἦν ἀφωσιωμένος μακρὰν τῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν. «Μισητότερον πράγμα δὲν ἦτο εἰς ἐμέ, παρὰ »τὰ κόμματα τὰ βαπτιζόμενα εἰς τὸ ὄνομα τῶν τριῶν »Μεγάλων Δυνάμεων» γράφει ὁ ἴδιος ἐν τοῖς παρούσιν Ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ.

«Ἀληθὲς πεπαιδευμένος, γράφει ὁ Σαρίπολος, »ἡγάπα τὴν ἐπιστήμην ὥς καθ' ἑαυτὴν καλόν, καὶ οὐχὶ »ὥς μέσον ὅπως προαχθῇ ἐν τιμαῖς τῆς πολιτείας »καὶ ἐν θέσεσιν ἐπιζήλοις ἀλλὰ κεναῖς ὅλως καὶ ἐστε- »ρημέναις τῆς ἀληθοῦς ἡδονῆς, ἣν μόνη ἡ ἐπιστήμη »τοῖς θιασώταις αὐτῆς προμηθεύει».

Καίπερ δὲ γνωρίζων ἐκ τῶν προτέρων ὁ Βασιλεὺς Ὅθων τὴν ἄρνησιν τοῦ Πήλικα, προβλέπων ὅμως (τῷ 1853) τὰς ἐγκυμονουμένας ἐν τῷ ὀρίζοντι τοῦ πολιτικοῦ στερεώματος θυέλλας, καὶ τὴν μετ' οὐ πολὺ μέλλουσαν νὰ ἐνσκήψῃ πολιτικὴν καταιγίδα, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἔχῃ ὑπουργούς, εἰς οὓς μετὰ πεποιθήσεως νὰ ἐνατενίσῃ ὁ Ἑλληνισμός, ἀποφασίζει, ἐπιβαλλόμενος εἰς αὐτόν, νὰ τὸν διορίσῃ Ὑπουργὸν καὶ παρὰ τὴν θέλησίν του. Προσκαλεῖ λοιπὸν αὐτὸν καὶ προσπαθεῖ διὰ μελιχίου τρόπου νὰ καταπείσῃ αὐτὸν νὰ δεχθῇ. Ὁ Πήλικας καὶ πάλιν ἀρνεῖται ἐπιμόνως, ἀλλὰ καὶ ὁ Βασιλεὺς, φύσει ἰσχυρογνώμων, ἐννοεῖ νὰ ὑπερισχύσῃ. Εἰς μάτην ὁ Πήλικας διὰ τοῦ λεπτοῦ καὶ πειστικοῦ αὐτοῦ τρόπου παριστᾷ εἰς τὸν Βασιλέα τὴν σημασίαν τοῦ ἀληθοῦς Ὑπουργοῦ, κατὰ τὰς ἐγγιζούσας κρίσιμους περιστάσεις, καὶ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ προσώπου του· εἰς μάτην τέλος προβάλλει τὸ ἐνδοτικὸν καὶ ἀτολμον τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ καὶ τὰς ἐκ τούτων συνεπείας. Ὁ Βασιλεὺς τῷ ἀντιτάσσει «ὥς »δικηγόρος ἔδειξες ἀρκετὸν θάρρος»· ὁ δὲ Πήλικας ἀποκρίνεται ὅτι «ὥς δικηγόρος ὑπερασπίζομαι τὰ δικαιώ-

»ματα ἄλλων, ἡ δὲ τόλμη δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ πρό-
»σωπον τοῦ ὑπερασπιστοῦ, ἀλλὰ συνδέεται μὲ τὰς
»πράξεις τοῦ ὑπερασπιζομένου».

Ἄφου μετὰ πολύωρον συνδιάλεξιν δὲν κατώρθωσεν
ὁ Βασιλεὺς νὰ μεταβάλη ἡ κλονίσῃ τὸν Πήλικαν περὶ
τῆς ἀναρμοδιότητος τοῦ προσώπου του, ἣν οὗτος διε-
τείνεται, δὲν ἐδίστασε νὰ προσθέσῃ αὐτῷ παρὰ τὰ Συν-
ταγματικάνόμιμα· «ἄφησε εἰς ἐμὲ τὴν εὐθύνην τῶν
πράξεών σου», λέξεις, ἐν αἷς φαινωδῶς ἐκφράζεται ἡ
ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου Βασιλέως ἄκρα πεποίθησις
καὶ πλήρης ἐμπιστοσύνη ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Σπυρί-
δωνος Πήλικα. Πλὴν οὗτος ἀμετάπειστος. Ἄλλ' ὁ
Βασιλεὺς Ὁθων — οὗτινος γνωστὸν τυγχάνει τὸ ἐπί-
μονον, ὅπερ καὶ ἐκ τῶν παρόντων Ἀπομνημονευμά-
των ἔτι ἀποδεικνύεται, καὶ εἰς τὸ ὅποιον ἴσως συνε-
τέλεσε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του ἐγώϊστικὴ καὶ
σχολαστικὴ ἐκείνη συμβουλὴ, ὅτι ἀντίκειται εἰς τὸ
ἀξίωμα τῆς Μεγαλειότητος νὰ ὑποχωρῇ — οὐδόλως
λαβὼν ὑπ' ὄψει τὴν ῥητὴν ἄρνησιν αὐτοῦ, ὑπογράφει
τὸ διάταγμα τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ ὡς Ὑπουργοῦ ἐπὶ
τῆς Δικαιοσύνης. Ὁ Πήλικας ἀρνεῖται νὰ μεταβῇ εἰς
τὰ Ἀνάκτορα, προσκληθεὶς ἵνα ὁμώσῃ τὸν ὄρκον τῆς
ὑπηρεσίας, καὶ ἐπέρχεται ἐκ τούτου ποιά τις δυσαρέ-
σκεια, τοῦ Βασιλέως θεωρήσαντος πλέον ζήτημα φιλο-
τιμίας τὴν ὑπερίσχυσιν αὐτοῦ καὶ μὴ ἐννοοῦντος νὰ
ἀνακαλέσῃ ὅ,τι ἅπαξ ἀπεφάσισε. Μετὰ παρέλευσιν δὲ
ἡμερῶν τινων, καθ' ἃς οὐκ ὀλίγοι ἐμεσολάβησαν, ὅπως
πεισθῇ καὶ ἀναλάβῃ, προσωρινῶς τοῦλάχιστον, ὑπουρ-
γικὸν χαρτοφυλάκιον, ὁ Πήλικας ἐνέδωκε τέλος νὰ
δώσῃ τὸν ὄρκον τῆς ὑπηρεσίας καὶ δεχθῇ τὸ χαρτο-
φυλάκιον τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης, ὑφ' οὗς
ὄρους θὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης ἐν τοῖς παροῦσιν Ἀπο-
μνημονεύμασιν αὐτοῦ.

Ἡ πρόσληψις τοῦ Σπυρίδωνος Πήλικα ὡς μέλους τοῦ τότε ὑπουργείου ¹ γενικῶς ἐπευφημήθη, ἀρίστην δὲ ἐνεποίησε τοῖς πᾶσιν ιδέαν, διότι πάντες μετὰ πεποιθήσεως προσέβλεπον εἰς αὐτόν.

Δὲν παρῆλθε χρόνος πολὺς ἀπὸ τῆς προσλήψεως αὐτοῦ καὶ ὁ ἐν τῇ Κριμαίᾳ ἐκραγεῖς Εὐρωπαϊκὸς σίφων ἤρχισε νὰ εὕρισκῃ ἡχῶ εἰς τὰ στήθη τῶν ἐπιζόντων εἰσέτι τότε ὅπλαρχηγῶν καὶ ν' ἀναζωπυρῇ τὸ αἶσθημα τῆς ἐνθουσιώσης νεολαίας.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1854 σύμπαν τὸ Ἑλληνικὸν ὑπὸ πολεμικοῦ ὀργασμοῦ κατείχετο καὶ τὰ βλέμματα πάντων ἦσαν ἐστραμμένα ἐκεῖθεν τῶν ὀρίων, ὅπου μεγάλα γεγονότα παρεσκευάζοντο· δὲν ἐβράδυνε δὲ ν' ἀναπετασθῇ ἡ σημαία τοῦ Σταυροῦ καὶ ἐκραγῇ ἡ ἐπανάστασις τῆς Θεσσαλίας, ὑποδαυλιζομένη παντοιοτρόπως ὑπὸ τε τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος καὶ τῆς Βασιλίσσης Ἀμαλίας.

Ὁ Πήλικας ὅμως καὶ ὁ διαπρεπὴς νομομαθὴς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργὸς Κωνστ. Προβελέγγιος, θεωροῦντες παρακεκινδυνευμένον τὸ ἐγχείρημα, ἔνεκα τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως μέσων καὶ τῆς δυσμενοῦς στά-

¹ Πρὸς εὐχερῇ κατανόησιν τοῦ ἀναγνώστου παραθέτομεν τὰ ὀνόματα τῶν τότε Ὑπουργῶν, οὓς συχνάκις θ' ἀπαντᾷ ἐν τοῖς Ἀπομνημονεύμασιν.

Α. Κριεζῆς Πρωθυπουργὸς καὶ Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν.

Δ. Χριστίδης Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν.

Ι. Ἀμβροσιάδης Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν.

Σ. Μήλιος Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν.

Α. Παῖκος Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν.

Σ. Βλάχος Ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημ. Ἐκπαιδεύσεως.

Σ. Πήλικας Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης.

Τῇ 5ῃ Ὀκτωβρίου 1853 ἀντικατεστάθησαν ὁ Δ. Χριστίδης ὑπὸ τοῦ Κ. Προβελέγγιου καὶ ὁ Σ. Μήλιος ὑπὸ τοῦ Σ. Σούτσου.

σεως τῶν Δυνάμεων, καὶ βλέποντες τὴν λογικὴν ὑποχωροῦσαν εἰς τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας, οἵτινες ἐχρησίσμευον ὡς μέτρον σταθμίσεως τῶν ἰθυνόντων τὰ κοινὰ τῆς πατρίδος συμφέροντα, εἰς ἐπίμετρον δὲ τὰς παρανομίας τῆς ἐξουσίας καὶ τὰς καταγγελλομένας ἐκάστοτε καταχρήσεις τῶν ἐπαναστατῶν, διὰ μακροῦ ὑπομνήματος προσεπάθησαν νὰ ἀναιρέσωσι τὴν γνώμην τοῦ Βασιλέως ὑποβάλλοντες ἐν τέλει καὶ τὰς παραιτήσεις αὐτῶν. Πλὴν ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλόπατρις ἐκεῖνος Βασιλεὺς, ὁ ἀείποτε ὑπὸ τῆς πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑποδούλων ἐπαρχιῶν ἐλαυνόμενος διακαοῦς ἐπιθυμίας καὶ ὑπὸ τῆς μεγάλης ιδέας διαπνεόμενος, θεωρῶν ὅτι καὶ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡδύνατο νὰ πράξῃ τι γενναῖον, οὐδὲ ν' ἀκούσῃ κἂν ἥθελε περὶ παραιτήσεων αὐτῶν, ὅπως μὴ εἰς τόσον κρισίμους περιστάσεις γνωστοποιηθῇ ἡ διαίρεσις τῶν Ὑπουργῶν του καὶ ἐλαττωθῇ οὕτω τὸ κύρος τῆς Κυβερνήσεώς του. Πλὴν, ὡς εἰκός, ἡ ἐθνικὴ ὄντως καὶ φιλόπατρις διαγωγή τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος, μὴ δυνηθέντος ν' ἀντιστῇ ἀπέναντι τῆς ὀσημέραι ἀπειλητικωτέρας στάσεως τῆς τε Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, αἵτινες διὰ τῶν πρεσβευτῶν αὐτῶν Ρουὰν καὶ Οὐάϊς δεινῶς ἐπίεζον ἀπειλοῦντες οὐ μόνον Κυβέρνησιν ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν Θρόνον, πρὸς δὲ ἡ παντελὴς ἔλλειψις μέσων, κέντρου καὶ καταλλήλου διευθύνσεως τοῦ κινήματος, ἡ ἔλλειψις πειθαρχίας καὶ καλῆς πίστεως μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἡ μὴ τήρησις μυστικότητος, εἰς ἐπίμετρον δὲ καὶ αἱ γενόμεναι καταχρήσεις σωματαρχῶν τινων, ἐκμεταλλευομένων τὴν ἀγαθὴν τοῦ Βασιλέως θέλησιν, τὰ πάντα μοιραίως ἔφερον εἰς τὴν στυγνὴν πραγματικότητα τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος καὶ τῆς κατοχῆς τοῦ Πειραιῶς ὑπὸ τῶν Ἀγγλογάλλων, ἥτις ἔθεσε τέρμα εἰς τόσας ἐλπίδας καὶ πόθους τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου

Ἡγεμόνος. Τοσοῦτον δ' ἐπέδρασαν εἰς τὴν λεπτοφυᾶ κρᾶσιν τοῦ Σπυρίδωνος Πήλικα αἱ κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ὑπουργίας του γενόμεναι παρανομίαι, ἃς μετὰ πικρίας πολλάκις καὶ ἀγανακτήσεως ἀπέκρουε καὶ κατεδίκαζεν ὥς ἐπιβαρυνούσας ἅπαν τὸ Ὑπουργεῖον ἐν γένει, ὥστε ἐγένοντο αἰτία νὰ κλονισθῇ ἢ ἄλλως τε ἐπισφαλὲς αὐτοῦ ὑγεία ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ λαμπρόδος, μετ' ὀλίγα δὲ ἔτη νὰ στερηθῇ τὸ Πανεπιστήμιον ἐνὸς τῶν φαινοτέρων αὐτοῦ ἀστέρων.

Τῇ 16ῃ Μαΐου 1854 τὸ Ὑπουργεῖον Κριεζῆ παρητήθη τῇ ξενικῇ ἐπεμβάσει καὶ τὸ διεδέχθη τὸ ἐπικληθὲν Ὑπουργεῖον τῆς κατοχῆς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου. Καὶ ὁ μὲν Πήλικας βαρύνυμος ἀπесύρθη τῆς ἀνιαρᾶς πολιτικῆς παραδοθεὶς καὶ πάλιν εἰς τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ μελέτας, ἡ δὲ ἀτυχὲς ἔκβασις τῆς Θεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα δεινὰ ἐκ τῆς ἀπροσφόρου πολιτικῆς, δικαιώσαντα ἐκ τῶν ὑστέρων τὴν ἐφεκτικὴν στάσιν, ἥς ὑπέρμαχος ὑπῆρξεν ἐν τῷ πολιτικῷ ἐκείνῳ κλύδωνι, ἐδραΐωσαν τὴν ἐπ' αὐτοῦ πεποίθησιν τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος. Καίτοι δὲ οὐδέποτε ἐν τῷ μέλλοντι ἔστερξε ν' ἀναμιχθῇ ἐν τῇ ἐνεργῷ πολιτικῇ, ὑπῆρξεν ὅμως ὁ προσφιλεὲς τοῦ Βασιλέως σύμβουλος, τὰ βέλτιστα ἀείποτε ὑπὲρ τοῦ Στέμματος καὶ τῆς Πατρίδος συμβουλευὼν καὶ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τὰ μέγιστα βαρύνων ἐπὶ τῆς πολιτικῆς πλάστιγγος. Κατὰ τὰς γενομένας ὅμως ἐπὶ τῆς Ὑπουργίας αὐτοῦ βουλευτικὰς ἐκλογὰς τῆς 21ης Ὀκτωβρίου 1853 εἶχεν ἐκλεχθῇ ὁ Πήλικας ἐν ἀπολύτῳ πλειονοψηφίᾳ βουλευτῆς τοῦ Πανεπιστημίου¹. Ὡς βουλευτῆς λαμβάνων τὸν

¹ Χάριν τῶν συγχρόνων ἡμῶν ἀναγνωστῶν σημειοῦμεν ὅτι οἱ Καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου δι' ἀναφορᾶς αὐτῶν πρὸς τὴν

λόγον ἐπὶ τῶν ἀναφυσόμενων διαφόρων σπουδαίων ζητημάτων μετὰ ῥητορικῆς δεινότητος ἀπαραμίλλου, γοητευτικῆς πολυμαθείας, ἀκαταγωνίστου ἠθικῆς αὐθεντίας καὶ εὐγενοῦς ὑπερηφανίας, μεταρσιούμενος ἔστιν ὅτε εἰς ἐμπνεύσεις ὑψηλὰς καὶ πλήρεις πατριωτικῆς ἐξάρσεως, αἰείποτε ἀπὸ περιοπῆς ἀπτόμενος τῶν

ἐν Ἀθήναις Ἐθνοσυνέλευσιν (ὄρα Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις τῆς Γ' Σεπτεμβρίου Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, συνεδριάσιν ΝΘ' τῆς 22^{ας} Φεβρουαρίου) ἠτήσαντο ὅπως τὸ Πανεπιστήμιον, ὡς σωματεῖον αὐτοτελὲς καὶ νομικὸν πρόσωπον, ἀντιπροσωπεύεται ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ δι' ἑνὸς Βουλευτοῦ ἐκλεγομένου ὑπὸ τῶν Καθηγητῶν αὐτοῦ, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Πανεπιστημίων τῆς Ἀγγλίας καὶ τινων τῆς Γερμανίας. Ὑπὲρ τῆς αἰτήσεως ταύτης τῶν Καθηγητῶν ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Γραμματεὺς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ πληρεξούσιος Ὑδρας Γ. Δοκός, ἐναντίον δ' αὐτῆς ὁ Ῥήγας Παλαμῆδης, ἰσχυρισθεὶς ὅτι ἡ αἰτησις ἀντίκειται εἰς τὴν ἰσότητα καὶ ὅτι καὶ τὰ λοιπὰ σωματεῖα καὶ αἱ συντεχνίαι θὰ ἐξήτουν τὸ δικαίωμα τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀντιπροσωπείας. Κατὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ τελευταίου ἀντεπεξῆλθε μετὰ θερμότητος καὶ εὐγλωττίας ὁ Ε. Σῆμος, ἀντικρούσας αὐτὸ διὰ τοῦ ἐξῆς ὥραιον ἀνεκδότου καὶ ἐλκύσας τὰς ψήφους τῶν πληρεξουσίων ὑπὲρ τῆς αἰτήσεως τῶν Καθηγητῶν. «Εἰς τὴν Γαλλίαν, ἐπὶ Ναπολέοντος, ἠγέρθη φιλονεικία μεταξὺ δικαστῶν καὶ Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, εἰς τοὺς ὁποίους
 »οἱ Δικαστικοὶ δὲν ᾔθελον νὰ ἐπιτραπῇ νὰ φέρωσιν εἰς τὸν
 »μαῦρον πῖλόν των τὸ χρυσοῦν σειρήτιον, τὸ ὅποιον αὐτοὶ
 »ἐθεώρουν ὡς ἀρχαῖον σημεῖον διακριτικὸν τῆς τάξεώς των. Ἡ
 »ὑπόθεσις καθυπεβλήθη εἰς τὸν Αὐτοκράτορα. Τί εἶπε τότε ὁ
 »μέγας ἐκεῖνος ἀνὴρ ; — «Ἀς εἶνε, εἶπε, διάκρισις, ἀλλ' ἄς
 »εἶνε ὑπὲρ τῶν καθηγητῶν· οἱ καθηγηταὶ ἄς φέρωσι δύο σει-
 »ρήτια ἀντὶ ἑνός, διότι, χωρὶς τῶν καθηγητῶν, δικαστικούς δὲν
 »θέλωμεν ἔχει». — Τὴν ἀπάντησιν τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος
 »νὰ δώσῃτε εἰς ὅσους ὅας εἰποῦν νὰ μὴ χορηγήσῃτε εἰς τὸν
 »Σύλλογον τῶν Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου τὸ δικαίωμα
 »τῆς παραστάσεως διὰ φόβον μήπως καὶ ἄλλος τις Σύλλογος
 »ὁὗς ζητήσῃ τὸ αὐτὸ δικαίωμα».

Περατωθεὶς τῆς συζητήσεως, ἡ πρότασις ἐγένετο δεκτὴ διὰ

ζητημάτων καὶ ἐξακοντίζων ἀπὸ χρυσοτεύκτου φαρέ-
τρας τὰ οὐχὶ ἀνώδυνα αὐτοῦ βέλη προὔκάλει τοιαύ-
την συγκίνησιν καὶ ἠκούετο παρ' ἀπασῶν τῶν πολι-
τικῶν ἀποχρώσεων μετὰ τοσαύτης θρησκευτικῆς κα-
τανύξεως, οἷαν σπανίως δύνανται ν' ἀναφέρωσι τὰ
χρονικὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου. Δι' ὃ γράφει
περὶ αὐτοῦ ὁ Καθηγητὴς τοῦ Διοικητικοῦ δικαίου
Ἑμμανουὴλ Κόκκινος· «ἐὰν καὶ εἰς ἄλλον τινά, εἰς
»τὸν Πήλικαν κατ' ἐξοχὴν ἤρμοζεν ἡ ῥῆσις «Καὶ
»»σιγῶντά με περιμενοῦσι, καὶ φθεγγομένῳ προσέ-
»»ξουσιν, καὶ λαλοῦντος ἐπὶ πλεῖον χεῖρα ἐπιθήσουσιν
»»ἐπὶ στόμα αὐτῶν»».

Ὡς βουλευτὴς ὁ Πήλικας εἰσηγήσατο τῇ 7ῇ Ἀπρι-
λίου 1855 καὶ τὸν περὶ καταργήσεως τοῦ πολιτικοῦ
θανάτου νόμον, ὅστις ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς, διε-
βιδάσθη ὡς προδοῦλευμα εἰς τὴν Γερουσίαν, ἐπιψη-
φισθεὶς δὲ καὶ ὑπ' αὐτῆς ἔμενεν ἔκτοτε ἀδημοσίευ-

ψήφων 119 κατὰ 44. Κατὰ δὲ τὴν γενομένην πρώτην βουλευ-
τικὴν ἐκλογὴν ἐξελέγη Βουλευτὴς τοῦ Πανεπιστημίου διὰ ψή-
φων 19 ὁ διαπρεπὴς πολιτικὸς τῆς Ἑλλάδος Ἀλέξανδρος
Μαυροκορδάτος, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ αὕτη ἀσυστόλως ἠκυρώθη, ὡς
ἐπίσης καὶ ἡ ἐκλογὴ Καλαβρύτων, Καρυστίας καὶ Τριχωνίας,
ὅπου συγχρόνως εἶχεν ἐκλεχθῆ βουλευτὴς ὁ Μαυροκορδάτος
(Ν. Δραγούμης Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις). Τέλος παυθέντων τῶν
Καθηγητῶν Κ. Δομνάνδου, Π. Καλλιγᾶ καὶ Κ. Νέγρη διὰ τὸν
ὑπέρμετρον ὑπὲρ τοῦ Μαυροκορδάτου ζῆλον, ἐξελέγη βουλευ-
τὴς τοῦ Πανεπιστημίου ὁ ἀνώδυνος εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ εἰς
τὴν Αὐλὴν εὐχάριστος Φίλιππος Ἰωάννου. Τὴν δευτέραν βου-
λευτικὴν περίοδον ἐξελέγη ὁ Κ. Σχινᾶς, τὴν τρίτην ὁ Γ. Α.
Ράλλης, τὴν τετάρτην ὁ Σ. Πήλικας, τὴν πέμπτην ὁ Α. Ραγκα-
δοῆς, τὴν ἕκτην ὁ Π. Ἀργυρόπουλος καὶ τὴν ἑβδόμην ὁ Μ.
Ποτλῆς. Πληρεξούσιοι δὲ ἐν τῇ Β' ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῇ τῶν
Ἑλλήνων Συνελεύσει τοῦ 1864, ἀφ' ἧς καὶ ἐστερήθη τὸ Πανε-
πιστήμιον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀντιπροσωπείας ἐν τῷ Κοινοβουλίῳ,
ἐξελέγησαν ὁ Ν. Σαρίπολος καὶ ὁ Δ. Μπεναρδάκης.

τος, καὶ τὸν ὅποιον τέλος ἐπραγματοποίησεν ἡ μετὰ τὴν Ὀκτωβριανὴν μεταπολίτευσιν ἐγκαθιδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ λαοῦ Προσωρινὴ Κυβέρνησις, καὶ τὸ ἔργον τοῦ Σ. Πήλικα, θανόντος ἤδη αὐτοῦ, ἐγένετο νόμος τοῦ Κράτους διὰ τοῦ ἀπὸ 31^{ης} Ὀκτωβρίου 1862 ψηφίσματος, ὃπερ ἀνέγραψε καὶ ὁ Καταστατικὸς τῆς πολιτείας ἡμῶν νόμος¹ καὶ οὕτως ἐξέλιπεν ἀπὸ τῆς νομοθεσίας ἡμῶν νομοθετικὸν ἐξάμβλωμα βαρβάρων καὶ παρωχημένων ἐποχῶν.

Ἡ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν τεκταινομένη πολιτικὴ μεταρρύθμισις ἐχώρει βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς, ὑποσκάπτουσα τὰς ἐδραίας βάσεις τῆς Βασιλείας τοῦ Ὁθωνος, νέους πάντοτε προσηλυτίζουσα κατ' αὐτῆς ὁπαδοὺς καὶ ἐπισκιάζουσα τὴν αἶγλην τῆς Βαυαρικῆς ἀλουργίδος. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1859, ἐποχῆς τῶν Σκιαδικῶν, καθ' ἣν ἤρξατο ἐξογκούμενον τὸ κατὰ τῆς Βασιλείας ῥεῦμα, οἱ μὲν πολιτικοὶ καιροσκόποι, οἱ ἐπιτηδεῖως διευθύνοντες αὐτό, οὐδεμίαν παρέλειπον περίστασιν, ὅπως ἐκδηλῶσι τὸ κατὰ τοῦ ἀτυχοῦς ἐκείνου ἡγεμόνος μῖσός των, ἡ δὲ διὰ τὴν ἡλικίαν ἀπείρως περὶ τὰ κοινὰ πράγματα ἔχουσα ἀκαδημαϊκὴ νεολαία, ὑπὸ τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἰστρηλατουμένη, παρεῖχε πρόσφορον ἔδαφος ἐκμεταλλεύσεως εἰς πολιτικὴν δημοκόπον καὶ πονηράν. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐποχῇ εἶχεν ἐγκριθῆ ὡς Ὑψηλῆς τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου ὁ Κ. Ν. Κωστῆς, υἱὸς τοῦ Καθηγνητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἰδιαιτέρου ἱατροῦ τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος Ν. Κωστῆ· οἱ φοιτηταὶ ἐθεώρησαν εὐκαιρον τὴν περίστασιν νὰ προβῶσιν εἰς θορυβώδεις ἀποδοκιμασίας κατὰ τοῦ νέου ὑψηλῆς, τοῦ ὁποίου ὁ πατὴρ ἐθεωρεῖτο ἐκ τῶν ἐνθερμότερων φίλων τῆς Βασιλείας· ἀληθῆ ὅμως λατρείαν καὶ σεβασμὸν τρέφοντες πρὸς τὸν Καθηγν-

¹ Ἀρθρ. 18^{ον} τοῦ Συντάγματος 1864.

τὴν τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου Σπ. Πήλικαν καὶ γνωρίζοντες τὸ εὐγενὲς καὶ λεπτεπίλεπτον τοῦ ἥθους αὐτοῦ προέβησαν εἰς ἐνθουσιώδεις χειροκροτήσεις κατὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, καθ' ἣν ἀποδοκίμαζον τὸν ὑφηγητὴν τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου Κ. Ν. Κωστῆν.

Ἀλλ' ὁ Πήλικας θεωρήσας τὴν προσβολήν, τὴν γενομένην εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐγκριθέντα ὑφηγητήν, ἀντανακλῶσαν καὶ ἐπ' αὐτοῦ, δι' αὐστηρᾶς καὶ ἐπιβλητικῆς πρὸς τοὺς λατρεύοντας αὐτὸν φοιτητὰς παραινέσεως, ἠπείλησεν ὅτι θὰ παραιτηθῇ τῆς καθηγεσίας ἐν περιπτώσει ἐπαναλήψεως τῶν ἀποδοκίμασιῶν, προσθεὶς τοὺς ἀξιωματικὸν λόγους· «χειροκροτήσεις δὲν δέχομαι ἢ ἀποδοκιμασία τοῦ ὑφηγητοῦ διὰ χυδαίων ἐκδηλώσεων προσέβαλε τὴν ἔδραν τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου, προσεβλήθη ἐπομένως ἡ τιμὴ μου, καί, ὅπου λαλεῖ ἡ τιμή, σιγᾷ τὸ συμφέρον.

»Δυσποῦμαι — εἶπεν αὐτοῖς — ὅτι ἀναγκάζομαι, μετὰ »εἰκοσιδύω ἐτῶν διδασκαλίαν, νὰ ἀφῆσω αὐτήν, ἀλλ' »ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως μοὶ τὸ ὑπαγορεύει. Λοιπὸν »εἶπα καὶ θέλω ἐπιμείνει, μέχρι παραιτήσεως, νὰ μὴ »ἀναβῶ εἰς τὴν τῆς καθηγεσίας ἔδραν, πρὶν ἵκανο- »ποιηθῇ ἡ προσβληθεῖσα ἐλευθερία τῆς διδασκαλίας »τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου»¹.

Δυστυχῶς οὐδὲ ἡ αὐστηρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ παραίνεσις τοῦ Πήλικα ἠδυνήθη νὰ ὑπερισχύσῃ, ἀπέναντι τοῦ ἀκατασχέτου καὶ ὀσμημέραι ἀπειλητικῶς ἐξογκουμένου κατὰ τῆς Βασιλείας ρεύματος, καὶ συγκρατήσῃ τῆς νεανικῆς ἀπειρίας τὰ ὀλισθήματα. Αἱ ἀποδοκιμασίαι ἐπανελήφθησαν καὶ κατὰ τὴν δευτέραν παράδοσιν τοῦ ὑφηγητοῦ Κ. Ν. Κωστῆ, καὶ ὁ Πήλικας, συνεπῆς πρὸς

¹ Χρονικὸν Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου ὑπὸ Ἰ. Πανταζίδου. Ἀθήνησι 1889.

τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ὑπέβαλε τὴν ἀπὸ τῆς καθηγεσίας παραίτησίν του, ἀλλ' ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Δοΐδιμος Θρασύδουλος Ζαΐμης παρεκάλεσεν αὐτὸν προσωπικῶς νὰ μὴ ἐπιμείνῃ εἰς αὐτήν.

Ὁ Πήλικας, ἂν καὶ προσσπνέχθῃ αὐτῷ τότε ἡ ὑψίστη δικαστικὴ θέσις τοῦ Προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, προὔτίμησε νὰ καμφθῇ πρὸ τῆς ἐπιμόνου παρακλήσεως τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ τῆς ζωνηρῶς ἐκδηλωθείσης μεταμελείας τῶν φοιτητῶν, ἀποσύρων τὴν παραίτησίν του. Οὕτως ἐξηκολούθει ἐπὶ τέταρτον αἰῶνος ἀνελλιπῶς ἐνσταλάζων εἰς τὰς εὐπλάστους τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ καρδίας τὰ μυρόεντα τῆς Θέμιδος νάματα. Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1861, καταπαύων τὰς παραδόσεις αὐτοῦ, ἀπεχαιρέτισεν ἀπὸ τῆς ἔδρας τὸ πολυπληθὲς ἀκροατήριόν του καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς βελτίωσιν τῆς πασχούσης ὑγείας του. Πλὴν φεῦ! τὸ μάθημα ἐκεῖνο ἦτο τὸ τελευταῖον, ὅπερ ἐξήρχετο τοῦ μελιρρύτου αὐτοῦ στόματος· ἦτο ὁ τελευταῖος ἀποχαιρετισμός, τὸν ὁποῖον ἀπέτεινε πρὸς τὴν ἀκαδημαϊκὴν νεολαίαν! Κατὰ τὴν 22^{αν} Ἰουλίου 1861, ἐνῶ ἡ πένθιμος σημαία ἐκυμάτιζεν ἐπὶ τοῦ αἵματός τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου, πάντες οἱ ἐν Παρισίοις παρεπιδημοῦντες Ἕλληνες ἠκολούθουν τὸ φέρετρον τοῦ Σπυρίδωνος Πήλικα, φόρον σεβασμοῦ καὶ ὑπολήψεως ἀποτίνοντες πρὸς τὸν ἑξοχὸν συμπολίτην των. Ὁ ἐν Παρισίοις διατρίβων Ζακύνθιος ποιητὴς Γεώργιος Τερτσέτης, ὁ κάλλιον παντὸς ἄλλου τὸν ἄσπιλον καὶ ἀκηλίδωτον αὐτοῦ βίον γνωρίσας, φιλικὸν καθῆκον ἐπιτελῶν καὶ τῶν παρακολουθησάντων τὴν κηδείαν αὐτοῦ ξένων λογίων τὴν ἐπιθυμίαν ἱκανοποιῶν, ἐξεφώνησε Γαλλιστὶ ἐγκωμιαστικὸν ἐπικήδειον λόγον ἐν τῷ Ρωσικῷ ναῷ, ἐξάρας τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα, τὴν ἁδολὸν αὐτοῦ φι-

λοπατρίαν, τὴν μέχρις ὑπερβολῆς πολλάκις ἐξικνου-
 μένην μετριοφροσύνην, ἐν ἐνὶ λόγῳ τὴν ἀρετὴν, τὴν
 ὁποίαν σπανίως ἀπαντῶμεν συνημμένην τῇ ἐπιστήμῃ.
 Ἐπίσης δὲ οἱ ἐν Παρισίοις διατρίβοντες Χατζίσκος
 καὶ Φιλήμων, πρὶν ἢ ξένη μὲν, φιλόφρων δὲ τῇ Ἑλ-
 λάδι γῇ καλύψῃ τὰ λείψανα αὐτοῦ, ἀπεχαιρέτισαν
 δι' εὐφραδῶν λόγων τὸν σοφὸν διδάσκαλόν των.

« Ἐκεῖνοι τέλος — γράφει ὁ διάσημος δημοσιογρά-
 φος καὶ φιλέλλην Γαλάτης *Charles Dunoyer* ἐν τῇ ἐγ-
 κρίτῳ τῶν Παρισίων Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων ¹ —
 » ἐκεῖνοι, οἵτινες συνεδέοντο διὰ στενῆς μετὰ τοῦ Πή-
 » λικα φιλίας, διέκρινον ἐν αὐτῷ κρᾶμα τι τοῦ Φραγ-
 » κλίνου καὶ τοῦ Σωκράτους, καθότι συνήνου ἀπαρ-
 » μίλλως τὴν παιδικὴν ἀθωότητα μὲ τὴν μᾶλλον θαν-
 » μασίαν πνευματικὴν δύναμιν καὶ τὴν σπανίαν πολυ-
 » μᾶθειαν· ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς ὃν τι ἰδιαίτερον, παρι-
 » στῶν οἷονεὶ τὸ τέλειον καὶ ἰδανικόν, πρὸς ὃ τείνει ὁ
 » ἄνθρωπος, ἔθνος δέ, τὸ ὁποῖον μόλις πρὸ τριακοντα-
 » ετίας ἀπέσεισε τὸν ζυγὸν καὶ παρήγαγεν ἥδη τοιού-
 » τους ἄνδρας, δικαιολογεῖ πληρέστατα τὰς εὐγενεῖς
 » ἐλπίδας, ἃς ἐξήγειρεν εἰς τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἡ ἀπε-
 » λευθέρωσις αὐτοῦ».

Τοιούτου ἀνδρὸς τὰ Ἀπομνημονεύματα, περιέχοντα
 ἀναμφισβητήτους ἱστορικὰς ἀληθείας καὶ φέροντα ἀνε-
 ξίτηλον τὴν σφραγίδα τοῦ ἐπιστημονικοῦ κύρους,
 ταμεῖον ἀληθῶς πλούσιον ὑγιῶν ἀρχῶν καὶ ὑψίστων
 ἠθικῶν παραγγελμάτων, ἐμπνέοντα δὲ τὸν πρὸς τὸν
 Νόμον καὶ τὸ καθῆκον ἔρωτα καὶ ἀποστάζοντα ὑπερ-
 τάτην φιλοπατρίαν καὶ ἀπαράμιλλον ταπεινοφροσύνην,
 εἰσὶν ἀληθῶς πολύτιμον ἀπόκτημα διὰ τὴν πενιχρὰν
 ἡμῶν σύγχρονον ἱστορίαν. Θέλει ἥδη παρατηρήσει ὁ
 ἀπαθὲς ἱστοριογράφος ἀπὸ τῆς γραφίδος σοφοῦ ἐπι-

¹ *Spiridion Pillicas. Journal des Débats 2 Août 1861.*

στήμονος ὑπὸ τὴν ἐπίσημον τοῦ Ὑπουργοῦ ιδιότητα μετ' αὐθεντικοῦ κύρους ἐκτιθέμενα ἐκτενῶς τὰ κατὰ τὴν ἀνώμαλον καὶ περιπετειώδη περίοδον τοῦ 1854 διαδραματισθέντα, καὶ ἐπὶ τοιούτων στερεῶν βάσεων ἐρειδόμενος θὰ στηρίξῃ τὸ οἰκοδόμημα αὐτοῦ.

Νῦν δ' ὅτε ὁ τὰ πάντα διαλευκαίνων χρόνος, τὸ ἀλάνθαστον τῆς ἱστορίας τοῦτο κριτήριον, ἔχει περιβάλλει πρὸ πολλοῦ μὲ τὸν ἀμαράντινον τῆς εὐγνωμοσύνης στέφανον τὴν τοσοῦτον ἀδικηθεῖσαν μνήμην τοῦ ἐκ πατρικῆς παραδόσεως ἀγαπήσαντος καὶ λατρεύσαντος τὴν Ἑλλάδα ἀοιδίμου Βασιλέως Ὁθωνος, ἀναντιρρήτως καὶ τὸ ἐταστικὸν τοῦ ἱστορικοῦ ὄμμα τοῦ ἀνελίσσοντος καὶ ἀναμοχλεύοντος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τὴν ἐξέλιξιν, διεισδύον εἰς τὴν περιβάλλονσαν τὴν πεσοῦσαν δυναστείαν ἀχλύν, θέλει ἀνακαλύψει ὑπ' αὐτὴν διαλάμπουσαν τὴν ὥς ὁ ἥλιος ὑπὸ νεφέλας κρυπτομένην ἀρετὴν τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου. Δέον ὁ ἱστοριογράφος, οὐχὶ μεμονωμένως ἐπικρίνων τὰ ἐλαττώματα αὐτοῦ, ἀλλ' ἔχων ὑπ' ὄψει καὶ τὰς ἥκιστα εὐμενεῖς περιστάσεις, ὑφ' ἃς ἐκαλεῖτο ν' ἀναλάβῃ οὗτος τοὺς κατασυντετριμμένους καὶ διερρωγότας ἐκ τοῦ ὑπερεπταετοῦς ἀνίσου πολέμου οἴακας τῆς ἀρτισυστάτου Ἑλληνικῆς πολιτείας, ν' ἀποδώσῃ δικαιοσύνην εἰς τὴν μνήμην ἡγεμόνος, ἡ καρδιά τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν ἑλληνικωτέρα παντὸς Ἑλλήνος, ἀνθ' οὗ τοῦ πικροῦ τῆς ἐξορίας ποτηρίου ἐγεύθη ! Ναί, ὅταν ἀναλογισθῇ ὅτι ὁ εὐθαλὴς ἐκεῖνος τῶν Βιττελσβάχων βλαστός, ὁ ἔμπλεως ἐλπίδων καὶ πόθων ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ φιλέλληνος πατρός του Λουδοβίκου, τοῦ ὑμνητοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐστεμμένου τῆς Βαυαρίας ἀοιδοῦ, ἐγκαταλιμπάνει ἐν νεαρωτάτῃ ἡλικίᾳ τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν εὐμάρειαν τῆς οἰκογενειακῆς εὐδαιμονίας, ἵνα κατέλθῃ ἐν μέσῳ ἐρει-

πίων καὶ λαοῦ γενναίου μὲν καὶ οὐκ ὀλίγον συντελέσαντος εἰς τὴν ἀνάστασιν τῆς πατρίδος, ἀλλὰ καὶ πλήρους προλήψεων, διχονοιῶν καὶ κακῶν ἔξεων, θεωροῦντος τὴν ἐλευθερίαν συνώνυμον τῇ ἀσυδοσίᾳ, καὶ ἐν μέσῳ ὀπλαρχηγῶν ἐννοούντων ὡς τιμᾶριον νὰ νέμονται τὴν ἐλευθερωθεῖσαν μικρὰν γωνίαν, διαρκῶς ὀργανίζοντες στάσεις ἐπὶ στάσεων, ὁσάκις δὲν ἱκανοποιοῦντο καὶ αἱ παραλογώτεραι αὐτῶν ἀξιώσεις, ὅταν, λέγομεν, ἀναλογισθῇ πάντα ταῦτα, δὲν θὰ δυνηθῇ ἢ ν' ἀποδώσῃ τὸ ἀρμόζον ὄνομα — ἀφοῦ ἤδη ὁ σάλος παρῆλθε καὶ τὰ πνεύματα κατεσίγησαν — εἰς τὴν ἄδολον φιλοπατρίαν καὶ παροιμιώδη δικαιοσύνην ἡγεμόνος, περὶ οὗ ὑπὸ δύο ἐπιστημονικῶν ἐξοχοτήτων ἐγράφη ὅτι «ἂν» δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἀρχὴ ὅτι πᾶσα δικαιοσύνη ἐκπηγάζει ἀπὸ τὸν Βασιλέα, αἱ πράξεις του ἤθελον κάμει τοὺς Ἕλληνας νὰ ἐφεύρωσιν αὐτήν»¹.

Εἶθε καὶ ἡ δημοσίευσίς τῶν παρόντων Ἀπομνημονευμάτων, τοῦ κατόπτρου τούτου τῆς φιλοπάτριδος τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου ἡγεμόνος καρδίας, ν' ἀμνηστεύσῃ καὶ ἐξαγνίσῃ τελείως τὴν σεπτὴν καὶ συμπαθεῖ αὐτοῦ μορφήν. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι καὶ οἱ πρόγονοι ἡμῶν τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ προτερήματα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν μετὰ θάνατον μὲν ἐξετίμων καὶ μεγαλοπρεπῇ μαυσωλεῖα ἀνήγειρον καὶ ὡς ἡμιθέους ἐθεώρουν, ζῶντας δὲ ἐξώριζον ἢ εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν κατεδίκαζον. Εἶνε ἡ χώρα, ἐν ᾗ ἐξωρίσθη ὁ δίκαιος Ἀριστείδης, ἐν ᾗ ἐποτίσθη τὸ κώνειον ὁ δαιμόνιος Σωκράτης, ἐν ᾗ πικρὰς διπλήθεν ἡμέρας ἐν τῇ εἰρκτῇ ὁ ἥρως τοῦ Μαραθῶνος Μιλτιάδης, ἐξ ἧς ἐξεδιώχθη ὁ συνοικήσας τὰς Ἀθήνας συνετὸς βασιλεὺς Θησεύς. Ἄς μὴ φανῶμεν ἡμεῖς κατώτεροι ἐκείνων, ἀλλ' ὡς οὗτοι μετέφε-

¹ Ὅρα Μετάφρασιν «Ἐγχειριδίου Ῥωμαϊκοῦ Δικαίου» Φερδινάνδου Μακκελδέϋ ὑπὸ Γ. Α. Ράλλη καὶ Μ. Ρενιέρη.

ρον μετὰ μεγίστης πομπῆς τὰ ὅστ'α τοῦ βασιλέως Θε-
σέως, καταθέσαντες αὐτὰ εἰς περικαλλές μανσωλεῖον,
οὕτω καὶ ἡμεῖς ὥς μεταφέρωμεν τὰ σεπτὰ ὅστ'α τοῦ
δοιδύμου πρώτου ἡμῶν βασιλέως Ὁθωνος εἰς τὴν
Ἑλλάδα, ἣν ἠγάπησε πλείοτερον τῆς ἰδίας αὐτοῦ
πατρίδος καὶ μὲ τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας τὴν τελευταίαν
ἀφῆκε πνοήν!

Ἐγράφον ἐν Ἀθήναις κατ' Αὐγουστον τοῦ 1893.

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΠΗΔΙΚΑΣ

—————

ΠΡΟΘΙΜΙΟΝ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

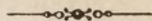
"Ηρχισα τὸν πολιτικόν μου βίον μὲ τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ἑκφρασιν τῆς ἀνικανότητός μου· ποτὲ διήγησις Ὑπουργοῦ δὲν ἐξιστόρησεν ὑπὸ τὴν ιδιότητά του τὰ κατὰ τὴν Ὑπουργείαν του ἐντελέστερον ἀπὸ τὴν παροῦσαν. Ἀπὸ τὴν εἰλικρινῇ ἐξομολόγησίν μου περισσότερον ἴσως θὰ κατηγορηθῶ παρὰ δι' ὅσα εἰς τὸ διάστημα τῆς Ὑπουργείας μου ψεύδη μοῦ ἀπέδωσαν. Ἀλλὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν δύναμαι ν' ἀρνηθῶ, διότι μὲ βλάπτει. Διηγούμενος τὰ περασμένα, ξεσκεπάζω τὰ λάθη μου, ἴσως καὶ χρησιμεύσουν μάθημα τῶν ἄλλων· νὰ μένουν ἀκλόνητοι εἰς ὅ,τι νομίζουν ἀληθινόν, νὰ μὴ παραχωροῦν οὔτε τὸ παραμικρότερον εἰς σκέψεις ξένας ἢ ἐπουσιώδεις, ἀλλ' ἀδιάκοπα ν' ἀγρυπνοῦν, καί, ὡς εἶπεν ὁ *Talleyrand* διὰ τοὺς πρέσβεις, ποτὲ νὰ μὴ λησμονοῦν, οὔτε μίαν ἀπὸ τὰς 24 ὥρας τοῦ ἡμερονυκτίου, ὅτι εἶνε Ὑπουργοί.

Ἡ πολιτεία εἶνε ὀργανισμὸς ἐντελῶς πνευματικός, ἠθικός· καὶ ὁ πρῶτος ὅρος τοῦ γενικοῦ λειτουργοῦ της, τοῦ ὀργάνου τοῦ πνεύματός της, εἶνε νὰ ζῇ εἰς διαφανῇ ἀτμοσφαῖραν γνωστοῦ, καὶ γνωστὸν εἶνε μόνον τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ καλόν. Τὸ κακὸν καὶ τὸ ψευδὲς εἶνε σκοτεινά· ἀλλὰ δὲν ὑψώνεται κανεὶς εἰς τὸν καθαρὸν αἰθέρα τοῦ γνωστοῦ, ὅταν συνδέεται μὲ σώματα ἄλλα ἀφεγγῇ. Ὅλη ἡ ἐστία τῆς πολιτείας πρέπει νὰ εἶνε φῶς. Ὅχι μόνον ἓνας ἢ δύο Ὑπουργοί, ἀλλ' Ὑπουργεῖον ὁμοϊδεορροφον, ὁμόφρονον, δύναται νὰ ὠφελήσῃ ἢ νὰ μὴ βλάψῃ τὴν πατρίδα. Ὅλοι πρέπει

νὰ ἔχουν καθαρὰν συνείδησιν τῆς φύσεως καὶ τῶν συνεπειῶν τῶν πράξεών των, ὡς καὶ τῶν πρακτικῶν συνθηκῶν τῆς ἐπιτυχίας των, χωρὶς ν' ἀφίνουν τίποτε εἰς τὸ σκότος. Ἡ θέσις ἃς μὴ εἶνε ἀπ' ἀρχῆς ψευδής, ἀλλ' ἀκεραία, μία, καὶ ἕνας ὁ δρόμος πάντοτε. Ἄς μὴ ἀψηφῇ κανεὶς τῆς παραμικρᾶς παρεγκλίσεως τὰ ἀποτελέσματα, ὅτι τάχα εἶνε μικρά. Δοθέντος ἐνὸς κακοῦ, ἀναρίθμητα ἀκολουθοῦν, λέγουν οἱ πρόγονοί μας.

Δὲν εἶνε ὁμῶς ἡ παροῦσα ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως διήγησις, ἀλλ' ἐν μόνον μέρος τῆς ὅλης εἰκόνας, ὅσον μὲ ἀποβλέπει καὶ ὅσον γνωρίζω. Ἦρχισα νὰ γράφω περὶ τὰ τέλη Μαΐου 1854 καὶ ἐτελείωσα σήμερον 25 Ἰουνίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὅτε εἶνε ἀκόμη τὰ πράγματα ζωηρὰ εἰς τὴν μνήμην μου. Ἐνδέχεται καὶ νὰ ἡπατήθην, ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς χρονολογίας, διότι τὰ πράγματα εἶνε ἀληθῆ καί, ὅσον ἐνδέχεται, ἀκριβῶς γραμμένα.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΠΗΛΙΚΑΣ

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΥΠΟΥΡΓΙΑΣ ΜΟΥ

Τὴν 28 Αὐγούστου 1853 μὲ εἰδοποίησεν ὁ Δια-
γελεὺς Πάλλης, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπιθυμεῖ νὰ μὲ ἴδῃ
τὴν 3 μ. μ. — Ἐνόμισα, ὅτι, ὥς ἐσυνείθιζε, σκοπὸν εἶχε
νὰ μ' ἐρωτήσῃ διὰ κανὲν νομικὸν ζήτημα. Ὅταν μὲ
τὰς πρώτας λέξεις ἐνόησα ὅτι μοῦ προτείνει τὸ Ὑπουρ-
γεῖον τῆς Δικαιοσύνης, ἔμεινα πρὸς στιγμὴν ἄφωνος, ὅχι
διότι ἐδίσταζα ἂν ἔπρεπε νὰ δεχθῶ ἢ ὄχι. Ἡ ἀπόφασίς
μου πρὸ πολλοῦ ἦτο στερεὰ καὶ γνωστὴ εἰς τὸν Βα-
σιλέα, διότι πάντοτε ἀρνητικῶς εἶχον ἀπαντήσῃ καὶ
εἰς τὸν Σπυρο-Μήλιον καὶ εἰς ἄλλους, οἵτινες ἄλλοτε
ἀπὸ μέρους τοῦ Βασιλέως μοῦ εἶχον δώσει τοιαύτην
νύξιν. Ἐπομένως μὴ ὑποπτευόμενος τοιαύτην πρότα-
σιν καὶ ἐκ μέρους τοῦ Βασιλέως, εὐρέθην ἐντελῶς
ἀνέτοιμος ν' ἀπαντήσω ἐνώπιον Αὐτοῦ, μὲ ἄκραν εὐ-
μένειαν καὶ γλυκύτητα ζητοῦντος ἀπὸ ἐμὲ ὑπηρεσίαν,
εἰς τὴν ὁποίαν μ' ἐθεωροῦσεν, ὥς ἔλεγε, κατάλληλον,
καὶ συνειθισμένον νὰ μὴν εὐχαριστῇται εἰς ἓν ἀπλοῦν
μονοσύλλαβον, ἀλλὰ νὰ ζητῇ τοὺς λόγους καὶ τῶν
λόγων τοὺς λόγους. Ἀμέσως ὅμως ἀπεφάσισα νὰ
περιορισθῶ εἰς τὴν μίαν ἔποψιν τοῦ πράγματος, τὴν
προσωπικὴν, χωρὶς διόλου νὰ ἐγγίζω τὴν οὐσιώδη,
τὴν ἔποψιν ἐννοῶ τῶν δημοσίων πραγμάτων, εἰς τὰ
ὁποῖα εἶχον πάντοτε μείνει ξένος, ζήσας ιδιωτι-
κὴν ζωὴν, μακρὰν τῶν κομμάτων. Ἡ εὐκαιρία ἦτο
βεβαίως κατάλληλος νὰ παραστήσω τὸ κακὸν σύστημα
τῆς Κυβερνήσεώς Του, ἀλλ' εἰς τὴν στιγμὴν δὲν ἤδυ-

νάμην νὰ ὑποδείξω τὴν ἑλλειψὶν της, ποῦ κυρίως χωλαίνει, ποῖα τὰ αἷτια, ὅχι ἀπαριθμῶν ὡς κοινὸς ἄνθρωπος τὰς καταχρήσεις, τὴν ἀδυναμίαν νὰ πράξῃ τὸ καλόν, τὴν διαφθορὰν αὐτῆς, ἀλλ' ὡς λόγιος δεικνύων τὰς πηγὰς τοῦ κακοῦ· ὀλιγώτερον δὲ ἡδυνάμην νὰ διατυπώσω τὴν κατάλληλον θεραπείαν, τὸν νέον κυβερνητικὸν δρόμον, καὶ κυρίως τὸ κατάλληλον δι' αὐτὸν προσωπικόν. Πολλάκις ἐφιλονείκησα μὲ μερικοὺς, ὅσοι πηγὴν τοῦ κακοῦ ἔλεγον τὸν Βασιλέα· τὸν στοχασμὸν αὐτὸν πάντοτε ἐθεώρησα ἀνάξιον ἐλευθέρου λαοῦ. Καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ἀνάξιον τὸν Βασιλέα, τὸ ἔθνος, ἂν ἔχῃ ἀρετὴν καὶ πατριωτισμὸν, ἂν ἔχῃ ἱκανότητα καὶ γνώσεις, ἐπιβάλλει τὴν θέλησίν του εἰς τὸν Βασιλέα, ἀφοῦ μάλιστα ἔχει ἐλεύθερον πολίτευμα. Τί τὸ ὄφελος ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, ἂν ἀποτελεσμα αὐτοῦ δὲν ᾔτο νὰ κυβερνᾶται τὸ ἔθνος ἄριστα ὅχι μόνον ὑπὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ κακὸν ἡγεμόνα; Δὲν ἀγνοοῦσα ὅτι καμμία ἀπὸ τὰς δύο ἀντιθέσεις δὲν ἐκφράζει ἐντελῶς τὴν ἀλήθειαν, οὔτε ὅτι αἱ Κυβερνήσεις κάμνουν τὰ ἔθνη εὐτυχῇ, διότι ἡ Κυβέρνησις δὲν εἶνε ῥίζα τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καρπὸς αὐτοῦ, οὔτε ὅτι ἡ κοινωνία κάμνει καλὴν τὴν Κυβέρνησιν, διότι τὸ τυχερὸν τῆς γεννήσεως, τῆς ἀνατροφῆς, τῶν περιστάσεων, εἶνε ἀδύνατον νὰ λείψῃ ἀπὸ τὸν κόσμον.

Τὸ πρῶτον μοῦ ἐφαίνετο ὅτι εἶνε δουλικὸν καὶ προϋποθέτει λαὸν ἀνήλικον, μὴ δυνάμενον ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ κυβερνηθῇ καὶ μὴ ἔχοντα συναίσθησιν τῆς ἀξίας του, ἐνῶ τὸ δεύτερον, ὅτι εἶνε τὸ ἀληθέστερον καὶ ἀνδρικώτερον καὶ τὸ περισσότερον ἀρμόζον εἰς τὰ πραγματικῶς ἐλεύθερα ἔθνη. Ποία ἡ ἐγγύνησις ὅτι ὁ μετὰ τὸν Ὅθωνα ἔθελον καλλίτερός του, ἢ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἤθε-

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὡς βλέπει καὶ ἐν τῷ προλόγῳ ἡμῶν ὁ ἀναγνώστης, ὁ Πήλικας ἀπέθανε πρὸ τῆς ἐξώσεως τοῦ Ὁθωνος.

λεν ἐκλέξει τὸν ἀξιώτερόν της, διὰ νὰ μᾶς τὸν στείλῃ ;
 "Αν ἐγνώριζεν ἴσως τοιοῦτον, ἤθελε τὸν κρατήσει διὰ
 τὸν ἑαυτὸν της· τὰ σύγχρονα συμβάντα ἀπέδειξαν ὅτι
 καὶ αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ ἔχει ἀνάγκην τοιούτου.

Ἄφοῦ λοιπὸν ἡ κοινωνία δώσῃ τὴν καλὴν Κυβέρνη-
 σιν, μένει εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ κάμῃ τὸ χρέος της καὶ
 νὰ καλλιτερεύσῃ πάλιν τὸ μέρος της, τὴν κοινωνίαν.
 Ἄλλ' ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία, ὅχι βέβαια διὰ κακίαν
 ἔμφυτον εἰς αὐτὴν καὶ ἐπομένως ἀδιόρθωτον, δὲν περι-
 ἔχει τὰ στοιχεῖα πρὸς σχηματισμὸν μιᾶς καλῆς Κυ-
 βερνήσεως. Ὁ καρπὸς αὐτὸς ἀδυνατεῖ νὰ ὠριμάσῃ εἰς
 τὴν Ἑλλάδα. Ν' ἀπαιτῇ λοιπὸν κανεὶς ἀπὸ τὴν Ἑλ-
 ληνικὴν Κοινωνίαν νὰ ἔχῃ ὅλα τὰ στοιχεῖα μιᾶς κα-
 λῆς Κυβερνήσεως, ὡς τὰ ἔχει ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ
 Γερμανία, καὶ νὰ ὀργίζεται μὲ αὐτήν, διότι δὲν τὰ
 ἔχει, εἶνε ἀδικία ἢ ἀστοχασία. Τὰ χαρίσματα τοῦ Ἑλ-
 ληνικοῦ πνεύματος πρὸ πολλοῦ βέβαια ἔχασαν τὴν
 παλαιὰν λάμψιν των, ὅχι μόνον ὑπὸ θεωρητικὴν ἀλλὰ
 καὶ ὑπὸ πρακτικὴν αὐτῶν ἔποψιν ἀκόμη περισσότε-
 ρον. Διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ Ἑλλάς ἀνεγεννήθη, ὡς
 ὅλος ὁ κόσμος, ἀλλ' ἡ πρακτικὴ ἀνάπτυξις τῆς κοι-
 νωνίας ἔμεινε πολὺ ὀπίσω τῆς θεωρητικῆς. Ὅθεν ἡ
 Θεολογία ἤκμαζεν, ἀλλ' ἡ κοινωνία ἦτο διεφθαρμένη·
 τεσσάρων αἰώνων βάρβαρος δουλεία καὶ ἐπιμιξία μὲ
 ξένας κραταιὰς φυλὰς μᾶς ἐπανάφερον εἰς τὸ ἀπλοῖκόν
 τῆς βαρβαρότητος· ὅταν ἤρχισεν ὁ φωτισμὸς πάλιν,
 διότι ἡ χορδὴ αὕτη τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἦτο
 πάντοτε ἡ πλέον εὐαίσθητος, ἔγεινεν ἡ Ἐπανάστασις,
 ἀλλ' ἀτελῶς, διὰ τὸ ἀτελὲς τοῦ φωτισμοῦ, τὴν νηπιώδη
 βαρβαρότητα καὶ τὴν διαφθορὰν τῆς κοινωνίας ἀπὸ
 τὴν μακρὰν δουλείαν. Ἐνεκα τούτου δὲν ἐσώθημεν
 μόνοι μας, ἀλλὰ μᾶς ἔσωσαν, καὶ μᾶς ἔσωσαν μισούς.

Ἄφοῦ λοιπὸν ἡ Ἑλληνικὴ κοινωνία δὲν περιέχει

ὅλα τὰ στοιχεῖα καλῆς Κυβερνήσεως, ἡ Κυβέρνησις τοῦ τόπου ἀναγκαίως, διὰ χρόνους πολλοὺς ἀκόμη, θὰ χωλαίνει, καὶ δὲν πρέπει διὰ τοῦτο ν' ἀπελπιζώμεθα ἢ νὰ πολυβαρυθυμῶμεν. Διότι φανερὰ φῦσά αὖρα νέας ζωῆς, καί, ἂν καὶ ἡ Κυβέρνησις δὲν καλλιτερεύει, ἡ κοινωνία ὅμως προοδεύει. Ἐφύτευσε τὸν τόπον, ἔκτισε πόλεις, ἐγέμισε τὴν Μεσόγειον μὲ τὰ πλοῖά της, μάλιστα μὲ θαυμαστὴν ταχύτητα, ἂν καὶ τὴν πρόοδον δυστυχῶς παρακολουθεῖ πάντοτε σχεδὸν καὶ ἡ διαφθορά. Ἡ θεραπεία λοιπὸν ἐδῶθεν θὰ ἔλθῃ. Σύστημα νέον ἀνατροφῆς, φωτισμός, παιδεία. Πρέπει ν' ἀνοίξῃ ὁ νοῦς ὁ Ἑλληνικός, νὰ γνωρίσῃ τὸ δίκαιον εἰς τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀλήθειάν του, καὶ αἱ πεποιθήσεις τῶν ἀνθρώπων θὰ μεταβληθοῦν ἀπὸ τὴν ῥίζαν των, νέαι ἔξεις θέλουν γεννηθῇ καὶ ἡ κοινωνία θέλει ἀναμορφωθῇ· ἀλλ' ὁ δρόμος εἶνε μακρυνός, λέγουν· καὶ μακρυνὸς ἂν ὑποτεθῇ, ἄλλος δὲν εἶνε. Ἀλλὰ δὲν εἶνε τόσον μακρυνὸς ὅσον φαίνεται. Ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Βασιλέως σχεδὸν δύο γενεαὶ νεοφωτισμένων ἀνθρώπων ἦλθον εἰς τὰ πράγματα, καὶ ἂν τὸ σύστημα τοῦ φωτισμοῦ δὲν ἦτο συγχρόνως καὶ σύστημα σκότους (τὸ δεύτερον μάλιστα κυριεύει), τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἦσαν ἀσυγκρίτως καὶ ταχύτερα καὶ πλέον εὐάρεστα. Ὅστις ἐγνώρισε τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν κατὰ τὸ 1821 καὶ τὰς ἰδὴ τῶρα, ἂν δὲν εἶνε ἄδικος, δὲν θὰ τὰς γνωρίσῃ. Ἡ ἀμάθεια εἰς ὅλα τὰ ἔργα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς κυβερνητικῆς ἦτο βαθυτάτη· πόσον τῶρα τὰ σκοτάδια ἐφωτίσθησαν καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀρκετὰ καλὰ θαμποβλέπουν!

Μὲ πνεῦμα δουλικὸν ν' ἀναθρέψῃς ἔθνος μεταξὺ τῶν πρακτικῶν καὶ κραταιῶν ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς! Μὲ τὸ σύστημα τοῦ θανάτου νὰ δώσῃς

νέαν ζωήν! Χωρίς ζῶν αἴσθημα καὶ ζῶντα ἥθη ν' ἀναστήσης τέχνην! Νὰ ἐκριζώσης βαρβάρους συνηθείας διὰ νὰ τὰς διαδεχθοῦν ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ παιδεία!

Δι' αὐτοὺς καὶ δι' ἄλλους παρομοίους στοχασμοὺς κατεφρόνουν ἐν γένει τὴν πολιτικὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ ζέσιν, ὅσον ἡδυνάμην, κατεγινόμεν ἐύσυνειδήτως εἰς τὴν διδασκαλίαν, καὶ ἄλλους (συχνὰ μοῦ συνέβη) εἰς τοῦτο παρεκινουσα. Ἐμενον ἐπομένως ξένος εἰς τὰ ζητήματα τῆς πολιτικῆς καὶ μάλιστα τοῦ προσωπικοῦ, τὸ ὁποῖον μοῦ ἐφαίνετο ἄθλιον καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος κατὰ μέγα μέρος ἀδιόρθωτον. Ἐρωτώμενος λοιπὸν ἀπὸ τὸν Βασιλέα, διατὶ δὲν δέχομαι, ἀπεδείκνυνον ὅτι δὲν εἶμαι διόλου κατάλληλος δι' Ὑπουργεῖον, διότι δὲν ἔχω προσφέρει ἐκδουλεύσεις σημαντικὰς εἰς τὴν πατρίδα καὶ εἰς τὸν Ἀγῶνα δὲν εἶχον λάβει μέρος. Μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν μου ἤλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτε ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον ὁ Βασιλεὺς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων. Δικαίως ὅθεν οἱ παλαιοὶ ἀγωνισταὶ θὰ μὲ ὑποβλέπουν, ὅτι παρ' ἀξίαν κατέλαβον τόσον ὑψηλὴν θέσιν, καὶ δὲν θὰ ἔχω καμμίαν βαρύτητα εἰς τὰ συμβούλια, ὅπου κάθηνται οἱ διὰ τῶν προσωπικῶν τῶν θυσιῶν ἀναστήσαντες τὴν πατρίδα· δὲν ἔχω τὴν βαρύτητα, τὴν ὁποίαν παντοῦ καὶ πάντοτε δίδουν τὰ πλούτη, μάλιστα ὅταν κάμνη τις χρῆσιν φιλάνθρωπον καὶ εὐεργετικὴν αὐτῶν, καὶ αἱ συγγενικαὶ καὶ κοινωνικαὶ σχέσεις μὲ τοὺς δυνατοὺς ἐντοπίους ἢ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ. Δὲν ἔχω, ἔλεγον, φίλους πολιτικούς.

— Καὶ μολοντοῦτο, μὲ διέκοψεν ὁ Βασιλεὺς, τὸ κοινὸν σοῦ ἀποδίδει πολιτικούς φίλους.

— Ἐχετε λάθος, Βασιλεῦ, διότι ἔμεινα πάντοτε ξένος εἰς τὰ κοινὰ πράγματα καὶ δὲν γνωρίζετε τὸ φρό-

νημά μου. Μισποτότερον ἄλλο δὲν μοῦ εἶνε, παρὰ τὰ κόμματα, τὰ βαπτιζόμενα εἰς τὸ ὄνομα τῶν τριῶν μεγάλων Δυνάμεων. Ὡς Ὑπουργὸς λοιπὸν δὲν δύναμαι νὰ φανῶ ὠφέλιμος εἰς τὴν Μεγαλειότητά Σου.

Καὶ ἐδῶ ἐπάσχιζον νὰ ζωγραφίσω ὅσον τὸ δυνατὸν τελειοτέραν τὴν εἰκόνα τοῦ ἀληθοῦς Ὑπουργοῦ, καὶ παραβάλλων τὸν ἑαυτὸν μου ἔπειτα μὲ αὐτὴν νὰ δεικνύω τὴν μικρότητά μου. Καὶ παρέστησα τότε διὰ νὰ πείσω Αὐτὸν τὴν σημασίαν τοῦ Ὑπουργοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰς περιμενομένας ἐκτάκτους περιστάσεις. Μετ' ὀλίγον, ἔλεγον, τελειώνει ἡ τρίτη περίοδος τῶν Βουλευτικῶν Σωμάτων καὶ πάλιν ἐκλογικὴ ἀνοίγεται.

— Τοῦτο δὲν ἀφορᾷ τὸ Ὑπουργεῖόν σας.

— Ναί, ἀλλὰ δὲν ἐννοῶ οὕτω τὸ Ὑπουργεῖον, διότι τὸ θεωρῶ ὡς ἐνότητα, ὡς μίαν Κυβέρνησιν. Τὰ πράγματα εἰς τὴν Ἀνατολὴν καθ' ἡμέραν περιπλέκονται περισσότερον· μεγάλην τρικυμία, φαίνεται, θὰ σηκωθῇ· τί θὰ πράξῃ ἡ Ἑλλάς; Ποία προετοιμασία πρέπει νὰ γείνη;

— Ἀλλὰ βλέπετε, ὅτι ἡ Θεία πρόνοια — μὲ διέκοψε μὲ γλυκεῖαν καὶ χαμηλὴν φωνὴν — βοηθεῖ καὶ σήμερον τὴν Ἑλλάδα.

— Δὲν ἀρνοῦμαι Μεγαλειότατε τὸ ἔλεός Της, ἀλλὰ τρέμω, ἀνάξιος νὰ γείνω ὄργανόν Της.

Καὶ διὰ νὰ τὸ ἀποδείξω περισσότερον, κατέφευγον εἰς λόγους ψυχολογικούς. Εἶμαι, ἔλεγον, ἀδυνάτου χαρακτῆρος· ὁ Ὑπουργὸς πρέπει νὰ ἔχῃ θέλῃσιν καὶ στερεὰν θέλῃσιν. Δὲν ἐσυνείθισα νὰ λυπῶ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ὁ Ὑπουργός, ἂν δὲν θέλῃ νὰ παραβλέπῃ τὸ γενικὸν καλόν, πολλαῖς φοραῖς πρέπει νὰ πικράνῃ ἄλλους. Εὐχαριστοῦμαι ν' ἀποδίδω δικαιοσύνην εἰς καθένα, ἐνδυσόμενος τὴν θέσιν του καὶ ἐκτιμῶν τοὺς

ιδιαιτέρους του λόγους· ἀλλ' οὕτω κινδυνεύει πάλιν τὸ γενικὸν καλόν. Εἶμαι ἄτολμος.

— Ἄλλ' ὥς δικηγόρος ἔδειξες ἀρκετὸν θάρρος.

— Διαφέρει, ἀπεκρίθην· ὥς δικηγόρος ὑπερασπίζομαι τὰ δικαιώματα ἄλλων, ἡ δὲ τόλμη δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὑπερασπιστοῦ ἀλλὰ συνδέεται μὲ τὰς πράξεις τοῦ ὑπερασπιζομένου· ὥς Ὑπουργὸς ὅμως εἶμαι κατηγορούμενος. Ἡ παραμικρὰ παρατήρησις, ὅχι κατηγορία, μ' ἐγγίζει κατάκαρδα καὶ μὲ ἀφοπλίζει. Ἐσυνείθισα ν' ἀποδίδω δικαιοσύνην, νὰ εὐρίσκω τὴν δικαιολογητικὴν ἔποψιν τοῦ ἄλλου, ἔστω καὶ πρὸς βλάβην ἰδικήν μου, διότι ἐπιθυμῶ καὶ νὰ ὠφεληθῶ διορθούμενος.

— Ἀλλὰ τότε ποῖον νὰ διορίσω Ὑπουργόν ;

Ἀνέφερον τὸν Μωραϊτίνην, τὸν Ράλλον, τὸν Κασσιέρην, τὸν Καλλιγᾶν καὶ ἄλλους.

— Ὅλοι εἰμποροῦν νὰ ἐπικαλεσθοῦν τὰ δικαιολογήματά σου· πολλοὶ καὶ δὲν ἔχουν τὰ προσόντα σου. Ἀπ' ἀρχῆς ἐστάθης Ἐφέτης, Ἀρεοπαγίτης, Πρύτανις· τὸ κοινὸν δὲν θὰ παραξενευθῇ ἂν σὲ ἴδῃ Ὑπουργόν· δὲν εἶσαι, ὥς λέγουν, αὐλόδουλος· θὰ ἐννοήσῃ ὅτι δὲν ἠθέλες καὶ σὲ παρεκάλεσα. Ἄφῃσε εἰς ἐμὲ τὴν εὐθύνην.

— Δὲν τὸ δέχομαι, Βασιλεῦ· ἡ εὐθύνη πρέπει νὰ εἶνε ἐπὶ τῶν Ὑπουργῶν Σου.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξηκολούθησεν ἡ ὁμιλία μεταξὺ μας, καὶ ἐπειδὴ ἔβλεπον τὸν Βασιλέα προδιατεθειμένον νὰ μοῦ ἐπιβληθῇ, ἤρχετο εἰς τὸν στοχασμὸν μου νὰ λάβω ὥς θέμα τὴν ἀπέχθειάν μου νὰ συμπράξω εἰς Ὑπουργεῖον καταχραστῶν καὶ αὐλοδούλων, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ καταπνίξω ἐντελῶς τὴν ἐσωτερικὴν φωνὴν ἥγγιζον ἐπὶ τέλους ἐλαφρῶς καὶ τὴν χορδὴν αὐτήν.

—Τὰ δικαστήρια, Βασιλεῦ, μολύνει ἡ κατάχρησις, ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀνικανότης. Ἄν διωριζόμεν Ὑπουργὸς ἔπρεπε νὰ φέρῃ κατάλογον τοῦλάχιστον πεντήκοντα δικαστῶν ἀξίων νὰ παυθοῦν ἀπὸ τὰ κατώτερα δικαστήρια ἕως τὸ ἀνώτατον. Ἐσχάτως διωρίσθη δικαστὴς ἄνθρωπος, ὅστις ὡς ἀνακριτὴς εἶχε δεῖξει ἀναντίρρητα σημεῖα παραφροσύνης !

— Ὁ Χοῖδᾶς ;¹

— Μάλιστα· δὲν ἔχω οὔτε τόσην βαρύτητα, ὥστε νὰ ἀνθέξω εἰς τὴν ἐναντίον μου καταφορὰν τῶν συγγενῶν καὶ φίλων των, οὔτε τόσην ἐπιρροήν, ὥστε νὰ παρακινήσω τοὺς ἀξιόους νὰ καθέξουν τὰς θέσεις των νὰ δεχθοῦν, θυσιάζοντες τὸ ἰδιωτικόν των συμφέρον, καθ' ὅσον μάλιστα ἡ καλὴ των ἰσως θέλησις παραλύεται ἀπὸ τὴν σκέψιν, ὅτι ἡ θυσία των, μεμονωμένη, εἶνε ἄκαρπος.

Ὁ διάλογος ἐξηκολούθησε δύο περίπου ὥρας καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐφαίνετο κουρασμένος. Τέλος μὲ διέκοψε λέγων:

— Ἀλλ' ἡμεῖς συζητοῦμεν.

Ἐνόησα ὅτι ἀπαιτοῦσε τὴν ὑποταγὴν μου· ἔμεινα ὅμως εἰς τὴν συζήτησιν. Κατόπιν μοῦ λέγει:

— Εἵμεθα δύο· ἡ πλειονοψηφία πρέπει ν' ἀποφασίσῃ. Ἐχεις μίαν γνώμην καὶ ἐγὼ ἄλλην. Δὲν μοῦ δίδεις τὴν νικῶσαν ψῆφον ;

— Θέλω μένει πάντοτε ψῆφος ἀρνητική.

Μ' ἐχαιρέτισεν ἀμέσως καὶ ἀνεχώρησα.

Ἐφύγον κατασυγχυσμένος καὶ εἰς ἄκρον ἀνήσυχος, διότι μ' ἐτρόμαζεν ἡ ἰδέα μὴ μὲ μεταχειρισθῇ ὡς τὴν μειονοψηφίαν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν πλειονοψηφίαν.

Τὸ πρωῒ, Σάββατον, ἐπῆγα εἰς τὸ Πρωτοδικεῖον·

¹ Σημ. Ἐκδ. Πατρὸς τοῦ μακαρίτου Ῥόκκου Χοῖδᾶ.

εἶχεν ἀρχίσει ἡ συζήτησις ὥραν 9 1/2 π. μ. Ἀλλὰ μόλις εἰσῆλθον, καὶ ὁ Μπαλάνος, ὁ Ῥενιέρης καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι μὲ συνεχαίροντο ὡς διορισθέντα Ὑπουργόν. Ἐνόμισα κατ' ἀρχὰς ὅτι εἶχον μάθει τὰ μετὰ τοῦ Βασιλέως διατρέξαντα ἡρνούμην, ἀλλ' ἐκεῖνοι μ' ἐβεβαίονον, ὅτι ὁ Πάϊκος χθὲς ῥητῶς τὸ εἶπεν, ὅτι ὑπεγράφη τὸ Διάταγμα. Ἡ εἰδησις αὕτη μὲ ἀνησύχησε· φεύγω ἀπὸ τὸ δικαστήριον καὶ ἐπανέρχομαι εἰς τὴν οἰκίαν μου. Μόλις φθάνω καὶ ἰδοὺ ὁ φίλος μου καὶ γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Ἡλίας Ἡλιόπουλος ἦλθε μὲ ἅμαξαν διὰ νὰ μὲ πάρῃ. Μοῦ λέγει, ὅτι εἰς τὸ παλάτι μὲ περιμένουν ὁ Βασιλεὺς, οἱ ὑπασπισταὶ καὶ ὁ Δεσπότης διὰ νὰ δώσω τὸν ὄρκον, καὶ ὅτι δὲν μοῦ ἐκοινοποίησαν τὸ Διάταγμα, διότι δὲν εἶχεν ἀκόμῃ σφραγισθῇ.

Ἐμείνα ἔκθαμβος καὶ εἰς ἄκρον ἐταράχθην· εἰς ὀλίγας ὥρας στιγμὰς ἔλαβον τὴν ἀπόφασίν μου. Ἐπῆγα εἰς τὸν Πρωθυπουργόν· μ' ἐδέχθη μὲ φιλοφροσύνην, ἀλλ' ἀμέσως τὸν διέκοψα καὶ μὲ φωνὴν συγκεκινημένην τοῦ εἶπον, ὅτι ἐπειδὴ ὁ Βασιλεὺς ἀπεφάσισεν ἐναντίον τῆς θελήσεώς μου νὰ μοῦ ἐμπιστευθῇ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης, ἂν καὶ δὲν μετέβαλον διὰ τοῦτο γνώμην περὶ τοῦ ἀκαταλλήλου τοῦ προσώπου μου, ὑπακούων εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Βασιλέως, ἔρχομαι νὰ συνδιαλεχθῶ μετ' αὐτοῦ, ὡς Πρωθυπουργοῦ, περὶ τῆς ὑπουργικῆς πορείας, διὰ νὰ ἴδω ἂν δύναμαι νὰ συμφωνήσω μὲ τὰς ιδέας των καὶ ἐκεῖνοι μὲ τὰς ἰδικάς μου, διότι δὲν ἐννοῶ Ὑπουργεῖον, χωρὶς σύστημα Κυβερνητικὸν προαποφασισμένον. Καὶ ἀποτείνομαι μὲ θάρρος εἰς τὸν πατριωτισμὸν τοῦ Κριεζῆ, ὅστις ἔδειξε δείγματα αὐτοῦ ὅχι μὲ λέξεις μόνον, ἀλλὰ μὲ πράξεις καὶ μὲ θυσίας χρηματικὰς καὶ προσωπικὰς μεγάλας. Μετ' ὀλίγον θέλομεν ἔχει ἐκλο-

γάς. Νομίζω ὅτι αὐται πρέπει νὰ μένουν ἐλεύθεραι· δὲν ἐπιβάλλω ὅμως εἰς κανένα τὴν γνώμην μου ταύτην· εἶμαι ἔτοιμος νὰ συζητήσω αὐτὴν μετ' αὐτοῦ ἢ μὲ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Αἱ Βουλαιὶ ἕως τώρα ἔμειναν, ἐναντίον τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος, διαρκεῖς· νομίζω ὀρθὸν νὰ μὴ τὰς διατηρῶμεν πλέον τῶν δύο, τριῶν ἢ τεσσάρων μηνῶν, κατὰ τὰς περιστάσεις. Ἡ διαφθορὰ τῶν ὑπαλλήλων ἠτίμασε τὸ Ἔθνος, καὶ εἶνε ἀνάγκη νὰ τεθῇ φραγμὸς εἰς αὐτήν, ἀλλ' ἀπὸ κοινοῦ, ἀπὸ ὅλους τοὺς Ὑπουργούς, διότι ἓνας μόνος δὲν ὠφελεῖ. Μεγάλα συμβάντα προετοιμάζονται εἰς τὴν Ἀνατολήν· εἶμαι τῆς γνώμης, ὅτι ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ προετοιμασθῇ φανερά, ἀπέναντι τοῦ κόσμου ὅλου, διότι κανεὶς δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ εἰς αὐτὴν τὸ δικαίωμα, ὅταν ὁ πόλεμος εἶνε εἰς τὰ πρόθυρά της, νὰ ἐτοιμασθῇ. Τὰ περαιτέρω δὲν δύναται βέβαια ἀπὸ τώρα νὰ προσδιορισθοῦν, διότι κρέμονται ἀπὸ τὰς περιστάσεις. Μὲ ἤκουε μὲ ἀνυπομονησίαν καὶ ὅλως ἐκστατικός, καὶ μὲ διέκοψε μὲ σιγαλὴν φωνήν.

— Περὶ αὐτῶν δὲν ὠμίλησες χθὲς μὲ τὸν Βασιλέα ;

— Ὅχι, εἰς τὸν Βασιλέα παρέστησα τὸ ἀνάρμοστον τοῦ προσώπου μου· ἀφοῦ ὅμως ἀπέτυχον, ἔρχομαι νὰ συζητήσω αὐτὰ μὲ τὸν Πρωθυπουργόν, διότι εἶνε ἀντικείμενα κυβερνητικά, περὶ τῶν ὁποίων ἡμεῖς πρέπει νὰ συμφωνήσωμεν καὶ ἐὰν δὲν τὰ ἐγκρίνῃ ὁ Βασιλεὺς, δὲν θέλει μᾶς δεχθῇ.

— Ἀλλὰ μοῦ κάμνεις προτάσεις καὶ διεγείρεις συζητήσεις ὥς νὰ ἦσο Ὑπουργός, ἀκόμη ὅμως τὸν ὄρ-
κον δὲν ἔδωσες.

— Ὅχι· δὲν ὁμιλῶ περὶ τοῦ τρόπου ἢ τῶν μέσων τῆς ἐφαρμογῆς· ὁμιλῶ περὶ ἀρχῶν καὶ εἶνε ὀρθόν,

πρὶν δεχθῶ, νὰ γνωρίζω ὑπὸ ποίας ἀρχᾶς θέλω συμπράξει εἰς τὴν Κυβέρνησιν.

— Ἀλλὰ σὲ περιμένουν ἐν τοσούτῳ εἰς τὰ ἀνάκτορα.

— Δὲν δύναμαι νὰ ὑπάγω, πρὶν συζητήσωμεν καὶ συμφωνήσωμεν περὶ τῶν ἀνωτέρω καὶ τῆς ὅλης Ὑπουργικῆς μας πορείας.

— Δὲν δύναμαι νὰ σοῦ δώσω ἀπάντησιν· περιμένε ὀλίγον· πηγαίνω ἀμέσως εἰς τὸν Βασιλέα καὶ ἐπιστρέφω.

Ἐπερίμενον ὥς 20 λεπτά· ἔρχεται κατηφὴς καὶ μοῦ λέγει :

— Ὁ Βασιλεὺς θέλει σκεφθῆ· διέλυσε τὴν ὁμιλίαν λέγων ὅτι εἶνε ἀδιάθετος. Σὲ παρακαλῶ ν' ἀποσυρθῆς εἰς τὴν οἰκίαν σου καὶ νὰ μὴν εἴπῃς εἰς οὐδένα τὰ διατρέξαντα. Τὴν Βασιλικὴν ἀπόφασιν θέλω σοῦ κοινοποιήσει μετ' ὀλίγον.

Ἐπέστρεψα λίαν τεταραγμένος· ἐνόησα τὴν γενομένην προσβολὴν εἰς τὸν Βασιλέα, ἀλλὰ δὲν μετέβαλον καὶ ἀπόφασιν. Ἐπὶ τέλους ἤμην ἐν τῷ δικαίῳ· διατὶ νὰ μὴ μοῦ κοινοποιήσουν τὸ Διάταγμα ἐγκαίρως, ὥστε νὰ γνωρίζουν τὴν γνώμην μου θετικῶς, πρὶν κάμουν τὰς προσκλήσεις τῶν ὑπασπιστῶν, τοῦ Δεσπότη κλπ. καὶ πρὶν γείνῃ γνωστὴ εἰς τὸ κοινὸν ἡ σκανδαλώδης σκηνὴ τῆς διαλύσεως τῆς συνοδίας; Τώρα παρὰ ποτε μετενόουν, διατὶ νὰ μὴν ἀκούσω τὴν ἐσωτερικὴν φωνὴν καὶ νὰ λάβω ὡς θέμα νὰ παραστήσω μὲ ὅλην τὴν λεπτομέρειαν εἰς τὸν Βασιλέα τὰς ιδέας μου περὶ Ὑπουργείου καὶ περὶ Ὑπουργικῆς πορείας.

Ἦλθε μετ' ὀλίγον ὁ Σπυρο-Μήλιος καὶ ἄφωνος μὲ ἠκροᾶτο ἀπολογούμενον διὰ τὴν ἄρνησίν μου, ὅτι τὸ λάθος εἶνε ἰδικόν των καὶ ὅτι διὰ τύπους δὲν μοῦ ἐπετρέπετο νὰ θυσιάσω τὴν οὐσίαν. Ἀφοῦ μὲ εἶδε σταθερόν, ἀνεχώρησεν ἄπρακτος.

Ἦλθον καὶ ἄλλοι πολλοί, μεταξύ δ' αὐτῶν καὶ ὁ συμπατριώτης μου Φ. Πυλαρινός, ἀπὸ τὸν Πρωθυπουργὸν ἀπεσταλμένος. Μὲ παρεκίνει νὰ δεχθῶ, διὰ νὰ συντελέσω καὶ ἐγὼ εἰς τὰς ἐγγιζούσας κρισίμους περιστάσεις τῆς πατρίδος, προσθέτων :

— Τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ ὑπερασπισθῇς τὰς ἀρχάς σου, μετὰ ταῦτα.

— Ὅχι, ἀφοῦ δεχθῶ, κανεὶς δὲν μοῦ δίδει ἀκρόασιν.

— Εἰπὲ τότε μὲ θάρρος τὴν γνώμην σου· κάμε διαμαρτύρησιν· ὁ λαὸς θὰ εἶνε ὑπὲρ σοῦ.

— Τοιαῦτα εἶνε ἀνάξια καὶ οὔτε γίνονται.

— Ἀλλὰ σὺ ἐπρότεινες τὰς ιδέας σου· ἀφοῦ μετὰ ταῦτα σὲ δεχθοῦν ὡς Ὑπουργόν, σημεῖον ὅτι τὰς ἐδέχθησαν. Δέξου λοιπὸν διὰ τὸ καλὸν τῆς πατρίδος. εἶνε μία καλὴ ἀρχὴ ὁ διορισμός σου· ὀλίγον κατ' ὀλίγον θὰ ἔλθουν εἰς τὰ πράγματα νέοι ἄνθρωποι καὶ ἴσως ἐπέλθῃ διόρθωσίς τις.

— Θὰ ᾔτο ἀπὸ μέρους μου ἀπάτη· κυρίως δὲν ἐπρότεινα ὠρισμένην πορείαν, ἀλλὰ προτάσεις συζητήσεως. Ποία λοιπὸν ἐκ τούτων ἔγεινε δεκτὴ ; Ἐπειτα, ὅτι τὰς ἐδέχθησαν, πόθεν νὰ τὸ συμπεράνω ;

— Ἄν τὰς δεχθοῦν ;

— Σύμφωνος.

— Πηγαίνω λοιπὸν εἰς τὸν Κριεζῆν.

Ἦτο περὶ τὴν ἐσπέραν. Ἀλλὰ μόλις ἀνεχώρησε καὶ μετενόησα. Ἡ γνώμη των μοῦ ἐφαίνετο ὃχι πολὺ εἰλικρινής. Ἐφοβούμην καὶ τὰς παρεξηγήσεις τοῦ μεσάζοντος· ἔστειλα νὰ τὸν εὔρουν, ἀλλὰ δὲν ἐστάθη δυνατόν. Ἐμείνα χωρὶς νὰ φάγω ὅλην τὴν ἡμέραν· μόλις ὀλίγον νερὸν ἠδυνάμην νὰ πῖω ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν. Εἶχον ἀκατάπαυστον ναυτίασιν, ὡς νὰ ᾔμην εἰς ταξεῖδι· νὰ καθήσω μοῦ ᾔτο ἀδύνατον. Ἐπανερχεται ὁ Πυλαρινὸς περὶ τὴν 11 ὥραν μ. μ. καὶ μοῦ λέγει :

— Εὖρον τὸν Πρωθυπουργόν, ὅστις εὐχαριστήθη· ἐπῆγεν εἰς τὸν Βασιλέα καὶ προσδιώρισε τὴν αὔριον διὰ τὸν ὄρκον.

— Τοῦτο σημαίνει ὅτι δέχονται τὰς προτάσεις μου ;

— Αὐτὸ ἐννοεῖται.

— Πῶς ἐννοεῖται ;

— Ἀφοῦ σὲ δέχονται ὡς Ὑπουργόν !

— Ὅχι, ὅχι· τοιαύτη δὲν ἦτο ἡ συμφωνία μας.

Ἐμείνα ἄϋπνος κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα· τὸ πρῶτ' μὲ προσκαλεῖ ὁ Κριεζῆς καὶ μοῦ λέγει :

— Εὐχαρίστως ἔμαθεν ὁ Βασιλεὺς ὅτι δέχεσαι νὰ δώσης τὸν ὄρκον.

— Ποίας γνώμης εἴσθε, κύριε Πρωθυπουργέ, περὶ τῶν προτάσεών μου ;

— Δὲν γνωρίζω τίποτε· δὲν πρόκειται, εἰμὴ περὶ τοῦ ὄρκου.

— Ἀδύνατον νὰ δεχθῶ.

Καὶ τοῦ ἐξήγησα τότε τὸν ὄρον τῆς παραδοχῆς μου, καὶ πάλιν διελύθημεν ὡς καὶ τὸ Σάββατον.

Ἐμείνα εἰς τὴν οἰκίαν μου εἰς μίαν νευρικήν κατάστασιν ἀπερίγραφτον, τὴν ὁποίαν νύξισαν οἱ διάλογοί μου μὲ πολλοὺς φίλους μου, οἱ ὅποιοι ἤλθον ἀπεσταλμένοι διὰ νὰ μὲ πείσουν καὶ μοῦ παραστήσουν τὸ ἄτοπον τῆς προσβολῆς τοῦ Βασιλέως, καὶ τὴν κακὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν εἰς τὸ κοινὸν ἡ χθεςινὴ σκηνὴ καὶ ἡ ἐπιμονή μου, διαφόρως ἐξηγουμένη καὶ παρεξηγουμένη ἀπὸ τὸ περίεργον κοινὸν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς.

Πολλοὶ ἐφ' ἀντάζοντο ὅτι ἡ ἄρνησίς μου ἦτο σχέδιον ἢ ἀποτέλεσμα συνεννοήσεως μὲ τινες, δὲν εἰξεύρω ποίους, καὶ ἐπιτηδεῖως μ' ἐρωτοῦσαν. Τέλος τὸ ἀπόγευμα ἤλθεν ὁ Καλλιγᾶς, τὸν ὁποῖον ἐκτιμοῦσα, ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὸν Γενναῖον Κολοκοτρώνην. Τοῦ

ἐπρότεινα, διὰ νὰ λάβῃ μίαν λύσιν ἢ σκηνή, νὰ δώσω τὴν παραίτησίν μου, προτείνων τὸ ἐπισφαλὲς τῆς ὑγείας μου. Ἐπέστρεψε τὴν ἐσπέραν καὶ μοῦ εἶπε νὰ δεχθῶ διὰ νὰ ἱκανοποιηθῇ ὁ Βασιλεὺς καὶ κατόπιν, μετὰ δέκα ἢ δεκαπέντε ἡμέρας, νὰ δώσω τὴν παραίτησίν μου λόγῳ ὑγείας. Ἐδέχθην, ἀλλὰ μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι συμφέρει εἰς τὸν Βασιλέα νὰ μὴ δεχθῶ, διότι ἔπειτα, ἀφοῦ εἰσέλθω εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὁ κόσμος θὰ εἴπῃ «παρατεῖται, διότι εἶδε τὰς καταχρήσεις καὶ »τὴν ἀθλιότητα τῆς Κυβερνήσεως». Ἐπομένως τὸν παρεκάλεσα νὰ προτείνῃ ἐκ νέου τὴν πρώτην μου πρότασιν, μὲ τὴν παρατήρησιν νὰ δεχθῶ τὴν ἰδικήν των, ἂν δὲν δεχθῇ αὐτὴν ὁ Βασιλεὺς.

Μοῦ ἔγραψεν ἥδη νύκτα, ὅτι αὔριον μοῦ δίδουν ἀπάντησιν, ποία τῶν δύο προτάσεων γίνεται δεκτή. Ἡσύχασα ὀλίγον· ἐθεωροῦσα λελυμένον τὸ ζήτημα. Τὸ πρῶτὸ μοῦ ἐμήνυσεν ὅτι δέχονται τὴν ἰδικήν των, ὅθεν νὰ δώσω τὸν ὄρκον περὶ τὴν μεσημβρίαν.

Ὅταν ἐπῆγα εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν Ὑπασπιστῶν, ὁ Γενναῖος μοῦ εἶπε :

— Ἐξηγήσου μὲ τὸν Βασιλέα· τὰ γνωρίζει ὅλα, διότι ὅλα τοῦ εἶπον, ὅσα ὁ Καλλιγᾶς μοῦ διηγήθη.

Εἰσῆλθον· ὁ Βασιλεὺς μ' ἐβάνη τεταραγμένος. Μετὰ τὸν ὄρκον μ' ἐπλησίασε· τότε μὲ δυνατὴν φωνήν, ὥστε ἤκουον ὅλοι οἱ περιεστῶτες, Τοῦ εἶπον:

— Ἐλυπήθην βαθέως, Μεγαλειότατε, διότι ἡ κατάστασις τῆς ὑγείας μου δὲν μοῦ ἐπέτρεψεν εἰς τὴν πρώτην πρόσκλησιν τῆς Μεγαλειότητός Σου νὰ δώσω τὸν ὄρκον· εὐχομαι δὲ νὰ ἀνακτήσω τὰς δυνάμεις μου εἰς τὴν ὑπηρεσίαν Αὐτῆς, ἀλλ' ἐν ἐναντία περιπτώσει εὐσεβάστως θέλω τὴν παρακαλέσει νὰ μὲ ἀπαλλάξῃ τοῦ βάρους τῆς θέσεως, μὲ τὴν ὁποίαν μ' ἐτίμησεν.

Ὁ Βασιλεὺς ἐκοκκίνησε· μ' ἐχαιρέτισε, καὶ ἐξήλθο-

μεν. Ὁ Γενναῖος τότε μοῦ εἶπεν, ὅτι κακὰ ἔκαμα νὰ μὴν ἔλθω εἰς περισσοτέρας ἐξηγήσεις μὲ τὸν Βασιλέα. Μετὰ τὸν ὄρκον ὁ γέρον Κολιόπουλος¹ μ' ἐφίλησε συγκαίρων με. Μετ' ὀλίγον μὲ προσεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς διὰ νὰ συνεργασθῶμεν. Ἀφοῦ ἐκαθήσαμεν, μοῦ ὠμίλησε περὶ τῶν δικαστηρίων, περὶ νομοσχεδίου συντάξεων, περὶ διορισμοῦ δικαστικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν προσόντων αὐτῶν, περὶ τῆς γνωμοδοτήσεως τῶν Εἰσαγγελέων καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς γνωμοδοτήσεως ταύτης. Ὅτε ἡ συνδιάλεξις ἔκλινεν εἰς τὸ τέλος της, ἐστοχάσθην νὰ ῥίψω λέξεις τινὰς συμφιλιώσεως, διότι ἔβλεπον ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἠσθάνθη τὴν προσβολὴν βαθέως. Εἶπον λοιπόν, ὅτι ἐγκαρδίως ἐλυπήθην, διότι μὴ εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως περὶ τῆς ἀποφάσεώς Του, ἠναγκάσθην, χάριν τῆς οὐσίας, νὰ προσβάλω τοὺς τύπους, οὐχ ἥττον ὅμως, διὰ τὴν προσβολὴν αὐτὴν, ἐζήτουν συγγνώμην.

Τὴν ἡμέραν τῆς ὀρκωμοσίας μου ὁ Κοζάκης Τυπάλδος ἦτο εἰς τὰ Ἀνάκτορα *pour prendre congé* ἀναχωροῦσεν, ἔλεγε, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς πλουτίσεως τῆς Βιβλιοθήκης. Τὴν ἐπαύριον ἀνέφερον ταῦτὰ εἰς τὴν Βασιλίσσαν· οὕτως ἐνόμισα ὅτι δὲν εἶχον πλέον τι νὰ μεμψθῶ τοῦ ἑαυτοῦ μου, καί, ἂν εἶχόν τι ἄδικον, τὸ ἔσθυσα διὰ τῆς αἰτήσεως συγγνώμης· ἐπομένως ἀπέκτησα δικαίωμα καὶ ὅλον τὸ θάρρος, παρουσιαζομένης περιστάσεως, νὰ λαλήσω πρὸς τὸν Βασιλέα περὶ τῆς πορείας τῆς Κυβερνήσεώς Του καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ῥιζικῆς μεταρρυθμίσεως αὐτῆς. Τοιαύτη εὐκαιρία μοῦ παρουσιάσθη ἀμέσως τὴν τρίτην, ὅτε ὁ Κ^ς Πάϊκος μοῦ παρέδωσε τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ὑπουργείου. Εἰς τὰς Πάτρας εἶχε φονευθῇ, χωρὶς ἀφορμὴν ἰκανὴν νὰ

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Κολιόπουλος Πλαπούτας ἦτο Ὑπαδριπότης τῆς Τιμῆς.

αἰτιολογήσῃ τοιοῦτον κακούργημα, Χιὸς τις εὐκατάστατος καὶ εὐπόληπτος, εἶχε δὲ πληγωθῇ καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ. Ἡ προᾶξις αὕτη δικαίως ἐκίνησε τὴν κατακραυγὴν καὶ ἀγανάκτησιν τῶν Πατρῶν. Κατηγοροῦντο δύο Ἑπτανήσιοι, ἀλλ' ὥς ἔλεγον οἱ συγγενεῖς αὐτῶν καὶ ἡ μήτηρ μάλιστα τοῦ ἐνός, ὁ πραγματικὸς φονεὺς καὶ υἱὸς τῆς φοβηθείς ἐδραπέτευσεν· ὁ ἀδελφὸς του, εἰς τὴν ἀθωότητά του στηριζόμενος, ἔμεινε καὶ συνελήφθη. Εἶχε καταδικασθῇ ἀπὸ τὸ Κακουργιοδικεῖον τῶν Πατρῶν εἰς θάνατον. Τὸν ὑπερνοσπίσθην ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ἀνῆρέθη ἡ ἀπόφασις.

Ἀπὸ τὴν δικογραφίαν πολλὰ διδόμενα καὶ ἰσχυρὰ ὑπεστήριζον τὸ σύστημα τῆς ὑπερασπίσεως τοῦ καταδικασθέντος· ὁ πληγωθεὶς δὲν ἀνεγνώρισε τὸν συλληφθέντα· εἰς τὴν πρώτην του ἀνάκρισιν μάλιστα ῥητῶς εἶπεν, ὅτι οὗτος δὲν ἐπυροβόλησεν (ἦτο βέβαιον ὅτι καὶ ὁ συλληφθεὶς ἦτο παρὼν εἰς τὸν φόνον καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ῥῆξιν). Ἐνας ἠκούσθη πυροβολισμός, ἂν καὶ δύο πληγὰς ἔφερεν ὁ φονευθεὶς, ἐξηγουμένης ἀπὸ τὴν κυρτὴν θέσιν αὐτοῦ, πιασμένου μὲ τὸν καταδικασθέντα. Δικασθεὶς δευτέραν φορὰν ἀπὸ τὸ Κακουργιοδικεῖον Πατρῶν κατεδικάσθη εἰς θάνατον.

Περὶ τὰ τέλη Μαΐου 1853 ἔλαβον ἀπὸ τὰς Πάτρας ἐπιστολὰς τῶν δικηγόρων του μ' ἔγραφον ἀνηκούστους παρανομίας τοῦ Εἰσαγγελέως, συμπατριώτου τοῦ φονευθέντος, καὶ τοῦ Ἀστυνόμου Πατρῶν. Φοβούμενοι οὗτοι τοὺς ἔξωθεν ἐρχομένους τακτικούς ἐνόρκους, μήπως ἀπροκατάληπτοι ἀθώωσουν τὸν κατηγορούμενον, ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τοῦ Κακουργιοδικείου, ὅτε ὀλίγοι συνήθως ἐνορκοὶ τακτικοὶ παρευρίσκονται, ἐφρόντισαν νὰ κληρώσουν παραπληρωματικούς περίπου πεντήκοντα. Ἐπειτα τέσσαρας ἐλθόντας τὴν παραμονὴν τῆς δίκης, καὶ πέντε ἐλθόν-

τας τὸ πρῶτὶ προσκαλεῖ ὁ Ἀστυνόμος, ἐκ συνεννοήσεως μὲ τὸν Εἰσαγγελέα, εἰς τὸ Ἀστυνομικὸν Κατάστημα, διότι δῆθεν εἶχε νὰ τοὺς εἰπῇ τι. Ἐκεῖ τοὺς κρατεῖ μὲ διαφόρους προφάσεις ἕως ὅτου συνεκροτήθῃ τὸ δικαστήριον τῶν ἐνόρκων σχεδὸν ἀπὸ Πατρινοῦς, καὶ ἔπειτα τοὺς διέλυσε. Δὲν ἐκοινοποιήθῃ τὸ πρᾶγμα εἰμὴ μετὰ τὴν δίκην. Ζητήσαντες οἱ δικηγόροι τοῦ καταδικασθέντος νὰ περιλάβουν εἰς τὴν ἀναίρεσιν καὶ τὸν λόγον τοῦτον, δὲν τὸ κατώρθωσαν, διότι ὁ Γραμματεὺς, κατὰ παραγγελίαν τοῦ Εἰσαγγελέως, ἠρνήθη τὴν σημείωσιν αὐτοῦ· ὅθεν ἠναγκάσθησαν νὰ διακόψουν τὴν ἐκθεσιν καὶ δι' ἰδιαιτέρου ἐγγράφου καὶ διὰ κλητῆρος νὰ ἐπιδώσουν τὸ τοιοῦτον ἐγγράφον, τὸ ὁποῖον οὔτε αὐτὸ ἠθέλησε νὰ παραλάβῃ ὁ Γραμματεὺς. Φοβούμενοι οὕτω μὴ κλεισθῇ πᾶσα θύρα δικαιοσύνης, ἀμέσως τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀνεφέρθησαν ὑπὲρ τοῦ καταδικασθέντος εἰς τὸν Ἀγγλον Πρόξενον, ὅστις ἀνέφερεν εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν καὶ αὕτη εἰς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ ἔγραψαν εἰς τὴν ἐφημερίδα « Ἀθηνᾶ ».

Τὸν Ἰούνιον ὑπερνοσπίσθη τὴν ἀναίρεσιν εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον μὲ ζέσιν καὶ διότι ἡ ὑπεράσπισις τοῦ καταδικασθέντος, πιθανώτατα ἀθώου, συνδεομένη μὲ τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ τοῦ ὀρκωτικοῦ συστήματος ἀπὸ τὴν ἀπειλοῦσαν αὐτὸ διαφθοράν, ἐπρόκειτο δι' ἐμὲ νὰ σωθῇ ἀπὸ τὴν νόθευσιν, αὕτη ἡ ὑστερινὴ ἄγκυρα τῆς κοινωνίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου καὶ διὰ τὸ ἐπιστημονικὸν ζήτημα (ἂν καὶ ποίας ἡ νομοθεσία δίδει ἐγγυήσεις κατὰ τοιούτων παρανομιῶν;) πῶς δηλαδὴ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῇ ἡ αἰτησις ἀναιρέσεως, δικαιοτάτη κατ' οὐσίαν. Εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀρείου Πάγου ἡ Κυβέρνησις διὰ τοῦ Εἰσαγγελέως ἐπέδρασεν εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ δικαστηρίου· ἐφοβήθησαν, φαί-

νεται, μὴ ἀνακαλυφθῇ ἡ ἀλήθεια καὶ ἐκτεθῇ ἡ Κυβέρνησις ἐνώπιον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου καὶ μάλιστα τῆς ζητούσης ἐξηγήσεις Ἀγγλικῆς Πρεσβείας. Τοῦ Πάρκερ⁴ ἡ σκηνὴ δὲν ἦτο πολυκαιρινή· εἰς τὴν συζήτησιν λοιπὸν μὲ διακόπτει ὁ Εἰσαγγελεύς, λέγων ὅτι γίνομαι ἔνοχος συκοφαντίας καὶ ἐξυθρίσεως τῶν ἀρχῶν, ὅτι μὲ τὸν αὐτὸν ἀντεθνικὸν σκοπὸν

⁴ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Πάρκερ ἦν ὁ Ἀγγλος ἐκεῖνος ναύαρχος, ὁ κατὰ διαταγὴν τοῦ Λόρδου Πάλμερστον, ἐνεργήσας τὸν ἀποκλεισμόν τῶν παραλίων τῆς Ἑλλάδος ἐν ἔτει 1850, διότι ἀπήρεσκεν αὐτῷ ἡ ἐνεργὸς πολιτικὴ τοῦ Ὁθωνος, παντοίας ἐπιζητῶν ἀφορμὰς, ἵνα ταπεινώσῃ αὐτὸν καὶ ἐξασθενίσῃ τὴν Ἑλλάδα, ἣν ἐβλεπεν ἀποκλίνουσαν τῇ Ῥωσικῇ πολιτικῇ. Τοιαῦται ἀφορμαὶ ἐξευρέθησαν α') περὶ τῶν νήσων Ἐλαφονήσου καὶ Σαπιέντζας, ἃς ὁ μέγας τῶν Ἰονίων νήσων ἀρμοστής Δούγλας ἐθεώρει κακῶς κατεχομένης ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἀνηκούσας εἰς τὴν Ἰόνιον πολιτείαν, ἀξιώσεις ἐντελῶς ἀνυπόστατος ἐγκαταλειφθεῖσα καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἀγγλίας β') ληστροικαὶ καὶ πειρατικαὶ τινες πράξεις καθ' ὑπνκόων Ἰόνων, ὑπὲρ ὧν ἡξίου ἀποζημιώσιν 1126 Ἰσπανικῶν ταλλήρων, γ') ὅτι κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Πάσχα, ἀπαγορευθέντος ὑπὸ τῆς Ἀστυνομίας νὰ καὶ ὁμοίωμά τι τοῦ Ἰούδα ἐν Ἀθήναις, ὡς κατὰ βάρβαρον συνήθειαν ἐγίνετο ὑπὸ τοῦ κατωτέρου ὄχλου, ἐπέπεδεν οὗτος κατὰ τῆς οἰκίας τοῦ Ἰουδαίου καὶ Ἀγγλου ὑπνκόου Δαυῖδ Πατοΐφικου ἐπενεγκὼν βλάβην τινὰ εἰς τὰ πενιχρὰ αὐτοῦ ἐπιπλα καὶ κακοποιήσας αὐτὸν ἐλαφρῶς. Ὁ δὲ Πρόεδρος τῆς Ἀγγλίας Λάϊενς ἡξίου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καταλόγου τοῦ Πατοΐφικου ὡς ἀποζημιώσιν δραχμὰς 886,736 καὶ 67 λεπτά, ἐνῶ ἦν γνωστὸν ὅτι οὔτε μετριάς εὐπορίας ἀπῆλaven ὁ Πατοΐφικος καὶ ὅτι ἔξῃ ἐν Ἀθήναις σιτιζόμενος ὑπὸ τῆς Δουκίδους τῆς Πλακεντίας δ') ὅτι ἠρνεῖτο ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ν') ἀποζημιώσῃ τὸν ἐν Ἀθήναις ἀνταποκριτὴν τῶν «Καιρῶν» μισέλληνα Ἀγγλον Φίνλεϋ, αἰσχροκερδῶς ἀπαιτοῦντα δραχμὰς 45 χιλιάδας δι' οἰκόπεδόν του συμπεριληφθὲν ἐν τῷ ἀνακτορικῷ κήπῳ, μηδαμινῆς ἀξίας ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐποχῇ. Προσέτι δὲ καὶ ἄλλας τινὰς ἀξιώσεις διετύπουν αἱ Ἀγγλικαὶ διακοινώσεις ἡττονος σπουδαιότητος.

ἀνεφέρθημεν καὶ εἰς Πρέσβυν τινὰ καὶ τὸ ἐδημοσιεύ-
 σαμεν διὰ τινος ἐφημερίδος. Οἱ λόγοι του λαμβάνουν
 κάποιαν ὑπόστασιν, διότι ἡ αἴτησις ἀναιρέσεως ἀνέ-
 φερε δύο ὀνόματα ἐνόρκων ὡς κρατηθέντων εἰς τὴν
 Ἀστυνομίαν, ἐνῷ οὗτοι εἶχον λάβει μέρος εἰς τὴν δί-
 κην, καὶ ἐγώ, ὅστις δὲν ὑπώπτευον τόσον χονδρὸν
 λάθος τῶν δικηγόρων τῶν Πατρῶν, δὲν εἶχον προσέ-
 ξει ν' ἀντιπαραβάλω τὰ ὀνόματα, καὶ ἐφαινόμην ὑπε-
 ρασπιζόμενος τρώντι ἀνύπαρκτα πράγματα, (οἱ δύο
 οὗτοι εἶχον φύγει ἀπὸ τὴν Ἀστυνομίαν πρὸ τῶν ἄλ-
 λων καὶ προφθάσει εἰς τὸ δικαστήριον), καὶ ἀνεγίνω-
 σκεν ἀναφορὰν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης
 τῶν κρατηθέντων ἐνόρκων, οἵτινες, ἔλεγον, μὲ ἀγανά-
 κτησιν ἤκουσαν τὰ διαδιδόμενα καὶ ἔσπευδον νὰ τὰ
 διαψεύσουν. Ἐζήτει δὲ ἀπὸ τὸν Ἀρειον Πάγον νὰ μὲ
 τιμωρήσῃ πειθαρχικῶς. Ὁ Ἀρειος Πάγος ἔως ἐκεῖ δὲν
 ἐπῆγεν· ἀπέρριψε τὴν πρότασίν του, ἀλλὰ καὶ τὴν
 ἀναίρεσίν μου· ἀμφιβάλλω ἂν ὀρθῶς. Ἀγανακτισμένος
 διὰ τὴν ἀποτυχίαν καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς Δικαιο-
 σύνης, ἀλλὰ καὶ ἀμφίβολος, κατ' οὐσίαν, ἂν τὰ πράγ-
 ματα συνέβησαν, ὅπως τὰ διηγοῦντο οἱ συνήγοροι
 τοῦ καταδικασθέντος, ἐνδίδων εἰς τὰ δάκρυα τῆς
 μητρὸς του, συνέταξα μακρὰν ἀναφορὰν πρὸς τὸν
 Βασιλέα, διὰ τῆς ὁποίας, ἀφίνων κατὰ μέρος τὰς παρα-
 διασεις τῶν τύπων, προσεπάθουν ν' ἀποδείξω τὴν
 πραγματικὴν ἀθωότητα τοῦ καταδικασθέντος. Μετὰ
 παρέλευσιν καιροῦ ἔμαθον, ὅτι ἐστάλη εἰς Πάτρας ὁ
 Εἰσαγγελεὺς Ναυπλίου, διὰ νὰ ἐξετάσῃ, καὶ βραδύτερον
 ἀκόμη, ὅτι μετεβλήθη εἰς ἰσόβια δεσμὰ ἡ θανατικὴ
 ποινὴ τοῦ καταδικασθέντος. Τόσον ἐγνώριζον, ὅτε ὁ
 Παῖκος, ἐγχειρίζων εἰς ἐμὲ φάκελλον, μοῦ ἀπεκάλυψε
 μυστηριωδῶς, ὅτι δυστυχῶς τὰ πάντα ἐπεβεβαιώθη-
 σαν ἀπὸ τὴν ἀνάκρισιν τοῦ Κασσιέρη, καὶ διὰ τοῦτο

ἐδόθη ἡ χάρις, ἀλλὰ εἰς τὸν Ἄγγλον Πρέσβυν ἐλέχθη τὸ ἐναντίον, διὰ νὰ μὴν ἐκτεθῇ ἡ ὑπόληψις τῆς Κυβερνήσεως, καὶ κατ' αὐτὰς ἐπρόκειτο νὰ συντάξῃ τοιοῦτου πνεύματος ἔκθεσιν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, διὰ νὰ ἡσυχάσῃ τοῦτο τὴν Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν· δὲν ἐπρόφθασεν ὅμως νὰ τὸ υπογράψῃ καὶ ἀποπερατώσῃ, καὶ μένει εἰς ἐμὲ νὰ τὸ στείλω Ἡκουσα καὶ ἐσιώπησα.

Ἐπειδὴ ἐγνώριζον, ὅτι εἰς τὸ Ὑπουργεῖον ὀλίγας ἡμέρας ἔμελλον νὰ μείνω, εἶχον ἀποφασίσῃ νὰ μὴν ἐνεργήσω οὔτε διορισμούς, οὔτε παύσεις ὑπαλλήλων, διότι ἤθελον οὕτω πράξῃ ἔργα πραγματικοῦ, ὄχι προσωρινοῦ Ὑπουργοῦ, οὔτε ἐντὸς τόσοι ὀλίγον καιροῦ ἡδυνάμην νὰ σκέπτομαι περὶ τῆς δυνατῆς καλλιτερεύσεως τῆς ὑπηρεσίας. Ἄλλ', ὡς εἶπον, σκοπὸν εἶχον νὰ ὠφεληθῶ ἀπὸ τὴν ὀλιγοήμερον Ὑπουργίαν μου, διὰ νὰ δώσω νύξιν εἰς τὸν Βασιλέα περὶ τῆς διαφθορᾶς τῆς Κυβερνήσεώς του, καὶ ἡ εὐκαιρία ἦτο ἀρμοδιωτάτη.

Διηγήθην λοιπὸν εἰς τὸν Βασιλέα μὲ ὅλην τὴν λεπτομέρειαν τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν καὶ τὸ ἀληθινὸν ἐξαγόμενον τῆς ἀνακρίσεως τοῦ Εἰσαγγελέως τῶν Ἐφετῶν. Τοῦ παρέστησα μὲ πόσῃν ἐκπληξίν μου ἦκουσα τὸν Πάϊκον νὰ προσθέτῃ τὸ ψεῦδος εἰς τὴν διαφθοράν.

Τὸ κακόν, ἔλεγον, εἶνε μεγάλον, κινδυνεύει ἡ μόνη ἄγκυρα τῆς κοινωνίας, ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη καὶ τὸ ὀρκωτικὸν σύστημα· ἂν ἡ διαφθορὰ εἰσχωρήσῃ καὶ εἰς αὐτά, ποία πλεον ἀσφάλεια μᾶς μένει; Εἰς τοιοῦτον κατήφορον ποῦ νὰ σταθῇ ἡ κοινωνία; Λέγονται ὅτι πολλὰ ἐνεργοῦνται ἀπὸ ἰδιώτας· τοῦλάχιστον αὐτὰ γίνονται ὑπὲρ ἐνόχων, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν ἀκόμῃ δὲν ἠκούσθησαν· ἂν προστεθῇ καὶ αὐτῆς ἡ ἐνέργεια

πρὸς καταδίωξιν τοῦ ἀθώου, ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ τῶν προσώπων εἶνε πλεόν εἰς τὰς χεῖράς τινων ὑπαλλήλων· οἱ κοινωνικοὶ δεσμοὶ διαλύονται.

— Ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει καὶ νὰ γείνη γνωστόν, οὔτε ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ κοινολογήσωμεν τὴν ἀτιμίαν μας.

— Ἀλλὰ τὸ κακόν, ὅταν, Βασιλεῦ, βόσκη ἀγνοούμενον. εἶνε καὶ πλεόν ἐπικίνδυνον· τὸ ἐνθαρρύνει ἡ ἐπιτυχία του, ἡ ἀτιμωρησία του, δὲν προλαμβάνεται καὶ αὐξάνει· δὲν εἶνε ὅμως καὶ δυνατόν νὰ μένη ἀγνωστον. Οἱ κρατηθέντες ἔνορκοι τὸ γνωρίζουν, οἱ στενοὶ φίλοι των καὶ συγγενεῖς των, οἱ δικηγόροι τῶν Πατρῶν, οἱ ὑπάλληλοι τῆς Ἀστυνομίας, οἱ Εἰσαγγελεῖς κλπ. Ὅλοι αὐτοὶ ποίαν ιδέαν πλεόν θὰ ἔχουν περὶ τοῦ ὀρκωτικοῦ συστήματος; ποίαν ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτό; Τὸ ἔμαθον καὶ οἱ ξένοι, ὁ Πρόξενος τῶν Πατρῶν καὶ ὁ Πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας· ποίαν ὑπόληψιν θὰ ἔχουν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ψευδομένην; καὶ διατὶ τοιαύτη θυσία; διὰ νὰ σωθῇ ἡ τιμὴ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως; Αὕτῃ ὑποφέρει μόνον ὅταν γίνεται συνένοχος· ἐὰν τιμωρήσῃ τοὺς παρανομώσαντας, σώζεται ἡ τιμὴ της. Καταχρασταὶ πάντοτε καὶ παντοῦ ὑπάρχουν καὶ θέλουν ὑπάρχει. Δὲν βλάπτει τὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν ἂν πράττεται τὸ ἔγκλημα, ἀλλ' ἂν ὑπερασπίζεται, σκεπάζεται, μένη ἀτιμώρητον. Βεβαίως ἡ σκηνὴ αὕτη ὀλόκληρος ἐπαίχθη καὶ ἔκλεισε· νὰ τὴν ἀνοίξω πάλιν ἐγώ, δὲν ἔχω θάρρος διότι θὰ φανῶ ὅτι ἐκδικοῦμαι τὸν Εἰσαγγελέα τοῦ Ἀρείου Πάγου κατηγορήσαντά με, ὅτι ὑπερασπίζομαι καὶ ὥς Ὑπουργὸς ἓνα φονέα συμπατριώτην μου, τοῦ ὁποίου ἐστάθην συνήγορος, καὶ ἀπέναντι τῆς Κυβερνήσεως θὰ φανῶ κατήγορός της. Δὲν περιορίζεται ἡ ἐνέργειά μου πλεόν κατὰ τῶν ὑπαλλήλων, ἀλλὰ πρέπει νὰ διαψεύσω

αὐτῆς τῆς Κυβερνήσεως τὰς πράξεις καὶ τοὺς λόγους. Τὸ ἀναφέρω λοιπὸν μόνον διὰ νὰ ὑποδείξω εἰς τὴν Υ'. Μ. ποῖον δρόμον τρέχει ἡ Κυβέρνησις Της, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἀνάγκη. Τὰ κόμματα, Βασιλεῦ, ἐν Ἑλλάδι δὲν ἔχουν ἀληθινὴν συμπάθειαν εἰς τὴν πατρίδα· ὁ κόσμος ἀποστρέφεται τὴν διαφθοράν, τὴν κατάχρησιν· ἐμίσησε τὴν ἀταξίαν, διότι ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἐζημιώθη ἡ περιουσία του, ἡ ἀσφάλειά του, ἡ τιμὴ του, ἡ ζωὴ του. Ἐπαθε πολλὰ παθήματα· ἡ ληστεία τὸν καταμαστιρίζει, ἡ Κυβέρνησις δὲν τὸν ὑπερασπίζεται, ὅλα εἶνε εἰς παραλυσίαν καὶ κανεὶς δὲν ἐπιμελεῖται νὰ κάμῃ τὸ χρέος του. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ Αὐγούστου εἰς τὴν Εὐβοίαν, εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, γύρω μας, καίονται ἀδιάκοπα ἀπὸ μεγάλην πυρκαϊάν τὰ δάση, χωρὶς νὰ γείνῃ τίποτε, χωρὶς νὰ φανῇ ἡ Ἀρχὴ ἐνεργοῦσα.

— Ἀλλ' οἱ αὐτουργοὶ ἀνεκαλύφθησαν.

— Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν κατέπαυσεν ἀπὸ τὰς Ἀρχάς, ἀλλὰ μόνον του· ὁ κόσμος, Βασιλεῦ, διψᾷ ἠθικότητα καὶ τάξιν. Σύμβολον αὐτῆς εἶνε ἡ Μ. Σου. Ὁ Ἕλληνικὸς λαὸς εἶνε βασιλικός· τὸ μέλλον του, τὸ παρόν, οἱ ἐλεύθεροι Ἕλληνες, οἱ ἔξω, ὅλοι βλέπουν εἰς τὸν Βασιλέα. Κανεὶς λοιπὸν φόβος δὲν ὑπάρχει· καμμία ἀνάγκη, δυστυχὴς ἀνάγκη, νὰ ὑποστηρίζωνται οἱ κακοὶ χάριν ἀσφαλείας. Ἄς μάθῃ ὁ κόσμος, ὅτι ἥλλαξες σύστημα, ὅτι μὲ θάρρος στρέφεις πρὸς τοὺς καλοὺς, καὶ ὅλοι θέλουν Σὲ περιστοιχίσει, καὶ οἱ κακοὶ θὰ γείνουν ἄφαντοι, ἀκίνδυνοι.

Ὅσα γράφω ἐδῶ, εἶνε πολὺ ὀλίγα καὶ χωρὶς χρῶμα, ἀπέναντι ἐκείνων, ὅσα τοῦ εἶπον πραγματικῶς εἰς αὐτὸν τὸν τόνον, ἐμψυχονόμενος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ὠφελήσω τὴν πατρίδα καὶ νὰ σώσω, ὡς ἐφантаζόμην, τὸν Βασιλέα ἀπὸ τὰς ἀγκάλας κολάκων καὶ καταχραστῶν, ὡς τότε ἔλεγον καὶ εἰς μερικοὺς φίλους μου.

Ἄφοῦ παρῆλθε τόσος καιρὸς καὶ ἐψυχράνθη (ἀδίκως) ὁ ζῆλός μου διὰ τὴν ἀποτυχίαν, καὶ δὲν ἔχω τὸν ἐρεθισμὸν τῆς ἐλπίδος, τὰ γραφόμενα ἀποδίδουν τὴν σημειωρινήν, ὅχι ἀκριβῶς τὴν τότε, κατάστασιν. Ἐσυνείθισα ἀπ' ἀρχῆς νὰ ἐκθέτω τὰς ιδέας μου πλέον ὑποφερτὰ ὅταν ὁμιλῶ συγκινοῦμενος, παρὰ ὅταν γράφω.

Ὁ διάλογος ἐξηκολούθησε πολλὰ ὥραν. Μοῦ ἐφάνη, ὅτι ὁ Βασιλεὺς μὲ ἤκουε μ' εὐμένειαν· ἔκαμνε καὶ τὰς ἐνστάσεις του καὶ ἔπειτα ἐνέδιδε. Δὲν ἐνόησα, ὅτι ἐβαρύνετο· ἂν ὅμως συνέτειναν αἱ ὁμιλῖαι μας εἰς ἀλλαγὴν συστήματος, ὅπως ἐγὼ εὐχόμην καὶ πρὸς τὸ ὅποῖον ἐνεργοῦσα, φανταζόμενος ὅτι, μὴ κυνηγῶν κανὲν προσωπικὸν συμφέρον ἢ κομματικόν, ἤμην διὰ τὸ ἔργον τοῦτο ὁ πλέον κατάλληλος, ὡς ἀνύποπτος, τὰ μετὰ ταῦτα ἄς τὸ δείξουν. Δὲν μοῦ ἐφάνη ν' ἀγνοοῦσε τὸ καλόν, ἀλλ' ἐφοβεῖτο πολὺ τὸ κακὸν καὶ ἐζητοῦσε πάντοτε πῶς ν' ἀποφύγῃ τὸ χειρότερον· οὕτω, εἰς τὸ κακὸν παρεδίδετο ὡς εἰς δυστυχῆ ἀνάγκην, ὡς τὸ ὀλιγώτερον κακόν. Πάντοτε ἦτο ἔτοιμος εἰς ἓν κακὸν νὰ σοῦ ἀντιτάξῃ, καὶ κάποτε μὲ σπανίαν λεπτότητα καὶ ἀγχίνοιαν νὰ σοῦ φέρῃ ἄλλο κακὸν μεγαλύτερον καὶ νὰ θέτῃ τὸ ζήτημα, ποῖον τῶν δύο πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν. Ἐνόησα τοῦτο καὶ μὲ μακρὰς ἀναπτύξεις προσεπάθησα ν' ἀποδείξω ὅτι διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὸν κύκλον τῶν κακῶν τὸ μόνον μέσον εἶνε νὰ ἔχῃ θάρρος εἰς τὸ καλὸν καὶ εἰς τοὺς καλοὺς καὶ νὰ μὴ φοβῆται τὸ κακὸν καὶ τοὺς κακοὺς. Ὁ φόβος δὲν ὠφελεῖ τινα, εἴτε τὸ μῖσος τοῦ κακοῦ, διότι εἰς τὸ τέλος τὸν παραδίδουν εἰς τὸ κακὸν καὶ εἰς τὸν αἰῶνιον φόβον, ἀλλ' ἡ ἀγάπη τοῦ καλοῦ καὶ τὸ θάρρος τῆς ἐνεργείας του.

— Διατὶ οἱ Ἕλληνες Μεγαλειότατε, ἔλεγον, ἀγαποῦν τὴν Μοναρχίαν; Καὶ διότι ἐδοκίμασαν τὰ κακὰ τῆς

ἀναρχίας, καί, κυρίως, διότι ὁ Βασιλεὺς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἄλλο καλόν, παρὰ τὸ καλὸν τοῦ τόπου. Δὲν παριστάνει ἓν κόμμα, μίαν μερίδα ἀνθρώπων, ἀλλ' ὅλους, τὸ γενικὸν καλόν· μὴν ἀμφιβάλλῃς, Βασιλεῦ, περὶ τούτου· ὅσοι λέγουν τὸ ἐναντίον ἢ δὲν ἐννοοῦν, ἢ πωλοῦν δούλευσιν· παριστάνουν κινδύνους ἀνυπάρκτους διὰ νὰ θεωροῦνται ἔπειτα αὐτοὶ σωτῆρες· ἃς ἀλλάξῃ ἡ Κυβέρνησις Σου σύστημα, ἃς πάρῃ πνεῦμα Κυβερνήσεως ἀνοικτῆς, πατριωτικῆς, γενναίας, καὶ ὅλος ὁ τόπος, ὅλων αἱ καρδίαι, χωρὶς ἐξαίρεσιν, κηρύττονται φανερά ὑπὲρ αὐτῆς. Καὶ οἱ παρόντες καιροὶ εἶνε κρίσιμοι. Εἴμεθα ὅπως τὸ Ἔθνος εἰς τὰ 1820, εἰς παραμονήν, πιθανώτατα, ἔργων μεγάλων· εἶνε ἀνάγκη Ἔθνος καὶ Κυβέρνησις νὰ εἶνε ἓν· δι' ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης καὶ ἀγάπης νὰ συνδέωνται. Τί ἐστί, Βασιλεῦ, Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας ἄνθρωπος ἀμαθέστατος; Πῶς ὁ κόσμος νὰ τὸ ἐξηγήσῃ; Ἀπὸ τὴν νέαν ἀνατροφὴν, ἀπὸ τὴν παιδεῖαν περιμένομεν τὴν πραγματικὴν ἀναγέννησίν μας· διατὶ νὰ φαίνεται ὅτι ἀντιπράττωμεν εἰς τὸ καλὸν τοῦ Ἔθνους;

Τοιοῦτον ἐπιχείρημα ἔλαβον ἀφορμὴν πολλάκις νὰ ἐπαναλάβω. Ὁ Βασιλεὺς μίαν φορὰν μοῦ ἀπήντησεν :

— Ἀλλὰ τί μᾶς μέλλει, πῶς φαίνεται τοῦ κόσμου, ἀφοῦ τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶνε τοιοῦτον; Καθὼς ὅχι τὰς λέξεις, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν πρέπει νὰ ἐξετάζωμεν, οὕτω δὲν πρέπει νὰ φροντίζωμεν πολὺ καὶ διὰ τὴν γνώμην τῶν πολλῶν. Δὲν ἔχουν καὶ οὗτοι τὰ μέσα νὰ κρίνουν ὀρθῶς περὶ τῶν πραγμάτων· πολλὰ ψεῦδη ἐπιτηδεύουσιν καὶ ἐπὶ τούτῳ διαδίδονται.

— Εἰς τὴν πολιτικὴν δὲν μοῦ φαίνεται, ἀδιάφορον πρᾶγμα ἡ κοινὴ γνώμη. Ἡ κοινὴ γνώμη εἶνε τὸ μέγα στήριγμα πατριωτικῆς κυβερνήσεως. Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ὁ χωρικός, ὁ ναύτης, ὁ ἰδιοκτῆτης τῶν ἐπαρ-

χιῶν, ὁ βιομήχανος, δὲν ἀναγινώσκουν ἢ δὲν ἔχουν ὀρθὰς πληροφορίας περὶ τῶν πραγμάτων, τῶν μερικῶν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ὅλου κυβερνητικοῦ συστήματος ὅλοι τὸ βλέπουν καὶ περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον ὅλοι εἶνε εἰς κατάστασιν νὰ τὸ γνωρίζουν καὶ νὰ τὸ κρίνουν, διότι ὅλων τὰς συμπαθείας, τὰς κλίσεις ἢ τὰ συμφέροντα ἐπηρεάζει. Οἱ καλοὶ καὶ τίμιοι πολῖται πρὸς τούτοις, οἱ ἔχοντες νοημοσύνην καὶ παιδείαν, εὐκολώτερα σχηματίζουν γνώμην, καὶ ἡ γνώμη τῶν διαδίδεται διὰ τῶν φίλων τῶν, τῶν σχετικῶν τῶν. Διὰ τοῦτο καὶ εἶνε χρέος καὶ πρέπει νὰ εἶνε μέρος τῆς Κυβερνήσεως, ὅταν διαδίδονται ψευδεῖς φῆμαι, νὰ φωτίζει τὸ κοινόν, νὰ τὸ ἐξάγῃ ἀπὸ τὴν ἀπάτην, ν' ἀποφεύγῃ ἐπομένως καὶ ὅ,τι ἀπ' ἀρχῆς δύναται νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς κακὰς φήμας. Διὰ τὴν ἀπολύτως πάντοτε, ἀλλὰ ταῖς περισσότεραις φοραῖς, διὰ τὴν ἐνῶ τὸ πρᾶγμα κατ' οὐσίαν εἶνε καλόν, φαίνεται εἰς ἄλλους ἄλλῶς; Διότι ἔχει κάποιαν ἀσυμφωνίαν ἢ ἐκφρασίς του μὲ τὴν οὐσίαν του. Ἡ Κυβέρνησις ἄρα πρέπει νὰ φροντίζει νὰ ἐκφράζῃ τοὺς σκοποὺς τῆς διὰ λέξεων καὶ πράξεων καταλλήλων μὲ τὴν οὐσίαν τῶν.

Ἐπὶ τέλους ὁ Βασιλεὺς ἐφαίνετο πειθόμενος. Πάντοτε προσεκτικὸς εἰς τοὺς τύπους, ἔγεινεν, ἂν εἶνε δυνατόν νὰ εἴπω, προσεκτικώτερος. Ἐγώ, ὡς νομικὸς καὶ ὡς Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, ἐφαίνόμην, χωρὶς φαντασίαν ἐπιδείξεως, κατὰ χρέος φύλαξ τῶν τύπων καὶ τῆς νομιμότητος καὶ ἐνώπιόν του καὶ εἰς τὰ Ὑπουργικὰ Συμβούλια. Συνέπεσε μίαν ἡμέραν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον γελῶν, νὰ μᾶς διηγηθῇ ὁ Πάϊκος, ὅτι ἡμέραν τινὰ μεταχειρισθεὶς εἰς τὸν Βασιλέα τὸ ὄνομά μου δι' ἓν μέτρον, τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελε νὰ ἐγκρίνῃ ὁ Πάϊκος (δὲν ἐνθυμοῦμαι ποῖον, ἀλλὰ τυπι-

κὸν ἐντελῶς) τοῦ εἶπε· «Βασιλεῦ, ὁ Πήλικας δὲν θὰ »τὸ ἐγκρίνη», καὶ ὁ Βασιλεὺς μὲ κάποιαν ζωηρότητα τοῦ ἀπεκρίθη· «Λοιπὸν ὅλοι θὰ φοβούμεθα τὸν Πήλικα ;»

Μετὰ ταῦτα, ἡ ἀμέσως ἡ ἄλλην ἡμέραν, τοῦτο ἀκριβῶς δὲν ἐνθυμοῦμαι, μοῦ ὠμίλησεν ὁ Βασιλεὺς περὶ τῶν φυλακῶν τῶν καταδίκων, λέγων :

— Ὁ ἀριθμὸς τῶν φυλακισμένων νῦξησε τόσον, ὥστε καταντᾷ ἀνυπόφορος ἡ ζωὴ τῶν καὶ κινδυνεύουν ἀπὸ ἐπιδημίας. Πρὸ πολλοῦ ἀνέφερον ὅλαι αἱ ἀρχαὶ καί, κατὰ παραγγελίαν τοῦ Νομάρχου, οἱ Εἰσαγγελεῖς συνέταξαν κατάλογον ὅσων εἶνε δίκαιον νὰ λάβωσι χάριν. Ἡ φιланθρωπία, ἔλεγεν, ἐπειδὴ μᾶς λείπουν τὰ μέσα νὰ κτίσωμεν φυλακὰς κατὰ τὸ νέον σύστημα, ἀπαιτεῖ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νὰ δίδεται χάρις εἰς ἀρκετοὺς ἐκ τῶν καταδίκων, ὥστε νὰ μὴ κινδυνεύη καὶ ἡ δημοσία ὑγεία καὶ ἀσφάλεια ἀπὸ τὴν ἐπισφραγισίν των.

— Ὑποθέσατε, Βασιλεῦ, ἀπάντησα, ὅτι Σᾶς ὑποβάλλω Διάταγμα συντεταγμένον ὡς ἐξῆς· «Ἐπειδὴ »δὲν ἔχομεν τὰ μέσα νὰ οἰκοδομήσωμεν φυλακὰς, ἀπολύομεν τοὺς κακούργους».

— Ἄλλ' αὐτὰ δὲν λέγονται, μὲ διέκοψε χαμογελῶν, οὔτε αἰτιολογοῦνται διατάγματα χάριτος.

— Τὸ πρᾶγμα ὅμως εἶνε τοιοῦτον καὶ ἂν δὲν τὸ εἴπωμεν.

— Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη ;

— Ἐγὼ προτείνω ἄλλο μέσον· ἀντὶ τοὺς ἀνεγνωρισμένους κακούργους νὰ ἀπολύσωμεν, ἄς παύσωμεν δι' ἓνα χρόνον τὴν ἐνέργειαν τῆς Ποινικῆς Δικαιοσύνης. Δὲν θὰ εἰσέλθουν τότε νέοι ἐγκληματῆαι, θὰ οἰκονομήσωμεν καὶ τὰ ἔξοδα τῆς δίκης των ! Τὸ ἐν ἀξίζει ὅσον τὸ ἄλλο ! Τὸ Βασιλικὸν καὶ θεῖον προνό-

μιον τῆς χάριτος δὲν πρέπει, Βασιλεῦ, οὕτω νὰ ἐξα-
χρειόνηται. Ἡ τιμωρία εἶνε σωτήριοις διὰ τὴν κοινω-
νίαν· εἶνε ἡ θεραπευτικὴ πικρία τοῦ ἱατρικοῦ.

— Τί νὰ γείνη ;

— "Ἄλλο τι· νὰ σκεφθῇ ἡ Κυβέρνησις Σου νὰ οἰκο-
δομήσῃ μερικὰς φυλακὰς ὀλιγοεξόδους, ὅπως τὰ μέσα
τοῦ Κράτους τὸ συγχωροῦν. Τὸ παράδειγμα τῆς τιμω-
ρίας εἶνε σωτήριοις καὶ δὲν πρέπει νὰ τὸ ἐξασθενί-
σωμεν.

Συνεπὴς μὲ αὐτά, καὶ τὴν Γ' Σεπτεμβρίου, ἡ ὁποία
ἤρχετο ἀμέσως μετὰ τὸν διορισμὸν μου, καὶ τὰς ἄλλας
Βασιλικὰς ἐορτάς, αἱ ὁποῖαι, ἡ μία τὴν ἄλλην δια-
δέχονται, ἀπέφυγον νὰ προτείνω χάριτας, οὔτε μίαν,
μὲ μεγάλην αὐστηρότητα, καὶ ἐφантаζόμην μὲ τὸν
τοιούτον νεωτερισμὸν ὅτι κἄτι τι ἔκαμνον, ἂν ὅχι δι'
ἄλλο τι, ἀλλὰ διὰ νὰ δείξω ὅτι ἤρχισε νέος δρόμος
κυβερνητικός, λυπηρὸς εἰς τοὺς παρανομοῦντας. 'Ἄλλ'
ἡ τύχη μου ἐπεφύλαττε νὰ πράξω ὅ,τι ἀπεστρεφόμεν!

Παρθλθον δέκα ἕως δώδεκα ἡμέραι· ἀφοῦ ἐπέστρε-
ψεν ὁ Προβελέγγιος ἀπὸ τὸ ταξειδί του εἰς τὸ Αἶγαϊον,
ἤλθε νὰ μὲ ἐπισκεφθῇ. Τοῦ διηγήθην τὰ διατρέξαντα
καὶ τὸν παρεκάλεσα ν' ἀναμνήσῃ εἰς τὸν Βασιλέα τὰ
περὶ τῆς παραιτήσεώς μου, διὰ νὰ λάβῃ πρόνοιαν
περὶ τῆς ἀντικαταστάσεώς μου, διότι δὲν ἐπεθύμουν
νὰ τὸν προλάβῃ ἡ παραίτησίς μου ἀνέτοιμον, ἀλλὰ
νὰ γείνη διὰ συνεννοήσεως, ὥστε καὶ ἡ ὑπηρεσία νὰ
μὴν ὑποφέρῃ καὶ νὰ συμβιβασθῇ τὸ πρᾶγμα. Μοῦ
ὑπεσχέθη νὰ ὁμιλήσῃ.

Ἐπερίμενα τρεῖς ἕως τέσσαρας ἡμέρας καὶ ἤρχισα
νὰ ἀνησυχῶ. Τὸ κοινὸν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ τὸ
αἷτιον τῆς ἀπραξίας μου· πανταχόθεν μοῦ ἤρχοντο
συμβουλαὶ μεταρρυθμίσεως τοῦ προσωπικοῦ· πολλοὶ
ἤλπιζον, ἄλλοι ἐφοβοῦντο, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ ὁ Γειν-

κὸς Γραμματεὺς Ἀξελὸς, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχον ἀπέχθειαν νὰ συνεργάζωμαι, διότι πολλὰ κατ' αὐτοῦ ἐλέγοντο, ὅχι ψευδῆ· ὁ τύπος ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν μ' ἐκεντοῦσεν· ἠναγκαζόμην νὰ κρατῶ σημειώσεις τῶν προτεινομένων ἀπὸ διαφόρους, ἀλλὰ διὰ τὸ φαινόμενον.

Εἶχομεν Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως, πρώτην φορὰν ἀφ' ὅτου εἰσῆλθον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Ἀγνοοῦσα τὸ ἀντικείμενον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὥς καὶ μετὰ ταῦτα πάντοτε. Ὁ Βλάχος, μὴ εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως, ἔλειπεν εἰς τὴν ἐξοχήν. Ὁ Βασιλεὺς μᾶς ἀνήγγειλεν, ὅτι πρόκειται νὰ σκεφθῶμεν περὶ τῶν ἐκλογῶν, καὶ ἔθεσε πρῶτον τὸ ζήτημα, ἂν αἱ ἐκλογαὶ πρέπη νὰ μένουν ἐλεύθεραι, ἢ ἂν πρέπη νὰ θέσῃ ὑποψηφίους ἡ Κυβέρνησις. Ἐνόησα ὅτι οὕτω ἐτίθετο τὸ ζήτημα, δι' ὅσα εἶχον εἰπεῖ τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ Σπυρο-Μήλιου καὶ ἔλεγε τὸ κοινὸν περὶ τῆς γνώμης μου. Τὴν γνώμην ταύτην ὑπερνησπίσθην ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν ἔχει νὰ φοβηθῇ τι ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐκλογῶν· ὁ λαὸς, ἔλεγον, εἶνε φίλος τῆς τάξεως καὶ Βασιλικός· ὅσοι λέγονται ἀποκλειστικῶς ἀφωσιωμένοι, συκοφαντοῦν τὴν μεγάλην πλειονοψηφίαν, τὴν ὀλομέλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἄν ὑπάρχουν ἐξαιρέσεις, δὲν σημαίνουν τίποτε. Ν' ἀναλαμβάνῃ ἡ Κυβέρνησις, χάριν μερικῶν ἀτόμων, τὸν ἀγῶνα τὸν ἐκλογικὸν εἶνε ἀντιπολιτικόν, διότι, λαμβάνουσα μέρος εἰς αὐτόν, χάνει τὴν ἀνωτέραν θέσιν της ἀπέναντι ὅλων τῶν κομμάτων, διὰ τῆς ὁποίας μόνης δύναται νὰ προλάβῃ τὰς ἀταξίας καὶ παρανομίας, ἀναγκάζουσα κάθε κόμμα ἢ πολιτικὴν μερίδα νὰ μένῃ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς νομιμότητος, καὶ διότι οὕτω ἀφαιρεῖ ἀπὸ τοὺς ἐκλεγόμενους βουλευτὰς καὶ τὴν Βουλὴν τὴν ἠθικὴν των βαρύ-

τητα, ἥτις εἶνε οὐσιώδης διὰ τὴν Κυβέρνησιν, διότι, χρείας τυχούσης, εἰς αὐτὴν θέλει προστρέξει, διὰ νὰ εὖρη ὑποστήριξιν· τὴν ἀφαιρεῖ καὶ διὰ τὸ ἐσωτερικὸν καὶ διὰ τὸ ἐξωτερικόν. Καὶ ταῦτα χωρὶς ἀνάγκην ἢ ὠφέλειαν, διότι ὅποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶνε ὁ ἐκλεχθὲν-σόμενος βουλευτής, οὗτος θὰ εἶνε Βασιλικός, καὶ ἂν εἶνε ἀνθυπουργικός, δὲν βλάπτει, διότι πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰ προσωρινὰ Κυβερνητικὰ συμφέροντα, τῶν ὁποίων παραστάτης εἶνε τὸ Ὑπουργεῖον, ἀπὸ τὰ διαρκῆ, τῶν ὁποίων ἀντιπρόσωπος εἶνε ὁ Βασιλεὺς. Ἡ ἀντιπολίτευσις κατὰ τῶν πρώτων καὶ ἀβλαβὴς καὶ ὠφέλιμος μάλιστα δύναται νὰ εἶνε. Ἡ σύγχυσις τῶν δύο τούτων συμφερόντων εἰς Συνταγματικὸν μάλιστα πολίτευμα, εἶνε καταστρεπτική· τὰ ἀναπόφευκτα κτυπήματα κατὰ τῆς πολιτικῆς τῆς ἡμέρας, ἡ ὁποία, ὡς τοιαύτη, εἶνε ἐπιδεκτικὴ διαφορᾶς γνώμης καὶ συμφερόντων, στρέφουν τότε ἀναγκαίως κατὰ τοῦ κέντρου τῆς πολιτείας, καὶ ἂν τὸ κέντρον σεισθῇ, τὸ ὅλον οἰκοδόμημα κινδυνεύει.

Ἀντέταξε συντόμως ὁ Βασιλεὺς, καὶ πλέον ἀνεπτυγμένως ὁ Χρηστίδης, τὸ παράδειγμα τῶν λοιπῶν συνταγματικῶν Ἐπικρατειῶν καὶ αὐτῆς τῆς μητρὸς τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, τῆς Ἀγγλίας.

— Διαφέρει, εἶπον ἐγώ· τὸ αὐτὸ πρᾶγμα λαμβάνει ἀναγκαίως διάφορον σημασίαν ἀπὸ τὴν διαφορὰν τῶν τόπων, τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ βαθμοῦ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἐθνῶν. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν π. χ. ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ τάξεων· ὑπάρχει ἀριστοκρατία εὐγενείας καὶ πλούτου· ὑπάρχει διαφορὰ πολιτικῆς ἐπόψεως· οὕτως οἱ μὲν θεωροῦν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου ὡς συμφέρουσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ὅλων, οἱ δὲ τὸ προστατευτικὸν σύστημα. Ἐννοεῖται ἄρα, ὅτι, ὅταν κυβερνᾷ Ὑπουργεῖον

τῆς πρώτης γνώμης πρέπει νὰ ὑποδεικνύῃ εἰς τὸν λαὸν τοὺς συμμεριζομένους τὴν γνώμην ταύτην πολίτας πρὸς ἐκλογὴν· ἂν δὲν τοὺς ἐκλέξῃ, δηλοῖ ὅτι τὸ Ἔθνος δὲν ἐπιδοκιμάζει τὸ σύστημά του. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχομεν ἀκόμῃ τοιαῦτα πολιτικὰ κόμματα, ἀπὸ τὰς ἀρχάς των διακρινόμενα.

— Μὲ συγχωρεῖς, ἀπήντησεν ὁ Χρηστίδης· εἴκοσι χρόνους πολεμῶ τὸν Μαυροκορδάτον, διότι ἔχει γνώμην, ὅτι ὁ Ὅθων πρέπει νὰ κυβερνᾷ ὡς ἡ Βικτωρία, ἐνῶ ἐγὼ νομίζω, ὅτι ἀλλοίμονον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἂν κυβερνῶ ἐγὼ ἢ ἐκεῖνος καὶ ὄχι ὁ Βασιλεὺς.

— Ἐνδέχεται, τοῦ ἀπήντησα, μερικὰ ἄτομα ν' ἀκολουθοῦν διαφοροετικὴν πολιτικὴν, ἀλλὰ τὸ Ἔθνος δὲν διαιρεῖται ἀκόμῃ κατὰ τὰ συστήματα ταῦτα· τὸ Ἔθνος ἐπιθυμεῖ νὰ καταδιώκωνται οἱ καταχρασταί, ν' ἀνταμείβωνται οἱ καλοὶ καὶ τίμιοι, νὰ ἐνισχύεται ἡ τάξις καὶ ἡ ἀσφάλεια τῶν προσώπων, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ν' ἀναπτύσσωνται οἱ πόροι τοῦ κλπ. καὶ ἀκόμῃ δὲν παρουσιάσθησαν εἰς τὸ μέσον διάφορα συστήματα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μοναδικοῦ τούτου σκοποῦ.

Ἦτο ὅμως φανερόν ὅτι εἰς μάτην ἐκοπίαζον· ἡ ὁμοιότης τῶν ἄλλων ἐξέφραζε τὴν ἐναντίαν γνώμην.

— Ν' ἀφήσω, ἔλεγεν ὁ Χρηστίδης, ἀνοικτὸν τὸ στάδιον εἰς καθένα, ἐλᾶτε σκύλοι ἀλέστε... Νὰ ἔλθουν οἱ ἐχθροί μου εἰς τὴν Βουλὴν, ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι θὰ μοῦ ζητήσουν τὸ κεφάλι καὶ ἐγὼ νὰ μένω Ὑπουργὸς ἀκίνητος!

Καὶ πραγματικῶς, δὲν ἠδυνάμην ν' ἀρνηθῶ, ὅτι χωρὶς ὑποψηφιότητα ἢ γνώμην τοῦ λαοῦ θὰ ἐκυματίζετο εἰς τὸ ἀόριστον καὶ θὰ ἀφίνετο ἔρμαιον τῶν δυνατῶν. Ἡ πάλιν θὰ ἐγίνετο βιαιοτέρα, καὶ ἀντὶ τῶν γενικῶν συμφερόντων, θὰ ὑπερίσχυον τὰ μερικά, τῶν

μαχαιράδων· τέλος δὲν ἡδυνάμην ν' ἀρνηθῶ ὅτι ἡ Ὑπουργικὴ ὑποψηφιότης τῶν ἐκλεξιμῶν εἶνε Συνταγματικόν.

Ἀπεφασίσθη λοιπὸν ἡ ὑποψηφιότης. Διὰ μιᾶς τότε τίθεται ἀπὸ τὸν Βασιλέα τὸ ζήτημα ν' ἀποκλεισθοῦν οἱ ὑπάλληλοι. Ἐμείνα ἐκστατικός· δὲν ἐννοοῦσα πρὸς ποῖον σκοπὸν. Ἐρωτηθεὶς δὲν ἡρνήθην ὅτι τοιοῦτον μέτρον, τὸ ὁποῖον πολλάκις ἡ ἀντιπολίτευσις ὑπερσπίσθη, εἰς τὴν Γαλλίαν ἰδίως, θὰ ἐφαίνετο φιλελευθερώτατον, ἐὰν μάλιστα διεδέχετο τὸ ἐναντίον ἄκρον, μέγα μέρος δηλαδὴ τῶν βουλευτῶν ἐπίτηδες νὰ εἶνε ὑπάλληλοι, ἀλλ' εἰς τὴν Ἑλλάδα, σήμερον, δὲν βλέπω νὰ δικαιολογῇται ἀπὸ σπουδαιότατόν τινα σκοπὸν. Δι' οἰκονομίαν; βεβαίως ὄχι· θὰ μᾶς κοστίσῃ ἀρκεταῖς χιλιάδες δραχμῶν.

— Ἀλλ' ἡ οἰκονομικὴ ἔποψις δὲν εἶνε ἡ ἐπικρατεστέρα εἰς πολιτικὸν ζήτημα, ἀπεκρίθη ὁ Βασιλεὺς· ἡ φιλαργυρία δὲν εἶνε πάντοτε καλὴ οἰκονομία (θὰ παρατηρήσῃ εἰς τὸ τέλος τῆς διηγήσεώς μου ὁ ἀναγνώστης ὅτι δι' οἰκονομίαν ἐκηρύχθη ἡ ληΐσις τῆς Συνόδου κατὰ πρότασιν τοῦ Βασιλέως, ἀντιπολιτικώτατον μέτρον· πραγματικῶς ἡ οἰκονομία ἦτο πρόφασις).

— Ν' ἀποκλεισθοῦν ἢ ὄχι οἱ ὑπάλληλοι, δὲν εἶνε βέβαια ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου. Κατὰ τὰς περιστάσεις εἴμπορεῖ νὰ ληφθῇ τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο μέτρον, ἀλλὰ διὰ τὸν ἀποκλεισμόν μάλιστα πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἰδιαιτέρος σπουδαῖος λόγος, διότι συστηματικῶς λαμβανόμενος φαίνεται ἐναντίος τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος. Κατὰ τὸ Σύνταγμα, νὰ διορισθῇ ὑπάλληλος ὁ Βουλευτὴς δὲν ἀπαγορεύεται, ἀλλὰ μόνον ἀπαιτεῖται νὰ ἐκλεχθῇ πάλιν· οὕτω τὸ Σύνταγμα δέχεται ὑποψηφιότητα ὑπαλλήλων· τὸ Σύνταγμα διακρίνει Κυβέρνησιν καὶ λαόν. Εἰς τὸν λαόν, προκειμένου περὶ

τῆς ἀντιπροσωπείας του, νὰ εἶνε ὑποπτος ὁ ὑπάλληλος τῆς Κυβερνήσεως, ἐννοεῖται, ἀλλ' εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ εἶνε ὑποπτος ὁ ὑπάλληλός της, τί σημαίνει ;

— Καὶ ποῖοι λόγοι ὑποστηρίζουν, μ' ἐρώτησεν ὁ Βασιλεὺς, τὴν ὑποψηφιότητα τῶν ὑπαλλήλων ;

— Πολλοὶ καὶ σπουδαῖοι, ἀπεκρίθην· διατὶ ἡ Κυβέρνησις νὰ στερεῖται ἱκανοτήτων ; διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι χαίρει τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ λαοῦ ; Διατὶ ἡ Νομοθετικὴ ἐξουσία νὰ στερεῖται τῶν γνώσεων καὶ τῆς πείρας τῶν διακριθέντων εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς Κυβερνήσεως ; Καὶ ἡ Νομοθετικὴ καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία θὰ ἐξημιόνοντο χωρὶς λόγον.

Παρετήρησεν ὁ Χρηστίδης καί τις τῶν ἄλλων, ἂν δὲν σφάλλωμαι (παρατηρῶ ὅτι γράφω τοὺς ἰδικούς μου λόγους, τοὺς ὁποίους καὶ ἐνθυμοῦμαι, διότι οἱ τῶν ἄλλων δὲν μ' ἔμειναν εἰς τὴν μνήμην· ἀληθινά, συνήθως ἦσαν καὶ ὀλιγοσύλλαβοι), ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον κατὰ τὰς ἐκλογάς, ὡς ἡ πεῖρα, ἔλεγε, τὸ ἀπέδειξεν, ἀντιπολιτεύεται ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους του, ὅταν καὶ οὗτοι εἶνε ὑποψήφιοι, καὶ τοιουτοτρόπως ὁ πόλεμος γίνεται ἐμφύλιος· οἱ ὑπάλληλοι ἔχουν τὰ μέσα ν' ἀντιπράξουν εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ Ὑπουργοῦ, νὰ τὴν παραλύσουν ἐν ἀγνοίᾳ του. Πρὸς τούτοις παρετηρήθη ὅτι ἐκλεγομένων βουλευτῶν τῶν ὑπαλλήλων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου αἱ σὺνodoι διαρκοῦν ὀλόκληρον τὸ ἔτος, πάσχει ἡ ὑπηρεσία ἢ ἡ ἀντιπροσωπεία, διότι θὰ λείπουν ἀναγκαίως ἀπὸ μίαν τῶν θέσεών των. Ἡ παρατήρησις ὅμως αὕτη ἐκτὸς ὅτι δὲν ἐφαρμόζεται εἰς τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἀθήναις, δὲν ἔχει τόσην σημασίαν καὶ διὰ τοὺς λοιπούς, ὅταν κατορθώσωμεν, ὡς πρέπει διὰ τὴν ὀρθὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Συντάγματος, νὰ περιορίσωμεν τὰς συνόδους εἰς δύο

ἢ τρεῖς μῆνας. Τὸ κακὸν εἶνε εἰς τὰς μακρυνὰς συνόδους, ὅχι εἰς τὴν ὑποψηφιότητα τῶν ὑπαλλήλων. Διὰ τὴν ἀποφύγωμεν δὲ καὶ τὴν ἀντενέργειαν τῶν ὑπαλλήλων, δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸν συστηματικὸν ἀποκλεισμόν ὅλων, ἀλλ' ὥς γείνη ἐκλογὴ κατὰ τὰ πρόσωπα καὶ τὰς περιστάσεις.

Τέλος ὑπερίσχυσεν ὁ ἀποκλεισμός τῶν ὑπαλλήλων. Πρὸς ποῖον σκοπὸν; Ἐθήρρευεν ἰσως δημοτικότητα. Ἐφιλονεικῆθη, ἀλλ' εἶχε μείνει σκοτεινὸν ὀλίγον, ἂν οἱ μὴ ἐν ἐνέργειᾳ στρατιωτικοί, οἱ φалаγγῖται, νομίζω, πρέπη νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὑπάλληλοι. Καὶ ἤδη ἐφαίνετο διαφωνία τις μεταξὺ Σ. Μήλιου καὶ Χρηστίδου διὰ προσωπικοὺς λόγους. Ὁ Μήλιος, ὑπερασπιζόμενος τοὺς Φαλαγγίτας, ἔλεγεν ὅτι ὁ βαθμός των δὲν εἶνε ὑπαλληλία, ἀλλ' ἀναγνώρισις τῶν ἐκδουλεύσεών των κατὰ τὸν Ἀγῶνα, οὔτε ἔχουν ἐνέργειαν κυβερνητικὴν, καί, ὅταν διελύθημεν, ἐχωρίσθησαν καὶ οἱ δύο ὅχι εὐχαριστημένοι. Ὁ Χρηστίδης μοῦ ἐφάνη ὅτι δὲν ἠθέλε, ἀποκλείων τοὺς ἰδικούς του, νὰ ἴδῃ ἐρχομένους τοὺς φίλους τοῦ ἀντιπάλου του.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν ἐπεφορτίσθη νὰ συντάξῃ κατάλογον τῶν ὑποψηφίων καὶ νὰ τὸν ὑποβάλῃ εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ἐπειτα ἔγινε λόγος, ποίαν βοήθειαν θέλει δώσει ἡ Κυβέρνησις εἰς τοὺς Ὑπουργικοὺς ὑποψηφίους. Ὁ Χρηστίδης ἔλεγεν, ὅτι χρειάζεται ὅλων ἡ σύμπραξις· ἀφοῦ τοὺς ἐξεθέσαμεν πρέπει νὰ τοὺς ὑποστηρίξωμεν, διὰ νὰ ἐπιτύχουν· ἀλλ' ἐπέμενα, ὅτι μόνην τὴν ἠθικὴν ἐπιτροπὴν της πρέπει νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτοὺς ἡ Κυβέρνησις, καὶ τὴν προσδιώριζον, νὰ γνωστοποιῇ δηλαδὴ ὁ Νομάρχης τοὺς Ὑπουργικοὺς ὑποψηφίους, ἀλλὰ τίποτε περισσότερον· τὸ περιπλέον εἶνε παράνομον, καί, ὅταν παράνομα πράττη ἡ ἐξουσία, τί θὰ κάμῃ ὁ ἰδιώ-

της ; Πρὸς τούτους τί ἀξίζει ἓνας ὑποψήφιος, ὁ ὁποῖος καὶ μὲ ὅλην τὴν ἠθικὴν ὑποστήριξιν τῆς Κυβερνήσεως ἀποτυγχάνει ; Καὶ ἀφοῦ δὲν ἔχει ἰδικὴν του βαρύτητα, ποίαν συνδρομὴν μετὰ ταῦτα ὡς Βουλευτῆς δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ;

— Καλῶς ἔχουν αὐτὰ εἰς τὴν θεωρίαν, ἀλλ' εἰς τὴν πρακτικὴν ; εἶπεν ἄλλος. Ἐνδέχεται καὶ νὰ γείνουν παρανομίαι.

— Ὅχι, δὲν πρέπει νὰ γείνουν· τοῦτο νὰ τὸ ἔχωμεν ἀποφασισμένον, καὶ δὲν γίνονται· ἂν γείνουν, ἃς τιμωρηθοῦν οἱ πράξαντες αὐτάς. Ἐσυνμφωνήσαμεν εἰς τὴν ἠθικὴν μόνον ὑποστήριξιν· ἀλλ' ἦτο φανερόν, ὅτι διὰ πολλοὺς αὐταὶ ἦσαν λέξεις μόνον ὑποκρύπτουσαι ἄλλην ἔννοιαν.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἢ εἰς ἄλλην συνεδρίασιν, δὲν ἐνθυμοῦμαι ἀκριβῶς, ἐτέθη τὸ ζήτημα ἂν πρέπη νὰ ἐκδοθῇ Β. Διάταγμα συγκαλέσεως τῆς Βουλῆς καὶ συγχρόνως τῶν ἐκλογικῶν συλλόγων, διὰ νὰ ἐκλέξουν τοὺς Βουλευτάς.

Ὁ Βασιλεὺς ἔλεγεν ὅτι τὸ ἄρθρον 16^{ον} τοῦ περὶ Βουλευτικῶν ἐκλογῶν νόμου δὲν ἀναφέρει Βασιλικὸν Διάταγμα, ἀλλ' οἱ Νομάρχαι ἐνεργοῦν αὐτεπαγγέλτως δυνάμει τοῦ Νόμου. Τὴν συγκάλεσιν τῶν ἐκλογέων τὸ Σύνταγμα, ἄρθρ. 30^{ον} ἀποδίδει εἰς τὸν Βασιλέα μόνον ὅταν διαλύονται αἱ Βουλαί.

Ἀπάντησα ὅτι τὸ ἄρθρον 16^{ον} τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου πρέπει νὰ ἐννοηθῇ διὰ τὴν πρώτην φορὰν ὅτε τὸ 104^{ον} ἄρθρον τοῦ Συντάγματος προσεκάλει τὴν πρώτην σύνοδον ἐντὸς ῥητῆς προθεσμίας. Ἀλλέως ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι κατ' ἔτος οἱ Νομάρχαι ἔπρεπε νὰ κάμνουν ἐκλογάς, διότι δὲν κάμνει καμμίαν διάκρισιν τὸ ῥηθὲν 16^{ον} ἄρθρον· ὅτι ἡ συγκάλεσις τῶν ἐκλογέων εἶνε σοβαρωτάτη πολιτικὴ πρᾶξις

καὶ δὲν πρέπει, ἐνῶ ἐνεργεῖται ἀπὸ τὰ ὄργανα τῆς Κυβερνήσεως, νὰ ἀφίηται εἰς τὴν διάκρισίν των πότε νὰ προσδιορίσουν αὐτὴν καὶ νὰ μὴ ἀποδίδεται εἰς τὸ κέντρον αὐτὸ τῆς Κυβερνήσεως. Ἐπειτα, ἂν συμφέρῃ σήμερον, ἢ μετὰ ἓνα μῆνα, νὰ ἔχωμεν ἐκλογάς, μόνον ἡ κεντρικὴ Κυβέρνησις δύναται νὰ γνωρίζῃ, εἰς ποίαν θέσιν εὐρίσκεται τὸ Κράτος ὡς πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς του σχέσεις, εἰς ποίαν ὡς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ὡς ὅλον καὶ ὄχι διηρημένον κατὰ Νομαρχίας. Τὸ ἄρθρον 30^{ον} τοῦ Συντάγματος δὲν βλάπτει, διότι τὸ προηγούμενον 28^{ον} θέτει τὴν γενικὴν ἀρχὴν ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐκδίδει τὰ ἀναγκαῖα διατάγματα πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου καὶ κάμνει μάλιστα ἐφαρμογὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν περίπτωσιν τῆς διαλύσεως.

Προτιμότερον, τέλος ἔλεγον, εἶνε νὰ διαλύσωμεν τὰς Βουλὰς, ὥστε νὰ εὐρεθῶμεν σύμφωνοι μὲ τὸ γράμμα τοῦ 30^{ου} ἁρθρου, παρὰ νὰ κάμῃ ὁ Βασιλεὺς παραίτησιν τόσον σοβαροῦ Κυβερνητικοῦ δικαιώματος.

Τινὲς Ὑπουργοὶ ἀνέφερον καὶ ἐν προηγούμενον ἐπὶ τῆς ἀντιβασιλείας τῆς Βασιλίσσης, ἀλλὰ καὶ τότε ἐφίλονεϊκῆθη καὶ ὑπῆρχεν ἰδιαίτερος λόγος.

Ὁ Βασιλεὺς μᾶς διέλυσε, λέγων ὅτι Διάταγμα δὲν ἐκδίδει, καὶ ἃς ἐνεργήσουν αἱ διοικητικαὶ ἀρχαί.

Ἀφοῦ συνήλθομεν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, παρέστησα τὸ σοβαρὸν τοῦ ζητήματος, ὅτι ἔχομεν χρέος νὰ ὑπερασπισθῶμεν καὶ τὰ Βασιλικά δικαιώματα ὡς καὶ τὰ τοῦ λαοῦ· νὰ παρακαλέσωμεν ἐκ νέου τὸν Βασιλέα νὰ μᾶς ἀκούσῃ καὶ νὰ σκεφθῇ ὠριμώτερον διότι εἶνε ἐναντίον τοῦ πνεύματος τοῦ νόμου χωρὶς Διάταγμα οἱ Νομάρχαι νὰ συγκαλοῦν τοὺς ἐκλογικοὺς συλλόγους· ὅτι τέλος δὲν δύναμαι νὰ λάβω τὴν εὐθύνην παραιτήσεως τόσον σημαντικοῦ Βασιλικοῦ δικαιώματος.

Ἐσυμφωνήσαμεν ὅλοι καὶ μάλιστα ὁ Χρηστίδης. Ἐπανήλθομεν λοιπὸν εἰς τὸ ζήτημα εἰς ἄλλαν συνεδρίασιν ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως, ὅστις ὅμως ἐφαίνετο ὅτι ἐκλονίσθη, ἀλλ' ἐπέμενε. — «Δὲν θέλω, ἔλεγε, »ξένα δικαιώματα, δικαιώματα, τὰ ὅποια ὁ Νόμος δὲν »μοῦ ἔδωσε». — Τέλος τρίτην φοράν, βοηθούσης καὶ τῆς Βασιλίσσης, ἐνέδωσεν.

Ἐβλεπον ἐν τῷ μεταξύ τὸν Περικλῆ Ἀργυρόπουλον¹. μοῦ ἔλεγεν ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος γράφει ὅτι εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις ἡ Ἑλλὰς πρέπει νὰ μένῃ ἥσυχος. Ἐσυμφωνοῦσα πληρέστατα, ἀλλὰ καὶ νὰ προετοιμάζεται εἰς τοῦτο καὶ αὐτὸς ἦτο σύμφωνος.

Μοῦ ὠμίλησεν ἔπειτα περὶ ἐκλογῆς τοῦ Βουλευτοῦ τοῦ Πανεπιστημίου· τὴν πρώτην φοράν μοῦ εἶπε νὰ μὲ συνδράμῃ νὰ ἐκλεχθῶ· τοῦ ἀπήντησα ὅτι δὲν θέλω· ὅτι ποτὲ δὲν ἠθέλησα, ὡς τὸ γνωρίζει, ὅταν ἐπιστρέφοντα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἦλθεν εἰς τὸ λοιμοκαθαρτήριο νὰ μὲ συμβουλευέσῃ νὰ γείνω ὑποψήφιος, καὶ μετὰ ταῦτα μοῦ ἐζήτησε τὴν ψῆφόν μου, (καὶ τοῦ τὴν ἔδωσα μὲν, ἀλλ' ἀπέτυχεν), ὀλιγότερον δὲ τώρα, ὅτε εἶμαι Ὑπουργός, διότι φαίνεται ὅτι ἐπιβάλλομαι καὶ ὅτι ἀπόφασιν σταθερὰν ἔχω, ἂν δὲν περάσῃ τὸ ἐλεύθερον τῶν ἐκλογῶν ὅλων, τοῦλάχιστον νὰ περάσῃ τὸ ἐλεύθερον τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Μετὰ ταῦτα πλέον δὲν μ' ἀνέφερε περὶ ὑποψηφιότητός μου, ἀλλ' ἔλεγε συχνὰ καὶ εἰς ἐμὲ καὶ εἰς τοὺς φίλους μου Γ. Τερτζέτην καὶ Π. Καλλιγᾶν ἄλλοτε μὲν περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκλογῆς, ὡς νὰ ἦτο ἀνάγκη

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος ἦν διαπρεπὴς Καθηγητὴς τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου, ῥήτωρ διακεκριμένος καὶ πολιτευτὴς φιλόδοξος, χρηματίσας βουλευτὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Ὑπουργός. Ἀπέθανε τῷ 1860.

ἀφοῦ ἦτο ἡ ἀπόφασίς μου, ἄλλοτε δὲ ὑποδεικνύων τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ ἐκλεχθῇ.

Δύο ἡμέρας ἠσθένησα, ὅτε ἐσυζητοῦσαν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὸν κατάλογον τῶν ὑποψηφίων βουλευτῶν· παρὼν δὲν ἦμην, ἀλλὰ μοῦ ἀνέφερον, ὅτι διεφώνουν, μάλιστα ὁ Σπυρο-Μήλιος καὶ ὁ Χρηστίδης, καθεὶς θέλων τοὺς ἰδικούς του· τὴν τρίτην ἡμέραν, ἐσπέρας, ἐπῆγα, ἀλλὰ δὲν ἦλθεν ὁ Χρηστίδης· καὶ οὕτω ἀπεφασίσαμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἡμεῖς τὸν κατάλογον, διότι ὁ καιρὸς ἐβίαζε καὶ ἠθέλον νὰ πληροφορηθῶ καὶ ἐγώ, ὅστις δὲν ἐγνώριζον τὰ διατρέξαντα. Ἦτο φανερὰ καὶ ἡ χαρὰ τοῦ Σ. Μήλιου, διότι ἦτο βέβαιος, ὅτι θὰ ἦμην ἐναντίος τῶν ὑποψηφίων τοῦ Χρηστίδου, ὅλων κακοήθους διαγωγῆς, ὡς ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς Παρίσης καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι του. Οὕτω καὶ ἐγένετο, καὶ ἐψηφοφόρησα ἀνοικτὰ καὶ μὲ ὀργὴν ἐναντίον τοιούτων ἀτόμων, χωρὶς καὶ νὰ προτείνω ἄλλους, καὶ μόνον ἠθέλον ν' ἀπομακρύνω τοὺς γνωστοὺς εἰς τὸ κοινὸν ὡς καταχραστάς. Ἦλθε καὶ ἡ σειρά τοῦ Πανεπιστημίου· ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν Ι. Ἀμβροσιάδης ἀνέγνωσε «Σ. Πήλικας». Τοὺς παρετήρησα, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἐνόουν ὁ ἴδιος νὰ τεθῶ ὑποψήφιος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Πανεπιστημίου δὲν ἦτο πρέπον ἡμεῖς νὰ ὑποδείξωμεν εἰς τοὺς Καθηγητὰς αὐτοῦ τὸν ὑποψήφιον, ἀλλὰ ν' ἀφήσωμεν αὐτοὺς ἐλευθέρους. Τὴν ὑποψηφιότητα δύο λόγοι ὑποστηρίζουν· πρῶτον ἡ ἀνάγκη νὰ ὀδηγηθῇ ἡ γνώμη τοῦ κοινοῦ, καὶ δεύτερον ὁ φόβος συγκρούσεων καὶ ἀταξιῶν· καὶ οἱ δύο δὲν ὑπῆρχον διὰ τὸ Πανεπιστήμιον. Οἱ Καθηγηταί, ἐκλεκτοὶ τοῦ ἔθνους λόγιοι, ἠδύναντο νὰ δώσουν, ὄχι νὰ λάβουν, γνώμην ἀπὸ ἄλλους. Ἡ ἀνατροπὴ των, ὁ ἀριθμὸς των, μᾶς ἠσφάλιζον ἀπὸ κάθε φόβον διαταράξεως τῆς τάξεως, ἀλλὰ δὲν μὲ

ἤκουον· «εἰς τοῦτο δὲν ἔχεις ψῆφον· ἡμεῖς τὸ ἀποφα-
»σίζομεν» μοῦ ἔλεγον. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τοὺς
πείσω, καὶ ὁ λόγος ἦτο φανερός· ὅλοι ἤθελον νὰ τε-
θοῦν ὑποψήφιοι καὶ ἡ ἐξαίρεσις θὰ ἐφαίνετο προσβλη-
τική. Ἐφοβοῦντο καὶ τινες ἐξ αὐτῶν, μὴ ὄντες βέ-
βαιοι ἄνωθεν περὶ τῆς ὑποψηφιότητός των. Εἶπον
ὅτι δὲν ἐνδίδω, καὶ ἐπεφυλάχθην νὰ ὁμιλήσω εἰς τὸν
Βασιλέα.

Δὲν συνήλθομεν πλέον εἰς Ὑπουργικὸν Συμβού-
λιον, ἀλλὰ διεδίδοντο φῆμαι περὶ διαφωνίας τοῦ
Σπυρο-Μήλιου καὶ τοῦ Χρησιτίδου. Τὰ διατρέχοντα
δὲν ἐγνώριζον, εἰμὴ κατὰ τύχην καὶ ἐξῶθεν, οὔτε
τὸν Βασιλέα ἔδλεπον· μοῦ ἤρχετο νὰ παρουσιασθῶ
εἰς αὐτὸν νὰ τὸν ἐμψυχώσω, διὰ ν' ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ
τὸν ζυγὸν τῶν κολάκων καὶ καταχραστῶν. Τοῦτο
ἦτο σύμφωνον μὲ ὅσας γενικὰς ὁμιλίας εἶχον κάμει
μετὰ τοῦ Βασιλέως· ἀλλὰ δύο δυσκολίαι ὑπῆρχον. Δὲν
ἦμην εἰς γνῶσιν τῶν διατρεχόντων· ἔπρεπε λοιπὸν
πάλιν νὰ μένω εἰς τὴν ἄκαρπον γενικότητα. Νὰ τὸν
συμβουλευσῶ νὰ τοὺς ἀπολύσῃ; ἀλλ' ἐγεννῶντο αἱ
δυσκολίαι τῆς ἀντικαταστάσεώς των εἰς δύο τόσον ση-
μαντικὰ Ὑπουργεῖα. Ὡς τόσον ὁ καιρὸς παρήρχετο
ματαίως καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπλησίαζεν ἡ ἐποχὴ
τῶν ἐκλογῶν. Ἐπῆγα πρῶτ' εἰς τὸν Φίλιππον Ἰωάν-
νου καὶ μὲ ζέσιν τοῦ ὁμίλησα περὶ τῆς παραιτήσεως
τῶν δύο Ὑπουργῶν καὶ ἀντικαταστάσεως αὐτῶν.
Ἦτο σύμφωνος καθ' ὅλα μὲ τὴν γνώμην μου, καὶ
τοῦ ὑπεδείκνυσον ὡς καταλληλότερον ἀντικαταστάτην
τοῦ Χρησιτίδου τὸν ἐντιμον καὶ ἱκανώτατον διὰ τόσον
σημαντικὸν Ὑπουργεῖον Κ. Προβελέγγιον· εἰς τοῦτο
καὶ αὐτὸς ἦτο σύμφωνος. Μετὰ τρεῖς ἡμέρας καὶ ὁ
Βασιλεὺς τοὺς ἠνάγκασε νὰ παραιτηθοῦν.

Οὕτως ἐξεπληρώθη ἡ ἐπιθυμία μου· ἔγεινε δεκτὴ καὶ

τῶν δύο ἡ παραίτησις καὶ διωρίσθησαν ὁ Σκαρλάτος Σοῦτζος καὶ ὁ Κ. Προβελέγγιος, ἔντιμοι καὶ εὐνόητοι. Τοῦ μὲν Σοῦτζου δὲν ὑπωπτευόμην τὴν ἀνικανότητα, διὰ δὲ τὸν Προβελέγγιον δὲν ἔλειπον αἱ κατηγορίαι ἐκ μέρους τῶν ἐλαφρῶν, φθονερῶν καὶ ῥαδιούργων.

Τὸ κοινὸν ἐξ ἴσου εὐχαριστήθη. Ὅτε πρώτην φοράν εἶδον τὸν Προβελέγγιον, μετὰ τὸν διορισμὸν του, μοῦ εἶπε· «μὴν ἀναφέρης πλέον περὶ παραιτήσεώς σου· ἐγὼ »ἐδέχθην, διότι εἶσαι σὺ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον». Οὕτω μοῦ ἔλεγον καὶ πολλοὶ εἰλικρινεῖς μου φίλοι· τόσον ὁ κόσμος εἶχε μισήσει τὰς ῥαδιουργίας καὶ τὰς καταχρήσεις. Ἰδοῦ, ἔλεγον, τρεῖς καὶ ὁ Πάϊκος τέσσαρες, πλειονοψηφία, μὴ ἔχοντες σκοποὺς κομματικοὺς καὶ μὴ καταχρασταί. Ὅτε μετὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν δύο Ὑπουργῶν εἶδον τὸν Βασιλέα, μοῦ εἶπεν· «Ἰδοῦ τώρα »εἶσαι εὐχαριστημένος· περὶ παραιτήσεως δὲν ἀκούω »πλέον».

Ἦμιν τῶντι εἰς δεινὴν θέσιν· ἐλπίς ἦτο νὰ γείνηται καλὸν καὶ διὰ τὸν τόπον. Νὰ ἐπιμένω εἰς τὴν παραίτησιν, μετὰ τὸν διορισμὸν μάλιστα τοῦ Προβελέγγιου, ἐφαίνετο ἀδικαιολόγητον πλέον, ὁ ἴδιος νὰ χαλάσω μίαν καλὴν ἀρχήν. Ὁ Προβελέγγιος μοῦ ἐπανελάμβανεν· «ἀν παραιτηθῇς, καὶ ἐγὼ παραιτοῦμαι». Ὁ δὲ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος μοῦ ἔλεγε· «δὲν σὰς λείπει, »παρὰ εἰς καλὸς Πρόεδρος, ὁ Σ. Τρικούπης. Ἐσυμφωνοῦσα κατὰ τοῦτο μὲ αὐτόν· τοῦ εἶπον μάλιστα, ὅτι ἀρμοδιώτερος μοῦ ἐφαίνετο ὁ Μαυροκορδάτος, διὰ νὰ δυνηθῶμεν πραγματικῶς ἡμεῖς νὰ κυβερνήσωμεν. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος ὠμιλοῦσαμεν εἰς τὸν Βασιλέα, ἰδίως δ' ἐγὼ ἀνέφερον καὶ περὶ ἀντικαταστάσεως τοῦ Βλάχου, διότι ἡ κοινὴ γνώμη ἀγανακτοῦσε νὰ προΐσταιται τῆς Παιδείας ἀμαθὴς

ἄνθρωπος. Ὁ Βασιλεὺς μᾶς ἤκουε σκεπτικός. Περὶ τοῦ Μαυροκορδάτου μᾶς ἀπεδείκνυνεν, ὅτι δὲν ἦτο κατάλληλος, διότι δι' αὐτοῦ ἤθελον ἀρχίσει πάλιν τὰ κομματικά, αἱ ἀντενέργειαι τῶν λοιπῶν κομμάτων καὶ αἱ ῥαδιοιουργίαι τῶν Πρέσβειων, τόσον ἐπιζήμιοι πάντοτε εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐνῷ ἐπεριμένομεν νὰ μᾶς ὑποβάλῃ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν τὸν κατάλογον τῶν ὑποψηφίων βουλευτῶν, διότι ὁ καιρὸς ἐβίαζε, μᾶς ἐπληροφόρησεν, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Βασιλεὺς ἀνέλαβε νὰ συντάξῃ αὐτὸν καὶ ὅτι κατόπιν θὰ μᾶς τὸν ὑποβάλῃ. Οὕτως ὁ Βασιλεὺς ἀφαιροῦσε πᾶσαν ἐλευθερίαν ἐνεργείας ἀπὸ τοὺς Ὑπουργοὺς καὶ συνεκέντρωνεν ὑπὸ κομματικὴν ἔποψιν καὶ αὐτὰ τὰ ταπεινὰ προσωπικὰ συμφέροντα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀπηλλαγμένη καὶ ἡ Κυβέρνησις. Ἐπομένως καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐκλογῶν, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπερισχύσῃ.

Ἐνῷ ἀπ' ἀρχῆς τῆς Ὑπουργίας μου περὶ οὐδενὸς γενικοῦ μέτρου δὲν ἔγινε λόγος, διὰ μιᾶς καὶ κατεπειγόντως ἐφέροντο εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀπὸ τοὺς ἀρμοδίους Ὑπουργοὺς, κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως, διάφορα νομοσχέδια προηγουμένως ἔτοιμα, πρὸ τῆς μεταβολῆς τῶν δύο Ὑπουργῶν καὶ τῆς προσθήκης ἐμοῦ, περὶ Πρεσβειῶν, περὶ πορθμοῦ Χαλκίδος, περὶ δανείου πέντε ἑκατομμυρίων δραχμῶν, περὶ καταργήσεως παντὸς φόρου σιτηρῶν, καὶ οἱ ἀρμοδιοὶ Ὑπουργοὶ ὑπεστήριζον αὐτά. Καὶ τὸ μὲν δάνειον ἦτο ἀπαραίτητον καὶ λίαν κατεπεῖγον, καὶ διότι τὰ συμβάντα τῆς Ἀνατολῆς προέβαινον μὲ ταχύτητα καὶ ἔπρεπε νὰ μὴ εὐρεθῶμεν ἀνέτοιμοι, καὶ διότι αἱ δυσκολίαι τοῦ δανείου θὰ νύξανον, ἂν ὁ πόλεμος ἤθελε κηρυχθῇ. Συμβούλια ἐγίνοντο εἰς τὰς διαφόρους πρωτευ-

ούσας τῆς Εὐρώπης. Εἰς αὐτὰ ἴσως ἀπεφασίζετο τὸ ζήτημα τῆς Ἀνατολῆς, ἡ δὲ Ἑλλάς δὲν θὰ ἀντεπροσωπεύετο, διότι δὲν εἶχε νόμον! Ὁ πορθμὸς τοῦ Εὐρίπου ἦτο τόσον προφανὲς συμφέρον, ὥστε καὶ ὅλοι προθύμως ἤθελον συνδράμει εἰς παραδοχὴν τοῦ νόμου, καὶ τιμὴν ἤθελε προξενήσει εἰς τὸ Ὑπουργεῖον.

Μόλις εἴχομεν καιρὸν καὶ ἐλαμβάνομεν ἀντίγραφον τῶν νομοσχεδίων καὶ εἰκοσιτέσσαρας ὥρας διὰ νὰ σκεφθῶμεν. Ἀρκετὰς διορθώσεις ἐκάμομεν εἰς τὰ νομοσχέδια· ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ περὶ Πρεσβειῶν, ὁ Προβελέγγιος, νομίζω, ἔθεσε τὸ ζήτημα ἂν τὸ νομοσχέδιον διὰ τὸ ἀόριστον αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀντισυνταγματικόν. Καὶ πραγματικῶς τοιοῦτον ἦτο κατ' ἀκρίβειαν. Σκεπτόμενος ὅμως, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος, ὅτι θὰ ἦτο ἡ μεγαλειτέρα ἀνοησία ν' ἀφήσωμεν ἀπροστάτευτα τὰ μεγάλα συμφέροντά της δι' ἓνα τύπον, ἐγνωμοδότησα ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς του. Εἰς τὴν Βουλὴν ἐπερνοῦσαν τὰ νομοσχέδια παμψηφεί, εἰς δὲ τὴν Γερουσίαν ἀπαντοῦσαν δυσκολίας, καὶ οἱ ἐναντίοι τοῦ Ὑπουργείου εὗρισκον εὐκόλον θέμα σφοδρᾶς ἀντιπολιτεύσεως, ἂν καὶ ὅλος ὁ κόσμος ἐνοοῦσε τὴν σημασίαν τῶν νομοσχεδίων εἰς τὰς τότε περιστάσεις. Ἀλλὰ τὸ Ὑπουργεῖον δὲν ἐτολμοῦσε καὶ νὰ ἐκφρασθῇ φανερά, διότι ἐφοβεῖτο νὰ κινήσῃ τὰς ὑποψίας τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Ἡ σιτοδεία, τὰ δυστυχήματα τῶν σταφιδοκτηματιῶν, παρεῖχον εὐλογοφανῆ πρόφασιν εἰς τὸ νομοσχέδιον περὶ δανείου. Ἡ τιμὴ τοῦ σίτου νῆξανε, καὶ πρὸ τῆς μερικῆς ἀλλαγῆς τοῦ Ὑπουργείου ἀνέφερον εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον περὶ ἐλευθέρως εἰσαγωγῆς τῶν σιτηρῶν καὶ περὶ ἀσυνδοσίας τῶν εἰς διαμετακόμισιν· ἀλλ' ὁ Χρηστίδης ἦτο ἐναντίος. Ἐχρειάζετο νὰ τὸν διαδεχθῇ ὁ Προβελέγγιος διὰ νὰ παραδεχθῇ ὡς ὠφέλιμον τὸ

μέτρον τοῦτο, ἂν καὶ δὲν κατώρθωσα νὰ γείνη νόμος παντοτεινός.

Οὕτως ἐκρταιοῦτο ἡ γνώμη μου, ὅτι ὁ Βασιλεὺς δὲν εἶνε ἀπόλυτον ἐμπόδιον τοῦ καλοῦ, καὶ ὅτι φωτισμένος καὶ εὐσυνείδητος Ὑπουργός δύναται νὰ πράξῃ τὸ ὠφέλιμον εἰς τὸ Ἔθνος. Εἰς τὴν Γερουσίαν δὲν ἔλαβον τὸν λόγον κατὰ τὰς γενομένας συζητήσεις, ἂν καὶ αἱ λεγόμεναι ἀνοησίαι ἀπὸ τὸν Χρηστίδην, περὶ τῆς Τραπεζίης μάλιστα, ἦσαν καλὴ εὐκαιρία, διότι πολὺ μ' ἐτάραττε τὸ νὰ μὴ δύναμαι ν' ἀρνηθῶ τὸ εὐλογον τῆς αἰτήσεως καιροῦ πρὸς σκέψιν τόσον σημαντικῶν νομοσχεδίων καὶ τὸ βάσιμον τῆς ἀντισυνταγματικότητος τοῦ περὶ Πρεσβειῶν νόμου. Περὶ τούτου μάλιστα πολλάκις ἀποφασιστικῶς ἔλεγον εἰς τὸν Προβελέγγιον, συμφωνοῦντα μετ' ἐμοῦ, νὰ εἴπωμεν εἰς τὸν Βασιλέα ν' ἀποσυρθῇ τὸ νομοσχέδιον, διότι μ' ἐπλήγονε καιρίως τὸ βέβαιον τῆς μὴ τηρήσεως τοῦ Συντάγματος καὶ τὸ ἀδέβαιον τῆς ὠφελείας τοῦ μέτρου. Ἐλέγετο μάλιστα, ὅτι πρὸ χρόνων ὁ Βασιλεὺς ἐπρότεινε τοιοῦτον νομοσχέδιον εἰς διάφορα Ὑπουργεῖα, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐδέχθησαν, καὶ ἐφοβούμεν μὴ αἱ τότε περιστάσεις ἦσαν πρόφασις πρὸς ἐκτέλεσιν ἀρχῇθεν μελετωμένου σχεδίου καὶ ἡ ἀπλότης μας ἐγίνετο ὄργανον τοῦ Βασιλέως. Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον ὁ Βασιλεὺς ἢ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοὶ νὰ ἐνδώσουν, μάλιστα ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ ἀρμόδιος περὶ αὐτοῦ, ὅστις καὶ ποτὲ δὲν ὡμολόγησε τὸ ἀντισυνταγματικὸν τοῦ νομοσχεδίου του. Τὸν ἐμακάριζον διὰ τὴν πεποίθησίν του, ἂν καὶ ἀπιστοῦσα εἰς αὐτήν, διότι δὲν ἥλπιζον, ὅτι δὲν ἐπείθετο.

Ἐπὶ Σ. Μήλιου εἶχε ψηφισθῇ νόμος περὶ ἀγορᾶς νέων ὅπλων τοῦ στρατοῦ διὰ τῆς πωλήσεως ἀχρήστου

ύλικοῦ. Ἀλλ' ὁ Σ. Σοῦτζος μᾶς ἐβεβαίονεν, ὅτι τοιοῦτον ὑλικὸν δὲν ὑπῆρχεν, ἐκτὸς ἂν ἀφώπλιζεν ὅλα τὰ φρούρια καὶ ἐπωλοῦσεν ὅλα τὰ πυροβόλα. Τὸ ἐσκόπευεν ὁ Σ. Μήλιος διὰ τοῦ νόμου ἐκείνου, ἐφαίνετο αἰνιγμα. Τὰ ὅπλα ἦσαν ἀναγκαῖα διὰ τὸν στρατόν, τῆς νέας μάλιστα κατασκευῆς, καὶ διὰ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ ἐπικειμένου πολέμου. Ἀλλὰ διατὶ νὰ κρύψουν τὸν σκοπὸν ὑπὸ ἐν ψεῦδος ἀνωφελές, ἀφοῦ κανεὶς δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ ἐναντιωθῇ εἰς μέτρα προπαρασκευῆς καὶ νὰ ματαιώσῃ τὸν σκοπὸν αὐτῶν; Δὲν εἰξευρεν ὁ Σ. Σοῦτζος τὴν μᾶς εἴπη, ἂν καὶ ἦτο γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν προτοῦ, ἀλλ' ὁ Σπυρο-Μήλιος, ἢ ἔκρυπτε τὸν σκοπὸν τοῦ ἀπ' ἀρχῆς καὶ τότε δὲν τὸν ἔλεγεν, ἢ ὁ Σοῦτζος τὸν ἐγνώριζε καὶ τὸν ἀπέκρυπτε. Πολλάκις ἔφερε τὸ ἀντικείμενον εἰς συζήτησιν καὶ ἀργότερα ἀπεφασίσθη εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ν' ἀγοράσωμεν τὰ ὅπλα καὶ νὰ ὑποβληθῇ ἔπειτα τὸ σχετικὸν νομοσχέδιον εἰς τὰς Βουλὰς.

Ἡ πρᾶξις ὅμως, διὰ τῆς ὁποίας τετρακόσαι χιλιάδες δραχμῶν ἐτίθεντο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν πρὸς ἀγορὰν ὀπλῶν, δὲν ὑπεγράφη, παρὰ τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔγεινε γνωστὴ ἡ ἐπανάστασις τῆς Ἡπείρου. Ἐστάλη καὶ ἀξιωματικὸς διὰ νὰ προμηθεύσῃ τὰ ὅπλα, καὶ ἐσυστήσαμεν μυστικότητα εἰς τὴν ἀπόφασίν μας, διὰ νὰ μὴ διεγείρωμεν τὰς ὑποψίας τῆς Τουρκίας καὶ τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων. Τὴν αὐτὴν ὥραν ὅμως τῆς ἀναχωρήσεώς του τὸ ἔμαθε καὶ ὁ κόσμος. Τὴν αὐτὴν τύχην εἶχον ὅλα τὰ μυστικὰ τῆς Κυβερνήσεως.

Ὁ Σ. Σοῦτζος ἐκαυχᾶτο, ὅτι θὰ ἐλάμβανε τὰ ὅπλα ἀπ' αὐτὴν τὴν Γαλλίαν. Ὁ Πρέσβυς τῆς Γαλλίας Ρουὰν τοῦ ἔδιδε τοιαύτην ἐλπίδα· ἀλλὰ καθ' ἑξαμηνίαν ἔμελλε νὰ

δίδη ἡ Γαλλία πεντακόσια ὄπλα τῆς νέας κατασκευῆς, ἀπὸ τὰ ὅποια, διὰ μιᾶς ἔστειλε κατὰ χιλιάδας εἰς τὴν Τουρκίαν· καὶ εἶχε πεποιθήσιν εἰς τὰς ὑποσχέσεις του· πράγματι ὅμως οὔτε ἓν ὄπλον δὲν ἐλάβομεν καὶ ἡ καθ' ἑξαμηνίαν ὑπόσχεσις τόσον ὀλίγου ποσοῦ ἀρκετὰ δι' ἐμὲ ἐπρόδιδε τὸν σκοπὸν τῆς Γαλλικῆς Κυβερνήσεως. Περιωρίσθη ὅμως τὸ ἔξοδον εἰς διακοσίας χιλιάδας δραχμῶν. "Οτι οἱ "Αγγλοι ἐπῆραν τὰ ὄπλα εἰς Μάλταν εἶνε γνωστόν. Κατ' ἀρχάς, ὡς εἶπον, διεπραγματεύετο μὲ τὴν Γαλλίαν· ἀφοῦ ἀπέτυχε, τὰ ἠγόρασεν ἀπὸ τὸ Βέλγιον. Ἄλλ' ὅτι διεπραγματεύετο μὲ τὴν Γαλλίαν δὲν μᾶς τὸ εἶπεν, εἰμὴ κατὰ τύχην καὶ ἀφοῦ ὑπεγράψαμεν τὴν προᾶξιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διὰ τὰς τετρακοσίας χιλιάδας δραχμῶν. Ἐπρεπε τὸ ζήτημα νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς Βουλὰς, διότι ἦτο πλέον καθαρὰ ἀνοησία νὰ φοβούμεθα μήπως διεγείρωμεν ὑποψίας, ἀφοῦ διεπραγματευόμεθα μὲ αὐτὴν τὴν Γαλλίαν! "Ο,τι ἐγίνετο δημοσίως εἰς τὸ ἐξωτερικόν, νὰ μὴ γίνεται δημοσίως εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἐπρόδιδε μόνον κουφότητα. Καὶ τοῦτο ἦτο τὸ ἐπιχείρημά μου πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ ὅλοι οἱ Ὑπουργοὶ ἦσαν σύμφωνοι, μάλιστα ὁ Πάϊκος, ὅστις ἐδυσκολεύετο νὰ λαμβάνῃ εὐθύνας, καὶ προκειμένου περὶ χρημάτων ἐπανελάμβανε· «διατὶ ἡ» εὐθύνη νὰ πέσῃ εἰς τὴν καμποῦράν μου» ;

Ὁ Σοῦτζος εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ὡς καὶ εἰς ἄλλα τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ Ὑπουργείου ὑπηρεσίας, ἐφαίνετο ἀνίδεος τῶν πραγμάτων· ὠμιλοῦσε μὲ μονοσύλλαβα καὶ ἐπερίμενεν ἀπὸ ἡμᾶς γνώμην, χωρὶς ὅμως νὰ χάσῃ τὴν ἀπάθειαν τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἑαυτοῦ του. Δὲν εἴξευρεν, οὔτε τι εἶχε κάμει ὁ προκάτοχός του, ὅστις ἦτο ἴσως ἐπίτηδες κρυψίνους διὰ νὰ κατασταθῇ ἀναγκαῖος, οὔτε πρὸς ποῖον σκοπὸν ὁ Σ. Μήλιος ἐζήτησε τόσους νεοσυλλέκτους διὰ τοῦ τελευταίου

νόμου, ἐκτὸς τοῦ προϋπολογισμοῦ. Συνέβη μάλιστα καὶ σκάνδαλον, διότι ὁ Σ. Μήλιος τὰ ἔμαθεν ἀπὸ τὸν Βλάχον καὶ παρεπονέθη εἰς τὸν Βασιλέα, ὅστις ὠργίσθη καὶ μὲ θυμὸν εἶπεν εἰς τὸν Βλάχον «ξεύρεις; ἐγὼ »δὲν χορατεύω». Ἴσως μὲ εἰλικρίνειαν δὲν ὑπηρετοῦσαν τὸν Σοῦτζον οἱ ὑπάλληλοί του.

Ἐνῶ ἐσυζητοῦντο τὰ νομοσχέδια, παρήρχετο ὁ καιρὸς καὶ ἤμην ἀνήσυχος διὰ τὰς ἐκλογάς. Ἀνέφερον πολλάκις περὶ αὐτῶν εἰς τὰ Ὑπουργικὰ Συμβούλια, ἀλλ' ἡ ἀπάντησις ἦτο, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐκρατοῦσε τὸν κατάλογον τῶν ὑποψηφίων. Ἴσως ἐπερίμενε τὴν ἐπιψήφισιν τῶν νομοσχεδίων, διὰ νὰ μὴν ἐνισχύσῃ τὴν ἀντιπολίτευσιν, γνωστοποιουμένων τῶν ὀνομάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἤθελον γείνει δεκτὰ εἰς τὰς νέας ἐκλογάς. Ἄλλ' ἔλεγον, ὅτι ὁ καιρὸς ἐπλησίαζε καὶ ἦτο κίνδυνος νὰ μὴν εἶνε δυνατὸν νὰ συνέλθῃ ἡ Βουλὴ, οὔτε τὴν ἡμέραν, τὴν ὁποίαν ὥριζε τὸ ἐκδοθὲν Β. Διατάγμα περὶ προσκλήσεως τῶν Βουλῶν, οὔτε τὴν 1ην Νοεμβρίου, κατὰ τὸ 47^{ον} ἄρθρον τοῦ Συντάγματος. Ἐλέχθη τότε, ὅτι ἠδυνάμεθα νὰ κάμωμεν χρῆσιν τοῦ 31^{ου} ἄρθρου τοῦ Συντάγματος καὶ ν' ἀναβάλωμεν τὴν ἔναρξιν ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας· ἀλλ' ἐγεννήθη ἀμφιβολία, ἂν ἡ ἀναβολὴ δὲν προϋποθέτῃ τὴν ὑπαρξιν τῆς Βουλῆς, ὥστε πρὸ τῆς ἐκλογῆς νὰ μὴν εἶνε νόμιμος ἡ ἀναβολή.

Ἄλλην ὅμως κυβερνητικὴν ἔποψιν ἐφαίνετο σπουδαιότερα. Ἀπαξ μόνον ὁ Βασιλεὺς ἔχει δικαίωμα ν' ἀναβάλῃ τὴν Βουλευτικὴν Σύνοδον· νὰ ἐξαντλήσῃ λοιπὸν τὸ δικαίωμά του τοῦτο, εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς καὶ χωρὶς σπουδαῖον λόγον, δὲν ἐφαίνετο συνετόν. Ὁ Πάϊκος εἰς τοῦτο εὔρισκε τὴν ἐξῆς θεραπείαν. Ἡ ἀναβολὴ νὰ ἐγίνετο δι' εἴκοσιν ἡμέρας, ὥστε νὰ ἔμεινον ἄλλαι τόσαι ἡμέραι διὰ νέαν τινὰ ἀναβολήν.

ἀλλ' ἦτο λίαν ἀμφίβολον, ἂν ἡ κατακερμάτισις τῆς μιᾶς ἀναβολῆς εἰς πολλάς ἦτο νόμιμος. Κατὰ μέγα μέρος ἡ περιπλοκὴ ἐγεννᾶτο, διότι ἀντὶ ὁ Νοέμβριος νὰ εἶνε εἰς τὸ τέλος τοῦ Βουλευτικοῦ ἔτους εἶνε εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Διότι τοιαύτην σημασίαν ἔχει τὸ ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, ἂν ὁ Βασιλεὺς δηλαδὴ δὲν προσκαλέσῃ τὰς Βουλὰς τὸν πρῶτον, τὸν δεύτερον, τὸν τρίτον καὶ οὕτω καθεξῆς, ἕως τὸν δέκατον μῆνα, ἔρχονται αὐτοδικαίως τὸν Νοέμβριον, διότι δὲν μένουν πλέον παρὰ δύο μῆνες, ὁ ἐλάχιστος ὅρος τῆς Βουλευτικῆς Συνόδου, καὶ ἀναγκάζεται οὕτω ὁ Βασιλεὺς νὰ τὰς προσκαλέσῃ προτοῦ, διὰ νὰ μὴ φαίνωνται ἐναντίαι τῆς θελήσεώς του αἱ αὐτοδικαίως ἐρχόμεναι Βουλαί· τὸ «αὐτοδικαίως» τοῦτο εἶνε ποινὴ τῆς ἀμελείας τῆς Κυβερνήσεως.

Λήξις τῆς προηγηθείσης Συνόδου καὶ ἀρχὴ τῆς νέας ταυτίζονται. Ἡ αὐτοδικαίως αὕτη ἔλευσις δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν, ὥς καὶ ὁ καταναγκασμὸς τῆς Κυβερνήσεως, ἐντὸς δύο ἡμερῶν ἢ εἴκοσι τεσσάρων ὥρῶν μετὰ τὴν λήξιν νὰ ἔχῃ νέαν Σύνοδον. Πράγματι τοῦτο πάλιν ὑποθέτει, ὅτι τὸ Βουλευτικὸν ἔτος περιορίζεται πάντοτε ἀπὸ δώδεκα μῆνας καὶ ἡ προηγουμένη Σύνοδος, ἀρχίσασα τὸν Νοέμβριον, διήρκεσε (διότι δὲν εἶνε ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ λήξῃ τὴν 31 Δεκεμβρίου) ἕως τὸν Μάϊον π. χ. οἱ δώδεκα μῆνες τοῦ νέου Βουλευτικοῦ ἔτους τελειοῦν μὲ τὸν Μάϊον τοῦ ἀκολούθου ἔτους καὶ ὁ Νοέμβριος πίπτει οὕτως εἰς τὸ μέσον. Κατὰ τὸ πρῶτον σύστημα, τὸ Βουλευτικὸν ἔτος δύναται νὰ ἔχῃ δώδεκα ἢ καὶ ὀλιγωτέρους μῆνας, μέχρι τῶν δύο. Πρὸς τούτοις τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς περιεπλέκοντο καθ' ἡμέραν περισσότερο καὶ νὰ μὴν εἴχομεν Βουλὰς ὅλον τὸν Νοέμβριον δὲν ἦτο συνετόν, ἐνῶ ἡ ἀνάγκη τῆς πατρίδος ἴσως ἀπαι-

τοῦσε τὴν παρουσίαν των. Δὲν μὲ ἡσύχαζε λοιπόν, παρὰ ἡ σκέψις, ὅτι ἡδυνάμεθα νὰ κάμωμὲν χρῆσιν τῆς ἀναβολῆς, συντέμνοντες τὴν προθεσμίαν τῶν τεσσαράκοντα ἡμερῶν· ὥς τόσον ὁ Ῥήγας Παλαμίδης ἐξήτησεν ἀπὸ τὴν Γερουσίαν νὰ ὁρισθῇ ἡμέρα, διὰ νὰ κάμῃ ἐπερώτησιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον περὶ τῶν ἐκλογῶν. Ὅσον ἐπλησίαζεν ἡ ἡμέρα τῆς ἐπερωτήσεως, τόσον, σκεπτόμενος, ἀμφέβαλλον περὶ τοῦ λόγου, εἰς τὸν ὁποῖον στηριζόμενος παρεκινουῖσα τὸν ἑαυτὸν μου νὰ ἡσυχάζῃ. Τὴν προτεραίαν αὐτῆς, πρωΐ, ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν μου ὁ Καθηγητὴς Ἰωάννης Σοῦτζος· μ' εὔρεν ἀκόμῃ εἰς τὴν κλίνην καὶ μ' ἐκλόνισε περισσότερον. Μοῦ παρέστησε τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον διεδτρέχομεν, νὰ φανῶμεν δηλαδὴ παραβιασταὶ τοῦ Συντάγματος, μὴ ἔχοντες Βουλὴν τὴν 1ην Νοεμβρίου, διότι καιρὸς πλεον δὲν ὑπῆρχε διὰ νὰ ἐνεργηθοῦν αἱ ἐκλογαί, καὶ ὅτι ὁ λόγος τῆς ἀναβολῆς δὲν ἦτο ὀρθός, διότι δὲν ἠθέλομεν ἀναβάλει κυρίως τὴν ἔναρξιν τῆς Βουλῆς, ἥτις τὴν προϋποθέτει, ἀλλὰ τῆς ἐκλογῆς· ἠθέλομεν ἐμποδίσαι αὐτὴν τὴν γέννησιν τῆς Βουλῆς.

Ἐπείσθην· καὶ ἐπειδὴ κατ' εὐτυχίαν συνήλθομεν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐκείνην τὴν ἡμέραν, πρωΐ, ἐπῆγα πρὸ τῆς ὥρας καὶ εὔρον τινας τῶν Ὑπουργῶν, πρὸς τοὺς ὁποίους ὠμιλοῦσεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάν. Σοῦτζου, ὁ Σκαρλάτος, περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Ἐλαβον καὶ ἐγὼ τὸν λόγον καί, ἀφοῦ ἦλθον καὶ οἱ ἄλλοι, ἐπείσθησαν πάντες. Ἀλλ' ἡ δυσκολία ἦτο, ὅτι μᾶς ἔμενον μόλις δέκα ἢ ἑνδεκα ἡμέραι, κατὰ δὲ τὸ ἄρθρον 16ον ἡ διάρκεια τῶν ἐκλογῶν εἶνε ὀκταήμερος¹,

¹ Σημ. Ἐκδ. Γνωστόν, ὅτι κατὰ τὸν πρὸ τῆς Μεταπολιτεύσεως ἰσχύοντα καὶ ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τῆς Γ' Σεπτεμβρίου ψηφισθέντα περὶ ἐκλογῆς Βουλευτῶν νόμον τῆς 18ης Μαρ-

ἄλλαι δὲ ὀκτὼ ἡμέραι ἀπηρτοῦντο μεταξύ τῆς κηρύξεως τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἡμέρας τῆς ἐνάρξεως καὶ αὐτῆς τῆς ἐνάρξεως, ἐκτὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν διὰ τὴν διαλογὴν, τὴν μετακόμισιν τῶν καλπῶν εἰς τὰς πρωτευούσας τῶν ἐπαρχιῶν, τριῶν ἢ τεσσάρων ἡμερῶν διὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν διαταγῶν εἰς ὅλον τὸ Κράτος καὶ εἰς μερικὰ μέρη, ὡς τὴν Σαντορίνην, πολὺ περισσότερον· ἐκτὸς τούτων ὁ κατάλογος οὔτε ἀπὸ τὸν Βασιλέα ἐτελείωσεν, οὔτε ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐθεωρήθη.

Ἐλεγον, ὅτι ἡ ὀκταήμερος προθεσμία τοῦ νόμου ἐτέθη, διὰ νὰ λαμβάνουν οἱ κάτοικοι γνῶσιν τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκλογῆς. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ τὴν συντάμωμεν εἰς μίαν, εἰς δύο ἡμέρας, στελλομένων ἐπίτηδες ἀνθρώπων ἀπὸ τοὺς Νομάρχας διὰ νὰ γνωστοποιήσουν τὴν ἔναρξιν εἰς ὅλους τοὺς Δήμους. Εἰς τὸν Βασιλέα νὰ παρασταθῇ τὸ κατεπεῖγον, ν' ἀπαιτήσωμεν ἀμέσως τὸν κατάλογον καί, ἂν εἶνε δυσκολία περὶ τινων ἐπαρχιῶν, ἃς ἀφεθοῦν αὐται διὰ τὴν αὔριον ἢ τὸ πολὺ μεθαύριον. Τὸ αὐτὸ ἃς κάμωμεν καὶ εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον· καὶ οὕτω εἶνε δυνατόν αἱ ἐκλογαί, ἐκτὸς ὀλίγων τινῶν ἐξαιρέσεων, ν' ἀρχίσουν ἐντὸς τῆς προθεσμίας, ὥστε νὰ μὴ λεχθῇ, ὅτι ἐμποδίσαμεν τὴν γέννησιν τῶν Βουλῶν· ἂν δὲ ἀποπερατωθοῦν δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν Βουλῶν, τοῦτο δὲν βλάπτει οὐσιωδῶς, οὔτε θέλει παρατηρηθῇ, θὰ κατορθωθῇ δὲ ἂν μὲ δραστηριότητα ἐνεργήσωμεν, νὰ παρευρεθοῦν εἰς τὴν ἔναρξιν οἱ βουλευταὶ Ἀττικῆς, Πανεπιστημίου, Μεγαρίδος, Θηβῶν, Αἰγίνης καὶ πολλῶν ἄλλων μερῶν τῶν ὁποίων εἶνε κατορθωτὸν νὰ τελειώσουν αἱ ἐκλογαὶ τοῦ 1844, αἱ ἐκλογαὶ δὲν διεξήγοντο αὐθημερόν, ὡς νῦν, καθ' ἅπαν τὸ Κράτος, ἀλλὰ διήρκουν ἐπὶ ὀκτὼ ὅλας ἡμέρας.

ἐγκαίρως. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἀπαιτεῖται εἰς τὴν ἑναρξιν νὰ εἶνε παρόντες ὅλοι οἱ Βουλευταὶ ἢ καὶ ἡ πλειονοψηφία, θὰ ᾔτο τὸ αὐτὸ εἰάν ὑπῆρχον παρόντες τεσσαράκοντα ἢ τριάκοντα ἢ καὶ ὀλιγώτεροι. Νὰ παραιτήσωμεν τὸ νομοσχέδιον περὶ συντάξεων, τὸ ὁποῖον ἤθελεν ἐγείρει τόσα προσωπικά πάθη καὶ ἀπαιτήσεις. Ἐγείναν δεκτὰ ταῦτα παρ' ὅλων. Ἐπείσθη τέλος καὶ ὁ Βασιλεὺς καὶ μᾶς ἔστειλε τὸν κατάλογον· εἰς αὐτὸν δὲν ἐπρόσεξα, εἰμὴ εἰάν ὑπῆρχεν ὄνομά τι καταχραστοῦ ἢ ἀτίμου γνωστόν, διὰ νὰ τὸ ἀπομακρύνω. Τινὲς μοῦ εἶχον συστήσει ὀνόματα ἐντίμων πολιτῶν, ἀλλὰ διὰ νὰ μὴν αὐξήσω τὰς φιλονεικίας καὶ νὰ μὴ χάνωμεν καιρόν, φέροντες ἐκ νέου τὸν κατάλογον εἰς τὸν Βασιλέα, δὲν τοὺς ἐπρότεινα. Ἠλπίζον, καθὼς μᾶς ὑπεσχέθη ὁ Ἰπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, αὐθημερόν νὰ ἐκδοθοῦν αἱ διαταγαί. Ἐστάλυσαν ὅμως μόλις τὴν ἐπομένην καὶ αἱ εἰκοσιτέσσαρες αὗται ὥραι ὅχι ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐλαττώσουν τὸν ἀριθμὸν τῶν παρόντων Βουλευτῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως. Ἐμειναν πρὸς συζήτησιν μερικαὶ ἐκλογαὶ τῆς Ἰδρας, τῆς Τήνου, καὶ τινες ἄλλαι, ὁμοῦ καὶ τοῦ Πανεπιστημίου, διότι ἐγὼ ἐπέμενα οὐδεὶς νὰ τεθῇ ὑποψήφιος, καὶ ἐπειδὴ δὲν συναινοῦσαν οἱ ἄλλοι, ὑπεσχέθη ν' ἀναφέρω περὶ τούτου εἰς τὸν Βασιλέα, διὰ νὰ ἀποφασισθῇ ἀπὸ αὐτὸν τὸ ζήτημα. Τὴν ἐσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐπῆγα εἰς τὸν Βασιλέα. Ἀφ' οὗ ἐτελειώσαμεν, δὲν ἐνθυμοῦμαι πλέον ποίαν ἐργασίαν, ἦλθεν ἡ Βασίλισσα καὶ χαμογελῶσα μοῦ εἶπε : «νὰ ἰδοῦμε πότε θὰ κάμῃς τὰ θαύματα !», ὑπονοοῦσα τὴν ἐκφρασθεῖσαν καλὴν γνώμην τοῦ κοινοῦ ὑπὲρ ἐμοῦ. «Ὅταν ὁ Βασιλεὺς τὸ ἀποφασίσῃ» ἀπεκρίθην, ἐννοῶν ν' ἀλλάξῃ σύστημα. Ὅτε δὲ ὁ Βασιλεὺς ἀπεμακρύνθη ὀλίγον ζητῶν ἔγγραφά τινα, νομίζω περὶ τοῦ Προέ-

δρου τῆς Βουλῆς Παρίση, εἶπον εἰς τὴν Βασίλισσαν.

— Παρακαλῶ νὰ μεσιτεύσετε εἰς τὸν Βασιλέα, διότι θὰ ζητήσω μίαν χάριν.

— Ποίαν ;

— Νὰ μὴ τεθῇ ὑποψήφιος τοῦ Πανεπιστημίου.

— Πάντοτε ὑπερβολικός ! ἀπήντησε.

Ὡς τόσον πλησιάσας ὁ Βασιλεὺς ἠρώτησε τί λέγω. Τοῦ εἶπον λοιπὸν τὴν αἰτησίμ μου καὶ τοὺς λόγους τῆς αἰτήσεως, τοὺς ὁποίους ἀνωτέρω ἀνέφερον. Ἐφαίνετο ἀμφίβολος, ἀλλὰ τοῦ ἐπρόσθεσα, ὅτι τοῦτο θὰ ἔκαννε καλὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸ κοινόν, διότι ἡ ἐξαίρεσις θὰ ἐγένετο πρὸς τιμὴν τῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο τοῦ ἔκαμεν ἐντύπωσιν καὶ ἀφοῦ μὲ ἔκαμε νὰ τὸ ἐπαναλάβω, εἶπε «Συναινῶ». «Ἀλλὰ — ἐπρόσθεσεν ἡ Βασίλισσα — νὰ μὴ ἀντενεργήσῃς εἰς τὴν ἐκλογὴν σου». Τῆς ἀπήντησα ὅτι θὰ μείνω ἐντελῶς ἀδιάφορος.

Ἡ Βασίλισσα, ἥτις ἦτο ἐνήμερος πάντοτε εἰς ὅλα τὰ ζητήματα, ἐγνώριζεν, ὅτι οὐδέποτε ἐδέχθην Βουλευτικὴν ὑποψηφιότητα ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, παρὰ τὰς προτροπὰς τῶν συναδέλφων μου Καθηγητῶν, ἀκόμη δὲ ὅτι ἀντενήργουν πάντοτε εἰς τὴν ἐκλογὴν μου ὡς Κοσμήτορος, καὶ ὅτι ὡς Πρύτανις, ἀφοῦ ἐξελέγην παρὰ τὰς ἐναντίας διαβεβαιώσεις τῶν συναδέλφων μου, εἶχον ἐνεργήσει διὰ τοῦ Ὑπουργείου νὰ προταθῇ ἄλλος εἰς τὸν Βασιλέα ἀντ' ἐμοῦ, ἐκ τῶν συνυποψηφίων τότε Ῥαγκαβῆ καὶ Βάμβα, ἀν δὲν μ' ἀπατᾷ ἡ μνήμη.

Χαρούμενος διὰ τοῦτο, εἶπον ἐμπιστευτικῶς εἰς τοὺς οἰκείους μου, ὅτι τέλος κατώρθωσα διὰ τοῦ Βασιλέως τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πανεπιστημίου. Διὰ μιᾶς διαδίδεται ἡ εἰδησις καὶ κόσμος ἔτρεξεν εἰς τὴν οἰκίαν μου διὰ νὰ μὲ συγχαρῇ. Τὴν ἄλλην ἡμέραν ἀνέφερον τὴν ἀπόφασιν τοῦ Βασιλέως εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν εἶπεν, ὅτι

ἔλαβε διαταγὴν καὶ ἀπὸ τὸν Βασιλέα οὐδεὶς νὰ τεθῇ ὑποψήφιος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον.

Τὴν ἐσπέραν ἡ «Ἀθηνᾶ» εἶχε τὸν κατάλογον τῶν ὑποψηφίων καὶ ἔγραφε «Πανεπιστήμιον Σ. Πήλικας». Κατηγανάκτησα διὰ τοῦτο. Τὴν πρωΐαν, ἐνῶ ἐπῆγαινον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ἀπαντῶ τὸν Ἀριστείδην Παλαιολόγον, τότε συντάκτην τῆς «Ἀθηνᾶς»· μόνος του μοῦ λέγει· «μὲ συγχωρεῖς, συνέβη ἐν λάθος· ἐζήτησε »τὸ γραφεῖον τῆς «Ἀθηνᾶς» τὸν κατάλογον τῶν ὑποψηφίων ἀπὸ τοῦ Ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ »κατὰ λάθος, φαίνεται, ἦτο καὶ τὸ ὄνομά σου. Δὲν τὸ »εἶδον, παρὰ ἀφοῦ ἐτυπώθη· τὸ εἶπον εἰς τὸν Π. Ἀργυρόπουλον καὶ ἠγανακτήσαμεν, διότι ἀπὸ σὲ δὲν ἐπερι- »μένομεν τοιαύτην παραβίασιν. Ἐπῆγα εἰς τὸν Προβελέγγιον νὰ τὸν ἐρωτήσω πῶς ἔγινε, καὶ ἀπὸ »αὐτὸν ἔμαθον, ὅτι ἦτο λάθος καὶ ὅτι εἶχες ζητήσει »τὸ ἐναντίον».

Ἐνόησα τὴν ῥαδιουργίαν καὶ ὅτι ἐπίτηδες αὐτὰ ἔγειναν, ἡ διὰ νὰ κεντηθῇ οὕτω τὸ φιλότιμον τῶν Καθηγητῶν ὑπὲρ ἄλλου τινός, ἡ διὰ νὰ ἀμαυρωθῇ ἡ ἐκλογὴ μου, ὡς ἐγένετο· ἄλλη ἐφημερὶς δὲν εἶχε τὸ ὄνομά μου καὶ ἐδεδαιώθην, ὅτι οὔτε ὁ κατάλογος τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν δὲν τὸ εἶχεν, οὔτε ἠδύνατο νὰ τὸ ἔχη. Δὲν τοῦ εἶπον ὅμως τίποτε· τοῦ διηγήθην μόνον μὲ ἀλήθειαν ὅσα ἔπραξα διὰ νὰ σβύσω τὸ ὄνομά μου ἀπὸ τὸ σχέδιον τοῦ καταλόγου τῶν ὑποψηφίων.

Τὴν 21^{ην} Ὀκτωβρίου (1853) ἔγεινεν ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πανεπιστημίου· οὔτε ἐπῆγα, οὔτε εἶδον κανένα· τὴν ἐσπέραν μοῦ ἀνηγγέλθη ὅτι ἐξελέγην διὰ ψήφων εἰκοσιδύο ἐπὶ εἰκοσιεννέα. Ὁ Περικλῆς Ἀργυρόπουλος δὲν ἐπῆγε· τὸ πρῶν ἔλαβον τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν του.

« Ἀδελφέ !

Πρὶν ἢ ἀναλάβῃς Ὑπουργικὰ καθήκοντα σοὶ ὠμίλησα περὶ Βουλευτικῆς ὑποψηφιότητος (ἐκφράζεται γενικῶς, διὰ νὰ μὴ ὁμολογήσῃ ὅτι μοῦ ὠμίλησε περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, ὡς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐκλογὰς ἀπ' ἀρχῆς). Μετὰ τὸν διορισμὸν σου ἐθεώρησα ἔτι μᾶλλον εὐπρεπές καὶ πρὸς δὲ καὶ πρὸς τὸ Πανεπιστήμιον νὰ ἐκλεχθῇς ὁμοφώνως (!) Τὴν γνώμην μου ταύτην συνεμέθεξαν ὅλοι οἱ φίλοι μου» (ὀλίγοι, ἂν ἐννοῇ ὅσους τοῦ ἔδοσαν τὰς ψήφους των μὴ κρατήσαντες τὸν λόγον των) ὅτε ἄλλοι παρεκάλουν τοὺς φίλους των νὰ μὴ δώσωσι πρὸς τὸ παρὸν ὑποσχέσεις, ἐλπίζοντες ἂν ὠθεῖν ἐπιτυχίαν (;) Μίαν μόνην παράκλησιν δὲ παρεκάλεσα, (παρακαλεῖ τὸν ἀποφασισμένον, ἀλλ' ἔπρεπεν ἐπιτηδείως ν' ἀλλαχθοῦν αἱ θέσεις καὶ πρὸς πλειοτέραν ἐπίδειξιν νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν μαρτυρίαν ἐμοῦ τοῦ ἰδίου!) καὶ αὐτοπροσώπως καὶ διὰ τοῦ Τερτζέτου καὶ διὰ τοῦ Ἀριστείδου νὰ καταπολεμήσῃς τὸ νὰ διορισθῇ Ὑπουργικὸς ὑποψήφιος ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ. Εἰμὶ βέβαιος ὅτι ἠγωνίσθης περὶ τούτου. (Τέχνη σπανία ! δὲν ἀρνεῖται πράγμα γνωστὸν καὶ ἀναντίρρητον μὲ ὅλην τὴν ἐνέργειαν διὰ τῆς « Ἀθηνᾶς », ἀλλὰ συγχρόνως ῥίπτει καὶ ὑποψίᾳ περὶ τοῦ ἐναντίου, ἀποκτῆσας βαρύτητα ἀπὸ τὴν ἐπιδεικνυομένην εἰλικρίνειαν). Ἀλλ' οἱ συνάδελφοί μας, ὡς νομίζω, ἐφθόνησαν ἐκλογὴν αὐθόρμητον καὶ διετύπωσαν χειρογράφους καταλόγους ὑποψηφίων, ἐν τοῖς ὁποίοις περιείχετο τὸ ὄνομά σου, καὶ κατ' ἰδίαν ὠμιλήθησαν καθηγηταὶ ἀπὸ ἐπιδραβεῖς φίλους σου καὶ ἡ « Ἀθηνᾶ » (ἐντέλεια τέχνης !) παραλαβοῦσα τὸν κατάλογον ἐδημοσίευσεν' (ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν ἐναντίον τῆς διαταγῆς τοῦ Βασιλέως ἐτολμοῦσε νὰ τὸ πράξῃ ; καὶ πῶς αἱ ἄλλαι ἐφημερίδες παρέλειψαν τὸ ὄνομά μου, ἂν ἦτο εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ὑποψηφίων ; Ὁ Βλάχος ἦτο ἄξιος νὰ τὸ κάμῃ τφόντι διὰ νὰ μὲ βλάψῃ· ἀλλ' οἱ Καθηγηταὶ ἐγνώριζον πλέον, ὅτι δὲν ἐνήργει ὡς Ὑπουργὸς ἢ ὡς Κυβερνήσις, ἥτις ἄφησεν ἐλευθέραν τὴν ἐκλογὴν). Πέποιθα ἐν συνειδήσει ὅτι ὅλα ταῦτα ἐν ἀγνοίᾳ σου ἐγένοντο, ἀλλ' ὕστερον ἀπὸ τοιαύτην δημοσιότητα ἐνόμισα χρέος μου, μόνος μου καὶ χωρὶς οὐδένα νὰ προειδοποιήσω, νὰ μὴ παρευρεθῶ εἰς τὰς ἐκλογὰς. Τὰς ἐξηγήσεις ταύτας δίδω εἰς μόνον σέ, φοβούμενος μήπως ψυχρανθῇ ἡ ἀρχαία φιλία μας, καὶ διότι τὴν ἀλήθειαν ὥφειλον εἰς σέ νὰ ὁμολογήσω. Συνάδελφοι φθονεροὶ

καὶ φίλοι ἐπιδλαβεῖς ὑπεδείκνυσον ὡς ἀμφισβητούμενον (τοὺς ἀνόμους!), ὅ,τι ἦτο ἀναμφισβήτητον· ἀλλὰ ταῦτα πρὸς ἀπολογίαν μου. Εἰλικρινῶς δὲ συγχαίρω τὸ Πανεπιστήμιον διὰ τὴν ἐκλογὴν σου, τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ὁ μὲν Ὑπουργὸς εἶνε ἐφήμερος, ὁ δὲ Βουλευτὴς, τριετής καὶ ἐλεύθερος.

Ἀθῆνῃσι 22 Ὀκτωβρίου 1853.

II. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ.

Ὡς τόσον ἡ ῥαδιουργία, ὅθεν καὶ ἂν ἤρχετο, κατὰ μέρος ἐπέτυχε. Διάφοροι, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον σκανδαλισθῆ διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ 1844 ἕως τότε Ὑπουργικὴν ὑποψηφιότητα καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Πανεπιστήμιον, πικρὰ παρεπονοῦντο ἐναντίον μου. Καὶ τὰ παράπονα ἀνεμινύοντο μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς παραβιάσεως τοῦ Συντάγματος, διότι τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τῆς Βουλῆς, ἐκτὸς τῶν Βουλευτῶν Ἀττικῆς καὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ἄλλοι δὲν ἦσαν παρόντες, ἐπειδὴ δὲν ἐπρόφθασαν νὰ ἔλθουν οἱ Βουλευταὶ Μεγαρίδος, εἰμὴ μετὰ τινος ὥρας καὶ μὴ ἀποπερατωθείσης οὐδεμιᾶς ἄλλης ἐκλογῆς, ὥστε μόνος Βουλευτὴς μὴ Ὑπουργὸς ἦτο παρὼν ὁ Καλλιφρονᾶς, ἀπόντος τοῦ Μεταξᾶ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Διὰ νὰ χάσωμεν εἰκοσιτέσσαρας ὥρας, ὡς ἀνωτέρω διηγῆθην, κατηντήσαμεν εἰς τὸ ἄτοπον τοῦτο, τὸ ὅποῖον ὅμως δὲν εἶχε καὶ πολιτικὴν σημασίαν.

Εἰς ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα καὶ ἕως τὸ τέλος τῆς Ὑπουργίας μου, κανεὶς φίλος μου λόγιος δὲν μ' ἐβλεπεν, ὥστε διὰ τῶν συμβουλῶν του νὰ φωτίζωμαι καὶ νὰ ἐνισχύωμαι, ἐκτὸς ἐὰν ἐπὶ γαίνα ὁ ἴδιος εἰς κανένα, ἀλλὰ δὲν εἴμποροῦσα νὰ κάμνω τοῦτο, οὔτε συχνά, οὔτε πρὸς ὅσους δὲν εἶχον μεγάλην οἰκειότητα. Ἀπόδειξις, πόσα κακὰ ἠδύναντο νὰ προῶν-

φθοῦν, ἂν δὲν μ' ἐγκατέλειπον μόνον μου, ἃς χρησιμεύσῃ ἡ ἀνωτέρω συνδιάλεξις μου μὲ τὸν I. Σοῦτζον, χωρὶς τὴν ὁποίαν ἴσως ὁ ἀρμόδιος Ὑπουργὸς καὶ τὸ Ὑπουργεῖον δὲν ἤθελον ἐνεργήσῃ, εἰμὴ μετὰ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, ὅτε τὸ κακὸν θὰ ἦτο μεγαλύτερον καὶ ἀθεράπευτον. Καὶ ἡ ψυχρότης, ἡ ἡ ἀδιαφορία των, ὑπῆρξε πολὺ πλεόν ἐπιζήμιος μετὰ ταῦτα, ὅτε ἤρχισε τὸ κίνημα τῆς Ἑπειροθεσσαλικῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ τότε ἀκόμη ἀκολουθοῦσαν χωρὶς διακοπὴν, ἡ μὲ μικρὰν διακοπὴν, τὰς συνήθεις ἐργασίας τῆς ιδιωτικῆς ζωῆς, ἐνῷ ὅλη ἡ κοινωνία ἀπὸ τὰ βάθη τῆς συνεκινεῖτο καὶ ἤλθε καιρὸς κινδύνου καὶ αὐτῆς τῆς ἀνεξαρτησίας μας. Οὕτως, ἐνῷ ὅλαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας ἐκινουῦντο, αὐτή, ἡ μόνη ἀξία σχετικῶς νὰ ἔχῃ εἰς χεῖράς της τὴν ἐξουσίαν, ἡ διότι ὑπεβλέπετο ἀπὸ τὰς ἄλλας, ἡ διότι εἴχευρε νὰ κάμῃ ἐπωφελεστέραν χρηματικῶς τὴν ιδιωτικὴν ἐνασχόλησιν, ἡ διότι δὲν συγκατένευε διὰ τῶν πράξεών της νὰ μὲ θεωρῇ ὡς κέντρον της, ἔμενε μακρὰν τῶν πραγμάτων καὶ ἔμενον οὕτω μεμονωμένος καὶ χωρὶς ὑποστήριξιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Ἄν τῶντι εἶχον τὴν πρόθυμον συνδρομὴν των εἰς τὰς δεινὰς περιστάσεις τῆς πατρίδος, ἡ φωνή μου θ' ἀποκτοῦσε πλειοτέρα βαρύτητα καὶ ἴσως θὰ προελάμβανε πολλὰ ἀτοπήματα.

Ἀφοῦ μετὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν δύο Ὑπουργῶν δὲν ἦτο οὔτε δυνατόν, οὔτε πρέπον ἴσως, ν' ἀποχωρήσω ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον, καὶ ἔβλεπον ὅτι ἦτο ἀτοπον νὰ μένω χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσω τι πρὸς βελτίωσιν τοῦ κλάδου μου, μετέβαλον ἀπόφασιν. Πανταχόθεν μοῦ ἤρχοντο παράπονα περὶ πολλῶν δικαστικῶν ὑπαλλήλων. Ὅσα ἐγνώριζον ὡς θετικά, ἦσαν περὶ τοῦ Εἰρηνοδίκου Αἰτωλικοῦ, γέροντος ἀγωνιστοῦ, ἀλλ' ἀνικάνου διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐσχάτως

εἶχε διορισθῇ, τοῦ Προέδρου τοῦ Πρωτοδικείου Μεσο-
λογγίου Παπάγου, ἀδυνάτου θελήσεως καὶ ἐστερημέ-
νου νομικῆς μαθήσεως, τοῦ Προέδρου τοῦ Πρωτοδι-
κείου Χαλκίδος, ῥαδιούργου, ἀσυνειδήτου καὶ κατὰ
τοῦ ὁποίου τόσα ἦσαν τὰ παράπονα, ὥστε οἱ δικη-
γόροι ἀνέβαλλον πλέον τὰς ὑποθέσεις των, περιμέ-
νοντες τὴν διόρθωσιν ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον, εἰς τὸ
ὁποῖον ἀνεφέρθησαν, τοῦ Νικολαΐδου, Πρωτοδίκου
Χαλκίδος ἀγαθοῦ γέροντος ἀλλ' ἀμαθοῦς, πρῶτον Εἰ-
ρηνοδίκου καὶ μολὶς ἀξίου τοιαύτης θέσεως τρίτης ἢ
τὸ πολὺ δευτέρας τάξεως, τοῦ Χοῖδᾶ, Πρωτοδίκου
Χαλκίδος, δείξαντος καὶ σημεῖα πασίγνωστα παραφρο-
σύνης, ὀλίγον πρὶν ἐκ Λαμίας μετατεθῇ εἰς Χαλ-
κίδα, τοῦ Μαυρογμάτη, Ἀρεοπαγίτου, ἀχρήστου ἐντε-
λῶς διὰ τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν θέσιν.

Ἦσαν καὶ ἄλλα πρόσωπα, τῶν ὁποίων, ἐν συνειδή-
σει καὶ χωρὶς νὰ περιμένω ἄλλας πληροφορίας, ἡδυ-
νάμην νὰ προτείνω τὴν παῦσιν ἢ τὸν ὑποβιβασμόν,
ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἔχω ἐτοιμοὺς τοὺς ἀντικαταστάτας
αὐτῶν, διὰ νὰ μὴ παραλύσῃ ἡ ὑπηρεσία. Καὶ ὅσον
καὶ ἂν προσεπάθῃσα, παρακαλῶν τοὺς ἀξιόους δικηγό-
ρους τῆς πρωτευούσης καὶ τῶν ἐπαρχιῶν νὰ δεχθοῦν,
κανεῖς δὲν ἐδέχετο, καὶ οἱ ὀλιγώτερον ἄξιοι ἐζήτουν
διορισμὸν παρ' ἀξίαν. Τὸ ἀβέβαιον τῆς θέσεως τοῦ
δικαστοῦ, διότι ἄλλος Ὑπουργὸς ἠδύνατο νὰ τοὺς
παύσῃ¹, ὁ μικρὸς μισθὸς των, ἐνῶ τὰ κέρδη τῆς δι-
κηγορίας ἦσαν πολὺ περισσότερα, τοὺς ἔκαμνον ἀκα-
ταπείστους τόσον, ὥστε, μετὰ μακρὰς ἀμφιβολίας καὶ
ἀκάρπους ἐνεργείας, ἀπεφάσισα νὰ ἐνεργήσω τὴν παῦ-
σιν τῶν ἀνωτέρω προσώπων, ἀφίνων μάλιστα τὰς δύο
θέσεις τοῦ Προέδρου κενάς, ὥς μὴ ἔχων ἀξιόους τοιού-

¹ Σημ. Ἐκδ. Ἡ ἰσοβιότης τῶν Δικαστῶν καθιερώθη, ὑπὸ τινος
περιορισμοῦς, ὑπὸ τοῦ Συντάγματος τοῦ 1864.

τους ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διορίσω καὶ ἐπιφυλαττόμενος νὰ πράξω τοῦτο ἀργότερα. Ἐφερον λοιπὸν τὰς ἀνωτέρω παύσεις εἰς τὸν Βασιλέα, ὅστις τὰς ὑπέγραψεν, ἐκτὸς τοῦ Διατάγματος τοῦ Μαυρομαῖτη, περὶ τοῦ ὁποίου μοῦ εἶπε νὰ πληροφορηθῶ καλλίτερον ἀπὸ τοὺς λοιποὺς Ἀρεοπαγίτας περὶ τῆς πραγματικῆς ἀναξιότητός του, ἃν καὶ εἶχον ἀναφέρει εἰς αὐτόν, ὅτι αὐτὸς ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου μοῦ εἶπεν, ὅτι μετενόησε πικρά, διότι ἄλλοτε ὁ ἴδιος ἐνήργησε τὸν διορισμὸν του. Ἀφοῦ μοῦ ἔστειλε τὰ Διατάγματα τὸ ἀπόγευμα, μοῦ ἔγραψε μετὰ μίαν ὥραν νὰ μὴ ἐνεργήσω τὸ τοῦ Παπάγου. Ἀμέσως τοῦ ἀπήντησα, ὅτι εἶχε γείνει γνωστὸν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Ὑπουργείου, διότι ἐπρωτοκολλήθη τὴν ἐσπέραν μὲ προσεκάλεσε καὶ μοῦ εἶπεν, ὅτι ἐπειδὴ τοῦλάχιστον ἦτο βέβαιον, ὅτι ὁ Παπάγος δὲν ἦτο καταχραστής, δίκαιον εἶνε νὰ γραφῇ εἰς τὸ διάταγμα, ὅτι θέλει ληθῇ φροντὶς περὶ αὐτοῦ. Οὕτω καὶ ἐγένετο.

Ὁ Βασιλεὺς μὲ ἄκραν ἀγαθότητα προσεπάθει νὰ ὑπερασπισθῇ τοὺς ὑπαλλήλους του, ἐπικαλούμενος ὅ,τι καθεὶς εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὅτι δηλαδὴ ὁ μὲν ἦτο ἀγωνιστής, ὁ δὲ πτωχός, οἰκογενειάρχης, τίμιος κλπ. ἀλλ' ἀπαντοῦσα, ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἦτο ἐντελῶς ἐσφαλμένον. Δευτερεύουσai ἐπόψεις δὲν λείπουν ποτέ, ἀλλ' ἡ κυρία ἔποψις πρέπει νὰ εἶνε ἡ ἀποφασιστικὴ. Τὰ ἄτομα ἐνδέχεται νὰ εἶνε ἄξια ἐλέους, συμπαθείας, ἀλλὰ προτιμᾶται εἰς ταύτην ἡ πατρίς, τὸ σύνολον διακοσίων χιλιάδων οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι διψοῦν δικαιοσύνην ἔχει, ἔλεγον, τέλος πάντων ἡ Ἑλλάς δικαίωμα, παρὰ πάντα ἄλλον, νὰ ἀπαιτῇ ἀπὸ τὴν Κυβέρνησίν της νὰ μεριμνᾷ περὶ αὐτῆς. Ἄν ἄλλοτε ὑπηρετήσῃ τις τὸ Ἔθνος, ὡς τοῦ δοθῇ ἄλλη ἐξοικονόμησις τώρα, ὅτε ἔγεινεν ἄχρηστος, ἢ ὁ τόπος προώ-

δενυσε τόσον, ὥστε νὰ εὐρίσκη ἀσυγκρίτως καλλιτέ-
ρους του ὑπαλλήλους.

Ὁ κόσμος εὐχαριστήθη διὰ τὰς ἀνωτέρω παύσεις καὶ τοὺς διορισμοὺς εἰς θέσιν Πρωτοδίκου νέων οἱ ὅποιοι ἐσπούδασαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ διεκρίθησαν ὡς Πάρεδροι ἢ ὡς Δικηγόροι. Ἄλλ' ἔκτοτε ἔχασα τὴν ἡσυχίαν μου ἀπὸ τὰς ἐνοχλήσεις τοῦ Διάγγελου καὶ τοῦ Παπάγου. Φίλοι των, φίλοι μου, οἱ ἴδιοι, οἱ συγγενεῖς των, τὰ τέκνα των, μ' ἐπολιόρκουν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. εἰς τὴν οἰκίαν μου, εἰς τοὺς δρόμους, δὲν μὲ ἄφινον οὔτε στιγμὴν ἡσυχον. Εἰς μάτνυ παρίστανον εἰς τὸν Παπάγον καὶ τοὺς φίλους του, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐντρέπεται νὰ κατέχῃ ἀναξίως τοιαύτην θέσιν πρὸς βλάβην τῆς κοινωνίας, ὅτι καὶ ἡ ὑλικὴ ζημία του δὲν ἔπρεπε νὰ τὸν ἐμποδίζῃ ἀπὸ τοῦ νὰ αἰσθάνεται τὸ χρέος πρὸς τὴν πατρίδα του. Εἰς τὸν Διάγγελλον, τοῦ ὁποίου τὰς τερατώδεις ἀποφάσεις ἐκράτουν ἀνὰ χεῖρας, ἐδείκνυνον τὴν ἀνικανότητα καὶ ἀμάθειάν του, δὲν ἤγγιζον δὲ τὰς καταχρήσεις, διότι δὲν εἶχον προχείρους τὰς ἐπισήμους ἀποδείξεις καὶ διότι δὲν ἠθέλων νὰ ζημιώσω περισσότερο τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εἰς τοὺς δύο ἔλεγον, ὅτι θὰ ἦτο ἐντιμότερον δι' αὐτοὺς νὰ ἐδέχοντο θέσιν συμβολαιογράφου, ἐπικερδῆ καὶ ἀναπαυτικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ διεκρίνοντο. Οὔτε ἐδέχοντο, οὔτε ἡσύχαζον, ἀλλ' ἐρραδιουργοῦν, κινεῖντες πάντα λίθον διὰ νὰ μὲ ἐπηρεάσουν, καὶ ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον νὰ μοῦ παραγγεῖλουν, ὅτι ἠθέλων ἔλθαι εἰς τὴν θύραν τῆς οἰκίας μου ν' αὐτοχειριασθοῦν, καὶ μὲ τὰ τοιαῦτα μ' ἔφερον εἰς τόσῃν ἀδημονίαν, ὥστε πραγματικῶς ἐλυπῆθην ὀλοψύχως καὶ ἐπὶ πολλὰς νύκτας ἔμεινα ἄϋπνος.

Οἱ λοιποὶ ὀλιγώτερον ἐκινεῖντο ἐναντίον μου. Ὁ

Χοϊδᾶς διωρίσθη δικηγόρος, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἔδειξε πάλιν σημεῖα παραφροσύνης καὶ ἤλθεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου μετ' ὀλίγον ἀπεβίωσεν. Ὁ Νικολαΐδης ἐδέχθη θέσιν Εἰρηνοδίκου β'. τάξεως. Διὰ τὰ Εἰρηνοδικεῖα τῆς πρωτευούσης δὲν ἔλειπον τὰ παράπονα. Κατεβίβασα τὸν ἕνα, φιλάσθενον καὶ μὴ δραστήριον, εἰς τὸ Εἰρηνοδικεῖον τοῦ Πειραιῶς, ὅπου ἦτο καταλληλότερος, διὰ τὸν ἀσυγκρίτως ὀλιγώτερον ἀριθμὸν τῶν ὑποθέσεων, καὶ ἔφερον εἰς τὴν θέσιν του τὸν τοῦ Πειραιῶς, ἄξιον καὶ ἐνεργητικόν. Τὸν ἄλλον, ὑποπτον καταχρήσεως καὶ ὑπερασπιζόμενον ἀπὸ δυνατὸν, μετέφερον ἀλλοῦ, ὅπου δὲν ἐδέχθη, καὶ οὕτω παραιτηθεὶς διωρίσθη δικηγόρος. Ὁμοίως ἔλαβον πρόνοιαν καὶ διὰ τοὺς Παρέδρους. Ὁ Στεφανίδης, διὰ τὸ ἀπότομον τῶν τρόπων του καὶ τὸ ἀθυρόστομον, εἶχε διεγείρει πικρὰ παράπονα. Ὁ προκάτοχός μου ἐζήτησε τὴν παῦσίν του, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐνέδωκε διὰ τὰ διατρέξαντα εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Μακρυγιάννη¹. Τὸν ἐπροβίβασα εἰς Πάρεδρον τοῦ Πρωτοδικείου, ὅπου ἦτο καὶ ἀκίν-

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ γνωστὸς παρ' ἡμῶν γηραιὸς δικηγόρος Νικόλαος Στεφανίδης μαθὼν τὴν κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ Βασιλέως σκευωρουμένην ὑπὸ τοῦ Μακρυγιάννη συνωμοσίαν καὶ ἐξ εὐλικρινοῦς πρὸς τὸν Θρόνον ἀφοσιώσεως ὀρμώμενος, ἐγνωστοποίησε ταύτην εἰς τὸν Καθηγητὴν Φίλιππον Ἰωάννου, εἰς στενὰς μετὰ τῆς Βασιλείας εὐρισκόμενον σχέσεις, ἀφοῦ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὸν λόγον τῆς τιμῆς του, ὅτι δὲν θὰ κάμῃ χρῆσιν τοῦ ὀνόματός του. Ἀλλ' ὅ,τι ἐτήρει ὁ Φίλιππος Ἰωάννου, ἐκοινωνολόγει ἀφ' ἑτέρου ὁ Στεφανίδης. Οὕτω κατέστησε γνωστὴν τὴν συνωμοσίαν καὶ εἰς τὸν Ν. Κωστῆν, οὗτος δὲ εἰς τὸν Σ. Μήλιον. Παρὰ τοῦ τελευταίου ἔμαθεν ὁ Ὅθων τὸ ὄνομα τοῦ κατ' ἀρχὰς ἀνακοινώσαντος τὴν συνωμοσίαν εἰς τὸν Φίλιππον Ἰωάννου, καὶ ἀφοῦ ἐπεβεβαιώθη τοῦτο καὶ παρὰ τούτου, ἐκάλεσε τὸν Στεφανίδην εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅστις συγκεκινημένος καὶ ἑνδοακρὺς ἐδέχθη τὰς εὐχαριστίας τοῦ Βασιλέως.

δυνος. Ὁ Βασιλεὺς ὑπέγραψεν, ἀλλ' ὁ Στεφανίδης δὲν ἐδέχθη καὶ ἔδωσε τὴν παραίτησίν του.

Ὁ Βασιλεὺς ἐξήταζε τὰ προσόντα τῶν νεοδιορισθησομένων ὑπαλλήλων μὲ ἄκραν ἐπιμέλειαν ἀλλὰ καὶ ὑπερβολικὴν λεπτότητα. Ἐχάνομεν πολλάκις ὥρας ὁλοκλήρους διὰ νὰ διακρίνωμεν τὸν βαθμὸν τῆς ἐπιμελείας ἐκάστου, τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς κρίσεως, καὶ τὴν σχέσιν τῆς κρίσεως πρὸς τὸ πνεῦμα. Ἔστενοχωρούμην, ὁμολογῶ, νὰ ἀπαντῶ εἰς τοιαύτας λεπτολογίας ψυχολογικάς, ἢ εἰς ζητήματα, ὡς τὸ ἀκόλουθον.

— Ὁ Πρόεδρος ἔχει ἐπιρροὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ Δικαστηρίου ;

— Βεβαίως.

— Διατί ;

— Διότι θεωρεῖται ὡς ἀνωτέρας παιδείας καὶ πείρας.

— Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ γνώμη του εἶνε ἐσφαλμένη, ἔχει πάλιν ἐπιρροήν ;

— Βεβαίως, ἂν δὲν ἐννοήσουν τὸ σφάλμα του.

— Ἀλλὰ καὶ ἂν τὸ ἐννοήσουν, ὑποχωροῦν εἰς τὴν γνώμην του ; Καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ὅχι ὀλιγωτέραν ἀνησυχίαν καὶ λύπην μοῦ ἐπροξένησεν ἄλλη τις ἀπλῆ μετάθεσις. Ὁ Ἐφέτης Ἀλεξανδρόπουλος εὐρίσκετο κατὰ τὰς παύσεις ἐν Ἀθήναις. Ὅτε διωρίσθην ἀμέσως ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ κλαίων μοῦ παρέστησεν, ὅτι εἰς Ναύπλιον τοῦ ἀπέθανον δύο τέκνα ἐκ τοῦ κλίματος, καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς πάσχει, καὶ πραγματικῶς ἦτο ἀσθενής, καὶ ἐζητοῦσε μετάθεσιν εἰς τὰς Ἀθήνας. Μετὰ βίας κατώρθωσα νὰ τὸν πείσω νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν θέσιν του, διότι, ὡς εἶπον κατ' ἀρχάς, δὲν ἠθελον νὰ ἐνεργήσω χαμμίαν μεταβολήν· ἀλλὰ μόλις ἐπῆγε, καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀμέσως ἐπανῆλθε καὶ ἤρχισε τὰ αὐτά. Δὲν μ' ἄφινεν οὔτε ἡμέ-

ραν, οὔτε νύκτα· πολλοὶ μοῦ ἐπρότειναν, ἂν δὲν ἐδε-
χόμην τὴν μετάρθεσίν του, νὰ δεχθῶ τὴν παραίτησίν
του καὶ νὰ τὸν διορίσω δικηγόρον εἰς Πάτρας. Ἀπεφά-
σισα, ἀφ' οὗ δὲν ἦτο παρὰ ἀπλῇ μετάρθεσις, νὰ προτι-
μῆσω τὸν Ἀλεξανδρόπουλον ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων, διότι
εἶχε λόγους ἰσχυροτέρους, καὶ ἔλεγον εἰς τὸν ἑαυτὸν
μου, ὅτι ἐπὶ τέλους ἡ ὑπηρεσία δὲν δύναται νὰ εἶνε
χωρὶς σπλάγχνα. Ἀλλ' ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἐφέται Ναυ-
πλίου ἐζήτουν νὰ μετατεθοῦν εἰς Ἀθήνας.

Διὰ νὰ ἐγγίζω ὅμως βαθύτερον τὸ ζήτημα τοῦ προ-
σωπικοῦ, χωρὶς φόβον νὰ ἐπηρεασθῶ ἀπὸ πλαγίας
εἰσηγήσεις, καὶ διὰ νὰ ἐργασθῶ εἰς ζητήματα νομοθε-
τικά, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρῶτον καὶ πλέον κατεπεῖγον,
ὡς συνδεόμενον μὲ τὴν βελτίωσιν τοῦ προσωπικοῦ, ἦτο
τὸ περὶ συντάξεων, ἔπρεπε νὰ φροντίσω νὰ ἀντικατα-
στήσω τὸν Γενικὸν Γραμματέα τοῦ Ὑπουργείου δι'
ἄλλον ἀνυπόπτου τιμιότητος καὶ εὐρείας νομικῆς
παιδείας, διὰ νὰ δύναμαι νὰ εὐρίσκω πραγματικὴν
βοήθειαν παρ' αὐτοῦ. Εἶχον παρακαλέσει τὸν Ῥενιέ-
ρην, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ τὸν πείσω νὰ δεχθῇ. Ὁ
Ποτλῆς¹ ἔλειπεν εἰς Βιέννην· μόλις ἦλθε καὶ ἀμέσως
τὴν ἰδίαν ἐσπέραν, ἂν καὶ ἔβρεχεν, ἐπῆγα εἰς αὐτόν,
διὰ νὰ τὸν προλάβω. Τοῦ τὸ εἶπον, ἀλλ' ἐδίστασε νὰ
μοῦ δώσῃ ὠρισμένην ἀπάντησιν. "Ὅσον καὶ ἂν προσε-
πάθῃσα μετὰ ταῦτα, ἐστάθη ἀδύνατον νὰ τὸν πείσω·
τέλος ἡμέραν τινὰ τοῦ ἐπρότεινα· «μοιράζομεν μεταξὺ

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Μιχαὴλ Ποτλῆς ἐκ Μακεδονίας ἦν ἐκ τῶν
διαπρεπεστέρων νομομαθῶν, Καθηγητῆς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ
Δικαίου (1855—1862), χρηματίδας Βουλευτῆς τοῦ Πανεπιστη-
μίου καὶ Ὑπουργός. Ἐκ τῶν ἀφωσιωμένων θεωρούμενος τῆς
πεδοσύνης δυναστείας, ἀπελύθη τῆς θέσεως τοῦ Καθηγητοῦ ἐκ
τῶν πρώτων, κατὰ τὴν μεταπολίτευσιν, καὶ ἀπελθὼν εἰς Βιέν-
νην ἀπέθανεν ἐν ἔτει 1863.

»μας τοὺς μισθοὺς μας ; οὕτω θέλεις ἔχει ἑξακοσίας
 »δραχμὰς κατὰ μῆνα, θέλω δὲ προσπαθήσει νὰ διορι-
 »σθῇς καὶ Καθηγητής, καὶ οὕτω θέλεις ἔχει ἑπτακοσίας
 »δραχμὰς· ὀλίγον ὀλιγώτερον ποσόν, παρ' ὅσον κερδί-
 »ζεις». Ἐδυσκολεύετο, διὰ νὰ μὴ μὲ ζημιώσῃ, ἀλλὰ τοῦ
 ἀπῆντησα, ὅτι ὠφελούμην ἠθικῶς πολὺ περισσότερον,
 καὶ ὅτι δι' ἡμᾶς ἡ θέσις δὲν ἔπρεπε νὰ εἶνε ζήτη-
 μα χρηματιστικόν, ἀλλ' εὐκαιρία νὰ ὠφελήσωμεν κατὰ
 δύναμιν τὴν πατρίδα· ὅτι ὁ συμβιβασμὸς αὐτὸς θὰ
 ἔμενε μυστικὸς μεταξύ μας, πλὴν τοῦ Βασιλέως. Τέλος
 κατεπείσθη, ἀλλὰ μοῦ εἶπεν· «ἔχω ἐλπίδας εἰς τὰς δυσ-
 »κολίας, ὅσας θ' ἀπαντήσῃς ἀπὸ τὸν Βασιλέα· (ἐννοῶν
 τὰς ὑπὲρ τοῦ Ἀξελοῦ συμπαθείας του). Ἐπῆγα εἰς τὸν
 Βασιλέα καὶ τοῦ εἶπον, ὅτι μέχρι τοῦδε ἐσιώπων διὰ
 τὸν Ἀξελόν, ἔνεκα τῶν δυσκολιῶν τῆς ἀντικαταστά-
 σεώς του, ἥδη ὅμως λύω τὴν σιωπὴν μου, διότι
 ἔπεισα τὸν Ποτλῆν, καὶ διὰ νὰ τὸν ἀποζημιώσω διὰ
 τὴν θυσίαν τῶν ἀνωτέρων κερδῶν τῆς δικηγορίας, τοῦ
 παρεχώρησα διακοσίας δραχμὰς ἀπὸ τὸν μισθόν μου
 καὶ τοῦ ὑπεσχέθην νὰ τὸν συστήσω εἰς τὴν Α. Μ.
 διὰ μίαν ἔδραν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, τὸ ὅποion ἤθε-
 λεν ἀποκτήσῃ ἄριστον Καθηγητήν, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον
 τίμιον καὶ ἱκανώτατον Γενικὸν Γραμματέα· ὅτι μόνον
 μὲ τὴν συνδρομὴν του ἡδυνάμην ν' ἀποκτήσω θάρρος
 διὰ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ προσωπικοῦ καὶ τὴν σύν-
 ταξιν νομοσχεδίων καὶ τὸν παρεκάλουν νὰ συναινέσῃ
 εἰς τὴν πρότασίν μου, διότι εἶχον πολλὰ διδόμενα περὶ
 τῶν καταχρήσεων τοῦ Ἀξελοῦ, καθόσον καὶ Εἰσαγγε-
 λεῖς καὶ δικασταὶ καὶ ἰδιῶται μὲ εἶχον πληροφορήσει
 περὶ αὐτῶν.

— Ἀλλ' εἶσαι βέβαιος ;

— Δὲν εἶνε ἀνάγκη, Μεγαλειότατε, νὰ τὰ βεβαιώσω
 δι' ἀνακρίσεως, διότι, ἐκτὸς ὅτι εἶνε ὑπόπτου τιμότη-

τος, παρακινουῖμαι καὶ ἐξ ἄλλου ἀνωτέρου λόγου εἰς τὴν πρότασίν μου, δὲν ἔχει δηλαδὴ τὴν ἀπαιτουμένην ἰκανότητα καὶ μάθησιν, ὥστε νὰ μὲ βοηθῇ εἰς νομοθετικά ἔργα καὶ μὲ αὐτὸν ἡ παρουσία μου εἰς τὸ Ὑπουργεῖον δὲν θὰ εἶνε καρποφόρος.

— Σοῦ κάμνει τιμὴν ὁ πατριωτισμός σου· καὶ θέλω σκεφθῇ, ὥστε νὰ γείνη τὸ πρᾶγμα, χωρὶς νὰ γεννήσῃ παράπονα, διότι καὶ ὁ Ἀξελὸς ὑπηρετήσε πιστῶς εἰς δυσχερεῖς περιστάσεις, καὶ δὲν εἶνε δίκαιον ν' ἀνταμειφθῇ μὲ παῦσιν, χωρὶς νὰ ληφθῇ φροντὶς περὶ αὐτοῦ· ἐπειδὴ δὲ πρὸ πολλοῦ ἐζητοῦσε τὸν στρατιωτικὸν του βαθμὸν θέλω ὁμιλήσει μὲ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν διὰ νὰ τοῦ δοθῇ, καὶ οὕτω, ἱκανοποιουμένου καὶ αὐτοῦ, νὰ γείνη καὶ ἡ ἐπιθυμία σου.

Εὐχαρίστησα τὸν Βασιλέα, προσθέσας, ὅτι ὀλίγαι ἡμέραι πρὸς οἰκονομίαν τοῦ πράγματος δὲν βλάπτουν. Ἄλλ' ἀντὶ ὀλίγων παρῆλθον πολλαί· ἐκ νέου ἀνέφερον περὶ τούτου, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἦλθον τὰ τῶν ἐκλογῶν, τὰ ὁποῖα πάλιν μὲ παρεκίνησαν νὰ σκέπτομαι διὰ τὴν παραίτησίν μου, καὶ τὸ Ἡπειροθεσσαλικὸν κίνημα, τὸ ὁποῖον βιαίως παρεμέρισε πᾶσαν ἄλλην σκέψιν καὶ ἐπομένως ἐματαίωσε καὶ τὸ μέτρον τοῦτο.

Ὡς τόσον, ἐπειδὴ καὶ ἄλλη σκέψις, ὅτι δηλαδὴ εἶχον συστηθῇ εἰς τὴν Πελοπόννησον τρία καὶ εἰς τὴν Στερεὰν δύο Κακουργιοδικεῖα καὶ πρὸ τοῦ τέλους τῶν δὲν ἠδυνάμην νὰ φέρω μεταρρυθμίσεις διὰ μεταθέσεων καὶ προδιβασμῶν εἰς πέντε δικαστήρια, χωρὶς βλάβην τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας, μὲ ἠνάγκαζε νὰ περιμένω τὸ τέλος τῶν Κακουργιοδικειῶν διὰ τὸ ζήτημα τοῦ προσωπικοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως τέλος ἔπεσε πολὺ μετὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔξω κινήματος, καὶ οὕτω καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον σχεδὸν πλέον δὲν ἠγγίσα τὸ προσωπικόν. Ἦρχισα κατόπιν νὰ ἐργάζωμαι εἰς

νομοθετικά ἔργα. Τὸ περὶ Ἐπιτρόπων καὶ Κηδεμόνων νομοσχέδιον τῆς νομοθετικῆς ἐπιτροπῆς μου ἐφάνη ἀπὸ τὸν Πολιτικὸν Νόμον ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ ἀναγκαιότερον ν' ἀπλοποιηθῇ κατὰ τὰς νεωτέρας ἀρχάς, τῶν ὁποίων πολλὰς παρεδέχθη ἡ Πολιτικὴ Δικονομία, καὶ νὰ ἐξασφαλισθοῦν τὰ συμφέροντα τῶν ἀνηλίκων, χωρὶς βλάβην τρίτων ἢ τῆς κοινωνίας. Παρεκάλεσα τὸν Καλλιγᾶν, μὴ λαβόντα μέρος εἰς τὴν σύνταξίν του καὶ καταγινόμενον ἰδιαίτερος εἰς τὸ Πολιτικὸν Δίκαιον, νὰ τὸ μελετήσῃ καὶ νὰ μοῦ κάμῃ ἐγγράφους τὰς παρατηρήσεις του, ὡς καὶ πραγματικῶς ἔπραξεν· ἐπίσης ἀπὸ τὸν Πολιτικὸν καὶ τὸν Ποινικὸν Νόμον, τὸ περὶ καταργήσεως τοῦ πολιτικοῦ θανάτου, εἰς τὸ ὁποῖον προσέθεσα τρίτον ἄρθρον, κανονίζον τὸν μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ νόμου ἐπιβληθέντα πολιτικὸν θάνατον, ὅτι δηλαδὴ καὶ αἱ συνέπειαι τούτου παύουν, χωρὶς ὅμως βλάβην τῶν ἀποκτηθέντων δικαιωμάτων τρίτων. Τέλος τὸ περὶ συντάξεων τῶν δικαστικῶν ὑπαλλήλων νομοσχέδιον ἦτο τὸ πλέον κατεπεῖγον νὰ ἐπιψηφισθῇ, διὰ νὰ ἀπεδίδετο εἰς τοὺς παυθέντας ὑπαλλήλους δικαιοσύνη, νὰ ἔπαινον οὕτω τὰ παράπονά των καὶ νὰ μοῦ εὐκολύνετο ἡ σκοπούμενη ἐντελεστέρα μεταρρύθμισις τοῦ προσωπικοῦ.

Εἰς τὸ νομοσχέδιον τοῦτο συνειργάσθημεν μετὰ τοῦ Ῥενιέρη καὶ Ποτλῆ, κάμνοντες πολλὰς καὶ οὐσιώδεις μεταρρυθμίσεις εἰς τὸ ἀπὸ τοὺς προκατόχους μου συνταχθὲν νομοσχέδιον. Εἶχομεν προχωρήσει εἰς τὸ τέλος τῆς ἐργασίας, ὅτε τὸ Ἡπειροθεσσαλικὸν κίνημα διέκοψε τὰς συνεδριάσεις μας, διότι οὔτε ἐγώ, οὔτε οἱ συνεργάται μου εἶχομεν πλέον ἡσυχίαν πνεύματος καὶ καιρὸν νὰ σκεπτώμεθα περὶ νομοθετικῶν ἔργων.

Μετὰ ταῦτα βλέπων, ὅτι τὸ τοιοῦτον νομοσχέδιον θὰ ἀνεβάλλετο διὰ πολὺν καιρὸν ἀκόμη, (καὶ πραγμα-

τικῶς ἦτο ἄδικον νὰ στερεῖται καὶ τοῦ ἐπιουσίου ἢ οἰκογένεια τοῦ Παπάγου, τιμίου κατὰ τὰ ἄλλα ὑπαλλήλου, ἂν καὶ δι' αὐτόν, ὡς καὶ τὸν Διάγγελην, εἶχον φροντίσει διὰ τοῦ Βασιλέως νὰ δοθοῦν ἀπὸ τὰ βοηθήματα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν), καὶ πανταχόθεν πολιορκούμενος ἀπὸ τοὺς παρακαλοῦντας δι' αὐτόν, ἀπεφάσισα νὰ τὸν ἐπαναφέρω εἰς τὴν θέσιν τοῦ Προέδρου τοῦ Πρωτοδικείου Χαλκίδος, ὅπου αἱ ὑποθέσεις ἦσαν ὀλιγώτεραι καὶ ἡδύνατο νὰ ἐπαρκῇ εἰς αὐτάς, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος μὲ ἀγαθότητα μοῦ ὑπεσχέθη, ὅτι ἠθελε παραιτηθῇ, ὅταν θὰ ἐψηφίζετο ὁ νόμος περὶ συντάξεων. Μετὰ τὸν διορισμὸν ὅμως τοῦ Παπάγου, ἔγινεν ἀνοικονόμητος ὁ Διάγγελος. Ἀνυποφόρως ἡμέραν καὶ νύκτα μ' ἐπολιόρκει, ὡς καὶ τινες συνάδελφοί μου Ὑπουργοὶ μοῦ ἐγίνοντο ἐνοχλητικοί, δὲν ἐνέδιδον ὅμως δι' αὐτόν, διότι εἶχον ἀπέχθειαν κατ' αὐτοῦ ἐπειδὴ ἦτο καταχραστής.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Πρόεδρος τοῦ Πρωτοδικείου Ναυπλίας λαμβάνει ἄδειαν ἀπὸ τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἐφετερίου χάριν ὑγείας, καὶ μὲ πιστοποιητικὸν δύο ἱατρῶν ἔρχεται εἰς τὰς Ἀθήνας. Παρουσιασθεὶς ἐνώπιόν μου, (πρώτην φοράν τὸν ἔβλεπον) μὲ παρακαλεῖ νὰ τοῦ παρατείνω τὴν ἄδειαν διότι δῆθεν πάσχει καὶ οἱ ἱατροὶ τὸν συνεβούλευσαν νὰ ταξειδεύσῃ. Τοῦ τὸ ὑπεσχέθην, ἂν ἡ ὑγεία του τὸ ἀπαιτήσῃ πραγματικῶς, διότι τοῦ ἐξέφρασα τὴν ἀπορίαν μου περὶ τοῦ ὅτι δὲν ἔβλεπον εἰς τὸ πρόσωπόν του σημεῖα ἀσθενείας. Τὴν ἐπιούσαν ὁ Ἀξελὸς μὲ πληροφορεῖ, ὅτι μᾶς ἠπάτησεν ὁ Πρόεδρος καὶ πηγαίνει νὰ ἐκλεχθῇ Βουλευτὴς ἐναντίον τῶν Ὑπουργικῶν ὑποψηφίων. Μετ' ὀλίγον ἦλθον καὶ ἐπισολαί τινων, οἱ ὅποιοι παρεπονοῦντο ἐναντίον μου, ὅτι ἀντέπραπτον κατὰ τοῦ Ὑπουργείου, συγχωρήσας εἰς τὸν Πρόεδρον νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς θέσεώς του· τοῦτο καὶ

ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ πολλοὶ μοῦ τὸ εἶπον. Διηγέθη εἰς τὸν Βασιλέα τὴν ἀπάτην, καὶ ἂν καὶ δι' αὐτὴν ἦτο ἄξιος παύσεως, δὲν τὸν ἔπαυσα ὅμως διὰ νὰ μὴν εἶπῃ ὁ κόσμος, ὅτι χάριν τῶν ἐκλογῶν ἐπαύετο καὶ ἐνῶ ὅλοι ἐπερίμενον νὰ κάμω χρῆσιν τοῦ μέτρου τῆς παύσεως, δὲν τὸ ἔπραξα, διότι ἀπ' ἀρχῆς ἐθεώρησα ἄδικον καὶ αὐτὸν τὸν γενικὸν ἀποκλεισμὸν τῶν ὑπαλλήλων ὡς ὑπουργικῶν ὑποψηφίων, πολὺ δὲ ἀδικώτερον νὰ μὴ τοὺς συγχωρῇται νὰ ζητήσουν τὰς ψήφους τῶν συμπολιτῶν των. Ἀλλὰ θεωρῶν ἄτοπον καὶ ἀγενὲς ν' ἀπατήσῃ τὸ Ὑπουργεῖον, ν' ἀφήσῃ πρὸς τοῦτοις τὴν θέσιν του, ἐνῶ ἡ παρουσία του εἰς αὐτὴν ἦτο τόσον ἀναγκαία, μάλιστα διὰ τὸ Κακουργιοδικεῖον, τοῦ ἠρνήθη παράτασιν τῆς ἀδείας του καὶ τὸν προσεκάλεσα νὰ ἐπανέλθῃ ἀμέσως εἰς τὰ χρέη του. Τὴν πρόσκλησιν ταύτην ἐπανελάβον δίς, ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπήκουσε καὶ ἔμενε πλέον τοῦ μηνός, χωρὶς ἀδειαν ἐκτὸς τῆς θέσεώς του πρὸς μεγάλον σκάνδαλον καὶ πολλὴν ζημίαν τῆς ὑπηρεσίας, ἠναγκάσθην δυνάμει τοῦ Δικαστικοῦ ὀργανισμοῦ νὰ τὸν παύσω.

Ὡς τόσον ὁ κόσμος ἦτο ἀπὸ τὰς εἰδήσεις τῆς Ἀνατολῆς πολὺ ἠλεκτρισμένος καθ' ἡμέραν μᾶς ἀνηγγέλλοντο προετοιμασίαι ἐξόδου καὶ ἐκ συμφώνου κατεγινόμεθα νὰ καθησυχάσωμεν τὰ πνεύματα παντοιοτρόπως, προφυλαττόμενοι συγχρόνως νὰ μὴ ἐκθέσωμεν τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὸ μῖσος τοῦ λαοῦ, ὡς ἀντεθνικῶς φρονοῦσαν ἢ πράττουσαν. Ἡμέραν τινὰ ἐλάβομεν τὴν εἶδησιν, ὅτι ὁ Ζάκας μὲ μερικοὺς ἐξῆλθεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἐκοπιάσαμεν πολὺ νὰ συμβιδάσωμεν τὰ ἀσυμβίβαστα, κατορθώσαντες νὰ τὸν φέρωμεν εἰς Πειραιᾶ, καὶ διὰ νὰ ἡσυχάζῃ, τοῦ ἐδίδομεν βοήθειάν τινα κατὰ μῆνα.

Τὸ κίνημα μᾶς ἐφαίνετο πρόωρον, διότι δὲν ἦτο καὶ

ἀδύνατον αἱ προσπάθειαι τῆς Εὐρώπης νὰ ἐτελείονον τὸ Ῥωσσοτουρκικὸν ζήτημα διὰ τῆς εἰρήνης, καὶ διότι ἡ Ἑλλάς ἦτο ἀνέτοιμος, καὶ οἱ ἔξω διὰ τὴν αὐτὴν ἀβεβαιότητα δὲν ἐφαίνοντο κινούμενοι. Περὶ τῶν μέσων ἐλαμβάνετο, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, φροντίς. Ἀλλ' ἡ φαινομενικὴ σύμπνοια τῶν Ὑπουργῶν ὅλων εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο μὲ ἡσύχαζε καὶ συνέτεινε νὰ μὲ ἀπατήσῃ μετὰ ταῦτα, ὅτε ἐπανεστάτησαν εἰς τὸ Ῥαδοβίτζι, κινήντος τοῦ πολέμου μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ῥωσσίας, ὅτι δῆθεν οἱ ἔξω αὐθοριμητὼς ἤρχισαν νὰ ἐπαναστατοῦν καὶ ὅτι ἡ ἐπανάστασις τῶν ἔμελλε φυσικῶς νὰ ἐκταθῇ παντοῦ, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν Τούρκων.

Διὰ ν' αὐξήσωμεν τὰ ἀναγκαῖα χρηματικὰ μέσα, ἐλάβομεν ὑπὸ σκέψιν τὴν ὑπόθεσιν τοῦ κληροδοτήματος τοῦ Βαρβάκη. Τὸ κληροδότημα τοῦτο συνεποσοῦτο εἰς τρία ἢ τέσσαρα ἑκατομμύρια δραχμῶν. Ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Κυβερνήτου δὲν ἐστάθη δυνατόν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, κυρίως διὰ τὴν ῥαδιουργίαν καὶ τὴν φιλοκέρδειαν ὁμογενῶν τινῶν. Ὁ Σκαραμαγκᾶς ἐφαίνετο προθυμότερος ὅλων, ὅτε ἐξαίφνης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἤρχισε νὰ φέρῃ τὰ μεγαλείτερα προσκόμματα. Ὁ Βλάχος καὶ ὁ Πάϊκος διεφώνουν ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον μέτρον καὶ ἔμελλεν ἡ γνώμη τῶν νὰ ἐκτεθῇ εἰς τὸν Βασιλέα, διὰ ν' ἀποφασίσῃ. Ὡμίλησα εἰς τὸν Κοντόσταυλον, διὰ νὰ παρακινήσῃ τὸν εἰς Πειραιᾷ Σκαραμαγκᾶν νὰ γράψῃ εἰς τὴν Ῥωσσίαν πρὸς τὸν ἀδελφόν του, νὰ μὴ ἐμποδίσῃ τόσον ἐθνοσωτήριον ἔργον. Ἀλλ' ὁ Κοντόσταυλος, ἀντιπολιτευόμενος τὴν Κυβέρνησιν, ἐδικαίονε τὸν Σκαραμαγκᾶν εἰς τὸ νὰ μὴ ἐμπιστεύεται τοιαύτην Κυβέρνησιν. Τοῦ ἀπαντοῦσα, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ συγχέῃ τὰ κυβερνῶντα ἄτομα μὲ τὴν

Ἑθνικὴν Κυβέρνησιν. Μήπως θὰ ἐλάμβανον τὰ χρήματα οἱ σήμερον κυβερνῶντες, ἀφοῦ ἐπρόκειτο νὰ κατατεθοῦν εἰς τὴν Τράπεζαν; Τὸ καλὸν ἦτο ἐθνικόν· τόσα ἔτη ἐγίνετο ζημία ἀνυπολόγιστος εἰς τὴν νεολαίαν· τὸν ἔπεισα τέλος καὶ μοῦ ὑπεσχέθη νὰ τοῦ ὁμιλήσῃ. Τὸ μέγα κακὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶνε ἡ ἀντενέργεια τῶν κομμάτων καὶ μὲ ὅλην τὴν καλὴν διάθεσιν μιᾶς Κυβερνήσεως νὰ πράξῃ τι καλόν, τὸ ἀποτέλεσμα εἶνε μηδέν, διότι κατορθοῦν οἱ ἀντίθετοι νὰ οὐδετεροῦν τὰς προσπάθειάς αὐτῆς.

Συγχρόνως ἔδιδον γνώμην, ὅτι ἔπρεπε νὰ παρακληθῇ ὁ ἐνταῦθα Πρέσβυς τῆς Ῥωσσίας νὰ γράψῃ εἰς τὴν Κυβερνήσιν του, ὅπως εὐκολύνῃ μὲ πάντα τρόπον καὶ ἐναντίον τῆς ἰδιωτικῆς θελήσεως τῶν λεγομένων ἐπιτρόπων, τὴν ἀποστολὴν τοῦ κληροδοτήματος εἰς τὴν Ἑλλάδα (πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν μοῦ ἐφαίνετο δύσκολον εἰς τόσον ἀπόλυτον Κυβέρνησιν, ὡς τὴν Ῥωσικὴν) Εἰς τὴν Ῥωσσίαν τόσα ἄλλοτε πράξασαν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος καὶ τόσα τώρα ἐνεργοῦσαν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ἀδελφῶν μας, ἡ εὐκαιρία αὐτὴ ἔπρεπε νὰ εἶνε εὐχάριστος καὶ εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς συντελεστικῆς. Ἄν ἤρχετο τὸ κληροδότημα, θὰ κατετίθετο εἰς τὴν Τράπεζαν, ἡ ὁποία οὕτω θὰ ἠδύνατο νὰ συμπληρώσῃ τὸ ὅλον δάνειον τῶν πέντε ἑκατομμυρίων δραχμῶν καὶ θὰ ἐγίνετο διπλοῦν τὸ καλόν.

Ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτζος, ἀναχωρῶν ἀπὸ τὰς Πάτρας, ἔστειλε διὰ μέσου ἄλλων εἰς τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὴν Γερουσίαν ἔντυπον διαμαρτύρησιν καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Βασιλέα, αὐθάδη καὶ ἀνόητον, κατηγορῶν αὐτόν, ὅτι παρεβίασε τὸ Σύνταγμα, διότι κατὰ τὴν ἑναρξιν τῶν Βουλῶν μόνος Βουλευτῆς παρὼν ἦτο ὁ Δ. Καλλιφρονᾶς, καὶ ὅτι προδίδει τὸ Ἔθνος μὴ κινούμενος πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Χριστιανῶν τῆς

Τουρκίας. Ὁ τελευταῖος λαβὼν αὐτάς, διὰ νὰ τὰς ἐγχειρίσῃ εἰς τὰ Βουλευτικὰ σώματα, καὶ γνωρίζων τὸ περιεχόμενόν των, τὰς ἔδωσεν εἰς τὸν Νομάρχην καὶ οὗτος εἰς τὸν Εἰσαγγελέα καὶ τὸν Ἀνακριτὴν. Ὅθεν μεγάλαι ἠγέρθησαν κατακραυγαὶ Γερουσιαστῶν τινων κατὰ τῆς παραβιάσεως τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῶν προνομίων τῆς Γερουσίας. Ὁ Ῥήγας Παλαμῆδης ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ προοιμιαζόμενος μοῦ λέγει «ὡς ἄνθρωπος ἀρχῶν (!) ἔρχομαι νὰ σᾶς ζητήσω τὴν γνώμην σας, ἐὰν εὐρίσκετε σύμφωνον μὲ τὸν νόμον τὸ πραχθὲν κλπ. Μετὰ ταῦτα—ὅτε ὁ Ἀνακριτὴς ἀπὸ ἀβροφροσύνην, ἀντὶ νὰ προσκαλέσῃ τὸν Πρόεδρον τῆς Γερουσίας εἰς τὸ ἀνακριτήριον, ἐπῆγεν εἰς τὸ γραφεῖόν του καὶ τὸν ἐξήτασε, καὶ δώσας εἰς αὐτὸν τὰς ἐπιστολάς ἀπήτησεν ὁ ἴδιος νὰ τὰς ἀποσφραγίσῃ, (ὥστε ἡ παραβίασις τοῦ ἀπορρήτου τῶν ἐπιστολῶν ἦτο ἀνύπαρκτος), τὰς κατέσχε δὲ ὅταν ὁ Πρόεδρος τοῦ τὰς ἐπέστρεψεν, ὡς ἐγκληματικὰς — ἄλλαι φωναὶ καὶ ἄλλαι σκανδαλωδέστεραι σκηναὶ ἠγέρθησαν ἀπὸ μέρους τοῦ φιλονόμου πατριώτου Ρ. Παλαμῆδου διὰ τὴν παραβίασιν τοῦ ἀσύλου τῆς Γερουσίας (!) Ἐδίδομεν ὅσον τὸ δυνατὸν τόπον τῆς ὀργῆς, διότι θὰ ἦτο φοβερὸν εἰς τόσον κρισίμους περιστάσεις νὰ ἐνασχολούμεθα μὲ τοιαύτας ἀθλιότητας. Ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ τέλους τῆς σκηνῆς ἦτο ἄξιος τοῦ πρωταγωνιστοῦ τῆς ἀρχῆς της. Ὑπεσχέθην μόνον ν' ἀπαντήσω εἰς τὴν Γερουσίαν πρὸς τὸν Παλαμῆδην, ὡς ἔπρεπεν, ἂν ἤθελε τολμήσει, ὡς ἐκαυχᾶτο, νὰ ζητήσῃ λόγον ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον διὰ τὰ πραχθέντα ἀπὸ τὸν Νομάρχην καὶ Ἀνακριτὴν.

Ἀφοῦ ἐδόθησαν διαταγαὶ περὶ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐκλογῶν, ἀπεφασίσαμεν νὰ ἐκδοθοῦν ἐγκύκλιοι πρὸς τὰς διαφόρους ἀρχὰς διὰ νὰ γνωρίζουν τὸ πνεῦμα

τῆς Κυβερνήσεως. Συνέταξα τὴν ἐγκύκλιον τοῦ Ὑπουργείου μου πρὸς τοὺς Εἰσαγγελεῖς, συστήσας αὐστηρῶς εἰς τοὺς Δικαστικοὺς ὑπαλλήλους, ἐκτὸς τῆς ἀτομικῆς τῶν ψηφοφορίας, νὰ ἀπέχωσι πάσης ἄλλης ἐπιρροῆς ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν, καὶ παρατηρῶν, ὅτι οἱ Δικαστικοὶ ὑπάλληλοι, κριταὶ ἢ κατήγοροι τῶν ἐγκληματικῶν πράξεων, πρέπει νὰ φυλάξουν τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀμετόχου καὶ ξένου τῶν παθῶν καὶ συμφερόντων. Ὁ τῶν Ἑσωτερικῶν Ὑπουργὸς ἀνέβαλλεν ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, καὶ ὅτε ἔμαθεν, ὅτι ἔστειλα τὴν ἐγκυκλίον μου, ἐφαίνετο δυσηρεστημένος, διότι, ἔλεγεν, ἔπρεπε νὰ τεθοῦν κοινὰ ἀρχαὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς Ὑπουργούς, διὰ νὰ μὴν ὑπάρχη ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῶν ὑπαλλήλων, καὶ ἐπέμενεν, ὅτι καὶ εἰς τοὺς Δικαστικοὺς ὑπαλλήλους, τοὺς Εἰσαγγελεῖς, καὶ Εἰρηνοδίκας, ἔπρεπε νὰ συστηθῇ νὰ συνδράμουν τῆς Κυβερνήσεως τοὺς ὑποψηφίους μὲ τὴν ἠθικὴν τῶν ἐπιρροήν. Ἰσχυρίζομην, ὅτι οἱ Δικαστικοὶ ἀποτελοῦν ἐξαίρεσιν καὶ ἀναντιρρήτως οὐδόλως πρέπει ν' ἀναμιγνύονται εἰς τὰ πολιτικά, διότι εἶνε ἱερεῖς τοῦ Δικαίου καὶ πῶς θὰ ἐκπληρώσουν τὸ ὑψηλὸν τοῦτο καθῆκον, ἂν ἀνακατωθοῦν εἰς τὰ κοσμικὰ τῆς πολιτικῆς; Ἄν ἀφῆσωμεν νὰ κυματίζεται καὶ αὐτὴ ἡ σωτήριος ἄγκυρα, ποῦ πλέον θὰ σταματήσῃ τὸ σκάφος τῆς πολιτείας, κλονιζόμενον ἀπὸ τὰ κομματικὰ πάθη; Ὁ Προβελέγγιος συνεφώνει μὲ τὴν γνώμην μου. Ἐπεκαλέσθην καὶ ἐγκύκλιον τοῦ προκατόχου μου Κωλέττου, στηριζομένην εἰς τὰς αὐτὰς ἀρχάς. « Ἀλλὰ ποίαν σημασίαν — ἔλεγεν ὁ Ἀμβροσιάδης — ἔχουν αὐταὶ αἱ » ἐγκύκλιοι; τότε ἐπὶ Κωλέττου καὶ προτοῦ καὶ μετὰ » ταῦτα ἔγραφον ὡς ἄγγελοι, ἀλλὰ πῶς ἐνεργοῦσαν; » Ποία ἦτο ἡ μυστικὴ ἀλληλογραφία τῶν; Θὰ μᾶς ἐγελοῦσαν οἱ τότε Ὑπουργοὶ μὲ τὴν ἠθικὴν μας συνδρο-

»μὴν, διότι καὶ φόνοι καὶ πλαστογραφίαι καὶ ὅλα τὰ ἐγ-
 »κλήματα παρηγγέλλοντο, καὶ μόνη παραγγελία ἦτο
 »νὰ ἐπιτύχη ἡ ἐκλογή· τὸ πῶς, μὴ ἐρεῦνα !!!»

Οὔτε ἔδωσα κἂν ἀκρόασιν εἰς τὰς ἀνηθίκους καὶ τερα-
 τώδεις αὐτὰς ἀρχάς, ἀλλ' ἐπροσπάθησα, βοηθούμενος
 καὶ ἀπὸ τὸν Προβελέγγιον καὶ τὸν Παῖκον, νὰ κατορθώ-
 σω, ὥστε νὰ μὴ συγχωροῦν αἱ ἐγκύκλιοι τῶν ἄλλων,
 εἰμὴ μόνον ἠθικὴν συνδρομὴν καὶ νὰ ἐξηγηθῇ, ὅσον τὸ
 δυνατὸν καθαρώτερον, ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ Ὑπουργείου.

Αἱ ἐκλογαί, ἀφοῦ ἤρχισαν, ἐπροχώρουν, ἀλλ' ἀργά,
 ὅσον δὲν ἐφантаζόμεθα. Τινῶν ἔμενον ἀναποφάσιστοι
 οἱ ὑποψήφιοι, ὡς τῆς Ὑδρας, διότι ὁ Βασιλεὺς δὲν
 ἤθελε τοὺς ὑποψηφίους τοῦ Κριεζῆ, ὅστις διὰ τοῦτο
 πολὺ ἐλυπεῖτο καὶ φανερὰ παρεπονέθη πολλάκις εἰς
 Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ὥστε, ὅτε ὁ Προβελέγγιος
 καὶ ἐγὼ ἀνεφέραμεν εἰς τὸν Βασιλέα περὶ τῆς ἀνάγκης
 ἀρμοδιωτέρου Προέδρου τοῦ Ὑπουργείου, τοῦ εἶπομεν,
 ὅτι τοῦλάχιστον δὲν ἔπρεπε τὸν Κριεζῆν νὰ ἐξευτελίξη
 ἀκόμη περισσότερον, μὴ συγχωρῶν εἰς αὐτὸν νὰ παρέ-
 χῃ τὴν συνδρομὴν του εἰς τοὺς φίλους του κατὰ τὰς
 βουλευτικὰς ἐκλογὰς καὶ ἀναγκάζων αὐτὸν νὰ δεχθῇ
 ὡς ὑποψηφίους τοὺς ἀντιπάλους του εἰς Ὑδραν καὶ
 προσωπικοὺς του ἐχθροὺς, τοὺς ἀναφανδὸν ὑβρίζοντας
 αὐτόν. Ὁ Βασιλεὺς ἐσιωποῦσε ὡς καὶ ὁ Κριεζῆς. Ὁ
 Βουδούρης ἤλθε πολλάκις νὰ μοῦ ἐξιστορήσῃ τὰς
 διαφοράς του μὲ τὸν Κριεζῆν, νὰ μοῦ κατηγορῇ αὐ-
 τὸν μὲ φράσεις δριμείας, νὰ μοῦ δικαιολογῇ τὴν πο-
 ρείαν του ὡς Ἀγγλιστοῦ, τὴν ἐναντίον του ἀδικοιο-
 λόγητον καταφορὰν τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλίσσης,
 τὴν πατριωτικὴν του διαγωγὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ
 Πάρκερ καὶ μὲ παρεκάλει νὰ ὑπερασπισθῶ αὐτὸν καὶ
 τοὺς συντρόφους του ὡς Ὑπουργικοὺς ὑποψηφίους,
 χωρὶς ὅμως καὶ νὰ θυσιάζῃ τὸ φρόνημά του. Μοῦ

ἔλεγεν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς τὸν ἔστειλε διὰ νὰ με πληρο-
φορήσῃ περὶ τῆς ῥαδιουργίας τοῦ Γιουρδῆ, φίλου καὶ
ὑποψηφίου τοῦ Κριεζῆ, ὅστις ὁμοῦ με τὸν Δαμιανὸν
συνεφώνησε με μεταξοποιόν τινα, ἔχοντα δίκην κατὰ
τοῦ Δημοσίου πολλῶν ἑκατοντάδων χιλιάδων δραχμῶν,
νὰ μοιράσουν τὸ ποσὸν αὐτό, ἂν κατορθώσῃ διὰ τῶν
μέσων του νὰ κερδίσῃ τὴν ὑπόθεσιν, καί, προκειμένου
νὰ ἐξετασθῶσι μάρτυρες εἰς Ὑδραν κατ' ἀπόφασιν τοῦ
Ἐφετείου, παρεκίνησε τὸν Ὑδραῖον ὑποθηκοφύλακα
Ἀθηνῶν νὰ γράψῃ εἰς τὸν υἱόν του, γραμματέα τοῦ
Εἰρηνοδικείου Ὑδρας, ὅπως βοηθήσῃ τὸν μεταξοποιόν
καὶ ἀντιπράξῃ εἰς τὰς μαρτυρίας τοῦ Δημοσίου, καὶ μοῦ
ἐδείκνυε τὴν ἐπιστολὴν ὡς καὶ ἄλλα διδόμενα, πείθον-
τα περὶ τοῦ πράγματος. Ὁ κόσμος τὸν ἔβλεπεν ἐρχό-
μενον εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ ἔκαμνε μυρίους συμ-
περασμοὺς ἀνυποστάτους. Ὁ ἴδιος ὁ Κριεζῆς με ἠρώ-
τησε με ἐπιτήδειον τρόπον. Δὲν τοῦ ἀπέκρυψα, εἰμὴ,
ὅσα ἦτο ἄτοπον νὰ τοῦ εἴπω. Ἦλθε καὶ ὁ Γιουρδῆς,
διὰ νὰ δικαιολογηθῇ, καὶ μοῦ ἐξηγοῦσε τὸ γράμμα
εἰς τρόπον ἀπίθανον, ἀλλ' εἰς τὰ τοιαῦτα εἶχον ἀπέ-
χθειαν ν' ἀναμιγνύωμαι. Δὲν εὔρον, εἰμὴ μίαν φορὰν
εὐκαιρίαν νὰ ὁμιλήσω εἰς τὸν Βασιλέα· ἐρωτηθεὶς
μάλιστα ἀπ' αὐτόν, ἂν ἔπρεπε νὰ ἐξετάσω τὸν ὑπο-
θηκοφύλακα περὶ τοῦ πράγματος, ἦ ἂν ἤρκει ἡ ὁμο-
λογία τοῦ Γιουρδῆ ὅτι τὸ γράμμα ἦτο ἀληθινόν,
ἀπήντησα καταφατικῶς καὶ τίποτε περισσότερον.

Τέλος ἐτέθησαν ὑπουργικοὶ ὑποψήφιοι, οἱ ἀντίπα-
λοι τοῦ Κριεζῆ, Βουδούρης καὶ Δοκός, θεωρούμενοι
ὡς Ἀγγλισταί, καὶ ὁ Κριεζῆς ἔπρεπε νὰ ὑποσχεθῇ
ὄχι μόνον νὰ μὴ ἀντιπράξῃ κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ
συντελέσῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν των.

Τὴν ἐπομένην ἦλθεν ὁ Βουδούρης ἐπισήμως νὰ με
εὐχαριστήσῃ διὰ τὴν σύμπραξίν μου εἰς τὴν παραδο-

χὴν του καὶ μοῦ ἔλεγεν, ὅτι τοιοῦτον σπάνιον κατόρθωμα, αὐτὸς Μαυροκορδατικὸς νὰ τεθῇ Ὑπουργικὸς ὑποψήφιος, ἐπεφυλάττετο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον συγκαταριθμοῦσεν ἐμὲ καὶ τὸν Προβελέγγιον, καὶ παρομοίᾳς ἄλλας φιλοφροσύνας. Εἶπον εἰς αὐτόν, χωρὶς περισσότερον νὰ ἐξηγηθῶ, ὅτι τὸ πᾶν ὠφείλετο εἰς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Βασίλισσαν. Ὁμολογοῦσεν αὐτὸς τὸν γενναῖον χαρακτῆρα καὶ τῶν δύο, οἵτινες τὸν ἤκουσαν χωρὶς νὰ βαρυθυμήσουν, ἀλλὰ καὶ μ' εὐαρέσκειαν ἐπαισθητὴν μάλιστα, καυχώμενον διὰ τὴν ἀντιπολίτευσίν του καὶ λέγοντα, ὅτι μένει εἰς τὸ σύστημά του, ἂν καὶ δὲν ἤθελε κάμει συστηματικὴν ἀντιπολίτευσιν εἰς ὅλα ἀδιακρίτως τῆς Κυβερνήσεως τὰ μέτρα, κατηγοροῦντα δὲ χωρὶς σχεδὸν ἐξαίρεσιν, τὰς παρελθούσας Κυβερνήσεις. Μοῦ διηγήθη τότε σωρείαν ἀνεκδότων τῆς Βαυαρικῆς Αὐλῆς, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Βασιλέως κλπ. τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν γνώμην του ἔπεισαν τοὺς Βασιλεῖς περὶ τῆς φιλοπατρίας του καὶ τοῦ ἱπποτικοῦ τοῦ χαρακτῆρός του, περὶ τῶν ὁποίων ὅμως ἡμεῖς οἱ δύο Ὑπουργοὶ τοῦ ἐφαινόμεθα ἀνέκαθεν πεπεισμένοι καὶ ὅτι ἔνεκα τούτων ἐνηργήσαμεν. Ἄν ἡμεῖς δὲν ἤμεθα, τὸ πρᾶγμα δὲν θὰ κατωρθώνετο· τοιαύτην εἶχε πεποίθησιν, καὶ ἤρχετο νὰ μᾶς εὐχαριστήσῃ διὰ διαγωγὴν τιμῶσαν καὶ ἡμᾶς καὶ αὐτόν.

Τὸ πρᾶγμα μοῦ ἔμενεν αἰνιγμα μέχρι τῆς στιγμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν γράφω· τῶρα ὅμως, σκεπτόμενος ἐπ' αὐτοῦ καὶ βοηθούμενος ἀπὸ τὰ μετὰ ταῦτα γενόμενα, ἐννοῶ, ὅτι οἱ Βασιλεῖς ἐπίτηδες, διὰ νὰ περιποιηθοῦν τὴν Ἀγγλικὴν πολιτικὴν, ἔθεσαν Ὑπουργικὸν ὑποψήφιον τὸν Βουδούρην, δίδοντες νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἀποδίδουν δικαιοσύνην εἰς τὸν χαρακτῆρά του, χάριν τῶν διηγημάτων, μὲ ὅσα βεβαίως τοὺς ἐβάρυνε, καὶ ὅτι ἀποστρέφονται τὸν οὐχὶ πολὺ ἐντιμον χαρακτῆρα τοῦ

Γιουρδῆ. "Ωστε ὁ Κριεζῆς καὶ ὁ Γιουρδῆς εἰς μάτην ἐκοπίαζον· ὁ Βουδούρης, ὡς λέγουν, ἐβίαζεν ἀνοικτὴν θύραν, ἐγὼ δὲ καὶ ὁ Προβελέγγιος ἀπελαμβάνομεν παρ' ἀξίαν εὐγνωμοσύνης.

"Οτε πολὺ μετὰ τοῦτο ἐθόλωσαν τὰ Ἑλληνικά, αἰφνιδίως ἠκούσαμεν, ὅτι ὁ Βουδούρης ἀνεχώρησε διὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν· ἐζήτησα πληροφορίας ἀπὸ τὸν Παῖκον, ἀλλὰ δὲν ἐγνώριζε καὶ αὐτὸς νὰ μὲ πληροφορήσῃ. Μετὰ ταῦτα ὁ Κριεζῆς κατηγοροῦσε τὸν Βουδούρην, ὅτι ἐκαυχήθη, ὅτι εἶχεν ἐπιστολὰς ἀπὸ τοὺς Βασιλεῖς χάριν τῆς στενῆς του φιλίας μὲ τὸν Λαίην¹. Διεδόθη ἔπειτα ἡ ἀποτυχία τῆς ἀποστολῆς του δι' ἀντενεργειῶν τοῦ Οὐάϊς. Τὸ βέβαιον ἦτο, ὅτι ἐστάλη μὲν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οἱ Ἕλληες, ἀπέναντι τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων των, ὀλίγον, καὶ μὲ δίκαιον, ὑψηλοῦν τὰ πρόσωπα.

Καὶ ὁ Παῖκος ἤθελε νὰ τεθῇ, ὡς καὶ ἄλλοτε, ὑποψήφιος εἰς Ἀταλάντην· ἀλλὰ μὴ κατοικήσας ποτὲ ἐκεῖ, ἔφερε συζητήσεις εἰς τὰς Βουλὰς καὶ ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς ἀντιπολιτευομένους, στηριζομένους εἰς τὸ γράμμα τοῦ νόμου, νὰ πολεμοῦν αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ τὸ Ὑπουργεῖον, καὶ ἔγεινε πρόξενος εἰς τὴν ἐκλογικὴν πάλην νὰ συγκρουσθοῦν τὰ διάφορα κόμματα, ὥστε ἔγειναν καὶ φόνοι, ὡς τότε μοῦ ἔλεγον. Δὲν εἰξεύρω, ἂν δι' αὐτόν, ἢ δι' ἄλλους λόγους, ὁ Βασιλεὺς δὲν ἤθελε τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Παΐκου. Δὲν ἐγνώριζον τίποτε, ὅτε ἡμέραν τινὰ ἡ Βασίλισσα μοῦ λέγει: «Καὶ ὁ Κ^ς Παῖκος μὲ τὴν ὑποψηφιότητά του δὲν

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Σιρ Ἐδμόνδος Λαίηνς, ἐπὶ πολλὰ ἔτη διατελέσας πρεσβευτῆς τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἀθήναις καὶ διακριθεὶς διὰ τὸ ἀπτόμον τοῦ τρόπου του καὶ τὴν σκανδαλώδη αὐτοῦ ἀνάμειξιν ἐν παντὶ ζητήματι, ἀνεκλήθη τῷ 1849, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ Οὐάϊς.

»εἶνε παράξενος ; Αὐτὸς ποτὲ δὲν κατῳκνησεν εἰς Ἀτаланτὴν».

Τὶ ἄλλα συνέβησαν δὲν γνωρίζω. Ἀργότερα ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ ἐτέθη ὑποψήφιος, ὁ δὲ Πάϊκος ἐφαίνετο δυσηρεστυμένος. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν, κατ' ἀνωτέραν διαταγὴν βεβαίως, τὸν νέον ὑποψήφιον ἐγνωστοποιεῖ ἰδιαιτέρως εἰς ἕκαστον Ὑπουργόν, διὰ νὰ φαίνεται ὅτι λαμβάνει τὴν γνώμην τοῦ Ὑπουργικοῦ ὑποψηφίου, χωρὶς νὰ φέρῃ τὸ ζήτημα εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον· οὕτως ἔπραξε καὶ διὰ τὴν Ἰδραν.

Ὁ Βουλευτὴς Τήνου Παρίσης, πρὸ ἐνὸς ἔτους ἐκλεχθεὶς πρὸς κοινὸν σκάνδαλον Πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῆς τελευταίας Συνόδου διὰ τῆς Αὐλῆς, ἐρραδιουργοῦσε καὶ τώρα διὰ νὰ τεθῇ Ὑπουργικὸς ὑποψήφιος. Ὁ Σ. Μήλιος ἦτο ἐναντίος του, καὶ τὴν πρώτην φοράν, ὅτε ἔλαβον μέρος, ἀπόντος τοῦ Χρηστίδου, εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ καταλόγου τῶν Ὑπουργικῶν ὑποψηφίων, τὸν κατεψήφισα, καὶ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοὶ ἐφαίνοντο εὐχαριστημένοι εἰς τοῦτο. Εἶχον ἀκούσει καὶ πρὶν εἰσελθῶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὅτι τὸν Ἰούλιον ἠπάτησε νέον τινά, πείσας αὐτὸν νὰ γείνῃ ἀντικαταστάτης Τηνίου νεοσυλλέκτου καὶ ὑπογράψῃ εἰς συμβόλαιον, ὅτι ἔλαβε τὴν ἀμοιβήν, τὴν ὁποίαν ὅμως μετὰ ταῦτα ὁ Παρίσης τοῦ ἠρνήθη, ὥς πληρωθεῖσαν κατὰ τὴν ὁμολογίαν του εἰς τὸν συμβολαιογράφον. Ὁ Σ. Μήλιος μᾶς ἀνέφερε περὶ τούτου ὥς θετικοῦ, καὶ οὕτως ἐτελείωσεν εἰς τὴν συνεδρίαν ἐκείνην. Ὁ Χρηστίδης τὸν ὑπερησπίζετο, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ Γαλλικὴ Πρεσβεΐα, ὥς καθολικὸν καὶ ὁπαδόν της. Πῶς ὁ Σ. Μήλιος τὸν ἀπέκρουεν, ἐνῶ ἡ Αὐλὴ τὸν ἠθέλε, δὲν ἐξηγεῖται. Ἴσως ἡ Αὐλή, μαθοῦσα τὰς καταχρήσεις του καὶ γνωρίζουσα τὴν κατακραυγὴν τοῦ κόσμου, — διότι, ὅτε ἐξελέγη Πρόεδρος τῆς Βουλῆς, ἄπειρα κατ'

αὐτοῦ ἐλέχθησαν, ὥστε ἡ Βασίλισσα εἰς τὸν πρῶτον χορὸν ἔδιδεν εἰς αὐτὸν τὴν ἄκραν μόνον τοῦ δακτύλου της καὶ ἔστρεφεν ἀπὸ αὐτοῦ τὸ πρόσωπόν της, ὡς μοῦ διηγῆθη ὁ Προβελέγγιος—ἐπεθύμει τὴν ἀπομακρυνσίν του, ἀλλὰ δὲν ἤθελε καὶ νὰ δυσαρεστήσῃ τὸν Πρέσβυν τῆς Γαλλίας 'Ρουάν.

Μετὰ ταῦτα, ἐπειδὴ ὁ 'Ρουάν εἶχε δυσαρεστηθῇ διὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Χρηστίδου, ἡ Αὐλή, ἡ ὁποία εἶχεν ἀπομακρύνει καὶ τὸν Σ. Μήλιον, διὰ νὰ μετριάσῃ τὴν καταφορὰν καὶ διὰ νὰ δείξῃ, ὅτι δὲν εἶχε σκοπὸν καταδιωκτικὸν τῆς Γαλλικῆς μερίδος, πάλιν τὸν ἤθελε. Δὲν τὸ γνωρίζω, ἀλλὰ τὸ ὑποθέτω, διὰ νὰ ἐξηγήσω πρῶτον τὴν ἀντιπολίτευσιν τοῦ Σ. Μήλιου κατὰ τοῦ Παρίσι καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ὑπεράσπισιν τούτου ἀπὸ τὴν Αὐλήν. Ὁ Παρίσις παντοῦ ἔλεγε «Μ' ἔφαγαν οἱ »Ναπαῖοι»¹, ἐννοῶν ἐμέ, χωρὶς νὰ ἔχη πεποίθῃσιν, ἀλλὰ διὰ νὰ προκαλέσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ἐνέργειαν τοῦ 'Ρουάν, τὴν δὲ κατ' αὐτοῦ καταφορὰν διὰ τὸ ἐγκλημά του νὰ μετατρέψῃ εἰς πολιτικὴν δῆθεν καταφορὰν.

Τεθέντος πάλιν τοῦ ὀνόματός του εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑποψηφίων, ἤμεθα πάλιν οἱ περισσότεροι σχεδὸν ἐναντίοι, ἰδίως δὲ ὁ Προβελέγγιος καὶ ἐγώ. Ὅτε δὲ ὁ Βασιλεὺς μοῦ ἔστειλε τὴν δικογραφίαν τῆς ἀνακρίσεως, τῆς ἐνεργηθείσης κατὰ διαταγὴν τοῦ Σ.

¹ Σημ. Ἐκδ. Ναπαῖοι ἐκαλοῦντο οἱ ὁπαδοὶ τοῦ 'Ρωσικοῦ κόμματος, τοῦ ὁποίου ἐπισημότερος ἀρχηγὸς ἦν ὁ 'Ανδρέας Μεταξᾶς, ἐκλήθησαν δὲ οὕτως ἐκ τινος Νάπα φανατικοῦ ὁπαδοῦ τοῦ Καποδιστρίου, διαρκῶς ὁμιλοῦντος ὑπὲρ τοῦ Κυβερνήτου. Μπαρλαῖοι ἐκαλοῦντο οἱ τοῦ 'Αγγλικοῦ κόμματος ἐκ τινος Μπάρλα, ἀρχηγοὶ τοῦ ὁποίου ἦσαν ὁ 'Αλέξανδρος Μανροκορδάτος καὶ ὁ Σπυρίδων Τρικούπης. Μοσχομαγκῖται δὲ οἱ τοῦ Γαλλικοῦ κόμματος, οὗ ἐπισημότερος ἀρχηγὸς ἦτο ὁ 'Ιωάννης Κωλέττης,

Μήλιου ἐπὶ τῆς κατηγορίας τοῦ Παρίση, διὰ νὰ γνωμοδοτήσω, μοῦ παρήγγειλε μυστικότητα. Μόλις ὅμως τὴν ἔλαβον καὶ μετ' ὀλίγον ἰδοὺ ὁ Παρίσης ἔρχεται πρὸς ἐπίσκεψίν μου. Μοῦ διηγεῖτο τὴν ὑπόθεσιν, ὡς αὐτὸς τὴν ἐπλαττεν· ἀπλῶς χάριν περιεργείας τὸν ἥκουον, χωρὶς νὰ τοῦ ἐκφράζω καὶ γνώμην. Ἐπειτα ἐξηκολούθει νὰ ἔρχεται ἐπανειλημμένως εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ μοῦ ἔστειλε πολλοὺς φίλους μου μὲ τὴν πρόφασιν νὰ προσέξω, ἂν προσκληθῶ νὰ γνωμοδοτήσω, μήπως ἀπατηθῶ ἀπὸ τὴν ῥαδιουργίαν τοῦ Σ. Μήλιου καὶ τὰ παρόμοια. Ἀνέγνωσα τὴν δικογραφίαν, καὶ ἐπείσθην καὶ περὶ τῆς ἀνωτέρω αἰσχροκερδείας του καὶ ὅτι ὡς Τήνιον παρέστησε τὸν ἀπατηθέντα ἀντικαταστάτην, ἐν γνώσει ὅτι οὗτος ἦτο ξένος. Ἄλλ' ὡς τοιοῦτος δὲν ἦτο δεκτὸς ὡς ἀντικαταστάτης, ἀλλ' ἀπλοῦς καὶ ἄμοιρος τῶν Ἑλληνικῶν, ἀπροστάτευτος, χωρὶς συγγενεῖς καὶ φίλους εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐφαίνετο κατάλληλος ἀτιμωρητὴ νὰ παιχθῇ. Ἀνεφέροντο καὶ διδόμενα πείθοντα καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων παρομοίων αἰσχροκερδῶν πράξεων τοῦ Παρίση. Πρὶν ὅμως λάβω ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσω εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον καὶ τὸν Βασιλέα τὴν γνώμην μου, ὁ Βασιλεὺς μοῦ στέλλει καὶ ἀναφορὰν του, εἰς τὴν ὁποίαν διηγεῖτο πῶς ἀνεκάλυψε τὴν συκοφαντίαν καὶ τὸν συκοφάντην, τὸν Σ. Μήλιον! Ἐκάθητο, ἔλεγεν, εἰς τὸ Γραφεῖον τῆς Βουλῆς, παρόντων καὶ ἄλλων Βουλευτῶν, ὅτε ὁ κλητὴρ τῆς Βουλῆς τοῦ εἶπεν, ὅτι τὸν ζητοῦν. Εἰσέρχεται τις καὶ μετὰ δακρύων, ἐνώπιον πολλῶν, τοῦ ζητεῖ συγγνώμην, ὅτι αὐτὸς δὲν πταίει, διότι ἄλλοι τὸν παρεκίνησαν, ὁ πρῶν Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Σ. Μήλιος, καὶ τυπτόμενος τώρα ἀπὸ τὴν συνείδησίν του, ὁμολογεῖ ὅτι ὅσα κατέθεσεν ἦσαν ψεύδη καὶ ὅτι ἐπληρώθησαν εἰς αὐτὸν σῶα τὰ χρήματα. Εἰς

τὴν ἀναφορὰν εἶχεν ἐπισυνάψει καὶ ἀποδεικτικὸν τῶν διατρεξάντων, ὑπογεγραμμένον ἀπὸ τοὺς παρόντας Βουλευτάς, ἀλλ' ἔλειπον αἱ ὑπογραφαὶ τινων, διότι, ὡς ἔλεγεν, ἕως οὗτο νὰ συνταχθῇ, ἀνεχώρησαν. Ἡ ἀναίσχυντία ἦτο ἴση μὲ τὴν τόλμην καὶ μὲ τὴν εὐήθειαν ν' ἀπατήσῃ οὕτω τὸν Βασιλέα. Μετὰ ταῦτα ἐφανερώθη, ὅτι ὑπῆρχε συνεννόσις διὰ τὴν παράστασιν τῆς σκηνῆς ταύτης.

Ὁ Παρίσης ἐπροσπαθοῦσε διὰ μυρίων μέσων νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν γνώμην μου, νὰ πληροφωρηθῇ τοῦλάχιστον περὶ αὐτῆς, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐμάνθανέ τι, ὑπόπτευε καὶ ἀδημονοῦσεν. Ἦλθε μετὰ τὴν ἀναφορὰν εἰς τὴν οἰκίαν μου, διὰ νὰ μοῦ διηγηθῇ καὶ προφορικῶς τὰ διατρέξαντα, νὰ μοῦ παραστήσῃ τὴν θέσιν του καὶ ὅτι, ἂν ὑποκύψω εἰς τοιαύτην πολιτικὴν καταφορὰν ἐναντίον του, θὰ αὐτοχειριασθῇ. Οὕτω ἡ αὐτοχειρία μοῦ ἐπροτείνετο ἀπὸ διάφορα μέρη πρὸς ἓνα πάντοτε σκοπὸν, νὰ μὲ συγκινήσῃ. Τέλος ἀνέφερον εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἀνακρίσεως καὶ ἐγνωμοδότησα νὰ μὴ τεθῇ Ὑπουργικὸς ὑποψήφιος. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, χαμογελῶν σιγαλά, τὸν ὑπερνοσπίσθη ὀλίγον· ἀλλὰ κανεὶς δὲν ἐπρόσεξε, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος δὲν ἐπέμεινεν. Ἐκτοτε ὁ Παρίσης διὰ τὴν γνωμοδότησίν μου κατεφάρετο κατ' ἐμοῦ ἀναφανδόν, μαθὼν δέ, φαίνεται, καὶ τὰ ἐπιχειρήματά μου, προπτοίμαζεν ἄλλα ἐναντία καὶ ἐπεκαλεῖτο πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὴν συνδρομὴν δικηγορικῶν συμβουλίων. Μετὰ τινὰς ἡμέρας προσκαλοῦμαι ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως, παρόντος καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν, καὶ ἐρωτῶμαι περὶ τοῦ ποίαν γνώμην ἐμόρφωσα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς δικογραφίας. Μετὰ πάσης λεπτομερείας ἐξέθεσα τὴν ὑπόθεσιν, ἂν καὶ δὲν ἔμενεν ἵχνος ἀμφιβολίας. Ὁ Βασιλεὺς καὶ ἐδῶ ἐγύμναζε τὴν

ὀξύνοιάν του, κάμνων διακρίσεις ἐπὶ διακρίσεων καὶ ὡς λόγους ἀμφιβολίας προτείνων αὐτάς. Αἰθνιδίως ὁμως λαμβάνει τὸν λόγον ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ ὑπερασπιζόμενος τὸν Παρίσιν μὲ ἐπιμονὴν ἰσχυρίζετο, ὅτι ἡ ἀπάτη τοῦ ἀντικαταστάτου δὲν ἔχει ἐγκληματικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' εἶνε συνήθης πολιτικὴ διαφορά, ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα βεβαίως προήρχοντο ἀπὸ τὸ δικηγορικὸν συμβούλιον τοῦ Παρίσι.

Ἡ φιλονεικία μεταξύ μας ἐξηκολούθησε πολλὴν ὥραν καὶ τέλος διεκόπη ἀπὸ τὸν Βασιλέα, χωρὶς νὰ ἔλθωμεν εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα. Μετά τινας ἡμέρας πάλιν μᾶς προσεκάλεσεν ἐνώπιόν του καὶ συνεζητήσαμεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Πολλὴν ἐφαίνετο νὰ ἔκαμεν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Βασιλέα τὸ ἐπιτήδειον ἐπιχείρημα τοῦ Ἀμβροσιάδου, τὶ δηλαδὴ θὰ εἴπῃ ὁ κόσμος, ἂν ὡς ἐγκληματίαν δὲν παραδεχθῶμεν ὑποψήφιον τὸν Παρίσιν, τὸν ὁποῖον ἡ Αὐλὴ ἕως τώρα τόσον ὑπερησπίσθη· ἡ κατηγορία θέλει πέσει εἰς τὸν Βασιλέα καὶ εἶνε πολιτικὸν νὰ σκεπασθῇ ἐὰν ἔγεινεν ἄτοπὸν τι ἐκ μέρους τοῦ Παρίσι. Τὸ αὐτὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἐνόρκων τῶν Πατρῶν Ἀντέταξα τὰ αὐτά. Ἡ κακοήθεια, τὸ ἐγκλημα μένου πάντοτε εἰς βάρος τοῦ πράξαντος. Μόνον ὅταν ἡ Κυβέρνησις, ἀφοῦ πληροφορηθῇ περὶ αὐτῶν, τὰ σκεπάζη καὶ ὑπερασπίζεται τοὺς αὐτουργούς, ἡ ἐνοχὴ μεταβαίνει εἰς αὐτήν. Ἡ Βασίλισσα, ἐλθοῦσα, προσέθεσε· «Βασιλεῦ, δὲν εἴμεθα θεοὶ νὰ γνωρίζωμεν τὰ »κρύφια τῶν ἀνθρώπων· τὸν ὑπερησπίστημεν, διότι »τὸν ἐθεωρούσαμεν τίμιον· ἀλλὰ τώρα, ὅτε ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης τὸν παριστάνει ὡς ἐνοχον!...» Οὕτω τέλος κατεπεῖσθη ὁ Βασιλεὺς καὶ κατωρθώθη νὰ λείψῃ μία κηλὶς ἀπὸ τὴν νέαν Βουλὴν. Τὴν δικο-

γραφίαν τῆς ὑποθέσεως παρέπεμψα εἰς τὸν Εἰσαγγελέα, διὰ νὰ ἐνεργήσῃ τὸ καθήκόν του.

Εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν τινὲς Ὑπουργοὶ ὑπερησπιζόμεθα τὸν Τατσέλον Μαυρομμάτην ἀπέναντι ὑποψηφίων ἀσημάντων, ἂν ὅχι κακῶν. Δὲν ὑπερισχύσαμεν, διότι ἄνωθεν, φαίνεται, ἐπολεμούμεθα, καὶ προσδιωρίσθησαν ἄλλοι Ὑπουργικοὶ ὑποψήφιοι. Μετὰ ταῦτα ὁ δικηγόρος Σ. Τριανταφύλλης συνεννοεῖται μὲ τὸν Γαρδικιώτην Γρίβαν καὶ μᾶς γράφουν ἀπὸ τὴν Ἀκαρνανίαν, ὅτι ἀντὶ τοῦ εὐήθους Ὑπουργικοῦ ὑποψηφίου, συλλέγονται ψῆφοι ὑπὲρ τοῦ Τριανταφύλλη. Εἰς πᾶσαν ἄλλην περίστασιν, καὶ χαρὰν ἠθέλομεν αἰσθανθῆ καὶ τιμὴν μας διὰ τὴν ἐκλογὴν του, ἀλλὰ δὲν ἠθέλομεν νὰ ἐνδώσωμεν εἰς τὸν Γαρδικιώτην, διὰ νὰ μὴ ἀρχίσῃ καὶ μὲ ἡμᾶς ἀναφανδὸν τὴν παλαιάν του τέχνην, τὴν πώλησιν δηλαδὴ τῆς ὑπερασπίσεώς του. Ἐπολεμήσαμεν μὲ ἐπιμονὴν εἰς τὰ Ὑπουργικὰ Συμβούλια τὸν Τριανταφύλλην καὶ κατωρθώσαμεν νὰ μὴ λάβῃ τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως.

Ὡς τόσον αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ ἐπροχωροῦσαν πολὺ βραδέως καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν βουλευτῶν, τῶν ὁποίων ἡ ὑποψηφιότης ἀπ' ἀρχῆς προσδιωρίσθη. Ἡ ἐκλογὴ ἤρχιζεν, ἀλλ' ὅταν ἀπαντοῦσε δυσκολίας ἀπὸ τοὺς ἀντιπολιτευομένους καὶ τοιαύτας, ὥστε νὰ γεννῶνται ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν Ὑπουργικῶν ὑποψηφίων, οἱ Νομάρχαι διέκοπτον τὰς ἐκλογὰς καὶ τὰς ἀνέβαλλον ἀορίστως. Τὸ μέτρον τῆς ἀναβολῆς δύο καὶ τρεῖς φοραὶς ἐπανελαμβάνετο. Εἰς μάτην ὁ Προβελέγγιος καὶ ἐγώ, διεμαρτυρούμεθα ἐναντίον τῆς τόσης παρανομίας ἡ ὁποία εἶχε γείνει συνήθεια ἀπὸ τὰς παρελθούσας ἐκλογάς. Ὁ Ἀμβροσιάδης ἐπροσπάθει νὰ δικαιολογήσῃ τὸ μέτρον μὲ τὴν πρόφασιν τῆς κοινῆς ἀσφαλείας.

— Τί νὰ γείνη, ἔλεγεν, ὅταν τὰ κόμματα θὰ ἤρχοντο εἰς τὰ χέρια καὶ θὰ ἀλληλοφονεύοντο οἱ πολῖται ;

Δὲν ἤρνούμην, ὅτι εἰς ἐκτάκτους καὶ σπανίας περιστάσεις, προφανεῖς κινδύνους ἐμφυλίου πολέμου, ἡδύνατο νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς ἀναβολῆς, ἐὰν τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο τὸ μόνον δυνάμενον νὰ τὸν προλάβῃ, καὶ τὸ Ὑπουργεῖον ἡδύνατο νὰ ἀπαλλαχθῇ τῆς εὐθύνης ἀπέναντι τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ διὰ κάθε ψύλλου πῆδημα, ὡς γενικὸν μέτρον ἐπιτυχίας τῶν ἐκλογῶν, ἦτο ἀδικαιολόγητον. Μὲ τοιοῦτον σύστημα καὶ ποῖα ἐκλογὴ ἀντιπολιτευομένου δὲν θέλει ἀποτύχει καὶ ποῖαι παρανομίαι δὲν δικαιολογοῦνται ; Δι' ἐμὲ ὁ κατάλογος τῶν Ὑπουργικῶν ὑποψηφίων ἦτο διὰ τὸν τύπον καὶ δὲν εἶχε καμμίαν σημασίαν· μοῦ ἦτο ἐντελῶς ἀδιάφορον ποῖος ἠθέλεν ἐκλεχθῇ, διότι οὔτε πρέπει, οὔτε ἀξίζει, ὡς εἶπον καὶ εἰς τὸν Βασιλέα, ν' ἀγοράζωμεν διὰ παρανομιῶν τὴν ἐκλογὴν ἀσημάντων ἀνθρώπων. Κατὰ τοῦ τελευταίου τούτου ἐπιχειρήματός μου ἤκουσα ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ Βασιλέως τὰ ἑξῆς ἔντονα :

— Δὲν γνωρίζεις τί ἐστὶ Βουλευτής ! Ὅποῖαι αἱ ἀπαιτήσεις του ! Ὅποῖας ἐνοχλήσεις ἔχει ὁ Ὑπουργός ! Ὁ Λέων Μελάς, μετὰ τὴν Γ' Σεπτεμβρίου, ἠναγκάζετο νὰ πηγαίνῃ εἰς τὸ Ὑπουργεῖόν του μὲ τὸ καπέλλον του ἕως 'ς τὰ ὕμνια διὰ νὰ μὴ τὸν γνωρίζουν καὶ ν' ἀποφεύγῃ τὰ βλέμματα τῶν ἐχθρῶν του !

— Τοῦτο εἶνε ὀδική του φροντίς· κανεὶς δὲν τοῦ ἐγγυήθη, Βασιλεῦ, ἀναπαυτικὴν τὴν θέσιν του. Ὁ Ὑπουργός, ἂν ὑποφέρῃ, δὲν βλάπτει· δὲν πρέπει ὅμως, διὰ τὴν ἀνάπαυσίν του, νὰ καταπατοῦνται οἱ νόμοι.

— Δὲν γνωρίζεις, κύριε Πήλικα, ὅποιοι λύκοι λυμαίνονται τὴν πολιτείαν, ὅποια ἀρπὰκτικὰ θηρία μὲ τὰ νύχια τῶν κατασπαράττουσι τοὺς λαούς ! Ὅταν εἶνε ἰσχυροί, μεταχειρίζονται τὴν ἐξουσίαν ὡς ὄργανόν των.

ὅλη ἡ δημοσία ὑπηρεσία ἀξιοῦν νὰ ὑπηρετῇ ὄχι τὸ κοινὸν καλόν, ἀλλὰ τὰ συμφέροντά των, διὰ νὰ διατηρῇσιν καὶ ν' αὐξήσουν τὴν ἐπιρροήν των, διὰ τῆς ὁποίας καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐπιβάλλονται καὶ τὸν λαὸν καταπιέζουν καὶ στάσεις ὀργανίζουν, καὶ ὡς τακτικὸν μέσον ἀντιπολιτεύσεως καὶ πολιτικῶν ἐκδικήσεων ἔχουν τὴν ληστείαν, τὴν μάστιγα αὐτὴν τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας, τὴν ἀτιμίαν καὶ τὴν ὀπισθοδρομήσιν τῆς Ἑλλάδος ! Ἀχόρταγοι εἰς τὰς δημοσίας προσόδους, θέλουν καὶ τοὺς Εἰρηνοδίκας καὶ τοὺς Εἰσαγγελεῖς καὶ τὸν Δήμαρχον, τὸν Ἐπαρχον, τὸν Νομάρχην, ὅλους ἰδικούς των. Ὑστερον ἀπὸ τόσα ἔτη μόλις κατωρθώθη νὰ οὐδετερωθοῦν καὶ νὰ λάβῃ ὀλίγην ἀναψυχὴν ἡ κοινωνία. Ἄς μὴ χαλάσωμεν τὸ σωτήριον ἔργον τόσων κόπων καὶ ἐτῶν, διότι θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἀγρίαν ἐκείνην κατάστασιν, ἐὰν δὲν φροντίσωμεν, ὥστε οἱ ἐρχόμενοι βουλευταὶ νὰ χρεωστοῦν τὴν θέσιν των ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἀπὸ αὐτὴν μόνον νὰ ἐξαρτῶνται.

— Τὰ ὅσα λέγεις, ἐπρόσθετεν ὁ Ἀμβροσιάδης, παραδεχόμεθα ὅτι εἶνε ἄριστα κατὰ θεωρίαν. Ἀλλ' ἰδὲ ἐκ τοῦ πλησίον καὶ τὴν πρακτικὴν οἱ Βουλευταί, διὰ τῆς Κυβερνήσεως μόνον διοριζόμενοι, πάλιν εἶνε εἰς ἄκρον ἀπαιτητικοί· θέλεις τὸ δοκιμάσει. Φαντάσου ἂν ἤρχοντο διὰ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐπιρροῆς των !

Τοῦ Ἀμβροσιάδου δὲν ἔδιδον ἀπάντησιν, διότι ἐγνώριζον, ὅτι εἰς μάτην θὰ ἐκοπίαζον. Δὲν ἐνήργει κατὰ πεποιθήσιν, ἀλλὰ κατὰ διαταγὴν. Εἰς τί λοιπὸν ἤθελε χρησιμεύσει νὰ μεταβάλω τὴν πεποιθήσιν του, ἂν δὲν ἦτο σύμφωνος μὲ τὴν ἰδικὴν μου ; Ἀλλ' εἰς τὸν Βασιλέα ἔλεγον :

— Δὲν ἀρνοῦμαι τὴν ἀλήθειαν τῶν παρατηρήσεών Σας καὶ τὴν ὀρθότητα τῆς πολιτικῆς ἐπόψεως. Ἡ ὀλι-

γανθρωπία, ἡ μὴ μórφωσις ἀκόμη μεσαίας τάξεως, τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπαναστάσεως λείψανον, ἡ ἀποκλειστικὴ ἐπιρροὴ τῶν μαχαιράδων, τῶν διεφθαρμένων καὶ τῶν ῥαδιούργων ἡ ἰσχὺς, εἶνε ἡ κυριώτερα ἀφορμὴ τῆς πληθώρας τῶν κακουργημάτων καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξαχρειώσεως ἐν Ἑλλάδι. Καθῆκον ὅθεν ἐκάστης Κυβερνήσεως εἶνε νὰ καταπολεμῇ αὐτοὺς διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ προαγάγῃ τὸ γενικὸν καλόν. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα, Βασιλεῦ, εἶνε, πῶς πρέπει νὰ γείνη ὁ ἱερὸς οὗτος πόλεμος· ἐγὼ νομίζω, ὅτι δὲν πρέπει, δὲν συμφέρει νὰ γείνη, παρὰ διὰ τῆς νομιμότητος, ὅτι μόνη ἡ νομιμότης ἐγγυᾶται μάλιστα τελειωτικὴν νίκην. Ἡ νομιμότης ἔχει τὸ ποθούμενον γενικὸν καλόν. Διὰ τῆς παρανομίας, εἰς τὴν γενικὴν σύγχυσιν τῶν ἰδιαιτέρων παθῶν καὶ συμφερόντων ῥίπτεται καὶ ἐν ἀκόμῃ περισσότερον πάθος καὶ συμφέρον, τὸ ἰδιαίτερον τῶν κατὰ καιροὺς Ὑπουργῶν τὸ κακὸν πολεμεῖται δι' ἐνὸς μέσου, τὸ ὁποῖον τὸ αὐξάνει. Ἡ παρανομία εἶνε καὶ αὐτὴ τίτλος ἐγωΐσμοῦ. Δὲν ἀρνοῦμαι πάλιν, ὅτι διὰ τῆς αὐστηρᾶς νομιμότητος δὲν θὰ λείψουν διὰ μιᾶς τὰ κακά, ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν μάλιστα ἡ Κυβέρνησις θὰ φαίνεται θῦμα τῶν ἰσχυρῶν καὶ διεφθαρμένων. Ἀλλὰ καὶ ὁ καιρὸς εἶνε τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων στοιχεῖον ἀναπόφευκτον· διὰ μιᾶς σπανίως κατορθώνονται οἱ σκοποὶ τοῦ ἐφημέρου ἀνθρώπου, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον τῶν μακροβίων κοινωνιῶν. Διὰ σταθερᾶς πολιτικῆς, ἡ νομιμότης εἰσχωροῦσα εἰς τὰς κοινωνικὰς τάξεις ὀλίγον κατ' ὀλίγον θέλει φέρει τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον εἰς μάτην ἐξ ἐφόδου κοπιᾶζομεν ν' ἀποκτήσωμεν. Μὲ ὅλας τὰς ἀτελείας τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ὁ κόσμος γνωρίζει νὰ ἐκτιμᾷ ἐκείνους, οἵτινες ἐργάζονται ὑπὲρ αὐτοῦ· τὰ παθήματα τοῦ ἔγειναν μαθήματα. Ἐβαρέθη πλέον τὰς καταχρήσεις, τὴν ἰδιοτέ-

λειαν, τὴν διαφθοράν, τὴν παρανομίαν. Τὸ Βασιλείον τῶν κακῶν πνέει τὰ λοίσθια. Εἶνε εὐτυχὴς ἡ παροῦσα ἐποχὴ διὰ τὴν Κυβέρνησιν καὶ δὲν πρέπει, Βασιλεῦ, τὴν κοινὴν ἀγανάκτησιν νὰ σύρῃ ἐπάνω της διὰ νέων παρανομιῶν, χωρὶς ἀνάγκην μάλιστα καὶ χωρὶς σκοπόν. Διατὶ τὸ κοινὸν ἐπευφήμησεν εἰς τὸν διορισμόν μου, ἐνῶ δὲν ἔχω κανὲν προσδὸν Ὑπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος; Διότι ἔχω ὑπόληψιν τιμιότητος καὶ εἶμαι ξένος εἰς τὰ κόμματα· διότι ὅλοι ἐλπίζουν, μόνον δὲ οἱ καταχρασταὶ καὶ ἀνίκανοι μὲ φοβοῦνται. Διατί, ὅταν ὁ Προβελέγγιος, μετὰ τὸν διορισμόν του, ἐλθὼν εἰς τὴν Βουλὴν εἶπεν ὅτι θέλει αὐστηρῶς καταδιώξει τοὺς καταχραστάς, ἤχησεν ἀπὸ ἀγαλλίαςιν τὸ Βουλευτήριον καὶ αὐτοὶ οἱ καταχρασταὶ ἐντράπησαν καὶ ἐπευφήμησαν μὲ τοὺς ἄλλους; Ἡ νομιμότης εἶνε λοιπὸν πολιτικὴ φρόνησις καὶ πολιτικὴ ἀνάγκη τῆς παρούσης ἐποχῆς. Ἄν οἱ Ὑπουργοὶ ἔχουν χαρακτηῖρα καὶ σταθερότητα καὶ πόθον τοῦ γενικοῦ καλοῦ, τὸ ἔργον τῶν δὲν εἶνε τόσον ἀκατόρθωτον, ὅσον φαίνεται, ἀλλ' ἡ αὐθεντία τῶν συντρίβεται, ἡ βαρύτης τῶν μηδενίζεται, ἂν περιπλεχθοῦν καὶ αὐτοὶ εἰς ἔργα παρανομίας. Χάνοντες τὴν ὑπόληψιν τῶν χάνουν καὶ τὴν δύναμιν νὰ πράξωσι τὸ καλόν. Κανεῖς δὲν τοὺς βοηθεῖ, οὔτε τοὺς ὑπολήπτεται.

Ὁ Βασιλεὺς ἐφαίνετο κυματιζόμενος εἰς τὸ ναὶ καὶ τὸ ὄχι· ἐφοβεῖτο μήπως αὐτά, καλὰ κατὰ θεωρίαν, δὲν ἔχουν πρακτικὴν ἀξίαν. Ἀπὸ τὰ τοιαῦτα καὶ ἄλλα παρομοίας φύσεως, ὅσα ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσω εἰς τοὺς Βασιλεῖς μετὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἔξω κινήματος εἰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Σκυλοδήμου, ἐμόρφωσαν περὶ ἐμοῦ τὴν ιδέαν, ὡς εἶπε μὲ φωνὴν συγκεκινημένην ἡ Βασίλισσα ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως μίαν ἡμέραν, ὅτι εἶμαι *Unpraktisch*. Ὁ Βασιλεὺς κατέφυγε εἰς τὴν στά-

θμισιν τῶν κακῶν, ποῖον δηλαδὴ πρέπει νὰ ἀποφύγωμεν ὡς τὸ μεγαλείτερον.

Τέλος ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν ἐνέδιδεν, ἢ ἐφαίνετο, ὅτι ἐνδίδει εἰς τὰς φωνάς μας, εἰς τὰς ἀπειλητικὰς καὶ ἀγανακτήσεως ἐκφράσεις τοῦ Προβελεγγίου, καὶ ἔλεγε «μήπως ἐγὼ διέταξα τὴν ἀναβολὴν; » Αὐτοὶ μόνοι τῶν τὰς ἀνέβαλον».

— Ἔστω, δῶσε ὅμως διαταγὴν νὰ ἐξακολουθήσουν, ἀπειλῶν διὰ παύσεως πάντα, ὅστις αὐθαιρέτως ἠθελεν ἀναβάλλει τὰς ἐκλογάς.

— Θέλω διατάξει, ἀπεκρίνατο, μὲ σιγαλὴν φωνήν.

Μετὰ δέκα ἢ δεκαπέντε ἡμέρας ἰδοῦ νέαι φθάνουν εἰδήσεις ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, ὅτι ἡ ἀναβολὴ δὲν ἔπαυσεν, ἢ καὶ ἂν ἔπαυσε, πάλιν ἐπανελήφθη, ἢ νέαι ἀναβολαὶ διετάσσοντο. Καὶ πάλιν σκηνὴ ἀπερίγραπτος εἰς τὰ Ὑπουργικὰ Συμβούλια, τὰ ὁποῖα ἤρχιζον καὶ νὰ γίνωνται ἀραιότερα, διὰ νὰ μὴν ἔχωμεν ἀφορμὴν νὰ καταφερώμεθα. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν ἄλλοτε μᾶς ἠρνεῖτο ἐντελῶς λέγων ὅτι εἶνε ψεύδη, ἄλλοτε, ὅτι δὲν εἶχε γνῶσιν, καὶ ὅτι ἂν βεβαιωθῇ θέλει δείξει κτλ. Ἡμέραν τινὰ προκειμένου περὶ τῆς ἐκλογῆς τῆς Αἰγίνης μᾶς ἐβεβαίωσε, ὅτι διέταξε τὴν ἐξακολούθησιν. Μετὰ πολλὰς ἡμέρας, ὅτε ἐνόμιζον τελειωμένην πλέον τὴν ἐκλογὴν, μανθάνω, ὅτι οὔτε ἐκλογὴ ἔγεινεν, οὔτε ἡ ἀναβολὴ ἔπαυσεν· ὠργισμένος ὠμίλησα εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ἀλλ' ὁ Ἀμβροσιάδης δικαιολογούμενος ἔλεγε· «λάθος ἔγεινεν· » εἶχον διατάξει νὰ γράψουν νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ ἐκλογή, ἀλλ' εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τὸ ἐγγράφον παρημε- » λήθη, τώρα ὅμως διέταξα ἐκ νέου».

Ἐκτὸς τῶν διακοπῶν, ἔξωθεν ἐλέγετο, ὅτι ἔγειναν καὶ ἄλλαι παρανομίαι· ἀλλ' ὁ ἀρμόδιος Ὑπουργὸς τὰς ἠρνεῖτο καὶ εἶχομεν διδόμενα νὰ πιστεύσωμεν, ἢ ὅτι

ἦσαν ψευδεῖς, ἢ ὑπερβολαί. Οὕτως εἰς τὰς Ἀθήνας διέδιδον, ὅτι οἱ ἐκλογεῖς δὲν ἐψηφοφόρησαν, ἐνῶ ὁ δικηγόρος Ζῶτος, τοῦ ὁποίου ἡ τιμιότης καὶ ἡ ἀποχὴ ἀπὸ κάθε κομματικὸν συμφέρον ἦτο ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, καὶ τὸν ὁποῖον ἐπὶ τούτῳ, ἀσθενοῦντα καὶ ἔχοντα ἄλλας ἐνασχολήσεις, παρεκάλεσα ἰδιαίτερος νὰ μὴν ἀποποιηθῇ, ὡς ἠθέλεν, ἀλλὰ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν Ἐφορευτικὴν ἐπιτροπὴν, μ' ἐβεβαίωσε τὸ ἐναντίον καὶ ὅτι οὐδεμία παρανομία συνέβη.

Ψηφισθέντος τοῦ νόμου περὶ πρεσβειῶν, εἰς τὴν ἀρχὴν ἀκόμη τῶν ἐκλογῶν, κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως, ὁ Πάϊκος ἔφερεν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὴν πρότασιν νὰ ἐκφράσωμεν γνώμην περὶ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Κωνσταντίνου Σχινᾶ ὡς Πρέσβεως εἰς Βιέννην καὶ Βερολίνον. Ἡμεθα σύμφωνοι, ὅτι δὲν ἔπρεπεν ἡ Ἑλλάς εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ὅτε ἴσως εἰς Βιέννην ἐπρόκειτο ν' ἀποφασισθῇ ἡ τύχη τῆς Ἀνατολῆς, νὰ μὴ ἀντιπροσωπεύεται διὰ Πρέσβεως τῆς καὶ ὅτι ἦτο συνετὸν ἀπὸ τώρα νὰ ὑψώνεται εἰς τὰς δύο Εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας φωνή, συνηγοροῦσα ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῶν Χριστιανικῶν λαῶν τῆς Τουρκίας ἐν γένει καὶ τῆς Ἑλλάδος ἰδιαίτερος, νὰ προετοιμάζῃ τὰ πνεύματα, νὰ καταπολεμῇ τὰς ψευδεῖς ἐπόψεις, αἱ ὁποῖαι εἶνε κοιναὶ εἰς τὸν μὴ γνωρίζοντα ἐκ τοῦ πλησίου τὰ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ νὰ μεταδίδῃ εἰς τὴν Εὐρώπην τὴν ἀληθινὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Ἐκτὸς ὀλίγων Ὑπουργῶν, οἱ ἄλλοι ἡμεθα ἐναντίοι τοῦ διορισμοῦ τοῦ Σχινᾶ. Ἀνέφερον, ὅτι εἶνε ἄνθρωπος χωρὶς πνεῦμα, μικροπρεπής, κόλαξ, ῥαδιοῦργος, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐντελῶς ἀνάξιος τόσον δυσκόλου θέσεως. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις, τὰ ἔθνη στέλλουν τὸν καλλίτερόν των, ἐνῶ ἡμεῖς θέλομεν νὰ ἐκλέξωμεν τὸν ἀθλιέστερον! Ὁ Βλάχος

εἶπεν: «ἄς σκεφθῇ ὁ Βασιλεὺς, ὅτι, ἐὰν ἀποτύχη ὁ
»Σχινᾶς διὰ τὴν ἀναξιότητά του, τὸ ἔθνος δὲν θὰ
»πιστεύσῃ, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ κατορθωθῇ τι, ἀλλὰ
»θ' ἀποδίδῃ τὴν ἀποτυχίαν εἰς αὐτὸν τὸν Σχινᾶν καὶ
»τὸ βᾶρος τῆς εὐθύνης θέλει πέσει εἰς τὸν Βασιλέα,
»διότι εἶνε γνωστόν, ὅτι μόνος ὁ Βασιλεὺς τὸν ὑπε-
»στήριξε καὶ τὸν ὑποστηρίζει».

Ἀνέφερον ὁ Προβελέγγιος καὶ ὁ Πάϊκος, ὅτι πραγ-
ματικῶς καὶ ἡ Γερουσία, προκειμένου περὶ αὐτοῦ ὡς
Πρέσβεως εἰς Μόναχον, ἐψηφoφόρησεν, ὅτι δὲν ἔχει
εἰς αὐτὸν ἐμπιστοσύνην καὶ ἐλέγχθησαν τόσα ἐναντίον
του ἀπὸ πολλοὺς, ἰδιαίτερος δὲ ἀπὸ τὸν Σ. Τρικού-
πην. Ἡ ἀναξιότης του ἔγινε φανερά καὶ εἰς τὸ περὶ
διαδοχῆς ζήτημα, διὰ τὸ ὁποῖον ἠναγκάσθη ὁ Μαυρο-
κορδάτος ἀπὸ τὸ Παρίσι νὰ μεταβῇ εἰς Γερμανίαν,
αὐτοῦ ὄντος εἰς Μόναχον Πρέσβεως. Ἐλεγον τέλος,
ὅτι ὡς ἐθνομίσητος¹ διὰ τὴν παραβίασιν τῆς Δικαιο-
σύνης, εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς ὡς ἦλθεν εἰς τὰ δημόσια
πράγματα, δὲν ἔπρεπε νὰ διορισθῇ εἰς τὸσον κρισί-
μους περιστάσεις Πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος. Ἀπορριπτο-

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Κωνσταντῖνος Σχινᾶς ἦν Καθηγητὴς τῆς
Φιλολογίας καὶ ὁ πρῶτος Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου· ἐνταῦθα
ὑπαινίσσεται ὁ συγγραφεὺς τὴν σκανδαλώδη καὶ ἥκιστα ἐθνικὴν
διαγωγὴν, ἣν ἐτήρησεν οὗτος ἐπὶ τῆς Ἀντιβασιλείας τοῦ Ἀρ-
μανσπεργ, ὡς Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης, κατὰ τὴν ἀξιο-
μνημόνευτον δίκην τοῦ γηραιοῦ στρατάρχου τῆς Πελοπον-
νήσου Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Πλαπούτα, καθ' ἣν ἀνένδοτοι εἰς
τὰς κυβερνητικὰς ἀπειλὰς ὁ Πρόεδρος τοῦ Δικαστηρίου Πο-
λυζωΐδης καὶ ὁ δικαστὴς Τερτσέτης, ὑπέεικοντες δὲ εἰς τὴν
φωνὴν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ καθήκοντος, ἠρνήθησαν νὰ
ὑπογράψωσιν ἄδικον καταδικαστικὴν ἀπόφασιν, ἐπιβάλλου-
σαν τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν εἰς ἀμφοτέρους, δηλώσαντες,
ὅτι περὶ πολλοῦ ποιοῦνται τὴν Δικαιοσύνην, ἐφ' ἧς στηρίζε-
ται ὁ Θρόνος, ὥστε ν' ἀρνηθῶσι νὰ ὑπογράψωσιν ἄδικον ἀπό-

μένου τοῦ Σχινᾶ, ἐγεννᾶτο τὸ ζήτημα ποῖον ἄλλον νὰ προτείνωμεν. Ἐσυμφωνήσαμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπουλιν καὶ Πετρούπολιν, ὡς καὶ εἰς τὸ Παρίσι καὶ Λονδῖνον, δὲν ἔπρεπε νὰ μὴν ὑπάρχη Πρέσβυς τῆς Ἑλλάδος, διότι ἐκεῖ εἶνε αἱ πηγαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐξέρχονται ἐπὶ τέλους αἱ κυριαρχικαὶ ἢ αἱ μέγα βάρος ἔχουσαι θελήσεις καὶ ἀποφάσεις. Δὲν ἔπρεπεν ὅμως νὰ μετακινηθῇ καὶ κανεὶς ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τεσσάρων Πρέσβεων. Ὁ νέος Πρέσβυς ἔπρεπε νὰ ληθῇ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἐξητάσαμεν τὰ προσόντα πολλῶν ἐκ τῶν ἐχόντων ἀξιώσεις, ἀλλὰ δὲν ἠδυνή-

φασιν, ἐγκαταλείψαντες συγχρόνως καὶ τὴν αἰθουσαν τῶν συνεδριάσεων. Ἀλλ' ὁ Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης διέταξε τοὺς χωροφύλακας νὰ μεταχειρισθῶσι βίαν κατὰ τῶν ἀπειθούντων εἰς τὰ κελεύσματά του δικαστῶν, οἵτινες πληττόμενοι διὰ τῶν ἀκτηρίδων καὶ τῶν λογχῶν προτεινομένων κατ' αὐτῶν ἠναγκάσθησαν μὲν νὰ παραμείνωσι καὶ ἀκούσωσι τὴν παρὰ τῶν λοιπῶν δικαστῶν ὑπογραφείσαν ἀπόφασιν, ἠρνήθησαν ὅμως νὰ ὑπογράψωσι. Συνεπεία τῆς διαγωγῆς, ἣν ἐτήρησαν οἱ ἀνωτέρω εὖοργοι δικασταὶ ἀπελύθησαν πάραυτα τῆς ὑπηρεσίας καὶ παρεπέμθησαν εἰς δίκην, ὡς ἀρνήθέντες τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δημοσίων αὐτῶν καθηκόντων. Ἀλλὰ τὸ μὲν δικαστήριον ἠθώσεν αὐτούς, ἡ δὲ ἀθωωτικὴ ὑπὲρ αὐτῶν ἀπόφασις ἦτο ἐμμέσως καὶ ἀποδοκιμασία τῆς καταδιωκτικῆς ἐνεργείας τῆς Ἀντιβασιλείας κατὰ τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Μενδελῶν Βαρθόλδης ἐπικρίνων τὴν διαγωγὴν τοῦ Σχινᾶ (Καρόλου Μενδελῶνος Βαρθόλδην Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Τόμος Β' Σελ. 686) λέγει, ὅτι ἀνεπίληστον εἰς ἑαυτὸν παρεσκεύασεν ὄνειδος διὰ τοῦ δουλόφρονος καταδιωκτικοῦ τοῦ ζήλου, ὁ δὲ Πρωτόδικος Πρεσβευτὴς ἀποκαλεῖ τὴν ὅλην δίκην αὐθαιρετώτατον πραξικόπημα καὶ σκάνδαλον, οὗτινος ἀνεξίτηλον θέλει μείνει τὸ αἶσχος (*un scandale dont la honte sera ineffaçable*). Ἡμετέρος δὲ συγγραφεὺς ἐξαίρων τὴν σπανίως εἰς τὰ δικαστικά χρονικά ἀπαντῶσαν διαγωγὴν τοῦ Πολυζωΐδου καὶ Τερτσέτου δριμύτερον καυτηριάζει τὴν διαγωγὴν τοῦ Σχινᾶ.

θημεν νὰ εὐρώμεν τὸν κατάλληλον. Οὕτω καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐναυάγησε δι' ἑλλειψιν καταλλήλου προσωπικοῦ.

Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς διέταξε τὸν Πάϊκον καὶ ἔφερε τὸ ζήτημα καὶ δευτέραν καὶ τρίτην φοράν εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ὅταν εἶδον τὴν ἐπιμονὴν καὶ μερικοὺς Ὑπουργοὺς νὰ κλίνουν, ἐνεθυμήθην τὰς κατηγορίας εἰς τὴν Γερουσίαν περὶ παραβιάσεως τοῦ Συντάγματος διὰ τοῦ νόμου περὶ Πρεσβειῶν, καὶ ἀγανακτοῦσα λέγων εἰς τὸν ἑαυτὸν μου: Ἀξίζε τὸν κόπον νὰ λάβωμεν τόσην εὐθύνην διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Σχινᾶ! Ἐσηκώθην καὶ εἶπον, ὅτι ἂν διορισθῇ ὁ Σχινᾶς, δίδω τὴν παραίτησίν μου. Τὴν ἐσπέραν μὲ προσεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς.

— Ἦκουσα, μοῦ εἶπεν, ὅτι ὠμυλήσατε περὶ παραίτησεως, ἀλλ' ἐὰν κάθε στιγμὴν διὰ κάθε ζήτημα προτείνετε παραίτησιν, δὲν εἴμπορεῖ νὰ γείνη τίποτε.

— Ὁμολογῶ, ἔλεγον, ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν πάντοτε νὰ ὑπάρχη ὁμοψηφία εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, καὶ ὅτι δὲν ἀρμόζει διὰ κάθε δευτερεῦον ζήτημα ὁ μειονοψηφῶν Ὑπουργὸς νὰ παραιτῇται, ἀλλὰ διὰ τὴν κρισιμότητα τῶν περιστάσεων, τὴν σημαντικότητα τῆς ἀποστολῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἴσως κρέματα τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἀπόλυτον ἀθλιότητα τοῦ ὑποψηφίου Πρέσβεως, νομίζω, ὅτι δικαιολογοῦμαι νὰ συνδέσω τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς ἐναντίας γνώμης μὲ τὴν παραίτησίν μου.

Ἐξήταζεν ἔπειτα ὁ Βασιλεὺς τὰ προσόντα τοῦ Σχινᾶ. Μοῦ ἔλεγεν, ὅτι εἰς τὸ Μόναχον ἐπέτυχεν· ἀπέκτησεν ἀρκετὴν πείραν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν τρόπων τῶν Γερμανικῶν Αὐλῶν, ὥστε γνωρίζει θετικῶς, ὅτι θέλει εἶνε εἰς αὐτὰς εὐπρόσδεκτος, ὅτι καὶ τὸ ζήτημα τὸ οἰκονομικὸν δὲν εἶνε εὐκαταφρόνητον, διότι

αὐτὸς δὲν θέλει μισθόν· ὅτι ἔχει παιδείαν κλπ. Ἀντέλεγον, ὅτι ναὶ μὲν, προκειμένου περὶ Πρέσβεως, εἶνε οὐσιώδης ἢ ἔποψις νὰ εἶνε εὐπρόσδεκτος εἰς τὰς Αὐλάς, ἀλλ' ὅχι καὶ ἡ μόνη, διότι τότε ὁ προδότης θὰ ἦτο ὁ πλέον ἀρεστός. Οὐσιώδης καὶ μάλιστα κυρία ἔποψις εἶνε ἡ ἐξῆς· νὰ χαίρῃ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Ἑθνους του καὶ νὰ εἶνε ἄξιος τῆς ἐμπιστοσύνης ταύτης, ἀλλ' ὁ Σχινᾶς στερεῖται καὶ τῶν δύο.

— Διατί;

Ἀνέφερον, ὅσα ἐγνώριζον περὶ αὐτοῦ ὡς καθηγητοῦ, καὶ τὴν διαγωγὴν τὴν ὁποίαν ἔδειξεν εἰς τὴν δίκην τοῦ Κολοκοτρώνη.

— Ἀλλὰ τότε εἶχε δίκαιον· ἡ μειονοψηφία δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ μὴν ὑπογράψῃ τὴν ἀπόφασιν.

— Ἄλλο ζήτημα. Δὲν ἔπρεπεν ὅμως νὰ βιάσῃ διὰ τῆς λόγξης ἓνα δικαστὴν, ἔστω καὶ διὰ δικαίαν πρᾶξιν.

Ἀνεχώρησα ἄπρακτος. Ἐμενε τὸ πρᾶγμα ἀναποφάσιστον· παρῆλθε πολὺς καιρὸς, μῆνες, καὶ δὲν ἤκουον πλέον περὶ αὐτοῦ. Ἐνόμισα, ὅτι ἀνεβλήθη, ὅτε ἡμέραν τινὰ ἤκουσα τὸν Παῖκον νὰ διηγῆται, ὅτι κατὰ τὰ γράμματα τοῦ Σχινᾶ, ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας εἰς Μόναχον τὸν ἀπεχαιρέτισε λέγων, ὅτι εὐαρεστεῖται, ὅτι μετ' ὀλίγον θέλει τὸν ἰδεῖ εἰς Βιέννην. Τότε μόλις ἔμαθον, ὅτι εἶχε διορισθῇ Πρέσβυς.

Ἀφοῦ ὀλίγον κατ' ὀλίγον συνῆλθεν εἰς Ἀθήνας ἀρετὸς ἀριθμὸς Βουλευτῶν, ὥστε νὰ συνεδριάσουν, ἐγεννήθη τὸ ζήτημα περὶ τοῦ προσωρινοῦ Προέδρου. Ὁ Δ. Καλλιφρονᾶς ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως ὑπεγράφετο ὡς Πρόεδρος, καὶ διὰ νὰ δικαιολογήσῃ περισσότερον τὴν ἀξίωσίν του, συνέταξε πρακτικὸν τῆς ὀρκίσεως αὐτοῦ καὶ τῶν Ὑπουργῶν Βουλευτῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως, ὑπογραφὲν ἀπ' αὐτὸν καὶ τοὺς Βουλευτὰς Μεγαρίδος, ὥστε νὰ φαίνεται, ἐναντίον

τῆς ἀληθείας, ὅτι καὶ αὐτοὶ ᾗσαν παρόντες τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ὦραν καὶ ὅτι ὁμοῦ μὲ ἡμᾶς ὠρκίσθησαν. Κατ' ἀρχὰς δὲν εἶχομεν δυσκολίαν νὰ τὸν παραδεχθῶμεν· τὸ γράμμα τοῦ νόμου ἐφαίνετο ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἔπειτα τὸ γελοῖον, νὰ εἶνε αὐτὸς τοῦ ἑαυτοῦ του γεροντότερος, διότι κανεὶς ἄλλος Βουλευτής, ἐκτὸς τῶν Ὑπουργῶν, μὴ δυναμένων νὰ εἶνε Πρόεδροι, δὲν ᾗτο παρὼν, καὶ τὸ αὐθαίρετον μᾶς ἔπεισαν, ὅτι ἡ ἀξίωσίς του ᾗτο παράλογος· ἠναντιώθημεν λοιπὸν εἰς αὐτήν. Καὶ ἐπειδὴ ἔγεινεν ἀρκετὴ φιλονεικία, ἔλαβον τὸν λόγον καὶ ὑπεστήριξα, ὅτι διὰ νὰ ἐκλεχθῇ τις προσωρινὸς Πρόεδρος, ἢ πρέπει κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως νὰ εἶνε παρόντες τόσοι, ὥστε νὰ εἶνε δυνατόν νὰ γείνη συνεδριάσις, ἢ περισσότεροι τοῦλάχιστον Βουλευταί, ἀπὸ ὅσους ἀπαιτοῦνται νὰ ἐκλεχθοῦν ὡς ἀρχαὶ τῆς Βουλῆς, ἔστω καὶ κατὰ ἓνα μόνον. Ἡ γνώμη τοῦ Ὑπουργείου ὑπερίσχυσεν· ἀνεκαλύφθη δὲ καὶ τὸ πλαστὸν πρακτικὸν τῆς ὀρκίσεως τῶν Βουλευτῶν Μεγαρίδος.

Ἦρχισεν ἔπειτα ἡ ἐξέλεγκξις τῶν ἐκλογῶν. Κατ' ἀρχὰς τινὲς ἀπὸ ἡμᾶς ἰσχυρίσθημεν, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀφῆσωμεν τὴν Βουλὴν μόνη της ν' ἀποφασίζῃ. Ὁ Πάϊκος μάλιστα πάντοτε ἔμεινε σταθερὸς εἰς τὴν γνώμην ταύτην. Καὶ ἐγνωστοποιήσαμεν, ὅτι γνώμη τοῦ Ὑπουργείου εἶνε νὰ ἰσχύῃ ὁ νόμος εἰς τὴν ἐξέλεγκξιν τῶν ἐκλογῶν· αἱ μὲν ἔγκυροι νὰ κυρωθοῦν, αἱ δὲ ἄκυροι νὰ ἀκυρωθοῦν. Ἦλθον τότε πολλοὶ Βουλευταὶ εἰς τὴν οἰκίαν μου, διὰ νὰ συστήσουν τὴν ἐκλογὴν των καὶ νὰ τοὺς ὑπερασπισθῇ τὸ Ὑπουργεῖον. Ἀφοῦ ἤκουσαν, ὅτι ὡς Ὑπουργὸς δὲν ἐπεμβαίνω εἰς τὰ τῆς Βουλῆς καὶ μόνη γνώμη, τὴν ὁποίαν καὶ ἐγὼ καὶ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον παρεδέχθη, εἶνε νὰ ἐπικυρωθοῦν αἱ νόμιμοι ἐκλογαί, ἀνεχώ-

ρησαν οἱ περισσότεροι εὐχαριστημένοι, διότι καθεὶς ἔλεγε τὴν ἰδικήν του ἐκλογὴν νόμιμον. Τελευταῖος ἦλθε καὶ ὁ Α. Κουμουνδουράκης¹, ἀλλὰ μόλις ἤρχισε νὰ μοῦ ὁμιλῇ ὑπὲρ τῆς ἐκλογῆς του, βεβαρημένος πλέον καὶ ἐγὼ ἀπὸ τὰς καθημερινὰς ἐνοχλήσεις, τὸν διέκοψα καὶ μὲ φωνὴν συγκεκινημένην τοῦ εἶπον. «Δὲν εἴξεύρω ἄλλον κανόνα, εἰμὴ τὸν κανόνα τοῦ νόμου, νὰ ἐπικυρωθοῦν αἱ νόμιμοι καὶ νὰ ἀκυρωθοῦν αἱ ἄνομοι». Ἐπαυσε πλέον καὶ χωρὶς νὰ ἐκφράσῃ εὐχαρίστησιν ἢ δυσαρέσκειαν ἀμέσως ἀνεχώρησε. Μοῦ ἐφάνη ἔπειτα, ὅτι, ὑπερασπιζόμενος ἓνα τῶν ὑποψηφίων τοῦ συστήματός του, δὲν ἠρέσκετο εἰς τὸν ἀπλοῦν κανόνα, ἀλλ' ἐπεθύμει ἄλλον, προτιμῶντα μεταξὺ τῶν ἀνόμων ἐκλογῶν τὴν ὀλιγώτερον ἄνομον.

Τινὲς τῶν Ὑπουργῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐγώ, ἐνῶ οὕτως ἤμεθα ἥσυχοι κατὰ συνείδησιν, αἰφνιδίως ἡμέραν τινὰ μανθάνομεν, ὅτι ἐπεκυρώθησαν πλεῖσται ἐκλογαί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ πολλαὶ ὑποπτοι. Ἐπειτα ὅμως πολὺς χρόνος κατηναλώθη εἰς τινὰς ἐκλογάς, πολὺ φιλονεικουμένας. Ῥαδιουργίαι καὶ ἐνέργειαι ἔγειναν ἅπειροι, ἐζητεῖτο δὲ νὰ ἐκφράσῃ καὶ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον γνώμην, περὶ τοῦ ποία ἐκλογὴ ἦτο ἔγκυρος. Εἰς μάτην ἐπεκαλούμεθα, ὁ Προβελέγγιος καὶ ἐγώ, ὅτι δὲν ἦτο ἰδικόν μας ἔργον, ἀλλὰ τῆς Βουλῆς. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν ἐδείκνυνεν ἀδάμαστον ἐπιμονὴν λέγων, ὅτι τοῦ ἐζήτουν οἱ Βουλευταὶ ὁδηγίας, ὅτι καὶ ὡς Βουλευταὶ πολλοὶ ἀπὸ ἡμᾶς ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν μίαν γνώμην, καὶ ὡς Ὑπουργοὶ νὰ ἔχωμεν τὸ θάρρος νὰ ἐκφράσωμεν αὐτήν. Ἐζητήσαμεν τότε νὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ τῶν διατρεξάντων καὶ ἐγνωμοδοτήσαμεν περὶ τοῦ ἐγκύ-

¹ Σημ. Ἐκδ. Α. Κουμουνδουράκης ἐκαλεῖτο τότε ὁ Ἀλέξανδρος Κουμουνδοῦρος.

ρου ἢ μὴ πολλῶν ἐκλογῶν, μὲ τὴν ἐπιφύλαξιν, ἀν τὰ πραγματικὰ περιστατικὰ δὲν φανοῦν ἀλλέως κατὰ τὴν συζήτησιν.

Ὁ Παῖκος, ἐπειδὴ δὲν ἦτο Βουλευτής, ἐδείκνυε μεγάλην ἀδιαφορίαν εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ἐγκύρου ἢ μὴ τῶν ἐκλογῶν, καὶ ὁσάκις τοῦ ἐζητεῖτο ἡ γνώμη ἐπανελάμβανεν, ὅτι ἢ τοῦ Α ἢ τοῦ Β ἡ ἐκλογὴ ἐπικυρωθῇ, τοῦ ἦτο ἐντελῶς ἀδιάφορον, καὶ ὅτι, μόνον ἐὰν ὑπάρχῃ εἰς τὸ μέσον κανὲν πολιτικὸν συμφέρον, ἐννοεῖ ὡς Ὑπουργὸς ν' ἀποφανθῇ. Ἐπίσης, ὅτε ὁ Ἀμβροσιάδης ὑπεδείκνυεν, ὅτι ἦτο ἐπιθυμία τοῦ Βασιλέως, ἔκλινε τὴν κεφαλὴν συμμεριζόμενος τὴν γνώμην τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐσωτερικῶν. Ἡ γνωμοδότησίς μου ἦτο διὰ τὸν τύπον, διότι, ἐνῶ εἰς τὰ Ὑπουργικὰ Συμβούλια ἐγένετο ἀποδεκτὴ, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν Ἀμβροσιάδης, κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως, ἐνήργει ἀλλέως. Οὕτως, ἀντὶ νὰ ἀκυρωθοῦν, ὡς ἐγνωμοδότησα καὶ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοὶ παρεδέχθησαν, καὶ αἱ δύο ἐκλογαὶ τῶν Καλαμῶν ὡς παράνομοι, ἐπεκυρώθη ἡ μία καὶ ἐγεννήθη μεγάλον σκάνδαλον.

Ὁ Προβελέγγιος καὶ ἐγὼ ἡμεθα εἰς ἄκρον δυσηρεστημένοι· ἄλλα κατωρθόνομεν ν' ἀποφασίζονται μὲ πολὺν κόπον καὶ μεγάλην συζήτησιν, καὶ ἄλλα ἐπράττοντο καὶ διεδίδοντο ὡς ἀπόφασις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Ἡμέραν τινὰ τόσον ἐβαρυνθύμῃσα, ὥστε ἀπεφάσισα νὰ δώσω τὴν παραίτησίν μου. Ἐπῆγα εἰς τὸν Βασιλέα, ἀλλὰ δὲν μ' ἐδέχθη· τὴν ἄλλην ἡμέραν δὲν ἔλαβον εὐκαιρίαν, καὶ τὴν τρίτην ἐκρύωσεν ἡ ἀγανάκτησίς μου. Ὅτε μετὰ ταῦτα τοῦ ὠμίλησα περὶ τῆς ἀνοησίας νὰ ἐκτίθεται ἡ Κυβέρνησις του ἄνευ αἰτίας, χωρὶς νὰ ἔχῃ καὶ τὴν κοινὴν δικαιολογίαν, ὅτι πιέζεται ἀπὸ πολιτικὴν ἀνάγκην, καὶ ἄνευ λόγου νὰ ἐκπίπτῃ εἰς τὴν ὑπόληψιν τοῦ κοινοῦ, ὡς βοηθοῦσα

τὴν παρανομίαν, ἢ συνεργοῦσα νὰ τὴν πράττουν, εὐκόλως παρεσύρθην ἀπὸ τὸν ἥπιον τρόπον τοῦ Βασιλέως, τὴν μὴ ἐναντίωσίν του εἰς τὰς ἀρχάς μου, τὴν ἐλπίδα εἰς τὸ μέλλον νὰ μὴ γείνουν τοιαῦτα, καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ μεγαλειτέρου κακοῦ, τὸ ὁποῖον ἤθελε γείνει εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἃν ἀπεσυρόμην διὰ τοιοῦτον λόγον, καὶ ἀνεχώρησα ὅχι ἐντελῶς ἀπηλπισμένος, ἀλλὰ κᾶπως ἥσυχος διὰ τὴν ἐλπίδα νὰ γείνουν ἀσπασταὶ αἱ ἀρχαί μου. Ἐξερχόμενος ἀπήντησα τὸν Φίλιππον Ἰωάννου κάτωθεν τῶν Ἀνακτόρων καὶ τοῦ τὰ ἐπανελάβον μὲ μεγάλην συγκίνησιν, κολακευόμενος νὰ ἐπηρεάσω ἴσως καὶ ἐμμέσως τὴν γνώμην τοῦ Βασιλέως.

Ἡμέραντινὰ προσκαλοῦμαι κατ' ἐπανάληψιν κατεπειγόντως εἰς τὴν Βουλὴν· ἠγόρευεν ἐντόνως ὁ Κουμουνδουράκης, ῥήτωρ διακεκριμένος μεταξὺ τῶν ὁμοίων του, ἔχων τέχνην ὅσον καὶ ὕψος, ἐναντίον τῶν παρανομῶν τῆς ἐκλογῆς τῆς Κέας, ἀπαριθμῶν σωρείαν ἐγκληματικῶν πράξεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας δὲν ἔλειπεν οὔτε ἡ πλαστογραφία ! Τόσον ἔβραζον μέσα μου διὰ τὰς καταγγελλομένας ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς ἐγκληματικὰς πράξεις, ὥς βοηθουμένας μάλιστα καὶ ὑποστηριζομένας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, ὥστε δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω τὸν ῥήτορα ἀπὸ τὴν σύγχυσιν καὶ τὸν θυμὸν μου. Σηκόνομαι καὶ τὸν διακόπτω ἐντόνως λέγων, ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον δὲν ἐνέχεται διόλου διὰ τὰς παρανομίας, ἡ δὲ Βουλὴ, ἃν πεισθῇ, ὅτι ἔγειναν παρανομίαι, ἃς ἀκυρώσῃ τὰς ἐκλογὰς αὐτάς. Ἐλάβον τὸν πῖλον μου διὰ ν' ἀπέλθω. Ὁ Ἀμβροσιάδης προσεπάθησε νὰ μὲ κρατήσῃ διὰ νὰ μὴ γείνῃ γνωστόν, ὅτι ἤμεθα διηρημένοι· ἀλλ' ἤμην πλέον μακράν. Πρὸς ποῖον σκοπὸν νὰ ἔμενον; Ἡ ἐνοχὴ ἃς ἐπιπτεν εἰς τοὺς ἐνόχους !

Εἶχεν ἔλθει ὁ πενθερὸς τοῦ Στουρνάρα, ὡς πληρεξούσιος τοῦ Τοσίτza, διὰ νὰ συμπράξῃ μὲ τοὺς πληρεξουσίου της Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαθήκης τοῦ Στουρνάρα. Μᾶς παρέκάλεσε νὰ ἐπιταχύνωμεν τὴν ἐκλογὴν τῶν πληρεξουσίων καὶ νὰ ἐκλεχθῇ εἰς μόνος ἐξ ἐκάστου Σώματος. Ἦτο εὐλογος ἡ πρότασις του καὶ συμφέρουσα, διότι τὸ πολυμελὲς ἤθελε φέρει προσκόμματα ἄπειρα καὶ ἦτο κίνδυνος ἀκυρώσεως τῆς διαθήκης, ἂν οἱ συγγενεῖς τοῦ Στουρνάρα δυσηρεστοῦντο. Ἡ ἀναβολὴ ἤθελε προξενήσει κακὴν ἐντύπωσιν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἤθελε ψυχράνει τὸν ζῆλον τῶν ὁμογενῶν, διότι θὰ μᾶς κατηγοροῦσαν ὡς ἀναξίους εὐεργεσίας, ἀφοῦ δὲν ἐγνωρίζομεν νὰ ὠφελήσωμεν τὸ Ἔθνος καὶ ἀφίναμεν ἀκάρπους τὰς ἐθνοσωτηρίους τῶν ὁμογενῶν διαθέσεις. Ὡμιλήσαμεν πρῶτον εἰς τοὺς Βουλευτὰς καὶ ἐφαίνοντο εὐδιάθετοι. Ἡμέραν τινὰ εὐρίσκω τὸν Λύσανδρον εἰς τὴν Βουλὴν δημηγοροῦντα μὲ χειρονομίας καὶ μὲ ζέσιν ἑκτακτον ὑπὲρ πολυμελοῦς ἐπιτροπῆς. Ἄλλοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ζαΐμης, ὑπεστήριζον νὰ προσδιορισθοῦν καὶ τὰ καθήκοντα τῶν μελῶν αὐτῆς, πῶς νὰ ἐνεργοῦν καὶ πῶς νὰ δίδουν λόγον· ἐξηκολούθησε καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν ἡ συζήτησις σφοδρά. Ὡμίλησα μετὰ τοὺς ἄλλους, καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας μου ὅλαι αἱ γενόμεναι προτάσεις, χωρὶς ἀντίρρησης, ἐλπισμονήθησαν καὶ ἔγεινεν ἀμέσως ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἐνός, τοῦ Χατζῆ-Ἀναργύρου, τὸν ὅποιον εἶχον προτείνει, ἀφοῦ ὁ Ζαΐμης, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου, δὲν ἐδέχθη.

Εἰς τὴν Γερουσίαν μόνη δυσκολία ἦτο ἡ ἐκλογὴ τοῦ προσώπου. Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐπρότεινε νὰ ἐκλεχθῇ πρόσωπον ἀρεστὸν εἰς τοὺς συγγενεῖς τοῦ Στουρνάρα καὶ τίμιον καὶ εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς.

Ἐγνωμοδοτήσαμεν ὑπὲρ τοῦ πενθεροῦ τοῦ Προβελεγγίου, τοῦ Ψύλλα. Ὁ Βασιλεὺς ἐπρότεινε τὸν Χρηστίδην ἡμεθα ἐναντίοι εἰς τὴν πρότασιν τοῦ Βασιλέως, διότι ὁ Ἀγγλὸς πενθερὸς τοῦ Στουρνάρα δὲν ἠθέλεν ἀπολύτως νὰ τὸν δεχθῇ. Ὁ Οὐάις ἦτο ἀπ' ἀρχῆς ἐχθρὸς του, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἦτο ἀμετάπειστος· εἰς μάτην ὅλαι αἱ παρατηρήσεις μας. Τοῦ Βασιλέως ὁ σκοπὸς ἦτο πολιτικός· ἠθέλε νὰ περιποιηθῇ τὸν Ῥουάν, τὸ Γαλλικὸν κόμμα, προβλέπων, ὅτι προσήγγιζεν ἡ ἐποχὴ νὰ ἔχῃ ἀνάγκην τῆς ὑποστηρίξεώς του. Οὕτως ἐβράδυνε πολὺ ἡ ἐκλογὴ καὶ δὲν ἔγινεν, εἰμὴ πολὺ ἀργὰ μετὰ τὸ ἔξω κίνημα, ἐκλεχθέντος τοῦ Ψύλλα, διότι τέλος εἶδεν ὁ Βασιλεὺς ἀμεταπείστους καὶ ἡμᾶς καὶ τῆς Γερουσίας τὴν πλειονοψηφίαν. Ἀλλὰ δὲν ἔγινε τίποτε ἀπὸ τοὺς ἐκλεχθέντας, διότι τὰ πολιτικὰ πολὺ ἐθόλωσαν καὶ ὁ πενθερὸς τοῦ Στουρνάρα, πιθανώτατα οὕτω συμβουλευθεὶς, ἀνεχώρησεν, ἀρνούμενος μάλιστα εἰς τὸν Πάϊκον, παρακαλέσαντα αὐτὸν νὰ μείνῃ, διὰ νὰ μὴ ματαιωθῇ τὸ ἔργον, διὰ τὸ ὁποῖον ἦλθεν.

Ἐσκεπτόμην πολὺ τὶ νὰ κάμω διὰ τὰς φυλακάς, διότι τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐπέμενεν εἰς τὸ μέτρον τῶν χαρίτων καὶ τὸ κακὸν ἦτο πραγματικῶς μεγάλον. Οὔτε ἔξοδα εἰς τὸν προϋπολογισμὸν ὑπῆρχον, οὔτε ἦτο ἐλπίς νὰ ἔχωμεν, ὅσα χρειάζονται διὰ νὰ κτισθοῦν φυλακαί. Ἐπρότεινα νὰ ἐπισκευασθῇ τὸ Κατάστημα τοῦ Κυβερνήτου εἰς Αἶγιναν, καὶ ἐπεφορτίσθῃ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν νὰ στείλῃ ἀρχιτέκτονα νὰ γνωμοδοτήσῃ καὶ νὰ κάμῃ προϋπολογισμὸν τῶν ἐξόδων. Ἐσκέφθην νὰ ἐκλέξω ἀπὸ τὰς φυλακάς τοὺς ἡσυχωτέρους, τοὺς μὴ καταδικασθέντας δι' ἐγκλήματα βίας ἢ ἰσοβίως, τοὺς πάσχοντας τὴν ὑγίαν, τοὺς νέους, ὅσοι εἶχον συστηθῇ εἰς τὴν

χάριν τοῦ Βασιλέως, περίπου τριακοσίους, καὶ νὰ τοὺς μεταφέρω τὴν ἀνοιξιν εἰς τὴν Δῆλον, νὰ τοὺς δώσω ξυλείαν καὶ ἐργαλεῖα διὰ νὰ κατασκευάσουν μόνοι των ἀγροτικὰς οἰκίας, καὶ νὰ τοὺς ὑποχρεώσω νὰ φυτεύσουν δένδρα καὶ νὰ σπείρουν. Οὕτω νὰ ἀποφέρουν τὰ ἐξοδά των κατὰ μέρος καὶ νὰ ἐργάζονται εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ἀρχαιοτήτων, ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ συστήσω ποινικὴν ἀποικίαν. Ἡ φύλαξις των μ' ἐφαίνετο εὐκόλος, διότι ὁ Δῆλος εἶνε ὁ δρόμος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον καθ' ἡμέραν σχεδὸν περνοδιαβαίνουν ἀτμοκίνητα· ἐκτὸς δὲ τούτου θὰ ἐτοποθέτουν ὡς φρουρὰν κανονιοφόρους τινάς, ὅπου ἔχει ἀράγματα τὸ νησί. Ποινὴ τῶν ἀτακτούντων θὰ ᾔτο ἡ ἐπάνοδος εἰς τὰς σκοτεινάς καὶ παγεράς φυλακάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας εἶχον ἐξέλθει. Δὲν ᾔτο μικρὰ εὐεργεσία ὁ καθαρὸς ἀῆρ καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καὶ ἡ ἠθικὴ παρηγορία τῆς ἐργασίας. Ἄν ἡ δοκιμὴ ἐπετύγχανεν, εἰμποροῦσε νὰ γείνη εἰς μεγαλείτερον σχέδιον. Τὸ εἶπον εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν ἐπὶ τῶν φυλακῶν, δὲν τὸ ἐνέκρινεν ὅμως ὡς μὴ πρακτικὸν καὶ ὡς ἐπικίνδυνον νὰ γείνη ἡ νῆσος φωλεὰ τῶν πειρατῶν. Ἀλλὰ δι' ἐμὲ ἐγγύησις ᾔτο, ἐκτὸς τῶν κανονιοφόρων, ἡ καλὴ ἐκλογὴ τοῦ προσωπικοῦ τῶν φυλακισμένων. Τὸ εἶπον εἰς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Βασίλισσαν, ἀλλ' ἀμφέβαλλον περὶ τῆς ἐπιτυχίας του. Ἦθελον ὅμως ἐπιμείνει εἰς τὴν δοκιμὴν, ἂν τὰ μεταγενέστερα πολιτικὰ συμβάντα δὲν ἔστρεφον ἀποκλειστικῶς πλεον ἄλλοῦ τὴν προσοχὴν μας καὶ δὲν καθίστων τὸ πρᾶγμα ἀκατόρθωτον.

Ἐταιρία, συστηθεῖσα εἰς Πάτρας ἐξέδωκε πρόγραμμα συστάσεως Ἑλληνο-Ἰονικῆς Ἀτμοπλοίας. Ἐπεκαλεῖτο καὶ τὴν συνδρομὴν τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἰδιαιτέρως εἰς ἕκαστον Ὑπουργὸν ἐστάλη τὸ πρόγραμμα. Πολλοὶ καὶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ἐκτὸς αὐ-

τοῦ ἐθεωροῦσαν τὸ σχέδιον ἀπραγματοποιήτον, ἀλλ' ἦτο ἀναντίρρητον, ὅτι ἂν κατωρθόνητο ν' ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ ἔξοδά της καὶ νὰ δίδῃ ἔστω καὶ μικρὰν πρὸς τὸ παρὸν ὠφέλειαν χρηματικὴν εἰς τοὺς μετόχους, τὸ Ἔθνος θὰ ὠφελεῖτο περισσότερον καὶ εἰς τὴν ὑπόληψιν καὶ τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν, καὶ οὕτω θὰ ἔπαυεν ἡ ἀκατάπαυστος εἰς Τεργέστην καὶ Μασσαλίαν ἀπορρόφησις τοῦ χρηματικοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ κατ' ἐμέ, τὸ κυριώτερον ἀπὸ ὅλα, θὰ ἐδίδοτο ὠθησις νὰ διευθυνθῇ ἡ ἐθνικὴ ἐνεργητικότης εἰς ἔργα βιομηχανίας ἐπικερδοῦς, διότι ἐθεωροῦσα ἀνέκαθεν, ὅτι τὸ μέγα ἐλάττωμα τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, διὰ τὸ ὅποιον ὑποφέρει τόσα, εἶνε ἡ ἀποκλειστικὴ ἐνασχόλησις εἰς τὴν πολιτικὴν, ὅθεν ἡ φιλαρχία, αἱ ῥαδιουργίαι, αἱ στάσεις, ἡ ληστεία καὶ ἡ πτωχεία. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἐταιρίας τοῦ Λόϋδ ἔδιδε καὶ χρηστὰς ἐλπίδας ἀναπτύξεως εἰς τὸ μέλλον.

Πολλάκις ἔλαβον τὸν λόγον καὶ ὠμίλησα εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ἀλλὰ ματαίως. Ὁ Βλάχος, ἔλεγε, «μὴ χάνῃς τὰ λόγια σου», καὶ μοῦ ἔδιδε νὰ ἐννοήσω, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπροστάτευε τὴν Ἐταιρίαν τοῦ Λόϋδ, καὶ ἔφερεν ὡς παράδειγμα, ὅτι ἀπὸ τὸν Βασιλέα προῆλθον ὅλα τὰ ἐμπόδια, ὅσα ἕως τότε εἶχον ἀπαντήσει διάφορα παρόμοια σχέδια ματαιωθέντα. Δὲν ἐπίστευον τόσῃν τύφλωσιν, νὰ προτιμᾷ ὁ Βασιλεὺς τὸ ξένον ἀπὸ τὸ ἰδικόν του συμφέρον καὶ μεγαλεῖον, καὶ ἀπέδιδον τὴν γνώμην του εἰς τὴν συνήθη τακτικὴν τῶν Ὑπουργῶν τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐπιρρίπτουν εἰς τὸν Βασιλέα τ' ἀποτελέσματα τῆς ἀνικανότητός των ἢ καὶ τῶν περιστάσεων, ἐκδικούμενοι οὕτω διότι δὲν ἀφίνετο εἰς αὐτοὺς σχεδὸν καμμία ἐλευθερία ἐνεργείας. Οἱ περισσότεροι τῶν ἄλλων

Ὑπουργῶν, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν, ὁ καὶ ἀρμόδιος, δὲν εἶχον πεποίθῃσιν εἰς τὴν ἐπιχείρησιν.

Δὲν ἀπέκαμον νὰ ἐπαναφέρω τὸ ζήτημα. Μοῦ ἔλεγον ὅτι «καμμίαν ἡμέραν νὰ τὸ ἐξετάσωμεν, ὅταν δὲν »θὰ ἔχωμεν ἄλλας ὑποθέσεις». Ἐβλέπον, ὅτι οὔτω τὸ ἔστελλον εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Καλένδας. Ἐπλησίαζε τὸ τέλος τοῦ ἔτους, ὅτε ἐσπέραν τινὰ μὲ προσεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς, δὲν ἐνθυμοῦμαι διὰ ποίαν ὑπόθεσιν. Μετὰ τὸ πέρας αὐτῆς, ἐνώπιον τῆς Βασιλίσσης πρὸ ὀλίγου ἐλθούσης ἀπὸ τὸν περίπατον, τὸν παρεκάλεσα νὰ μοῦ δώσῃ ἀκρόασιν διὰ κοινωφελῇ τινα πρότασιν, ἢ ὁποία ἤθελε κάμει καλὴν εἰς τὸ κοινὸν ἐντύπωσιν, ἂν ἐστόλιζε μὲ αὐτὴν τὴν πρώτην τοῦ χρόνου. Τοῦ ἀνέφερον λοιπὸν μὲ ζέσιν τὰ περὶ ἀτμοπλοϊκῆς ἐταιρίας, ἀποδεικνύων τὰς ὠφελείας αὐτῆς ὑπὸ πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἔποψιν, τὴν χρησιμότητα δηλαδὴ τῶν τοιούτων ἀτμοπλοίων καὶ εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ὑπεράσπισιν τῶν παραλίων μας· ὅτι ἐὰν αἱ Κυβερνήσεις, πρὸ ἐτῶν εἶχον φροντίσει περὶ συστάσεως τοιαύτης ἐταιρίας σήμερον θὰ ἤμεθα Κράτος ναυτικὸν ἰσχυρὸν καὶ ὅτι ἔπρεπεν ἡ Κυβέρνησις τοῦ μὲ τοιαῦτα ἐθνωφελῇ ἔργα νὰ συσταίνεται εἰς τὴν ἀγάπην καὶ ὑπόληψιν τοῦ λαοῦ. Ὁ Βασιλεὺς μὲ ἤκουε μὲ εὐχαρίστησιν.

— Πρώτην φοράν, μοῦ λέγει, ἀκούω περὶ τούτου· κανεὶς δὲν μοῦ ὠμίλησεν. Ἀλλὰ τί νὰ κάμωμεν;

— Ἡ Κυβέρνησις Σου νὰ λάβῃ διακοσίας μετοχάς, ἐπίσης δὲ καὶ οἱ Ὑπουργοὶ Σου ἑτέρας ἑκατὸν διὰ τὸ παράδειγμα, καὶ νὰ συστηθῇ εἰς ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους ἀνεξαιρέτως.

— Νὰ γείνῃ αὖριον ὁμιλῶ χωρὶς ἄλλο τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἑσωτερικῶν. Σὲ εὐχαριστῶ διὰ τὴν πρότασιν.

Ἀνεχώρησα κατευχαριστημένος, καὶ διότι ἐπέτυχον καὶ διότι μ' ἐφαίνετο, ὅτι ἔλαβον τὴν βεβαιότητα, ὅτι ἦσαν συκοφαντίαι τὰ περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ Βασιλέως λεγόμενα. Ὅτε καιέβαινον ἀπὸ τὰ Ἀνάκτορα, ἤσθανόμην τὸν ἑαυτὸν μου ἀνακουφισμένον ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμόν, μὲ τὸν ὁποῖον τοῦ ὠμίλησα καὶ τὴν παραδοχὴν τῆς προτάσεώς μου. Ἦθελον νὰ τοῦ προτείνω νὰ λάβῃ αὐτὸς καὶ ἡ Βασίλισσα διακοσίας ἄλλας μετοχάς, ἀλλ' ἐνόμισα, ὅτι ἀρκετὰ τὸ ὑπεδείκνυον, ἐξηγῶν τὴν ἀνάγκην νὰ δώσουν τὸ παράδειγμα πρῶτοι οἱ Ὑπουργοί.

Ὁ Βασιλεὺς πραγματικῶς διέταξε τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἑσωτερικῶν. Ἀλλ' ὅτε ἦλθεν ἡ ὑπόθεσις εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ἀπέτυχεν ἐντελῶς ἡ πρότασις τῶν ἑκατὸν Ὑπουργικῶν συνδρομῶν, προτεινόντων τῶν Ὑπουργῶν ἀνέχειαν. Εἶχον ἀποφασίσαι νὰ λάβω μόνος μου τριάκοντα μετοχάς· τὰ ἄλλα τὰ παρεδέχθησαν, καὶ ἤρχισαν καὶ νὰ ἐνεργοῦνται, βραδύτερον δὲ ἐξεδόθη καὶ Βασιλικὸν Διάταγμα. Ὁ στοχασμός, ὅτι ἠδύναντο τὰ ἀτυόπλοια νὰ γείνουν χρήσιμα εἰς τὸ κίνημα, ἔδωκε κάποιαν ἐνέργειαν εἰς τὸν Βασιλέα καὶ ἐρωτοῦσε πολλάκις ἂν προχωρῇ ἡ ἐταιρία εἰς τὰς ἐργασίας της· ἀλλ' ἐπῆλθεν ἡ πολιτικὴ ζάλη, ἡ ὁποία καὶ τὸ σχέδιον τοῦτο, ὡς καὶ τόσα ἄλλα, ἐματαίωσεν.

Ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε συνέστησα τὰ Κακουργιοδικεῖα καὶ ἤρχισαν τὰς ἐργασίας των, ἀνέφερον περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Παππουλάκη εἰς τὸν Βασιλέα, τοῦ ἀπεδείκνυον τὴν βεβαιότητα σχεδὸν τῆς ἀθώωσέως του ἀπὸ τοὺς ἐνόρκους, καὶ διότι οἱ μάρτυρες δὲν θὰ ἐμαρτύρουν καὶ διότι οἱ συνένοχοί του ὅλοι ἔλαβον ἀμνηστειάν καὶ διὰ τὰς προλήψεις τέλος τοῦ κόσμου· ὅτι διὰ τὴν βεβαιότητα ταύτην καὶ εἰς τὸ πρὸ ἐμοῦ συστηθὲν Κακουργιοδικεῖον εἶχεν ἀναβληθῇ ἡ δίκη του ἐπίτνηδες

ἀπὸ τὸν Εἰσαγγελέα καὶ πάλιν ἔπρεπε νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸ αὐτὸ μέτρον. Ἐκτὸς δὲ τῶν ἐξόδων τῆς δίκης, εἶμαι συστηματικῶς ἐναντίος εἰς τοιαύτας ἐπίτηδες ἀναβολάς, αἱ ὁποῖαι βλάπτουν τὴν ὑπόληψιν τῶν δικαστηρίων καὶ τῆς Εἰσαγγελίας· ὅθεν καὶ προφορικῶς τὸν ἐδῶ Εἰσαγγελέα καὶ τὸν Εἰσαγγελέα τῶν Πρωτοδικῶν Ναυπλίας διέταξα γενικῶς νὰ μὴ ζητοῦν ἀναβολὰς χωρὶς λόγον στηριζόμενον εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ὑποθέσεως. Εἶνε ὀλιγωτέρα βλάβη ἂν ἀθωώνεται ὁ κακοῦργος, παρὰ ἂν οὕτως εἰς τὰ ῥυμᾶτια τοῦ κοινοῦ ἡ Εἰσαγγελία, ἀντὶ νὰ εἶνε σεβαστὸν ὄργανον τοῦ νόμου, φαίνεται ἐμπαθῶς καταδιωκτικὴ καὶ ῥαδιουργοῦσα τὸν νόμον. Χάνει περισσότερον διὰ τὴν ἀντιπάθειαν, τὴν ὁποίαν ἐγείρει, παρ' ὅ,τι κερδίζει διὰ τῆς καταδίκης μερικῶν κακούργων. Ὅθεν καὶ προτίτερα τὸ Ὑπουργεῖον ἔκλινε νὰ δώσῃ τὴν ἀμνηστείαν, ἀλλ' ἀφοῦ ἤθελε καταδικασθῇ ὡς ἦτο πιθανώτατον ἀπὸ τὸ Πλημμελειοδικεῖον διὰ τὴν χωριστὴν πρᾶξιν, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε παραπεμφθῇ ἀπὸ τὸ ἀρμόδιον Συμβούλιον τῶν Πλημμελειοδικῶν διότι, ἂν ἐδίδετο προτοῦ, θὰ ἐξήρχετο τῆς φυλακῆς ὁ Παππουλάκης καὶ θὰ ἐγεννῶντο νέοι κίνδυνοι διαταράξεως τῆς κοινῆς τάξεως. Ἐγὼ ὅμως ἤμην τῆς γνώμης καὶ διὰ τὸ πλημμέλημα νὰ ἀμνηστευθῇ. Παρῆλθεν ἥδη ἀρκετὸς καιρὸς καὶ ἐλυσμόνησεν ὁ κόσμος τὸ κακόν, καὶ τώρα μάλιστα ὅτε ὁ Αὐτοκράτωρ Νικόλαος ἐνεργεῖ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου θρησκείας, ὑπὲρ τοῦ κλήρου καὶ τῶν Χριστιανῶν, ἡμεῖς νὰ δικάζωμεν διὰ θρησκευτικοὺς λόγους ἓνα ἱερωμένον, μοῦ ἐφαίνετο ἀντιπολιτικόν. Ὁ Βασιλεὺς δὲν ἦτο ἐναντίος, ἀλλ' ἐφοβεῖτο τὰς συνεπείας τῶν ῥαδιουργιῶν τοῦ Παππουλάκη καὶ τῶν πολιτικῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅσοι ὡς ἀφορμὴν ταραχῶν καὶ ἀντιπολιτεύσεως λαμβάνουν τὰ θρησκευτικά. Ἀντέταττον τὴν

μεταβολὴν τῶν καιρῶν, ὅτι δηλαδὴ σήμερον οἱ Εἰσαγγελεῖς τοῦ Βασιλέως νὰ κατηγοροῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἓνα κληρικὸν εἶνε ἡ κυρία καὶ οὐσιώδης ἔποψις. Μεγαλοφρονοῦσα ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δύναται νὰ περιφρονήσῃ τὰς μικρορραδιουργίας. Ἐπειτα ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἠδύνατο νὰ τὸν τιμωρήσῃ πνευματικῶς, κλείουσα αὐτὸν εἰς ἓν μοναστήρι.

Ἐφοβεῖτο ὁ Βασιλεὺς μήπως ἡ ἀμνηστεία περιλαμβάνῃ καὶ τὸ πνευματικὸν ἀμάρτημα· εἰς τὸ αὐτὸ ζήτημα ἐπανῆλθον πολλάκις, ἔλαβε δὲ καὶ ἡ Βασίλισσα, ἡ ὁποία ἀπ' ἀρχῆς ἦτο ὑπέρ, καὶ ἐπὶ τέλους τὸν κατέπεισε. Μοῦ εἶπε λοιπὸν νὰ φέρω τὸ ζήτημα εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ἄλλ' ὅλοι ἦσαν ἐναντίοι· ἠθελον νὰ δοθῇ ἓν παράδειγμα. Βλέπων αὐτοὺς ἀμεταπείστους ἀπεφάσισα καὶ ἔστειλα εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον τὴν αἴτησιν παραπομπῆς, τὴν ὁποίαν μοῦ ὑπέβαλον οἱ Εἰσαγγελεῖς, διότι εἰς Πάτρας, ὅπου ἔμελλε νὰ δικασθῇ, ἐφοβοῦντο ταραχάς. Ἄλλ' ἔφερον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, καθ' ὅσον ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους νομοὺς ἐξεφράζοντο φόβοι διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην καὶ κανεῖς Νομάρχης δὲν ἠθελε ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην. Ἄλλ' εἰς μάτην. Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀπ' ἐναντίας, προτείνοντος τοῦ Παΐκου, μὲ προέτρεπε νὰ δώσω τὴν χάριν εἰς τὸν Κίγκ. Καὶ διὰ νὰ πεισθῶ, μοῦ ἔστειλεν ὅλην τὴν ἀλληλογραφίαν μὲ τὸν Μάρς, τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ αὐθάδεια τοῦ Μάρς ἦτο ἴση μὲ τὴν ἀμάθειάν του. Ἐλεγε λοιπὸν ὁ Παΐκος, ὅτι ἐπειδὴ ἐπληροφορήθη, ὅτι ὁ τωρινὸς Πρόεδρος ἀπεδοκίμασε τὸν τρόπον τοῦ Μάρς, εἶνε συνετὸν νὰ κλείσωμεν αὐτὴν τὴν πληγὴν καὶ αὐτοθελήτως νὰ δώσωμεν τὴν

χάριν, κατόπιν δὲ καὶ τὴν ἀποζημίωσιν διὰ τὸ οἰκόπεδόν του. Ἐγὼ ἠναντιονόμην λέγων, ὅτι εἰς τὰς σημερινὰς περιστάσεις νὰ ἱκανοποιούμεν τὸν Ἀμερικανὸν Κίγκ, δι' ἐξύβρισιν τῆς θρησκείας μας καταδικασθέντα, καὶ νὰ δικάζωμεν τὸν Παππουλάκην, δὲν εἶνε διόλου πολιτικόν. Ἦτο καὶ ἄτοπον, ἐγώ, δικηγόρος ἄλλοτε τοῦ Κίγκ, ἐνώπιον ὅλων τῶν δικαστηρίων, νὰ εἶμαι καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῆς χάριτός του. Θὰ ἐφαίνετο ἔργον προσωπικῶν σχέσεων, καὶ ὄχι πολιτικῆς ἀνάγκης καὶ φρονήσεως. Ἐπανῆλθεν ὁμως πολυλάκης εἰς τὸ ζήτημα τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, καὶ μάλιστα, ὅτε ἠκούσθη, ὅτι ἠτοιμάζετο νὰ ἔλθῃ εἰς Πειραιᾶ νέος τῆς Ἀμερικῆς ἀπεσταλμένος. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ φέρω τῆς μεγάλης πλειονοψηφίας τὴν γνωμοδότησιν εἰς τὸν Βασιλέα. Ὅτε ὁμως ἐζήτησε καὶ τὴν γνώμην μου, τοῦ εἶπον διὰ ποίους λόγους ἤμην ἐναντίος. Ἦλθε καὶ ἡ Βασίλισσα καὶ λαβοῦσα μέρος μοῦ λέγει·

— Δὲν σὲ συγχωρῶ ποτέ, διότι ὑπερῃσπίσθης τὸν Κίγκ!

— Εἰς τὸ Βασίλειον τοῦ Ὁθωνος, Μεγαλειοτάτη, κανεὶς δὲν πρέπει νὰ στερεῖται ὑπερασπίσεως νομίμου.

— Τὶ θέλουν αὐτοὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα; ἃς κηρύξουν τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τοὺς Μωαμεθανούς, τοὺς εἰδωλολάτραις, ὅχι εἰς ἡμᾶς· σπεύρουν ζιζάνια, ὅχι τὴν ἀλήθειαν.

— Τὸ ἱερὸν τῆς ὑπερασπίσεως διακρίνει τὰς εὐνομούμενας Κυβερνήσεις, καὶ ἐκεῖνον, ὅστις εἰς τὴν δυστυχίαν τοῦ ἔθνους μας ἔφερε τὰς παρηγορίας τῶν συμπολιτῶν του, δὲν ἔπρεπε νὰ τὸν ἀφήσω ἀπροστάτευτον.

Εἰς τὸν Βασιλέα ἔλεγον: Ἡ πρότασις τοῦ Ὑπουργείου στηρίζεται εἰς τὴν ἀνάγκην τῶν ἐξωτερικῶν

Σας σχέσεων, ἀλλ' αἱ ἐσωτερικαὶ σχέσεις εἶνε τὸ οὐσιώδες· ἃς ἔλθῃ ἡ ξένη ἀπαίτησις καὶ τότε, ἂν ἐνδώσετε ὅλοι θὰ τὸ θεωρήσουν ἔργον ἀνάγκης.

Ἡ Βασίλισσα κυρίως, ἀλλὰ καὶ ὁ Βασιλεὺς, ἦσαν μὲ τὴν γνώμην μου.

Ἐμενον καὶ μερικοὶ τῆς στάσεως τοῦ Γριζώτη μὴ περιληφθέντες εἰς τὴν ἀμνηστείαν, τὴν δοθεῖσαν εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους συνενόχους. Ἐπισημότερος μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ Ζέρβας. Ὅλοι, ἐκτὸς ἐνός, ἦσαν εἰς τὴν Τουρκίαν. Εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις ἦτο πρέπον νὰ σβύσωμεν καὶ αὐτὸ τὸ ἵχνος τῶν ἐσωτερικῶν μας διχονοιῶν. Τὸ ἐπρότεινα εἰς τὸν Βασιλέα· ἦτο σύμφωνος, ἀλλ' ἡ Βασίλισσα, ἥτις ἀνεγίνωσκεν ὅλην τὴν ἐξωτερικὴν ἀλληλογραφίαν καὶ ἔπειτα ἐπληροφοροῦσε τὸν Βασιλέα, ἔλεγεν, ὅτι ἐνθυμεῖται, ὅτι ὁ Ζέρβας εἶχε λάβει Ῥωσικὴν ὑπηρεσίαν· ἡ ἀμνηστεία ὅθεν τούτου θὰ ἐφαίνετο ἡ δυσμένεια κατὰ τῆς Τουρκίας, ὡς ἀνταμειβομένου τοῦ πολεμοῦντος αὐτήν, ἡ ὑποκίνησης Ῥωσικῆς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ Βασίλισσα δὲν ἦτο βεβαία, ἀπεφασίσθη ν' ἀναβληθῇ καὶ νὰ ζητηθοῦν πληροφοροίαι ἀπὸ τοὺς Προξένους. Ἐζητήθησαν καὶ ἀφοῦ ἐβεβαιώθη τὸ περιστατικὸν τοῦτο, ἐδόθη ἡ ἀμνηστεία εἰς τοὺς λοιποὺς μόνον.

Ἀφοῦ ἤρχισε τὸ ἔξω κίνημα, τότε καὶ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνέδωκε νὰ δοθῇ ἡ χάρις τοῦ Παππουλάκη. Ἐγείνε λοιπὸν καὶ αὐτὴ πλήρης, καὶ ἐστάλη κατ' ἀπόφασιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ὁ Παππουλάκης εἰς τὸ Μοναστήρι τῆς Σαντορίνης.

Τότε πλέον καὶ ἐγὼ ἥλλαξα γνώμην διὰ τὸν Κίγκ. Εἰς τὸν γενικὸν ἐνθουσιασμὸν ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ὅτε ἔπνεεν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα πνεῦμα ἐλευθερίας, τὸ ὅποῖον ἔφερεν εἰς τὴν Αἴγιναν τὸν Κίγκ μὲ τὰ βοηθήματα τῶν Ἀμερικανῶν, καὶ ἐνῶ ἡ Ἑλλὰς ἐφαίνετο

ἐγκαταλελειμμένη ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν κοινὴν γνώμην τῶν λαῶν, προκατειλημμένην ἀπὸ τὴν ἀντιπάθειάν των ἐναντίον τῆς Ῥωσσίας, καὶ ἐπομένως ἔστρεψε τὰ βλέμματά της παντοῦ, ζητοῦσα βοηθὸν κανένα τοῦ δικαίου της, ἔπρεπε καὶ τὴν Ἀμερικὴν νὰ ἱκανοποιήσωμεν καὶ νὰ παύσωμεν μίαν ἀφορμὴν, νὰ ἰσχυρίζωνται οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος, ὅτι δὲν εἴμεθα ἀνεξίθρησκοι.

Εἶχον ἔλθει δύο ἐπίσημοι περιηγηταὶ Ἀμερικανοὶ ὁ *Maxwebl* καὶ ὁ *Cuirlpin*· εἶχον ἰδεῖ πολλοὺς καὶ ὠμιλοῦσαν ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν, σπανία ἐξαίρεσις μὴ Ἑλλήνων ἐκτιμώντων ὀρθῶς τὸ κίνημα. Πρωΐαν τινὰ ὁ Γ. Τερτσέτης μοῦ εἶπεν, ὅτι ὁ Κίγκ ἐώρταζε τὴν ἑορτὴν τοῦ Βάσιγκτον. Ἀμέσως συνέλαβον τὴν ιδέαν νὰ τοῦ δοθῇ αὐθημερὸν ἡ χάρις· ἐπῆγα εἰς τὸν Βασιλέα, ἀλλ' ἐργαζόμενος μὲ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, ὡς τότε συνέβαιnen ὅλην τὴν ἡμέραν, μοῦ εἶπε κατ' ἀρχὰς νὰ περιμένω, ἔπειτα νὰ ἐπιστρέψω, καὶ πάλιν μοῦ προσδιώρισε τὴν τρίτην ὥραν. Τὴν τρίτην φoράν, ἀπόγευμα πλέον, μοῦ εἶπεν, ὅτι δὲν εὐκαιρεῖ. Ἐλυπήθην, ἐπειδὴ ἔχασα τὴν καλὴν εὐκαιρίαν, καὶ δυσαρεστηθεὶς, διότι δὲν μ' ἐδέχθη, δὲν ἐπῆγα τὴν ἐπαύριον. Ὁ Βασιλεὺς μὲ προσεκάλεσε τὴν τρίτην ἡμέραν, καὶ ὅτε τοῦ εἶπον τὸν σκοπὸν, διὰ τὸν ὁποῖον εἶχον ὑπάγει τὴν πρώτην ἡμέραν. «ὦ! — εἶπε, καὶ ἐκτύπησε τὴν κεφαλὴν του — διατὶ νὰ μὴν ἐμβῆς, νὰ μὴν ἐπιμείνης νὰ εἰπῆς, ὅτι εἶχες κατεπεΐγουσαν ὑπόθεσιν»; Τοῦ ἤρεσεν ὁ στοχασμὸς νὰ συνδέσωμεν τὴν χάριν μὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Βάσιγκτον· διότι θὰ ἐφαίνετο γινομένη ὄχι εἰς τὸν Κίγκ, ἀλλ' εἰς τὸν Ἀμερικανικὸν λαόν, ἀντιπροσωπευόμενον ἀπὸ τὸν μεγάλον Παραστάτην του.

Συνήνεσε καὶ ὁ Βασιλεὺς νὰ δοθῇ τοῦλάχιστον τώρα

ἡ χάρις. Καὶ ἡ Βασίλισσα ἤτο σύμφωνος, ἀλλὰ μοῦ εἶπε·

— "Ὅλα καλά, ἐν μόνον εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην εἶνε ἀνάρμοστον, σὺ νὰ δώσῃς τὴν ἀμνηστείαν, σὺ ὁ ὑπερασπιστής του ! Ξεύρεις; Ὁ κόσμος δὲν σὲ ἐσυγχώρησεν ἀκόμη, διότι τὸν ὑπερνοσπίσθης καὶ ὅτε ἠκούσθῃ ὅτι θὰ δοθῇ ἡ ἀμνηστεία τοῦ Παππουλάκη, εἶπεν : «ἀμνηστεύει τὸν Παππουλάκην ὁ ὑπερασπιστής τοῦ Κίγκ ! » .

— Ὁμολογῶ, Βασιλεῦ, τὸ ἄτοπον, ἐγὼ νὰ δώσω τὴν χάριν· καί, ἂν δὲν μ' ἀπατᾷ ἡ μνήμη, μόνος μου τὸ ἀνεγνώρισα πρὸ καιροῦ ἐνώπιόν Σας. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πολιτικὸν καὶ ἀναγκαῖον τῆς χάριτος εἶνε ἀναντίρρητον, παρακαλῶ νὰ λάβετε πρόνοιαν διὰ νὰ δοθῇ εἰς ὅλην τῆς τὴν ἐντέλειαν.

Εἶχεν ὀλίγον ἀπομακρυνθῇ ἡ Βασίλισσα, ἀλλ' ἤκουσε καὶ μὲ ζωηρότητα ἀμέσως εἶπεν :

— "Ὅχι, ὄχι, δὲν κάμνει Βασιλεῦ· θὰ ἤτο ὄνειδος εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Ὁ δὲ Βασιλεὺς προσέθεσεν :

— Ἀλλὰ καὶ δὲν εἶνε λόγος σπουδαῖος παραιτήσεως.

Ἀφοῦ ἐδόθη ἡ χάρις, ἤλθεν ὁ Κίγκ νὰ μὲ εὐχαριστήσῃ· τοῦ εἶπον, ὅτι ἕως τότε ἐγὼ ἤμην ἐναντίος.

— Ἐναντίος ! διατί ;

— Διότι ἡ χάρις δὲν θὰ εἶχε γενικὴν σημασίαν, ὡς ἔπρεπε· θὰ ἤτο μία κοινὴ πρᾶξις, ὡς δίδεται καὶ εἰς τόσους κακούργους· ἀλλὰ σήμερον, ὅτε πνεῦμα ἐλευθερίας ἐμπνέει μικροὺς καὶ μεγάλους, χωρὶς διαστολὴν φρονήματος καὶ χωρὶς ἐξαίρεσιν, καὶ ὅλοι, ἂν καὶ ἐγκαταλελειμμένοι καὶ πανταχόθεν ἐπαπειλούμενοι, χωρὶς μέσα, τρέχουν εἰς τὰ ὅπλα, βλέπουν τὴν ἄβυσσον καὶ τὸν μέγαν κίνδυνον, τρέχουν ὅμως, τώρα, ὅτε ἡ Ἑλλάς ἀναβαπτίζεται εἰς τὸ αὐτὸ θεῖον βάπτισμα, τὸ ὁποῖον εἴλκυσεν ἄλλοτε τὴν συμπαθείαν τοῦ

κόσμου καὶ τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἔφερε σὲ τὸν ἴδιον ἐδῶ, τώρα ἀρμόζει νὰ συμφιλιωθῶμεν μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ὁποῖον ἐδόξασε καὶ τὴν Ἀμερικὴν.

Μοῦ παρουσίασε τοὺς δύο Ἀμερικανοὺς καὶ ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ τοὺς γνωρίσω ἐκ τοῦ πλησίον. Μὲ τὸν *Cuirlpin* ὠμίλησα πολλάκις καὶ κατ' ἑκτασιν, διότι ὠμιλοῦσε τὴν Γαλλικὴν μὲ κάποιαν δυσκολίαν, ἀλλ' ἀρκετά. Ἦτο πεπεισμένος περὶ τῆς ἀδικίας τῆς Εὐρώπης νὰ εἶνε ἐχθρὰ τῆς ἐπαναστάσεώς μας καὶ τῆς ἀνοησίας τοῦ φιλοτουρκισμοῦ. Μοῦ ἔλεγεν, ὅτι ἤθελε νὰ συγγράψῃ περὶ τούτου, καὶ ὅτε ἀνεχώρησε, μοῦ ἔγραψε, τὸ δὲ γράμμα ἔδωσα καὶ ἐτυπώθη εἰς τὸν «*Spectateur d'Orient*».

Πεπεισμένος, ὅτι τὰ στάδια τοῦ Ἑλληνικοῦ πολέμου εἶνε δύο, ὁ πόλεμος μὲ τὰ ὅπλα ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ ὁ πόλεμος τῆς δημοσιογραφίας ἐναντίον τῶν Τουρκοφίλων, ἡ συζήτησις δηλαδὴ τῶν διακωμμάτων μας, διὰ νὰ κερδήσωμεν τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης, κατέπειθον τὸν φίλον μου Τερτσέτην νὰ γράφῃ εἰς τὸν «*Spectateur*». Ἠρχισα νὰ γράφω καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος, ἀλλ' αἱ πολλαὶ ἐνασχολήσεις δὲν μοῦ τὸ ἐπέτρεπον νὰ ἐργασθῶ, ὥς ἐγὼ ἐπεθύμουν.

Μετὰ τὸ κίνημα τῶν ἔξω ὁμογενῶν, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἔφερεν ἡμέραν τινὰ κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὴν πρότασιν τοῦ διορισμοῦ τοῦ Τζούρτζ εἰς τὸν βαθμὸν στρατηγοῦ. Ὅλοι ἀνεγνωρίσαμεν, ὅτι ἦτο πρᾶξις πολιτική, ὁ δὲ Παῖκος διέβλεπε καὶ ἀδικίαν, λέγων, ὅτι ἡ γνωστὴ ἀνικανότης τοῦ Τζούρτζ καὶ ἡ ἐπίμονος ἀντιπολίτευσις του ν' ἀνταμειφθῇ μὲ βαθμόν, τὸν ὁποῖον κανεὶς ἄλλος Ἕλλην δὲν εἶχε λάβει θὰ πειράξῃ τὴν φιλοτιμίαν τῶν ἰδικῶν μας, καὶ δεικνύει φανερὰ τὸν πολιτικὸν σκοπὸν τοῦ διορισμοῦ του.

Ὁ Πάλμερστον διὰ τὸν Τζούρτζ δὲν θὰ ἀλλάξῃ βεβαίως πολιτικὴν. Οὕτω καὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐνομιζομεν καλὸν νὰ κολακεύωμεν τοὺς ξένους καὶ ἐδώσαμεν τὴν στρατηγίαν εἰς τὸν Τζούρτζ καὶ ὁ δυστυχὴς Καραϊσκάκης ἀπὸ πατριωτισμὸν ὑπεχώρησεν, ἀλλ' ἐχάθη τὸ στράτευμα καὶ ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν. Ἐσυμφωνοῦσα καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος, διὰ τὸν λόγον κυρίως, ὅτι ἦτο παράνομον, διότι ἡ θέσις τοῦ στρατηγοῦ δὲν ἦτο νομοθετημένη. Ὁ Βασιλεὺς ἀντέταπτεν ὅτι τὸ τοιοῦτον δὲν ἦτο ὀρθόν, διότι τοιαύτη θέσις ἀναφέρεται εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς κανονισμούς. Ἡ Βασίλισσα ἔλεγεν, ὅτι ἡ φιλοτιμία τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν δὲν θὰ προσβληθῇ, διότι τὸ κοινὸν τῆς Ἑλλάδος εἶνε πολὺ νοῆμον· δὲν ἔχει χρεῖαν, νὰ τοῦ ἐξηγήσουν τὸν σκοπὸν μιᾶς τοιαύτης κυβερνητικῆς πράξεως, ἀλλ' ἀμέσως προαισθάνεται, ἐννοεῖ τὸν πολιτικὸν σκοπόν. Καὶ εἰς τὴν ἀρχήν, ὅτε διωρίσθη, τῶντι ἔκαμε καλὴν ἐντύπωσιν, ἀλλὰ προσωρινῶς. Ὁ Τζούρτζ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶνε ἐναντίος τοῦ κινήματος.

Εἶχομεν λάβει εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀπόφασιν, ὅπως, ὅσον ἦτο δυνατόν, φυλάξωμεν τὴν ὑπηρεσίαν ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τὰς συστάσεις τῶν Βουλευτῶν, ὅχι διότι ἔρχεται ἡ σύστασις ἀπὸ Βουλευτὴν ἢ Γερουσιαστήν, ἀλλ' ἐὰν εἶνε ὀρθὴ νὰ γίνηται. Ἐπίσης νὰ ἐτοιμάσωμεν καὶ παρουσιάσωμεν τοὺς ἀπολογισμοὺς καὶ προϋπολογισμοὺς καὶ ὅσους νόμους ἀναγκαίους ἡδυνάμεθα νὰ ὑποβάλωμεν καὶ νὰ ἐπιταχύνωμεν τὴν ψήφισίν των, διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν ἀδιάκοπον διάρκειαν τῶν Συνόδων καὶ νὰ κηρύξωμεν τὴν λῆξίν των, ἐκτὸς ἐὰν ἄλλα περιστατικὰ μᾶς ἐμπόδιζον, μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας. Τὸ σοβαρώτερον ἐμπόδιον ἦτο τῶν Γερουσιαστῶν ἀγωνισταί, οἰκογενειάρχαι

καὶ πτωχοὶ πολλοὶ ἦτο ἄδικον νὰ μείνουν χωρὶς βοήθειαν. Ἐπειτα ἦτο καὶ φόβος νὰ μὴ κατορθώσωμεν τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἐπροτείνετο νὰ τοὺς δίδεται ἐξοικονόμησις ἀπὸ τὰ βοηθήματα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἑσωτερικῶν. Ἐσυζητήσαμεν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὸ περὶ καθυστερήσεων τῶν προικοδοτηθέντων νομοσχέδιον τοῦ Προβελεγγίου, τὸ ὁποῖον ἐβελτίονε πολὺ τὴν κατάστασιν τῶν προικοδοτηθέντων, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον ἔμεινεν ἔπειτα εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Βασιλέως, ὅστις ἔφερε δυσκολίας εἰς αὐτό, φοβούμενος μὴ τὸ Κράτος κάμνῃ πολὺ μεγάλας θυσίας. Ἐπειτα ἐπῆλθον αἱ γνωσταὶ περιπλοκαὶ τῆς πολιτικῆς, αἱ ὁποῖαι καὶ αὐτὸ ἐματαιώσαν. Κατεγίνετο δὲ ὁ Προβελεγγίος καὶ εἰς νέον προικοδοτικὸν νόμον διὰ τὸ μέλλον. Κατωρθώθη δὲ νὰ τελειώσωμεν καὶ νὰ ἐπιψηφισθοῦν μερικὰ ἄλλα νομοσχέδια δευτέρου λόγου καὶ ἀπεφασίσσαμεν νὰ παύσωμεν τὰς καταχρήσεις τῶν Βουλευτικῶν Σωμάτων εἰς τὴν μισθοδοσίαν των καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὑπαλληλίαν των.

Ὁ Βασιλεὺς ἰσχυρίζετο, ὅτι αἱ Βουλὰὶ δὲν δικαιοῦνται νὰ ἔχουν ὑπάλληλους· ἀλλ' ἀπεδείξαμεν, ὅτι δὲν ἦσαν κυρίως ὑπάλληλοι καὶ ὅτι δὲν θὰ συγκατένευόν ποτε αἱ Βουλὰὶ νὰ μὴ διορίζουν αὐταὶ τοὺς κλητῆρας, τοὺς γραφεῖς των κλπ. Ἀλλὰ τὸ κύριον εἶνε διὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ νὰ μὴ δίδωνται μεγάλαι ποσότητες, καὶ νὰ λαμβάνουν τὸν μισθὸν οἱ Βουλευταὶ καὶ Γερουσιασταὶ ἀπὸ τὸ Κεντρικὸν Ταμεῖον, ὡς καὶ ὁ Βασιλεὺς ὁ ἴδιος. Ἀπόντες Βουλευταί, ἑναντίον τοῦ περὶ λογιστικοῦ νόμου ἐλάμβανον τὸν μισθὸν των ἀκέραιον, ὡς νὰ ἦσαν παρόντες, καὶ ἄλλαι τοιαῦται καταχρήσεις πολλαὶ ἐγένοντο καὶ ἀπὸ εὐὺπολῆπτους νέους Βουλευτάς. Τέλος κατωρθώθη νὰ συντάττωσι μνημιαίας καταστάσεις, ὡς καὶ τ' ἄλλα Σωμα-

τεῖα, τὸ Πανεπιστήμιον κλπ. καὶ νὰ πληρὸνῃ τὸ Κεντρικὸν Ταμεῖον συμφώνως μὲ αὐτὰς εἰς τὸν Ταμίαν τῆς Βουλῆς ἢ τῆς Γερουσίας, ἐντὸς τοῦ νόμου τοῦ Λογιστικοῦ καὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ.

Μίαν ἡμέραν προσκαλούμεθα εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως. Εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν Ὑπασπιστῶν μανθάνομεν ἀπὸ τὸν Σοῦτζον, ὅτι εἰς τὴν Ἑπείρον ἔγεινεν ἐπανάστασις καὶ ὅτι μεγάλος ἐνθουσιασμὸς κυριεύει τὰ πνεύματα τῶν Ἐπαρχιῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦτο ὑπερεχάρημεν· εἰσερχόμεθα εἰς τὸν Βασιλέα· μὲ γελοῦμενον πρόσωπον μᾶς λέγει :

— Γνωρίζετε, ὅτι εἰς τὸ Ῥαδοβίτζι ἐδίωξαν τὰς Τουρκικὰς ἀρχὰς οἱ ἐντόπιοι, ἐκτύπησαν μερικοὺς Τούρκους, ἐκήρυξαν, ὅτι θέλουν ν' ἀποτινάξουν τὸν ζυγὸν τοῦ Σουλτάνου καὶ νὰ ἐνωθοῦν μὲ τὴν Ἑλλάδα· ὅτι αἱ σκληρότητες καὶ κακοπραγίαι τῶν Τούρκων, τὸ βοηθητικὸν τῶν περιστάσεων, καὶ αὐτοὺς ἔσπρωξαν καὶ ἄλλους δὲν εἶνε ἀμφιβολία, κατὰ τὰς ὁποίας ἔχομεν πληροφορίας, ὅτι θέλουν σπρώξει εἰς ἐπανάστασιν. Αἱ πλῆσιον τοῦ κινήματος ἐπαρχίαι συγχρόνως εἶνε εἰς μεγάλον ἀναθρασμόν. Λέγεται, ὅτι ὁ Ῥάγκος, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Βότζαρης καὶ ἄλλοι πολλοί, ἢ ἐξῆλθον, ἢ ἐτοιμάζονται νὰ ἐξέλθουν. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν τῶν πραγμάτων γεννᾶται τὸ ζήτημα, ποίαν διαγωγὴν πρέπει νὰ φυλάξῃ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ σὰς προσεκάλεσα ν' ἀκούσω τὴν γνώμην σας. Πρῶτον λοιπὸν ζήτημα εἶνε, ἂν πρέπει νὰ ὑποθάψωμεν, νὰ ὑποδοιμάσωμεν τὸ κίνημα. Ἄν τὸ κίνημα εἶνε ὅσιον, ἐθνικόν. Ἄν ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τρέξῃ πρὸς βοήθειαν τῶν ἀδελφῶν του, κινδυνευόντων διὰ τὴν ἐλευθερίαν, τὶ πρέπει νὰ κάμῃ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἔχουσα ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς ἐξώτε-

ρικός μας σχέσεις πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ τὰς Δυνάμεις.

Ἐλαβε πρῶτος ὁ Παῖκος τὸν λόγον. Ἐξέφρασε τὴν χαρὰν του διὰ τὸ κίνημα, τὸ ὁποῖον βέβαια φανερόναι δάκτυλον Θεοῦ, ἀλλ' ἐπρόσθεσε, διὰ τὴν θέσιν της ἀπέναντι τῆς Τουρκίας καὶ τῶν θαλασσινῶν Δυνάμεων, ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ βαδίσῃ μὲ πολλὴν φρόνησιν, διότι εἰς τὴν τωρινὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς Ἀνατολῆς ὅλοι μᾶς συμβουλεύουν, καὶ ὁ Τρικούπης καὶ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Μεταξᾶς, νὰ μένωμεν ἡσυχοὶ διὰ νὰ μὴ περιπλεχθῶμεν εἰς τὴν μεγάλην τρικυμίαν, ἡ ὁποία προετοιμάζεται. Πρέπει λοιπὸν νὰ πληροφορηθῶμεν μὲ ἀκρίβειαν, ἂν τὸ κίνημα τοῦτο ἔχῃ ἔκτασιν, ἂν ἀλλοῦ τὸ συμμερίζωνται, ἂν πρέπη νὰ στείλωμεν ἀπεσταλμένους διὰ νὰ μάθωμεν τὰς διαθέσεις τῶν λαῶν· εἰς Ἡπειρον, εἰς Θεσσαλίαν, εἰς Μακεδονίαν καὶ ἀφοῦ συνάξωμεν τὰς πληροφορίας ταύτας, θὰ ἤμεθα εἰς κατάστασιν, ἔχοντες τούτων γνῶσιν, νὰ λάβωμεν ὀριστικώτερα μέτρα. Ὠμίλησαν καὶ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοί, ἀλλὰ ἐκφράζοντες τὴν χαρὰν των καὶ τὸ χρέος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὅχι μόνον νὰ μὴ ἀντισταθῇ εἰς τὴν ὁρμὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, διότι καὶ ἠθελε συντριφθῇ ἀπὸ τὴν γενικὴν θέλησιν, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸ βοηθήσῃ μυστικῶς καὶ μὲ φρόνησιν, διὰ νὰ μὴν ἐκτεθῇ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας. Αἱ Δυνάμεις, περιμένομεν ὅλοι, ὅτι εἰς τὴν ἀρχὴν θὰ εἶνε δυσμενεῖς, ὡς καὶ κατὰ τὸ 1821, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος θὰ γνωρίσουν καὶ αὐταὶ αἱ ἴδιαι, ὅτι τὸ κίνημα εἶνε πρὸς τὸ συμφέρον των καὶ δίδει τὴν καλλιτέραν λύσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, καὶ θὰ τὸ βοηθήσουν. Τινὲς ὅμως ἐδέχοντο τὴν γνώμην τοῦ Παΐκου ὡς ὀρθήν, ὁ δὲ Βλάχος ἔλεγεν, ὅτι ἔμαθεν ἀπὸ μερικοὺς καλογήρους, ὅτι εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὰ πέριξ συναθροίζον ὅπλα καὶ ἄλλα μέσα πρὸς πόλεμον.

Ὁ Βασιλεύς, μὴ ἀποδεχόμενος τὴν γνώμην τοῦ Παΐκου, εἶπεν :

— Οἱ ἔξω ὁμογενεῖς δὲν ἐπιθυμοῦν ἀνεξαιρέτως ὅλοι τὴν ἀπελευθέρωσίν των ; Ἡμεῖς δὲν ἐπιθυμοῦμεν ὅλοι ἀνεξαιρέτως τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα ; Ποία ἡ ἀνάγκη ἄλλων πληροφοριῶν ;

— Βεβαίως, ναί, εἶπα, λαβὼν τὸν λόγον, ἀλλ' ὅλαι αὐταὶ αἱ ἐπιθυμίαι δὲν εἶνε συγκεντρωμέναι εἰς μίαν θέλησιν, ἢ εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥστε νὰ συνεννοηθοῦν εὐκόλα καὶ νὰ ἀποτελέσουν μίαν θέλησιν. Εἶνε διεσκορπισμέναι εἰς μεγάλην ἑκτασιν τόπου καὶ ὄχι εἰς μεγάλας χώρας, ἀλλ' εἰς μικρὰ χωρία, ἄλλα ὀχυρά, ἄλλα μὴ, ἄλλα μόνον χριστιανικά, ἄλλα μὲ ὀλίγους Τούρκους, καὶ ἄλλα μὲ πολλούς. Ὅλας αὐτὰς τὰς διαθέσεις πρέπει νὰ διαπεράσῃ ὡς ἡλεκτρικὸς σπινθὴρ ἡ συνεννόησις, καὶ τότε δυνάμεθα νὰ περιμένωμεν ἀποτέλεσμα εὐχάριστον. Διὰ τῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ζητεῖ ὁ Κ^ς Παΐκος, θέλομεν μάθει, ποῦ ὑπάρχουν ἄνθρωποι, δυνάμενοι νὰ λάβουν τὰ ὅπλα, ποῦ ὄχι, ποῦ ἀρκετοί, ποῦ ὀλίγοι, ποῦ ἔχουν ὅπλα, ποῦ δὲν ἔχουν πολεμοφόδια, ποῦ ἔχουν χρειαὴν ἀρχηγῶν, ποῦ ὄχι, ποῦ ἔχουν θάρρος, ποῦ περιμένουν βοήθειαν, πόση εἶνε ἡ ἐχθρικὴ δύναμις, ποῦ σταθμεύει, καὶ ποῖοι οἱ ἀρχηγοί της. Συγχρόνως πρέπει οἱ χριστιανοὶ νὰ εἰδοποιηθοῦν, νὰ συνεννοηθοῦν, διὰ νὰ ἐκταθῇ μὲ ταχύτητα ἡ ἐπανάστασις, διότι εἰς μόνην τὴν ταχύτητα κεῖται ἡ ἐπιτυχία της. Ὁ τελικὸς σκοπὸς εἶνε βέβαια ὁ αὐτός, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὀρισθῇ πλέον συγκεκριμένως, καὶ ὡς τοιοῦτος νὰ γείνῃ γνωστὸς εἰς ὅλους, διὰ νὰ χρησιμεύῃ ὡς ἡ αὐτὴ ὁδηγία νὰ περιποιηθοῦν καὶ αὐτοὺς τοὺς Τούρκους, νὰ δείξωσιν, ὅτι ὑποτάσσονται δῆθεν εἰς αὐτούς, διὰ νὰ μὴ φανῶμεν εἰς τὴν Εὐρώπην πραγματικῶς ἀδι-

κώτεροι ἀφ' ὅ,τι εἰς τὸ φαινόμενον δείχνεται ἀπὸ τοὺς φίλους μας ἡ Τουρκία.

— Κατὰ τὸ παρὸν, — διέκοψεν ὁ Βασιλεὺς, ὁ ὁποῖος δὲν ἔκρυβε τὴν ἀνυπομονησίαν του εἰς τὰς τοιαύτας σκέψεις, θεωρῶν αὐτὰς ἀνωφελεῖς, — κατὰ τὸ παρὸν εἴμεθα σύμφωνοι νὰ ὑποθάλῃωμεν τὸ κίνημα μυστικῶς καὶ μὲ φρόνησιν.

— Βεβαίως, ἀπεκρίθημεν.

— Ὁ ἀρμόδιος λοιπὸν Ὑπουργὸς θέλει ἐνεργεῖ καὶ γνωστοποιεῖ εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὰ πραττόμενα.

Ἐσηκώθη καὶ μᾶς διέλυσεν· πρὶν φύγωμεν δὲ ἐπρόσθεσε : «τὸ ἀντικείμενον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ἡ ἀπόφασίς μας νὰ μένουν μυστικά». Οὕτως ἐτελείωσεν ἡ πρώτη αὕτη συνεδρίασις, ἥτις θὰ ἔχη τόσας συνεπείας καὶ διὰ τοὺς ἔξω ὁμογενεῖς καὶ διὰ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

Πάντες ἀδιστάκτως ἐπεριμένομεν. ὥς ἤτο φυσικὸν καὶ ἐπόμενον, νὰ ἐπανέλθωμεν καὶ πάλιν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, διὰ νὰ καθορισθῇ καλλίτερον τὸ ζήτημα καὶ θέσωμεν τὰς βάσεις, τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ εἴχομεν ὑπ' ὄψιν διὰ νὰ προσδιορίσωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας μας. Δυστυχῶς ὁ Βασιλεὺς δυσπιστῶν, ὥς φαίνεται, οὐχὶ ἀδίκως, εἰς μερικοὺς Ὑπουργοὺς, δὲν μᾶς ἔδιδε τὰς ἀναγκαίας πληροφορίας, ἐὰν εἶχεν ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ τὰς ἔξω ἐπαρχίας. Ὅθεν, ὥς καὶ τὸ κοινόν, οὕτω καὶ ἡμεῖς κατ' ἀρχὰς ἐνομίζομεν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ εἶχε θετικὰς τινὰς μυστικὰς ἐλπίδας ἢ ἀπὸ τὴν Γαλλίαν ἢ ἀπὸ τὴν Γερμανίαν. Μόνον μετὰ δύο ἢ τρεῖς μῆνας ἔπειτα ἔμαθον ἔξωθεν διάφορα διδόμενα, τὰ ὁποῖα μὲ ἔκαμνον νὰ πιστεύσω, ὅτι ἡ ἐπανάστασις δὲν ἤτο γνησία, ἀλλ' ὑπεκινήθη ἔσωθεν. Ὁ Σοῦτζος καὶ ὁ Γενναῖος, διεδίδετο, ὅτι ἔγραψαν,

κατὰ διαταγὴν βεβαίως, εἰς τὸν Ῥάγκον νὰ παρακινήσῃ τὸν συγγενῆ του Ῥαδοβιτζιώτην, καὶ οὗτος τὸν ἤκουσε· δὲν τὸ εἰξεύρω θετικῶς, ἀλλὰ κλίνω νὰ τὸ πιστεύσω. Ὅθεν, οἱ ἔξω ὁμογενεῖς ὅλοι εὐρέθησαν ἀνέτοιμοι, χωρὶς προειδοποίησιν, καὶ κατ' ἀρχὰς μάλιστα ἦσαν ἐναντίον τοῦ κινήματος· τὸ ἐθεώρουν ληστρικόν. Ἐὰν ἐγνωρίζομεν ταῦτα, ὅπως ἡ εἰλικρίνεια τὸ ἀπαιτοῦσε καὶ ἡ πολιτικὴ φρόνησις τὸ διέταπτεν, ἡ γνωμοδότησις μας βεβαίως θὰ ἦτο ἄλλη.

Ὅτε ἔμαθε τὸ κίνημα ὁ Μεταξᾶς ἔγραψεν, ὅτι τοῦτο ἦτο καὶ πρόωρον καὶ ὀψιμον. Πρόωρον μὲν, διότι ἔγινε πρὶν περάσουν οἱ Ῥώσσοι τὸν Δούναβιν καὶ τὰ Μπαλκάνια, ὀψιμον δὲ διότι ἡ πολιτικὴ τῆς Εὐρώπης, ἐὰν ἐγίνετο τοῦτο πολὺ προτύτερα, θὰ εἶχεν ἴσως ἄλλην διεύθυνσιν, ἐνῶ τώρα εἶνε ἐναντία τοῦ κινήματος, νομίζει ὅμως, ὅτι, ἀφοῦ τὸ κίνημα ἔγινε, δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ.

Πολλοὶ ἐσκέπτοντο κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς καὶ ιδίως ἡ Βασίλισσα, ἐρεθίζοντο, ὅταν ἤκουον τοιαύτας παρατηρήσεις, φρονοῦντες, ὅτι τὸ κίνημα δὲν ἦτο οὔτε πρόωρον, οὔτε ὀψιμον, διότι ἐὰν ἐγίνετο ἀργότερα, θὰ ἐφαίνετο συνδεόμενον μὲ τὸν πόλεμον τῶν Ῥώσσω, ὃχι αὐτοτελές, ἐὰν δὲ ἐγίνετο προτύτερα, ἦτο χειμὼν καὶ αἱ συγκοινωνίαι δύσκολοι· τώρα δὲ ποῦ πλησιάζει ν' ἀνοίξῃ τὸ κλαρὶ ἔχομεν τὰ βουνά, τὰ φρούρια ταῦτα τῶν Χριστιανῶν. Θὰ ἦτο δὲ ἐπικίνδυνον νὰ ἐγίνετο προτύτερα, χωρὶς νὰ εἶνε βέβαιος καὶ ὁ ἀντιπερισπασμὸς τῶν Ῥώσσω εἰς τὸν Δούναβιν. Τέλος τὸ κίνημα δὲν εἶνε ὀψιμον διότι τώρα ἀνεχώρησεν ὅλη σχεδὸν ἡ Τουρκικὴ δύναμις ἀπὸ τὴν Ἡπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν· δὲν ἔμειναν εἰμὴ ὀλίγοι καὶ ἀνίκανοι.

Δυστυχῶς ὅμως ἔγινε χειμὼν δριμύτατος πολὺ

ὄψιμος ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸ κίνημα, διαρκέσας ὅλον τὸν Μάρτιον καὶ μέγα μέρος τοῦ Ἀπριλίου. Πόσῃν ζημίαν ἔφερεν ὁ χειμὼν εἶνε ἀνυπολόγιστον! Πάρελυσεν διὰ μιᾶς τὸ κίνημα· τὸ ἔπαυσεν ἔξω. Δὲν ἔμεινε τοῦτο, εἰμὴ εἰς τοὺς δρόμους καὶ τὰς πλατείας τῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος· ἔφερε τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων μετὰ τῆς Τουρκίας, τὴν δυσμένειαν τῶν Δυνάμεων καὶ τὰς Τουρκικὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις ἀπὸ Κωνσταντινούπολιν εἰς τὰ σύνορα, ὥστε εὐρέθησαν οἱ Τοῦρκοι ἔτοιμοι, πρὶν κυρίως ἀρχίσῃ ἡ ἐπανάστασις, καὶ τὴν ἐμπόδισαν, τὴν ἐπρόλαβαν.

Ἀληθῶς ὁ Βασιλεὺς εἶχε δίκαιον νὰ μὴ ἐμπιστευέται πάρα πολὺ εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, διότι εὐκόλα διεδίδοντο εἰς τὸ κοινὸν τὰ πλέον ἀπόρρητα. Ἡ κακὴ ἔξις αὕτη ἐζημίωσε πολὺ πάντοτε τὰ δημόσια πράγματα τῆς Ἑλλάδος καὶ τώρα τὰ ἐφοβέριζε πολὺ περισσότερον. Ὑποπτεύετο καὶ πολὺ τὸν Βλάχον. Ἀλλὰ εἰς τόσον δεινὰς περιστάσεις ἔπρεπε ν' ἀφήσῃ κατὰ μέρος τὰς δευτερευούσας σκέψεις καὶ νὰ λάβῃ Ὑπουργοὺς τῆς ἐμπιστοσύνης του, ἀλλέως καταντοῦσε μόνος του χωρὶς Ὑπουργεῖον ἢ ἴσως μὲ τὴν συμβουλὴν μόνον τοῦ Σούτζου. Ἡ πεῖρα ἀπέδειξε δυστυχῶς βασίμους τοὺς φόβους τοῦ Βασιλέως· ὅ,τι ἐπράττετο, καὶ ἐγνωμοδοτεῖτο, τὰ ἐμάνθανε τὸ κοινὸν καὶ οἱ ξένοι Πρέσβεις, οἱ ὅποιοι οὕτω ἐλάμβανον ὅλα τὰ ἐνδόσιμα, πῶς νὰ ῥαδιοιουργήσουν τὴν ἐπανάστασιν, ὥστε νὰ ἀποτύχῃ, πῶς νὰ τὴν συκοφαντήσουν εἰς τὰς Αὐλὰς τῶν καὶ νὰ μορφώσουν τὴν κακὴν περὶ αὐτῆς γνώμην τῆς Εὐρώπης. Πολλοὶ Ἕλληνες κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ ἀπερισκεψίαν, ἀπὸ φόβον τῶν Δυνάμεων, ἀπὸ πάθη ἐναντίον τῶν ὄντων εἰς τὰ πράγματα, ἀπὸ φιλαρχίαν, ἀπὸ δουλοφροσύνην, τοὺς ἐχρησίμευον ὡς καταδόται, καὶ αὐτοί, οἱ ὅποιοι μετὰ ταῦτα ἐφώναζον

ἐναντίον τῆς κακῆς διευθύνσεως τοῦ κινήματος, εἰς τὴν ὁποίαν μόνην ἀπέδιδον τὴν ἀποτυχίαν του, συνέδραμον τὴν ἀποτυχίαν ὅχι ὀλίγον.

Μόλις διελύθημεν ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, τὸ κοινόν, τοῦ ὁποίου ἡ περιέργεια καὶ ὁ ἐνθουσιασμός εἶχεν ἀνάψει ἀπὸ τὰς μεγαλοποιημένας εἰδήσεις τοῦ κινήματος τοῦ Ῥαδοβιτζίου, ὅλα ἐπαρατηροῦσεν. Ἐκυκλοφοροῦσεν ἡ ἀπόφασις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ μάλιστα μὲ ὑπερβολάς. Ὁ ἐνθουσιασμός ἐπροχώρει ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἀκράτητος, ἀπερίσκεπτος. Καθεὶς ἤθελε νὰ λάβῃ μέρος καὶ νὰ φανῇ ὅτι λαμβάνει μέρος. Μαθηταί, καθηγηταί, βιομήχανοι, ἔμποροι, δικηγόροι, ἀπλοῖ ἐργάται, ἄλλοι ἐζητοῦσαν ὀπλισμόν, ἄλλοι προσέφερον χρήματα, ἄλλοι συνήρχοντο εἰς συνελεύσεις, ἄλλοι ἔφευγον διὰ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τὰς ἐπαρχίας, ἄλλοι ἐστρατολογοῦσαν, ἄλλοι κατετάσσοντο στρατιῶται. Ἡ κίνησις νῦξανε κάθε ὥραν, κάθε ἡμέραν, εἰς τὸ φανερόν, εἰς τοὺς δρόμους, εἰς τὸ θέατρον. Οἱ πυροβολισμοὶ τῶν ἀναχωρούντων, μόλις ἐβράδυαζεν ἕως βαθεῖα τὴν νύκτα ἦσαν ἀκατάπαυστοι. Ἐλέγετο, ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ ἐλάβανον χρήματα διὰ μέσου τοῦ Σούτζου, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐγνώριζον.

Ὁ Πάϊκος, ὁ Προβελέγγιος, ἐγώ, ἡμεθα τεταραγμένοι. Εἰς τὰ Ὑπουργικὰ Συμβούλια ἐρωτούσαμεν: Ἐχομεν πόλεμον; Τί κάμνει ἡ Ἀστυνομία; Τί γίνεται τὸ «μυστικῶς νὰ ὑποθάλψωμεν καὶ μὲ φρόνησιν;» Ἀνύσυχος ἦτο καὶ ὁ Βλάχος· οἱ ἄλλοι Ὑπουργοί, καὶ ὁ τῶν Στρατιωτικῶν (ὅτε τὸν ἐβλέπομεν, διότι ἀπὸ τότε ἐπειδὴ εἰργάζετο ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα μὲ τὸν Βασιλέα σπανίως τὸν ἐβλέπομεν), ὡμολογοῦσαν τὸ ἄτοπον, ἀλλὰ τί νὰ γείνη, ἔλεγον· τοῦ κόσμου ὁ ἐνθουσιασμός εἶνε ἀκράτητος· νὰ τὸν ψυχράνωμεν δὲν

εἶνε πολιτικόν· δὲν ἔχομεν καὶ τὰ μέσα νὰ προλάβω-
μεν τὰ ἀποτελέσματά του.

— 'Αλλ' εἰμποροῦμεν, ἀπαντοῦσα, νὰ συστήσωμεν
μυστικότητα· νὰ κάμωμεν, κατ' ἐπίδειξιν, ὅτι τὰ ἐμπο-
δίζομεν, διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν κατάκρισιν τῶν Δυ-
νάμεων καὶ τῆς Τουρκίας τὴν ἐπίθεσιν. Ὁ Πάϊκος
μάλιστα ἀγανακτοῦσε, διότι ὅλον τὸ βάρος τῶν δια-
κοινώσεων τῶν Πρέσβεων ἔπιπτεν ἐπάνω του.

Τὴν 29 Ἰανουαρίου τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιω-
τικῶν ἔπεμψεν εἰς ὅλα τὰ Ὑπουργεῖα τὴν ἐξῆς ἐγκύ-
κλιον :

«Παρακαλοῦμεν, ὅπως διατάξῃτε τὰς ὑποδεεστέρας ὑμῶν
»ἀρχὰς νὰ παραδίδωσι τὰ ἄχρηστα ἀρχεῖα αὐτῶν εἰς τὰς πλη-
»σιεστέρας πυριταποθήκας καὶ ἐφορείας τοῦ ὑλικοῦ τοῦ Πυρο-
»βολικοῦ πρὸς κατασκευὴν πυριτοβολῶν».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29 Ἰανουαρίου 1854.

Ὁ Ὑπουργὸς
Σ. ΣΟΡΤΖΟΣ.

Ἐπειδὴ τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἶχομεν Ὑπουργικὸν
Συμβούλιον, ἐπῆρα τὸ ἔγγραφον μαζί μου. Τί ἔγγραφον
εἶνε αὐτό, ἔλεγον; Ἀμέσως καὶ ὁ Βλάχος προσθέτει
«καὶ ἐγὼ τὸ ἀφῆρεσα καὶ δὲν τὸ ἄφησα νὰ πρωτοκολ-
»ληθῇ, διότι τοῦτο εἶνε μωρία!» Ὅτε ἦλθε μετὰ
ταῦτα ὁ Σοῦτζος καὶ ἤκουσε τὰς παρατηρήσεις μας,
μὲ παίρνει ἰδιαιτέρως καὶ μοῦ λέγει: «τί παράπονα εἶνε
»αὐτά· θέλετε νὰ κρυφθῇτε ὀπίσω ἀπὸ τὸν δάκτυλόν
»σας. Ἐχῶ ἀνάγκην χαρτίου, πῶς νὰ κάμω ; »

— 'Αλλ' εἰμποροῦσες νὰ μᾶς γράψῃς ὄχι ἐπισή-
μως, ἀλλ' ἰδιαιτέρως, νὰ σοῦ στείλωμεν τ' ἄχρηστα
χαρτία.

Ἠπόρησα, πῶς δὲν ἐνόησε τόσον ἀπλοῦν πρᾶγμα
ἀπ' ἀρχῆς, οὔτε ὅτε τοῦ ἔγειναν τόσαι παρατηρήσεις
ἀπὸ τοὺς συναδέλφους μας. Καὶ τοῦτο ἦτο μία ἔνδει-

ξίς τῆς ἰκανότητος τοῦ Σούτζου νὰ διευθύνῃ τοιοῦτον κίνημα.

Τὰ παράπονα καὶ αἱ παρατηρήσεις ἐναντίον δὲν ἔλειπον σχεδὸν καθ' ἐκάστην. Ὁ Σοῦτζος ὅμως ἐδικαιολογεῖτο, λέγων : «πῶς εἶνε δυνατόν, αὐτὰ τὰ πράγματα νὰ γίνωνται μυστικά ! νομίζετε, ὅτι δὲν ἐκτίθεσθε, διότι δὲν ἐνεργεῖτε· ἀλλ' ἐγὼ σὰς ἐκθέτω· τὸ » Ὑπουργεῖον εἶνε ἀλληλένδετον». Ἀργότερα ἐκαυχᾶτο ὁ Σοῦτζος, ὅτι εἶπεν εἰς τὸν Ῥουάν, παραπονούμενον διὰ τὴν σύμπραξιν τοῦ Ὑπουργείου : «μὲ νομίζετε εἰς » τὸ κίνημα τοῦτο ἐνοχοποιούμενον ἕως τὰ στήθη ; » εἶμαι ἐπάνω ἀπὸ τὰ μαλλιά ! *je le suis par dessus la tête*.

Ὁ Βασιλεὺς, ὅτε τοῦ παρεπονέθημεν διὰ τὴν διαγωγὴν τοῦ Σούτζου, ἐσιωποῦσεν, ἀλλ' ἡ Βασίλισσα μᾶς ἔλεγεν :

— Ἐγὼ ἐγελοῦσα, ὅτε ἤκουσα εἰς τὸ πρῶτον Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως, ὅτι ἀπεφασίσατε νὰ ἐνεργῇτε μυστικῶς. Αὐτὰ δὲν γίνονται· δὲν εἶνε πρακτικά. Ὁ Σοῦτζος εἶχε δίκαιον· ἡ φύσις τῶν πραγμάτων προκαλεῖ τὸ ἐναντίον. Δὲν εἶνε καιρὸς, κύριοι, τῆς Δικονομίας !

Καὶ εἰς τὸ πρῶτον Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως, καὶ κατόπιν, μετὰ τὰ ἀπερίσκεπτα μάλιστα κινήματα εἰς τὰς Ἐπαρχίας, εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὰ ἡμέτια τῶν Προξένων, καὶ τῶν Πρέσβων, ἐγένετο σκέψις περὶ τοῦ ἐνδεχομένου πολέμου. Ὁ Κριεζῆς ἐπέμενε νὰ ἐτοιμασθῇ ναυτικὴ δύναμις, ν' ἀγορασθοῦν τρία ἢ τέσσαρα ἀτμοκίνητα πολεμικά, ὥς καὶ τὰ εὐρισκόμενα εἰς τὴν Τεργέστην τρία Ῥωσικά, καὶ ἕως εἴκοσιν ἀπὸ τὰ καλλίτερα ἐμπορικά, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ μὲν νὰ ὀπλισθοῦν ὥς πολεμικά, ἄλλα δὲ ὥς πυρπολικά. Ἡμεθα ὅλοι σύμφωνοι· ὁ Σοῦτζος μόνον ἔβλεπεν ἀκατόρθωτον τὸ πρᾶγμα. Ὡμίλησα καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὸν Βασιλέα, ὅστις

ἐφαίνετο συμμεριζόμενος τὴν ιδέαν τοῦ Σούτζου. Ἐχομεν ἀνάγκην, ἔλεγον, νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὰ νησία, τὰ παράλια μας ἀπὸ μίαν ἀπόβασιν τοῦ Τουρκικοῦ στόλου. Καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι δὲν κινδυνεύομεν ἀπὸ τὸν στρατόν, τὸν ὁποῖον θ' ἀποβιβάσουν, πάλιν πρέπει νὰ ἔχωμεν στράτευμα νὰ τὸν πολεμήσῃ. Ἡ ἔκτασις τῶν παραλίων πρὸς ἀπόβασιν οὐδετερόνει τὰς δυνάμεις μας. Πρὸς τοῦτοις, ἐξασφαλίζοντες τὰ παράλια μας, αὐξάνομεν τὰς δυνάμεις τῆς ξηρᾶς, συγκεντρώνοντες τὸν στρατόν, ὅπου δῆποτε ἤθελε παρουσιασθῇ ἀνάγκη.

Ἐπείθετο ὁ Βασιλεὺς εἰς τὰ λεγόμενά μου καὶ ἐξηκολούθει ἔπειτα νὰ συζητῇ περὶ αὐτῶν μὲ τὸν Κριεζῆν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Συνετάχθη μάλιστα καὶ προϋπολογισμὸς τῶν ἐξόδων. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἐγκατελείφθη ἡ ιδέα αὕτη, εἴτε διὰ τὴν δυσκολίαν τῆς ἀγορᾶς τῶν ἀτμοκινήτων, εἴτε διὰ τὴν ἑλλειψιν χρημάτων, εἴτε δι' ἄλλας σκέψεις. Μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ καιροῦ, καὶ ἐνῶ ἤμην ἄρρωστος, μοῦ ἔφερον νὰ σφραγίσω τὸ Διάταγμα περὶ τῆς ἀγορᾶς τῶν Ῥωσικῶν πλοίων· παρετήρησα, ὅτι εἰς τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν πλέον τὰ πράγματα, δὲν θὰ φέρῃ οὐδεμίαν ὠφέλειαν καὶ μόνον θὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ὑποψίας τῆς Εὐρώπης, ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἦτο ὑποκίνησις Ῥωσικῇ. Ἐσυμφωνοῦσαν καὶ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοί, ἀλλ' ἔλεγον, ὅτι τὰ πλοῖα εἶνε εὐθηνὰ καὶ καλὰ, χρῆσιμα δὲ καὶ ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἀφοῦ μάλιστα στεροῦμεθα τοιούτων καὶ διὰ τὰς κοινοτέρας ἀνάγκας τῆς ὑπηρεσίας.

Ὁ Βασιλεὺς συνεσκέπτετο μὲ τὸν Προβελέγγιον καὶ διὰ τὸ δάνειον τῶν πέντε ἑκατομμυρίων δραχμῶν. Ἀλλὰ τίποτε δὲν κατωρθώθη εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Ὀλίγαι μετοχαὶ ἐλήφθησαν, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς Τεργέ-

στην καὶ Ἀγγλίαν. Ἐμενε τὸ μόνον καταφύγιον ἡ Ἑθνικὴ Τράπεζα, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ δὲν ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ περισσότερα τῶν δύο ἕως δύο ἡμισυ ἐκατομμυρίων. Πολλάκις ὠμίλησα εἰς τὸν Βασιλέα περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ προληφθῇ μία ῥῆξις μετὰ τὴν Τουρκίαν, ἕως ὅτου τοῦλάχιστον προμηθευθῶμεν τ' ἀναπόφευκτα μέσα, καὶ νὰ παύσουν αἱ ἀνωφελεῖς, αἱ παιδαριώδεις, αἱ βλαβεραὶ ἐπιδείξεις. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐφρόνει, ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ἐγίνετο εἰς τὴν ξηρὰν μετὰ στρατὸν ὅλον τὸν πλῆθυσμὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας καὶ μετὰ τὸν Βασιλέα ἐπὶ κεφαλῆς του τὰ πάντα κατορθόνονται· ὁ ἐχθρικός στόλος δὲν θὰ κάμῃ παρὰ ὑλικὰς ζημίας, εὐκόλως ἀντικαθισταμέναι μετὰ τὴν εἰρήνην.

Μίαν ἡμέραν λαμβάνομεν τὴν εἰδῶσιν, ὅτι ἡ φρουρὰ τῶν φυλακῶν τῆς Χαλκίδος ἤνοιξε τὰς φυλακάς, ἐπήρουν ὅλους τοὺς καταδίκους, τοὺς ὥπλισε, καὶ ὅλοι ὁμοῦ ἐκίνησαν διὰ τὴν Θεσσαλίαν. Ἐλυπούμεθα καὶ ἀγανακτούσαμεν διότι ἐβλέπομεν, ὅτι τὸ κίνημα ἤθελεν ἀτιμασθῇ ὁποῖαν ἐντύπωσιν θὰ ἔκαμνεν ἡ πρᾶξις αὕτη εἰς τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ὅλη μας ἡ φροντίς ἔπρεπε νὰ εἶνε νὰ συστήσωμεν τὸ κίνημα καὶ νὰ προσπαθῶμεν νὰ μὴ ἐνοχοποιηθῇ ἡ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία οὕτω ἐνοχοποιεῖτο μετὰ τὸν προφανέστερον καὶ ἀθλιέστερον τρόπον; Μοῦ ἐγεννᾶτο καὶ ἡ ὑποψία, μὴ ὁ λοχαγὸς Λεωτζάκος εἶχε τὴν συναινέσιν τοῦ Σούτζου. Ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κινήματος καὶ αὐτὸς καὶ οἱ λοιποὶ Ὑπουργοὶ φορτικῶς μετὰ παρεκάλουν νὰ δίδω χάριν εἰς τοὺς φυλακισμένους, δι' οἰκονομίαν καὶ διὰ νὰ προλάβωμεν ἐνδεχομένας στάσεις καὶ ἀποδράσεις εἰς τὸν ἑκτακτὸν ἐκείνον ἀναβρασμὸν τῶν πνευμάτων καί, τὸ σπουδαιότερον, διὰ νὰ προσθέσωμεν εἰς τοὺς ἐξερχομένους ἐπαναστάτας τολ-

μηρούς καὶ ἀνδρείους στρατιώτας. Εἶχον ἀρχίσει καὶ ἐγὼ νὰ βλέπω πλέον τὴν ἀνάγκην τοῦ μέτρου τούτου. Ἐσκεπτόμην ὅτι καὶ τὰ πράγματα ἐλάμβανον τοιαύτην ῥοπήν, ὥστε ἡδύναντο νὰ μᾶς καταντήσουν καὶ εἰς πόλεμον. Καὶ βεβαίως τότε, οὔτε μέσα φρουρήσεως, οὔτε μέσα συντηρήσεως δὲν θὰ εἶχομεν, ὁ δὲ κίνδυνος τῆς βιαίας ἀποδράσεως θὰ ἦτο πιθανώτατος ἢ σχεδὸν βέβαιος. Καὶ ἀναντιρρήτως θὰ ἦτο φρονημώτερον νὰ ἐξήρχοντο διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ, διότι, δοκιμάσαντες καὶ τὴν πικρίαν τῆς τιμωρίας, ἂν ὄχι ὀλόκληρον, καὶ μὴ καταδιωκόμενοι ὥς οἱ ἀποδράντες, δὲν θὰ εὐρίσκοντο εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ τραποῦν τὴν ληστρικὴν ζώην. Ἐκτελοῦσα ὅμως τὴν ἀπόφασίν μου μὲ πολλὴν προφύλαξιν, ὥστε νὰ μὴ δίδεται χάρις εἰς ἀδιορθώτους ἢ ἐπικινδύνους κακούργους καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διὰ νὰ κανονίζω αὐτὴν καὶ μὲ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων. Κατ' ἀρχὰς μοῦ ἤρχοντο συστάσεις ἀπὸ τοὺς ἐξερχομένους ὀπλαρχηγοὺς δι' ὠρισμένα ἄτομα ἀλλ' εἰς ὀλίγα μόνον τοιαῦτα ἐδόθη χάρις. Καὶ αἱ συστάσεις ἐξηκολούθουν νὰ ἔρχωνται ἀπὸ διαφόρους καὶ διὰ μεγάλον ἀριθμὸν καταδίκων· ἀλλ' ἀπεφάσισα διὰ γενικοῦ μέτρου καὶ ἐκ τῆς ἐπιβαλλομένης ἀνάγκης, ὄχι χάριν τῶν συστάσεων νὰ ἐκτελέσω τὸν σκοπὸν μου. Ἐλαβον ὑπ' ὄψει τοὺς καταλόγους, τοὺς ὁποίους συνέταξαν οἱ Εἰσαγγελεῖς μὲ τοὺς Νομάρχας· καὶ εἰς ἐκείνους μόνον, ὅσοι εἶχον τελειώσει πλέον τοῦ ἡμίσεως τῆς ποινῆς των καὶ ἐσυσταίνοντο ὥς ἡσύχου διαγωγῆς καὶ μὴ ἐπικίνδυνοι, ἔδωσα τὴν χάριν, καὶ ὄχι διὰ μιᾶς, ἀλλὰ κατὰ τὰς Ἐθνικὰς καὶ Βασιλικὰς ἐορτὰς ἀναλόγως, ὥστε εἰς τὸ τέλος τῆς ὑπουργίας μου ἐδόθη ἡ χάρις εἰς τριακοσίους περίπου. Κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν Εἰσαγγελέων δὲν μοῦ ἐδόθη ἀφορμὴ νὰ μετανοήσω, ἐκτὸς δι' ἓνα, καταδικασθέντα

διὰ κλοπὴν, τὸν ὅποιον πέντε ἢ ἕξ ὀπλαρχηγοὶ μοῦ ἐσύσταινον ὑπερεπαινοῦντές τον, καὶ ὅτε συνετάττοντο τὰ διατάγματα τῶν χαρίτων καὶ εἶχον πολλὴν ἄλλην ἐργασίαν, ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς μοῦ ἔφερε καὶ τὸ ὄνομά του λέγων : «ἰδοὺ καὶ τὸ ὄνομα, τὸ ὅποιον »μᾶς ἐσύστησαν οἱ ὀπλαρχηγοί· ἔχει μόνον δύο ἢ »τρία ἔτη εἰς τὴν φυλακὴν, ἀλλ' εἶνε ἄξιος χάριτος· ἄς »πλύνῃ τὸ ἔγκλημά του κινδυνεύων ὑπὲρ τῆς πατρί- »δρος» καὶ οὕτω μοῦ ἀφηρηπάγῃ ἢ συναίνεσις εἰς τὴν ἐξαίρεσιν ταύτην τοῦ γενικοῦ κανόνος, τὸν ὅποιον διὰ τοὺς ἄλλους ἐφύλαξα. "Οτε μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἔμαθον, ὅτι εἶχε καταδικασθῇ ἐπὶ κλοπῇ τῆς Τραπεζίης, ἐλυπήθην πολὺ διὰ τὴν ἀπρονοησίαν μου. Διὰ τὴν ἀπόδρασιν τῶν φυλακισμένων ὑπώπτευον τὸν Σοῦτζον, διότι ἐνθυμούμην, ὅτι μίαν ἡμέραν μοῦ εἶπε, βλέποντάς με διστάζοντα νὰ παραδεχθῶ τὸ μέτρον τῶν χαρίτων. «Τί θὰ κάμῃς τοὺς φυλακισμένους σου ; Μετ' ὀλίγον »φρουρὰν δὲν ἔχω νὰ σοῦ δώσω· φρόντισε λοιπὸν νὰ »λάβῃς τὰ μέτρα σου, πρὶν φύγουν οἱ ἴδιοι». Καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν καὶ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοὶ ἐξ ἴσου ὑπώπτευον ταῦτα. Τοῦ ἐκάμομεν ὅλοι παρατηρήσεις σοβαρὰς καὶ πικράς, ἀλλὰ μᾶς ἠρνήθη λέγων, ὅτι ἡ φυγὴ τῶν φυλακισμένων ἦτο ἔργον τοῦ Λεωτζάκου, εἰς τὸν ὅποιον αἱ ἄλλαι ἀρχαί, μὲ κίνδυνον μάλιστα τῆς ζωῆς των, ἠναντιώθησαν, καὶ πράγματι τοῦτο ἦτο ἀληθινόν. Ἐπεριμένομεν λοιπὸν νὰ ληφθοῦν ἀπὸ τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς μέτρα δραστήρια, διὰ νὰ συλληφθοῦν, πρὶν ἐξέλθουν, καὶ διὰ νὰ προληφθῇ οὕτω τὸ κακὸν παράδειγμα τῆς λιποταξίας τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῆς δραπετεύσεως τῶν φυλακισμένων. Μᾶς ὑπεσχέθη, ὅτι μὲ τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἔλαβεν εἰς τὰς Θερμοπύλας ἀφεύκτως θὰ συλληφθοῦν, ἀλλ' ἐκτὸς πολὺ ὀλίγων παραδοθέντων εἰς τὰς

ἀρχάς, οἱ περισσότεροι ἐξῆλθον εἰς τὴν Θεσσαλίαν.

Ἡ λύπη καὶ ἡ ἀγανάκτησις μας, μετὰ τὴν σύστασιν μάλιστα τῶν Κομητᾶτων, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἦτο ἡ ἐμψύχωσις τοῦ κινήματος, καθ' ἡμέραν νύξανε, διότι ἐκτὸς τῶν ἐπιδείξεων, τὰς ὁποίας δὲν κατωρθόναμεν νὰ παύσωμεν μὲ ὅλας τὰς παρατηρήσεις μας εἰς τὰ Ὑπουργικὰ Συμβούλια, ἐλαμβάνομεν καὶ εἰδήσεις περὶ λιποταξίας στρατιωτικῶν, καὶ ὄχι μόνον ἔβλεπον τὸν κίνδυνον νὰ μείνῃ τὸ κράτος χωρὶς στρατόν, ἀλλὰ καὶ ὑπωπτευόμεν κανένα κρυφὸν σχέδιον, νὰ μᾶς ἐνοχοποιήσουν δηλαδὴ καὶ νὰ μᾶς ἐξωθήσουν εἰς πόλεμον, στερουμένους χρημάτων καὶ πολεμοφοδίων καὶ παραδιδομένους οὕτως εἰς τὴν τυφλὴν τύχην ὄχι μόνον ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ καὶ τῶν μεγάλων Δυνάμεων.

Μὲ τοὺς Πρέσβεις, πρὸ τῆς Ὑπουργίας μου, δὲν μὲ συνέδεεν, εἰμὴ ἀπλῇ γνωριμία. Κατὰ τὸ διάστημα ὅμως τῆς Ὑπουργίας μου, καὶ ἰδίως μετὰ τὸ κίνημα, ἐνόμισα καθῆκόν μου νὰ τοὺς βλέπω συχνά, διὰ νὰ δύναμαι, ἐξηγούμενος μὲ αὐτοὺς, νὰ τοὺς μαλακόνω, εἰ δυνατόν, δεικνύων τὴν ἀληθινὴν ἔποψιν τῶν πραγμάτων. Μίαν ἡμέραν, ὅπου εἶχον ὑπάγει μὲ τὸν Προβελέγγιον εἰς τὸν Οὐάϊς, τὸν ἤκουσα τόσα νὰ λέγῃ κατὰ τοῦ κινήματος, νὰ ἔχῃ τόσον ἀκλόνητον πεποίθησιν ἐναντίον του, λαμβάνων ἀφορμὴν καὶ ἀπὸ ὅσα ἄτοπα ἕως τότε εἶχον γείνει, ὥστε δὲν ἤνοιξα κἄν τὸ στόμα μου ν' ἀποκριθῶ. Κατὰ τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας του χαμογελῶν, ἐπρόσθεσε: *je conçois vos sympathies pour vos correligionnaires ...* Δὲν ἐκρατήθην καὶ τὸν διέκοψα λέγων: *Pour vous-même vous voulez dire, car les rayas sont Grecs comme nous et il s'agit de leur liberté; personne ne pense à la Russie en Grèce; pour les Grecs il ne s'agit des conquêtes Russes mais de la liberté Grecque.*

Εὐχαριστήθη διὰ τὴν ἀπάντησίν μου. Ἀνεχωρήσαμεν καὶ δὲν ἐξαναπῆγα οὔτε εἰς αὐτόν, οὔτε εἰς τὸν Ῥουάν, διότι δυσκόλως θὰ ἤμην κύριος τοῦ ἑαυτοῦ μου, ἂν τοὺς ἤκουον νὰ ἐκστομίζουν, ὅσα μετέπειτα ἤρχισαν ἀναφανδὸν νὰ λέγουν περὶ ὑποκινήσεως Ῥωσικῆς, μὲ προφανῆ σκοπὸν νὰ συκοφαντήσουν καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ κίνημα.

Μίαν ἡμέραν λαμβάνομεν τὴν εἰδῆσιν, ὅτι τὴν 2^{αν} Φεβρουαρίου οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Ἄρτας κατεδίωξαν ἐντὸς τῶν Ἑλληνικῶν συνόρων τοὺς Χριστιανοὺς κατοίκους τῶν πέριξ χωρίων καὶ ὅτι ὁ Σκυλοδῆμος ἤναγκάσθη νὰ τρέξῃ πρὸς ὑπεράσπισιν καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους καὶ τῶν Χριστιανῶν μὲ τὸ τάγμα του τῶν ἐλαφρῶν καὶ νὰ τοὺς κτυπήσῃ, ἀφοῦ εἰς τὴν πρόσκλησίν του ν' ἀποσυρθοῦν, ἀπήντησαν μὲ τουφεκισμοὺς, καὶ ὅτι τοὺς κατεδίωξεν ἕως τὴν Ἄρταν. Ἐχαιρον εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον διὰ τὸ ἀνδραγάθημα, ἀλλ' ἐφοβούμην καὶ διὰ τὴν σοβαρὰν μορφὴν, τὴν ὁποίαν λαμβάνουν τὰ πράγματα. Ἐχαμογέλασεν ὁ Ἀμβροσιάδης ὑποβλέπων με. Τί τρέχει; συνέβη ἀλλέως τὸ πρᾶγμα; τὸν ἐρωτῶ. Μοῦ διηγήθη τότε, ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἐκινδύνεουν, ἂν ὁ Σκυλοδῆμος δὲν ἐπρόφθανε νὰ ἐξέλθῃ τῶν συνόρων Ἐμείνα ἀκίνητος διὰ μίαν στιγμὴν. Ἐπειτα ἐξέβητον εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον τὴν ἀνάγκην νὰ δοθῇ μία ἱκανοποίησις εἰς τὸ παραβιασθὲν δίκαιον τῶν ἐθνῶν, καὶ τοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους τρέχομεν, ἂν ἐξακολουθοῦν τοιαῦται μωρίαὶ καὶ ἂν οἱ κατώτεροι ὑπάλληλοι ἐνεργοῦν τοῦ κεφαλοῦ των, ἢ λαμβάνουν διαταγὰς, τὰς ὁποίας ἡμεῖς δὲν ἐγκρίνομεν, οὔτε γνωρίζομεν.

— Ἐχεις δίκαιον, ἀπαντοῦσεν ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν τὸ ἄτοπον καὶ ὁ κίνδυνος εἶνε φανερά,

ἀλλὰ μ' ὅλον τοῦτο, ἂν ἦτο τώρα ὁ Σκυλοδῆμος ἐδῶ, θὰ τὸν ἐφιλοῦσε, διότι δὲν ἄφησε νὰ καταισχυνοῦν τὰ Ἑλληνικὰ ὅπλα, νικωμένων τῶν ἰδικῶν μας! Ἐγὼ ἔλεγον: Ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία βεβαίως τὸν ἔσπρωξε καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ σώσῃ τὸ κτυπούμενον σῶμα τῶν ἐπαναστατῶν· ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν καθῆκον νὰ σώσωμεν τὴν Ἑλλάδα, θυσιάζοντες, εἰς εἰς ἀνάγκη, τὸν Σκυλοδῆμον ἢ καὶ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, ἂν καὶ ἐκτιμῶμεν τὰ πατριωτικὰ τῶν αἰσθήματα καὶ τὴν ἀνδρείαν τῶν.

Ἡ ὑποψία μου πάλιν, μὴ ὁ Σκυλοδῆμος εἶχε διαταγὰς τοιαύτας, μὲ ἔκαμνε νὰ φοβοῦμαι πολὺ μεγαλύτερα κακά. Δὲν εἶχον πλέον οὔτε στιγμὴν ἡσυχίαν. Ὡμίλησα εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον μὲ πικρίαν καὶ ἀγανάκτησιν, ἀλλ' ἀφοῦ πολλάκις ἐπανελθόντες εἰς τὸ ζήτημα δὲν κατωρθώσαμεν νὰ πείσωμεν κανένα, ὅπως ἀποφασισθῇ ἐν μέτρον προληπτικὸν τῶν αἰτίας τῆς Τουρκίας καὶ τῶν Δυνάμεων, μίαν ἐσπέραν μὲ τὸν Προβελέγγιον ἐπήγαμεν εἰς τὸν Βέντλανδ¹. Παρέστησα εἰς αὐτὸν τὸ ἄτοπον τῆς πράξεως τοῦ Σκυλοδήμου καὶ τὸ ἀσύνετον τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως· ὅτι μὲ τὰς ἀνοησίας τῶν ἐπιδείξεων προκαλοῦμεν εἰς ἀντεκδικήσεις τὴν Τουρκίαν· μὲ τὰς ἀποδράσεις τῶν φυλακισμένων ἀτιμάζομεν τὸ κίνημα εἰς τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης· μὲ τὴν πρᾶξιν τοῦ Σκυλοδήμου παραβιάζομεν τὰς συνθήκας καὶ μὲ τὸν ἀτιμότερον τρόπον, κηρύττοντες τὸν πόλεμον ὃχι φανερὰ ἀλλὰ δολίως· χωρὶς νὰ τὸν κηρύττωμεν, τὸν κάμνομεν. Τὶ θὰ εἴπωμεν αὔριον εἰς τοὺς Πρέσβεις; ὅτι ὁ Σκυλοδῆμος καὶ αἱ ἀρχαὶ τὰ ἔπραξαν, οὕτω πιθανῶς παραγγελθέντες; Τότε ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρ-

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Βέντλανδ ἦν Προῦχος τὴν πατρίδα καὶ Α'. Γραμματεὺς τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος.

νησις τίθεται ἐκτὸς τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν. Ἡ ἀλήθεια
 θὰ γνωσθῇ, θὰ μᾶς κηρύξουν ἀτίμους. Κυβέρνησις,
 μὲ τὴν ὁποίαν οὔτε συνθήκη οὔτε δίκαιον τῶν ἐθνῶν
 ἰσχύει! *Nous serons mis au ban de l'Europe civilisée*. Εἴ-
 μεθα ἀδύνατοι, ἀλλὰ τῶν ἀδυνάτων ἡ δύναμις εἶνε
 τὸ δίκαιον καὶ ἡ καλὴ πίστις. Ἐχοντες ἄδικον καὶ μὲ
 κακὴν πίστιν φερόμενοι τρέχομεν εἰς βεβαίαν ἀπώ-
 λειαν. Καὶ ἡ ἀφροσύνη μας δὲν ἔχει ὅρια. Τότε ἐντί-
 μως προκαλοῦμεν πόλεμον, ὅταν ἔχομεν νὰ ὑπερα-
 σπισθῶμεν τὴν δικαιοτέραν τῶν ἐπαναστάσεων, ὅταν
 περιοριζόμενοι εἰς τὸ δίκαιόν μας, εἴμεθα ἀκαταμά-
 χητοι, ὅταν τὸ δίκαιον εἶνε μόνον εἰς τοὺς Ῥαγιά-
 δαις Χριστιανούς, ὡς τὸ ἀνεγνώρισαν αἱ Δυνάμεις
 ἀπὸ τοῦ 1830. Αὗται ἐκήρυξαν τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ
 ἐπεμβάσεως καὶ ἐφύλαξαν αὐτήν, καὶ τώρα ἐσχά-
 τως ἀνεγνώρισαν, ὅτι δὲν ἐπεμβαίνουν εἰς τὰ ἐσωτε-
 ρικά τῆς Τουρκίας ὡς πρὸς τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν
 οἱ ὑπῆκοοι λαοὶ τῆς θέλουν νὰ δώσουν εἰς αὐτήν,
 ἀλλὰ τὴν προστατεύουν ἐξωτερικῶς ἀπὸ ξένας δυνά-
 μεις. Ἐπεμβαίνοντες ἡμεῖς δίδομεν ἀφορμὴν καὶ τὸ
 δίκαιον τῶν Ῥαγιάδων Χριστιανῶν νὰ καταστραφῇ
 καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν ἀνέτοιμοι ὄντες ἐντελῶς,
 χωρὶς ὅπλα, πολεμοφόδια, χρήματα, στρατόν, στόλον.
 Ὡμιλοῦσα ἀκαταπαύστως εἰς αὐτὸ τὸ θέμα ὥρας
 ὁλοκλήρους μὲ μεγάλην καὶ συγκεκινημένην φωνήν.
 Ἐτελείονον, ὅτι ἡ μόνη θεραπεία εἶνε νὰ παύσῃ ὁ
 Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐνεργῶν οὕτω πῶς ἢ
 τοῦλάχιστον νὰ τιμωρηθῇ ὁ Σκυλοδιῆμος. Δὲν βλάπτει
 ἂν ὑποφέρῃ ὀλίγον· καὶ γνωρίζομεν καὶ γνωρίζει ὁ
 ἴδιος καὶ ὅλος ὁ κόσμος μαζί του, ὅτι θὰ ὑποφέρῃ διὰ
 τὴν πατρίδα του. Ἐλεγον λοιπὸν εἰς τὸν Βέντλανδ νὰ
 τὰ εἴπῃ εἰς τὸν Βασιλέα καὶ ὅτι ἐπιφυλασσόμεθα νὰ
 παρουσιασθῶμεν αὖριον ἐνώπιόν Του καὶ ἡμεῖς οἱ

ἴδιοι, διὰ νὰ ἀκούσῃ ἀπὸ τὸ στόμα μας τοὺς λόγους τῆς προτάσεώς μας.

Ἐπήγαμεν τὸ πρωτὶ. ὁ Βασιλεὺς δὲν μᾶς ἐδέχθη. Εἶπεν, ὅτι ἔχει κεφαλόπονον, ἀλλ' ἡ Βασίλισσα ἤτο ἐτοίμη νὰ μᾶς δεχθῇ. Ὁ Προβελέγγιος κατ' ἀρχὰς δὲν ἠθελε νὰ ὑπάγῃ· τὸν κατέπεισα καὶ ἐπήγαμεν. Μᾶς ἐδέχθη λέγουσα:

— Ἴδοὺ εἶμαι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Βασιλέως· τί θέλετε;

Λαβὼν τὸν λόγον ἤρχισα νὰ τῆς ἐκθέτω τὰς σκέψεις μας. Ἡ Βασίλισσα ὅμως, πρὶν ἀκόμῃ ἐκθέσω τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὁδηγὸν ἡ Κυβέρνησις, μὲ διέκοψε καὶ ἔλαβε τὸν λόγον διὰ νὰ θέσῃ, ὡς ἔλεγε, καλλίτερα τὸ ζήτημα :

— Ἡ Εὐρώπη δώσασα τὸν θρόνον εἰς τὸν Ὅθωνα ἐφαντάσθη νὰ τὸν ἔχῃ ἐδῶ ἀπλοῦν ὄργανόν της, τῶν ἰδικῶν της συμφερόντων καὶ τῆς πολιτικῆς της· ἀλλ' ἔσφαλεν. Ὁ Ὅθων συνεταύτισε τὴν τύχην του μὲ τὴν τύχην τοῦ Ἔθνους. Τὸ Ἔθνος ἔχει μεγάλην ἀποστολὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν, καὶ ὁ Ὅθων τὴν ἀνεδέχθη ὁλόκληρον ἔστω καὶ μὲ κίνδυνόν του. Ὁ Κ^ς Ρουὰν δὲν ἐντράπη νὰ μᾶς προτείνῃ, ὅτι ὁ Βασιλεὺς, ἔχων ἄλλην θρησκείαν παρὰ τὴν ὀρθόδοξον, δὲν ἐνδιαφέρεται εἰς τὴν τωρινὴν πάλιν καί, ἐὰν φοβῆται τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, ἡ Γαλλία εἶνε πρόθυμος νὰ τὸν βοηθήσῃ ἀποστέλλουσα στρατὸν πρὸς ἐξασφάλισιν !

Καὶ λέγουσα ταῦτα ὕψωνε τὴν φωνὴν καὶ ἐκοκκίνιζε.

— Τὸ ζήτημα τῆς Ἀνατολῆς εἶνε εἰς τὸ χέρι τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ὁθωνος καὶ ὄχι εἰς ἄλλου τινὸς τὴν δύναμιν. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Ὅθων εἶνε ὁ ἰσχυρότερος ὅλων. Ἐχει τὸ δίκαιον ὑπὲρ αὐτοῦ, τὴν ὁσιωτέραν τῶν ὑποθέσεων. Ὅλα τὰ ἑκατομμύρια τῶν Χριστιανῶν ὑπνυκῶν τῆς Τουρκίας, ὅλον τὸ Ἑλληνικὸν

Ἔθνος χωρὶς διάκρισιν κομμάτων. Νὰ κινήσῃ ὁ Βασιλεὺς καὶ τὸ ζήτημα ἐλύθῃ καὶ ἡ τοιαύτη λύσις δὲν ἀντίκειται εἰς τὰ ἀληθινὰ συμφέροντα τῆς Εὐρώπης, ὥστε, ὅταν γρήγορα ἢ ἀργὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν μεγάλην αὐτὴν ἀλήθειαν ἡ Εὐρώπη, θέλει μᾶς εἶνε βοηθητική· ὥς μὴ μᾶς ἔξιππάζουν λοιπὸν αἱ τωριναὶ ἀπειλαί. Οὕτως ἦτο δυσμενὴς κατ' ἀρχὰς καὶ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον· κατόπιν θὰ ἀλλάξῃ γνώμην. Ποῖος εἶνε ὁ μόνος φόβος; μήπως ἐκ φόβου δὲν ἐγκαρτερήσωμεν ἡ διαιρεθῶμεν καὶ τὸ κίνημα δὲν λάβῃ ἰσχυρὰν ὥθησιν. Τὸ ἐναντίον φοβοῦνται αἱ Δυνάμεις, διὰ τοῦτο μᾶς περιποιοῦνται, διὰ τοῦτο ὁ Πρέσβυς τῆς Τουρκίας ἀκόμῃ δὲν ἔφυγε καὶ ἡ Τουρκία δὲν μᾶς ἐκήρυξε πόλεμον· αὐτοὶ φοβοῦνται μὴ ὁ Βασιλεὺς τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κινήματος καὶ ἐξέλθῃ ἔξω. Τὸ μόνον σωτήριο διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, τὸ Ἔθνος καὶ τὸ μέλλον του, εἶνε νὰ προχωρήσῃ, ν' ἀνάψῃ ἡ ἐπανάστασις. Φωτιά λοιπόν, φωτιά καὶ πανταχόθεν φωτιά!!!

Καὶ λέγουσα αὐτὰ ἐνθουσιασμένη καὶ χειρονομοῦσα μᾶς ἀπεχαιρέτα καὶ ἔφευγεν.

Ἡ συνδιάλεξις διήρκεσε πολλὴν ὥραν, εἰς τὴν ὁποίαν τρώντι μὲ εὐγλωττίαν ὠμιλοῦσεν ἡ Βασίλισσα, χωρὶς νὰ περιμένη ἀπάντησιν ἢ ν' ἀκούσῃ καὶ τὰ δικαιολογήματά μας. Ἡ οὐσία τῶν λόγων της ἦτο ἡ ἀνωτέρω. Ἀφοῦ μᾶς ἀπεχαιρέτισεν, ἀνεχωρήσαμεν τεταραγμένοι, διότι ἐβλέπομεν πλεον μίαν θέλησιν ἀποφασισμένην καὶ ἀληθινὴν κατ' οὐσίαν, διευθυνομένην ὅμως ἀπὸ τὸ αἶσθημα καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν μόνον. Μίαν στιγμὴν μάλιστα λαβὼν εὐκαιρίαν τῆς εἶπον: Τὸ αἶσθημα καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς εἶνε καλὰ εἰς τὸν λαόν, εἰς τοὺς κυβερνῶντας ὅμως πρέπει νὰ ὑποχωροῦν εἰς τὴν σκέψιν. Δὲν λέγω ὅτι πρέπει οἱ κυβερνῶντες νὰ εἶνε

ἄμμοιροι αἰσθήματος καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλὰ νὰ εἶνε ἀνώτεροι αὐτῶν· νὰ τὰ ὑπερνικοῦν, διότι, ἔχοντες καθήκοντα ὁδηγοῦ, πρέπει νὰ φυλάττουν τὴν βλέψιν των καθαρὰν ἀπὸ νέφη.

Ἐπειδὴ ὁμως δὲν ὠμιλήσαμεν περὶ τοῦ συγκεκριμένου ἀντικειμένου, χάριν τοῦ ὁποίου ἐζητήσαμεν νὰ ἴδωμεν τὸν Βασιλέα κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἐπεφυλάχθην νὰ τοῦ ὁμιλήσωμεν τὴν αὔριον. Ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον ὁ Πάϊκος μᾶς ἐπληροφόρησεν, ὅτι ἔκαμε τὴν διακοίνωσίν του πρὸς τὸν Νεσὲτ-μπένν¹ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πρώτης εἰδήσεως, ὅπως τὴν ἐμάθομεν! Ἡ ἐκπληξίς καὶ ἡ λύπη μας ἦτο μεγάλη, ἀλλὰ πλέον τὸ πρᾶγμα δὲν εἶχε διόρθωσιν. Ὡς τόσον, σπανίως συνήρχετο τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, διότι ἀπεφεύγοντο αἱ ἀφορμαὶ τῶν συνεντεύξεων, καθ' ὅσον ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος ἡμεθα διαρκῶς δυσηρεστημένοι καὶ ἐδεικνύομεν δρόμον ἄλλον παρὰ ἐκεῖνον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐβάδιζεν ἡ Κυβέρνησις.

Οἱ Βασιλεῖς δὲν ἐκρυπτον τὰ αἰσθήματά των καὶ πρὸ τοῦ κινήματος καὶ μετὰ ταῦτα, οὔτε εἰς τοὺς Πρέσβεις, οὔτε εἰς τοὺς ξένους. Ὁ *Lacour* ἐπανῆλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐγευματίσεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα· ἡ Βασίλισσα τοῦ ἔκαμε μίαν τοιαύτην κριτικὴν τῆς πολιτικῆς τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων, ὥστε εἶπεν, ὅτε τις τοῦ παρετήρησεν, ὅτι ἡ Βασίλισσα ὠμίλησε μὲ εὐγλωττίαν καὶ συγκίνησιν: «*C'était un coup de foudre*».

Μίαν ἐσπέραν, κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου, προσκαλοῦμαι εἰς τ' ἀνάκτορα εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, τὴν 10^{ην} ὥραν μ. μ., Ἐνῶ ἡμιν ἀνήσυχος διὰ τὰ διατρέχοντα, ἀκόμη περισσότερον νύξησεν ἡ ἀνησυχία μου, διότι τὸ ἔκτακτον τῆς ὥρας ἐπρομήνυε σοβαρὰ συμβάντα. Ἐπῆγα μετὰ τῶν ἄλλων Ὑπουργῶν, ἀλλ' ὁ Βα-

¹ Σημ. Ἐκδ. Προδευτῆς τῆς Τουρκίας ἐν Ἀθήναις.

σιλεύς δὲν μᾶς ἐδέχθη, κακοδιαθετῶν, καὶ μᾶς ὥρισε τὴν ἐπιοῦσαν τὸ πρωῒ. Ἐξερχόμενον τῶν ἀνακτόρων μὲ προσκαλεῖ ὁ Προβελέγγιος διὰ τοῦ κλητῆρός του εἰς τοῦ Βέντλανδ, ὅπου εἶχε μεταβῆ προτύτερα. Ἐκεῖ εὗρον καὶ τοὺς δύο. Ἀπὸ τὸν Βέντλανδ μανθάνω, ὅτι ὁ Νεσέτ-μπέης διεκοίνωσεν, ὅτι ἀναχωρεῖ, ἐὰν δὲν δεχθῶμεν τὰς προτάσεις του. Τοῦ ἐξέφρασα τὴν ἀγανάκτησίν μου διὰ τὴν τακτικὴν τῶν Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ Στρατιωτικῶν νὰ μὴ μᾶς κρατοῦν ἐνημέρους εἰς τὰ συμβαίνοντα. Δὲν γνωρίζουν, τοῦ ἔλεγον, ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτῶν δὲν περιορίζεται ἐντὸς τῆς κοινῆς αὐτῶν ὑπηρεσίας, ἀλλ' ἐνδιαφέρει καὶ ἐνοχοποιεῖ ὁλόκληρον τὴν Κυβέρνησιν καὶ ὅτι καὶ ἡμεῖς φέρομεν τὴν εὐθύνην τῆς ἀπερισκεψίας των καὶ τοῦ κινδύνου τῆς πατρίδος καὶ ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ παντός. Τοῦ ἐπανελάμβανον τὴν ἀφροσύνην τῶν ἐπιδείξεων, τὰς ἀποδράσεις τῶν φυλακισμένων, τὴν παραβίαν τοῦ Σκυλοδήμου καὶ ὅτι τέλος τόσα γίνονται ἐναντίον τῶν γνωμοδοτήσεών μας, ὥστε δικαίως θὰ μᾶς κηρύξουν Κυβέρνησιν ἀνίκανον καὶ ἄτιμον!

Εὐρισκόμην ἀληθῶς εἰς δεινὴν θέσιν· καθ' ἣν στιγμὴν ἡ Τουρκία μᾶς ἀπειλοῦσε, νὰ παρητούμην, θὰ παρεξηγεῖτο. Ὁ Προβελέγγιος καὶ ἐγὼ ἡμεθα περίλυποι, σκεπτικοὶ καὶ φοβισμένοι διὰ τὰς συνεπείας ἀγνώστου κρυπτομένου συστήματος, μεστοῦ κινδύνων, ἀφροσύνης, καὶ ἐπιπολαιότητος.

Τὸ πρωῒ ἔγεινε τὸ ἀναβληθὲν Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως. Ὑπερίσχυσεν ἡ γνώμη νὰ μὴ δώσωμεν λαβὴν, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εὐρίσκεται εἰς τὸ ἄδικον. Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ κερδήσωμεν καιρὸν, διότι ἡ εὐκαιρία θὰ ἦτο ἀσυγκρίτως καλλιτέρα δι' ἡμᾶς, ὅτε ἤθελε προχωρήσει ὁ Ρωσικὸς στρατός, ἦτο φανερὰ καὶ εἰς τὸν πλεόν ἐνθουσιασμένον

τῶν Ἑλλήνων. Ἰσχυρίσθημεν λοιπὸν ὅτι ἡ Κυβέρνησις πρέπει νὰ φαίνεται ἀμέτοχος, καταγινομένη μάλιστα, ὅσον τῆς ἐπιτρέπουν οἱ νόμοι καὶ ἡ πρόνοια τῆς ιδίας τῆς ἀσφαλείας, νὰ ἡσυχάζῃ τὰ πνεύματα καὶ νὰ προλαμβάνῃ ἐξόδους κατὰ τῶν συνορευουσῶν ἐπαρχιῶν τῆς Τουρκίας. Μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἐξητάσαμεν μίαν πρὸς μίαν τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Νεσὲτ μπέν καὶ ἐσκεπτόμεθα, ποίαν ἔπρεπε νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν. Ὅτε ἤλθομεν εἰς τὸ περὶ παραιτήσεώς τινων Καθηγητῶν, εἶπον, ὅτι πρέπει νὰ γείνη καὶ ἡ θυσία αὐτὴ διὰ τὸ καλὸν τοῦ Ἔθνους, καὶ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοὶ ἦσαν σύμφωνοι. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς μὲ κάποιαν συγκίνησιν εἶπε :

— Πῶς! ν' ἀρχίσω παραιτῶν τοὺς ὑπαλλήλους μου; Ποτέ!

Τοῦλάχιστον, ἄς ἀπαντήσωμεν, ὅτι θέλομεν ἐξετάσει καὶ ὅτι, ἐὰν εὕρωμεν ἐνοχὴν, θέλομεν τοὺς ἀπολύσει. Ἐπρότεινεν ὁ Πάϊκος, καὶ ὅλοι ὑπεστηρίζομεν νὰ παρουσιάσωμεν τὴν ἀπάντησιν αὐριοῦν εἰς τὰς Βουλὰς, ὡς κάμνουν εἰς ὅλα τὰ Συνταγματικὰ Κράτη, διὰ νὰ λάβωμεν τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Ἔθνους καὶ νὰ φανῶμεν καὶ πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ πρὸς τὰς Δυνάμεις ἠνωμένοι καὶ ὅτι μία θέλησις εἶνε Κυβέρνησις καὶ Ἔθνος. Ὁ Βασιλεὺς τὸ παρεδέχθη ὡς πολιτικόν, ἀλλ' ἐπρόσθεσεν, ὅτι πρέπει νὰ γείνη εἰς δημοσίαν συνεδρίασιν. Ἀλλ' ὁ Πάϊκος καὶ ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος ἤμεθα ἐναντίοι εἰς τὴν γνώμην τοῦ Βασιλέως, ἰσχυριζόμενοι, ὅτι θὰ ἐγίνετο οὕτω ὀχλαγωγικόν. Αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις, ἐλέγομεν, μᾶς κατηγοροῦν διὰ τὰς ἐπιδείξεις. Ἄν ἡ Κυβέρνησις προκαλέσῃ τοιαύτας, καὶ ὁ λαός, ἐνθουσιασμένος ὡς εἶνε, παρεκτραπῇ, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει δύναμις νὰ χαλινώσῃ τὴν ὀργὴν του, εἴμπορεῖ νὰ συμβῇ τι ἀπευκταῖον καὶ νὰ ἐνοχο-

ποινη καὶ ἡ Κυβέρνησις. Μετὰ μεγάλην ἐπιμονὴν ὑπερίσχυσε τέλος ἡ γνώμη αὕτη. Τὸ ἀποτέλεσμα ἔπειτα ἔδειξεν, ὅτι ἡ φρόνησις αὕτη ἔβλαψε, διότι εἰς δημοσίαν συνεδρίασιν οἱ δεκαῆξ Γερουσιασταὶ δὲν θὰ ἐτολμοῦσαν νὰ κάμουν ἀντιπολίτευσιν καὶ οἱ ξένοι Πρέσβεις, εἰς τοῦτο στηριζόμενοι, δὲν θὰ ἐσυκοφαντοῦσαν ἐν γνώσει τὸ ἔθνος, ὅτι δὲν συμμερίζεται τὸ κίνημα καὶ δὲν ἠθέλων πλέξει οὕτω τὸ ἄθλιον δράμα ψευδολογιῶν, τὸ ὁποῖον ἔσυρεν ἐναντίον μας τὴν ἐγωϊστικὴν ὀργὴν τῶν λαῶν καὶ τῶν Κυβερνήσεών των. Μὲ τὴν ἀπόφασιν τῆς μυστικῆς συνεδριάσεως διελύθημεν καὶ ἔμενεν ὁ Παῖκος νὰ συντάξῃ τὴν ἀπάντησιν καὶ νὰ μᾶς τὴν ὑποβάλῃ.

Τὴν ἐσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας συνήλθομεν. Ὁ Παῖκος εἶχεν ἐργασθῇ μὲ τὸν Βασιλέα, ὅστις εἶχε κρατήσῃ τὸ σχέδιον. Ἐμείναμεν σχεδὸν ἕως τὸ μεσονύκτιον, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐστάλη τὸ σχέδιον, ὅτε λαμβάνομεν τὴν διακοίνωσιν τῶν τεσσάρων Πρέσβεων συσταίνουσας εἰς τὴν προσοχὴν τῆς Κυβερνήσεως τὴν διακοίνωσιν τοῦ Νεσέτ-μπέν διὰ τὰ σοβαρὰ ἀποτελέσματα τῆς. Ἐπειδὴ εἶχε διαδοθῇ τὴν ἡμέραν, ὅτι ἀπορρίπτομεν τὰς αἰτήσεις τοῦ Νεσέτ-μπέν, οἱ Πρέσβεις ἔσπευσαν τότε νὰ μᾶς κάμουν τὴν διακοίνωσιν αὐτήν. Δὲν ἐδώσαμεν ἄλλην σημασίαν εἰς αὐτήν, διότι κατὰ τὴν γνώμην μας ἡ ἀπάντησις ἦτο σύμφωνος μὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς Κυβερνήσεως καὶ ἱκανοποιητικὴ ἐν ταύτῳ. Τὸ πρῶν συνήλθομεν ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως διὰ νὰ ἀναγνώσωμεν τὸ σχέδιον, ἀλλ' ἀφ' ἐνὸς τὸ νὰ λεπτολογῇ ὁ Βασιλεὺς εἰς πᾶσαν λέξιν καὶ φράσιν, ἀφ' ἑτέρου τὸ νὰ μεταφράζωμεν διὰ τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν Γαλλικὴν, Κριεζὴν καὶ Βλάχον, τὸ νὰ γείνουν τ' ἀντίγραφα καὶ νὰ σταλοῦν πρὶν τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου κατὰ τὴν διακοίνωσιν τοῦ

Νεσέτ-μπέν, τόσον μάς έστενοχωροῦσαν, ὥστε φοβούμενοι, μὴ δὲν προφθάσωμεν πλέον, δὲν κατεγινόμεθα εἰς ἄλλο τι, εἰμὴ πῶς νὰ λάβωμεν τὸ σχέδιον ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Βασιλέως. Ὁθεν καὶ ἡ ἀπάντησις δὲν ἦτο τόσον καλὴ καὶ φράσεις τινὲς συμπληρωτικαὶ ἔλειπον, ὥς εἰς τὸ περὶ ἀνακρίσεως τῶν καθηγητῶν, διὰ νὰ μὴ δώσωμεν ἀφορμὴν εἰς συζητήσεις ἀπεράντους. Μόλις τὴν ἐλάβομεν καὶ ἀμέσως κατ' εὐθείαν ἐπήγαμεν εἰς τὴν Βουλὴν. Ἡ Βουλὴ, διεδίδετο, ὅτι ἦτο διηρημένη καὶ ὅτι ὁ Ζαΐμης, ἐναντίον τῆς δοθείσης ἀφ' ἐσπέρας ὑποσχέσεώς του, θὰ ὠμιλοῦσεν ἐναντίον καθὼς καὶ ἄλλοι βουλευταί. Ἐλαβον καιρὸν καὶ ὠμίλησα μετὰ συγκινήσεως εἰς πολλοὺς Βουλευτὰς καὶ πράγματι οὐδεὶς ὠμίλησεν ἐναντίον.

Ἐνῷ ἀνεγίνωσκεν ὁ Πάϊκος τὴν διακοίνωσιν τοῦ Νεσέτ-μπέν καὶ τὴν ἀπάντησιν, μοῦ ἤλθε κατὰ νοῦν νὰ τοῦ ἐνθυμίσω ν' ἀναγνώσῃ καὶ τὴν διακοίνωσιν τῶν τεσσάρων Δυνάμεων πρὸς δικαιολογίαν τῆς ἀπαντήσεώς μας, ἀλλὰ λαμβάνων ἀφορμὴν νὰ ἀποκρίνωμαι πότε εἰς τὸν ἕνα, πότε εἰς τὸν ἄλλον Βουλευτὴν, τὸ ἐλπισμόνησα. Μόλις ἐτελειώσαμεν, ἀνέβημεν ἀμέσως εἰς τὴν Γερουσίαν, ὅπου ὅμως ἦτο ὀργανισμένη σφοδρὰ καὶ αὐθάδης ἀντιπολίτευσις. Ὅτε ὁ Χρηστίδης εἶπεν, αἰνιττόμενος τὴν διακοίνωσιν τῶν τεσσάρων Δυνάμεων «κᾶτι ἀκούομεν καὶ περὶ ἄλλων διακοινώσεων, ἔξεύρω καὶ ἐγὼ» εἶπον εἰς τὸν πλησίον μου καθήμενον Πάϊκον νὰ ἀναγνώσῃ εἰς τὴν Γερουσίαν καὶ τὴν διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων, ἀλλὰ δὲν τὴν εἶχε μαζί του.

Ἐπειτα οἱ Πρόεδροι μάς κατηγοροῦσαν, ὅτι ἐπίτηδες ἐκρύψαμεν τὴν διακοίνωσιν τῶν ἀπὸ τὰς Βουλὰς, ἰσχυριζόμενοι, ὅτι, ἂν αἱ Βουλὰὶ ἦσαν ἐν γνώσει, θὰ ἦσαν ἐναντίαι, καὶ ὅτι ἐδείξαμεν περιφρόνησιν συγ-

χρόνως πρὸς τὰς εὐεργέτιδας Δυνάμεις. Μετὰ ταῦτα ἔμαθον ἀπὸ τὸν Πάϊκον, ὅτι αὐτὸς ἐζήτησε τὴν διακοίνωσιν ἀπὸ τὸν Βασιλέα διὰ νὰ τὴν ἀναγνώσῃ εἰς τὰς Βουλὰς, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἠναντιώθη, ἰσχυριζόμενος, ὅτι δὲν συμφέρει. Ὁ Κανάρης ἤρχισε λέγων : « Τρέμω Κ^α Γερουσιασταί· ὁ δὲ Κριεζῆς ἀπήντησε : « Ἐθαύμασα ἀκούσας τὸν γενναῖον Κανάρην νὰ λέγῃ τρέμω ». — « Τρέμω τώρα, ἀπεκρίθη ὁ Κανάρης διὰ νὰ μὴ τρέμω μετὰ ταῦτα ».

Ἔλαβον τὸν λόγον εἰς τὴν Γερουσίαν καὶ ἐξέφρασα πρῶτον τὴν ἀνάγκην, ὅπως τὸ ἔθνος παρουσιασθῇ σύμφωνον καὶ ὄχι διηρημένον, καὶ δεύτερον, τὸ περιττὸν τῆς ζητηθείσης ἀναβολῆς διὰ νὰ σκεφθοῦν ἐπὶ τῶν ἐγγράφων, διότι ἡ ἀπάντησις ἔγεινε καὶ πρόκειται κεφαλαιωδῶς νὰ ἐκφράσωσι γνώμην. Ἡ οὐσία τῆς εἶνε : « ὅλα δεχόμεθα ἐκτὸς ἐκείνων τὰ ὁποῖα εἵχομεν προλάβει καὶ ἐνεργήσει ». Ἐν τούτοις ἐβάνη ἀντιπολίτευσις δεκαῆς ψήφων, ἡ ὁποία πολὺ ἐξημίωσε τὸ κίνημα ψυχραίνουσα τὸν ζῆλον τοῦ λαοῦ, σπεύρουσα τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὴν δυσπιστίαν περὶ τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ καί, τὸ κυριώτερον, δίδουσα λαβὴν εἰς τὰς μεγάλας Δυνάμεις νὰ γράψωσιν εἰς τὰς διακοινώσεις των, εἰς τὰς ἐπισήμους ἐφημερίδας των καὶ εἰς τὰς Αὐλὰς των, ὅτι τὸ κίνημα δὲν εἶνε Ἐθνικόν, ὅτι οἱ νοήμονες τοῦ ἔθνους ἔντρομοι τὸ κατακρίνουν, ὅτι ἡ Κυβέρνησις μόνη καὶ ἰδίως ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα τὸ ὑποκινοῦν, ὑποκινούμενοι καὶ αὐτοὶ ἀπὸ τὴν Ῥωσσίαν. Ἡ συκοφαντία αὕτη ἐδικαιολόγησε τὴν ξένην κατάληψιν καὶ Κύριος οἶδε, πόσα ἄλλα θέλει φέρει ἀποτελέσματα. Ἐδικαιολογοῦντο Βουλευταὶ τινες καὶ Γερουσιασταὶ λέγοντες : « Μὴ ἐνοχοποιεῖτε καὶ τὸ ἔθνος, ζητοῦντες ἀπὸ τὰς Βουλὰς τὴν ὑποστήριξιν των. Ἀφήσατε εἰς καιρὸν ἀνάγκης

καὶ μίαν ἄγκυραν σωτηρίας· ἀλλέως κινδυνεύει τοῦ Ἑθνους ὀλοκλήρου ἢ ὑπαρξίς». Καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο εἶχεν ἰσχὺν μεγάλην εἰς τοὺς ἀδυνάτους νόας, ὥς νὰ ᾤτο δυνατόν, προκειμένου περὶ τῶν ἐσχάτων ἀποφάσεων, ἡ Κυβέρνησις, χωρὶς τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Ἑθνους, νὰ ἐνεργήσῃ τι, καὶ ὥς ἂν οἱ κίνδυνοι δὲν αὐξάνουν κατὰ λόγον τῆς ἀδυναμίας καὶ ἡ ἀδυναμία κατὰ λόγον τῆς διαιρέσεως. Καί, τέλος, ὥς ἂν δὲν ὑπῆρχε πάντοτε δυνατὴ ἡ διάκρισις Κυβερνήσεως καὶ Ἑθνους, διότι ὥς τὸ Ὑπουργεῖον ἀλλάζει, οὕτω καὶ ἡ Βουλὴ διαλύεται καὶ εἰς τὴν Γερουσίαν Γερουσιασταὶ προστίθενται. Ὅ,τι ὅμως ἔδιδε βαρύτητα εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν, ἦσαν τὰ πραχθέντα ἄτοπα καὶ ἡ μὴ ἐξάπλωσις τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ Ἡπειρον καὶ ἡ βεβαιότης πλεόν τοῦ ἀδυνάτου τῆς ἐπιτυχίας της, ἀφοῦ εἴχομεν κηρυγμένους ἐχθροὺς τὴν Ἀγγλίαν καὶ Γαλλίαν.

Ἡ ἀπάντησις ἀργὰ πολὺ ἀλλ' ἐγκαίρως, πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ἐδόθη. Ὁ Νεσέτ-μπέης ὅμως ἀνεχώρησε καὶ εἶχεν ἐτοιμασθῇ μάλιστα πρὶν λάβῃ τὴν ἀπάντησιν. Μόλις τὴν ἔλαβε καὶ χωρὶς, ὥς ἠκούσαμεν, νὰ τὴν ἀναγνώσῃ, κατέβη εἰς Πειραιᾶ. Φαίνεται, ὅτι ᾤτο προαποφασισμένη ἡ ἀναχώρησίς του. Τὸ πρῶτον εἶδον τοὺς Βασιλεῖς. Ἡ Βασίλισσα ᾤτο κατευχαριστημένη. «Δὲν τὸ εἶπα; μοῦ ἔλεγε, σεῖς ἐνομίζετε, ὅτι δὲν θ' ἀναχωρήσῃ». Εὐχαριστημένος ᾤτο καὶ ὁ Βασιλεὺς.

Τὴν ἐπαύριον συνήλθομεν οἱ Ὑπουργοὶ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἐσκεπτόμεθα ποῖον δρόμον πρέπει νὰ βαδίσωμεν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Νεσέτ-μπέη. Ἐλεγον λοιπόν, ὅτι διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἶνε οὐσιῶδες νὰ δείξῃ εἰς τὰς Δυνάμεις, ὅτι ὄχι αὐτή, ἀλλ' ἡ Τουρκία εὐρίσκεται εἰς τὸ ἄδικον, ὅτι καὶ ἡ δοθεῖσα ἀπάντησις εἶνε ἱκανοποιη-

τική καὶ μὲ αὐτὴν ἔπρεπε νὰ εὐχαριστηθῇ ἡ Τουρκία, καὶ ὅτι ἡ διαγωγὴ τῆς Κυβερνήσεως εἶνε τοιαύτη, ὥστε νὰ μὴ δίδῃ δικαίας ἀφορμὰς παραπόνων εἰς τὴν Τουρκίαν. Ἐνεκρίθη ἡ γνώμη αὕτη. Ἀπεφασίσαμεν νὰ συντάξωμεν διακοίνωσιν, διὰ τῆς ὁποίας νὰ ὀρίσωμεν, ὅτι ὅλαι αἱ δοθεῖσαι πρὸς τὸν Νεσέτ-μπένν ὑποσχέσεις θέλουν ἐκπληρωθῇ, ἂν καὶ αὐτὸς ἀνεχώρησεν· οὕτω ἐτίθετο χαλινὸς εἰς τὴν ἀσυγχώρητον ἀπερισκεψίαν τῆς Κυβερνητικῆς πορείας. Ὅθεν ἐλαμβάνοντο ὅλα τὰ μέτρα πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ὑποσχέσεών μας, καὶ συνέταττεν ὁ Πάϊκος καὶ τὸ μέλλον νὰ καταχωρισθῇ εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως ἄρθρον κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς διακοινώσεώς μας. Ἐγκύκλιοι πρὸς τὰς διαφόρους ἀρχὰς ἐστάλνισαν διὰ νὰ συμμορφωθοῦν αὗται μὲ τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος προσέτι μὲ ἐπιμονὴν ἐλέγομεν, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἔπρεπεν ὅχι μόνον νὰ φαίνεται οὐδετέρα συμμορφουμένη ἐντελῶς μὲ τὰς διδομένας εἰς τοὺς ξένους Πρέσβεις ὑποσχέσεις της, ἀλλὰ φαινομενικῶς νὰ κατατρέχῃ τὸ κίνημα ἐγκαταλείπουσα εἰς τοὺς ιδιώτας τὰ μέσα, ὥστε νὰ δυνηθοῦν οὗτοι ν' ἀναπτύξουν ὅλην τὴν ιδιωτικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν. Τοιοῦτο-τρόπως, ὡς πολλάκις καὶ τότε καὶ μετὰ ταῦτα εἶπον εἰς τὸν Βασιλέα, τὸ μὲν κίνημα θέλει ὠφεληθῇ, διότι ἀντὶ νὰ συγκεντρώνεται ὅλη ἡ ἐνέργεια εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἢ, ἀκριβέστερον, εἰς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, καὶ οὕτω νὰ καταντοῦν σχεδὸν παθητικοὶ θεαταὶ οἱ ιδιώται καὶ μόνον νὰ γίνωνται ἐπικριταὶ τῶν πράξεων τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ ὅλα νὰ τὰ ἀπαιτοῦν ἀπὸ αὐτόν, ἀποσυρομένης τῆς Κυβερνήσεως, θὰ ἀναπτύσσεται αὕτη εἰς τοὺς ιδιώτας, οἵτινες θέλουσι φέρει καὶ τὴν εὐθύνην, ἡ δὲ Κυβέρνησις θὰ δικαιολογῇται ἀπέναντι τῶν Δυνάμεων καὶ σώζουσα τὸ ἐλεύθερον

μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους θὰ εἶνε εἰς κατάστασιν νὰ βοηθήσῃ, δοθείσης εὐκαιρίας, καὶ τὸ ὑπόδουλον. Ἦτο φανερόν καὶ εἰς τοὺς ἰδιώτας καὶ εἰς τὴν Κυβερνήσιν, ὅτι ἂν ἐδίδετο ἀφορμὴ νὰ ἐπιτεθοῦν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως αἱ Δυνάμεις κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, τὸ πᾶν ἐχάνετο, διότι ἂν ὅχι ἄλλο, πόθεν θὰ ἐλάμβανον οἱ ἐπαναστάται τ' ἀναγκαῖα μέσα πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου; Ἦτο καὶ ἀνάγκη νὰ παύσουν καὶ αὐταὶ αἱ ἀναφανδὸν καὶ πρὸς ἐπίδειξιν στρατολογίαι, καθ' ὅσον ἢ εἰς τὰ ἔξω συγκέντρωσις τόσων ἀνδρῶν νῦξανε τὴν σύγχυσιν, τὰς καταχρήσεις, τὸ χάος καὶ ἐδυσκόλευε τὸν ὀργανισμόν, ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ· ἂν αἱ ἔξω ἐπαρχίαι ἐπαναστατοῦσαν, δὲν εἶχον ἀνάγκην ἀνδρῶν, ὅσον μέσων καὶ ὀργανισμοῦ. Ἡ στρατολογία τέλος θὰ ἦτο, χωρὶς σύγκρισιν, ὠφελιμωτέρα ἂν ἐγίνετο ἔξω εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ Θεσσαλίαν, ἐνοχοποιοῦσα τοὺς κατοίκους καὶ τακτοποιοῦσα συγχρόνως τὸ κίνημα, διότι ἂν οἱ κάτοικοι ἔξω ἦσαν εἰς τὰ ὅπλα, δυσκόλως οἱ ἰδικοὶ μας θὰ ἔκαμνον καταχρήσεις.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἶδεν ὁ Παῖκος, ὅστις πάρα πολὺ ἐνέκρινε τὸ μέτρον τοῦτο, τὸν Οὐαῖς καὶ τοῦ ἀνήγειλε τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως νὰ φυλάξῃ τὰς ὑποσχέσεις της, ἂν καὶ ὁ Νεσέτ-μπένης ἀνεχώρησεν. Ἐπῆγε καὶ εἰς τὸν Ῥουάν, ἀλλά, καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, δὲν τὸν εὔρε. Τὸ πρῶτ' τῆς ἐπομένης ἡμέρας παρουσιάσθη ὁ Παῖκος εἰς τὸν Βασιλέα καὶ ἀνέφερε τὰ ἀποφασισθέντα, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα ἐθύμωσαν.

— Τί εἶνε αὐτά; τοῦ εἶπον. Ὁ Νεσέτ-μπένης ἀνεχώρησε· δὲν ὑποχρεοῦμεθα πλέον ἡμεῖς ἀπὸ τὴν ἀπάντησίν μας.

Ἐφοβοῦντο οἱ Βασιλεῖς νὰ φαίνωνται ταπεινοὶ

πρὸς τὴν Τουρκίαν, διὰ νὰ μὴ βλάψουν τὸ κίνημα. Ἐπέμεινα νὰ παρατηρήσωμεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι πρέπει οὕτω νὰ πράξωμεν καὶ κατὰ δίκαιον καὶ κατὰ συμφέρον πολιτικόν, καὶ νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὴν γνώμην μας. Ὅχι διότι μᾶς τὸ ἀπήτησεν ὁ Νεσέτ-μπέης, ἀλλὰ διότι, μὴ ἔχοντες κηρύξει πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, οὕτω ἔπρεπε νὰ πολιτευθῶμεν.

Τὴν ἐπαύριον παρουσιάσθημεν καὶ πάλιν καὶ ἀφοῦ μὲ ζέσιν ὑπεστήριξα τὴν γνώμην μας, ἤκουσεν αὐτὴν ὁ Βασιλεὺς μὲ περισσοτέραν ἀνοχὴν καὶ ὡμολόγησεν, ὅτι εἴχομεν δίκαιον.

Ὡς τόσον ὁ ἀναβρασμὸς τῶν πνευμάτων ἤϋξανε. Διεδίδετο, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐτοιμάζεται ν' ἀναχωρήσῃ· τὰ στρατεύματα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον μετεφέροντο πρὸς τὰ μεθόρια, καθὼς καὶ τὰ πολεμοφόδια. Ὁ κόσμος ἦτο ἀνήσυχος.

Ἐπήγαμεν εἰς τὸν Βέντλανδ καὶ τοῦ παρεστήσαμεν τὴν σοβαρὰν μορφήν, τὴν ὁποίαν λαμβάνουν τὰ πράγματα, ἐὰν δηλαδὴ τὰ διαδιδόμενα, ὅτι ὁ Βασιλεὺς πρόκειται νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κινήματος, ἀληθεύουν. Ἐφαίνετο σύμφωνος μὲ τὴν γνώμην μας, ἀλλὰ μᾶλλον σιωπηλὸς μᾶς ἤκουε, δὲν μᾶς ἠρνεῖτο ὅμως, οὔτε πάλιν μᾶς ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ Βασιλέως ἦτο ἀμετάτρεπτος.

Μᾶς ὑπεσχέθη νὰ φανερώσῃ εἰς τὸν Βασιλέα τὴν γνώμην μας. Ἐπεστρέψαμεν τὸ πρωτὶ μόλις εἰσερχόμεθα καὶ μὲ μεγάλην ζωηρότητα μᾶς εἶπεν: «Εἶνε ἀποφασισμένον, τὶ νὰ σᾶς κάμω, φίλοι μου, ὅλα ἐτοιμάζονται· καὶ ἤρchiσε νὰ δικαιολογῇ, ἐναντίον τῶν ὄσων μᾶς ἔλεγεν ἀφ' ἐσπέρας, τὴν ἀπόφασιν ταύτην. Μίαν ἡμέραν, ὁ Βασιλεὺς θὰ καλέσῃ Βουλὴν καὶ Γερουσίαν εἰς τὸ Παλάτι, θὰ τοὺς κάμῃ μίαν προσφώνησιν, θὰ διατάξῃ τὰ περὶ τῆς ἀπουσίας του καὶ θὰ καβαλλικεύσῃ».

Αὐθημερόν λοιπόν παρουσιάσθημεν εἰς τὸν Βασιλέα καὶ ἠρχίσαμεν νὰ ἐκθέτωμεν τοὺς λόγους μας, κατελήγομεν δ' ὅτι, ἂν ἔχη ἀπόφασιν ὁ Βασιλεὺς νὰ ἐξέλθῃ, δὲν μᾶς συγχωρεῖ ἡ συνείδησις νὰ εἴμεθα πλέον Ὑπουργοί. Ἦτο παροῦσα καὶ ἡ Βασίλισσα. Ἐσυχνοῦσεν ὁ Βασιλεὺς τοὺς ἰσχυρισμούς μας ἀντιτάττων, ὅτι ὅλοι οἱ ἔξω ζητοῦν ἐπιμόνως νὰ ἐξέλθῃ, ὅτι ἡ ἐπανάστασις θὰ ὀργανισθῇ, θὰ λάβῃ τάξιν, θὰ προοδεύσῃ, καὶ ὅταν ἐπιτύχῃ, καὶ ἡ Εὐρώπη τότε θὰ ἀναγκασθῇ νὰ ἀναγνωρίσῃ, ὅτι τὸ συμφέρον τῆς μάλιστα ἀπαιτεῖ τὴν ἔκτασιν καὶ ἰσχυροποίησιν τῆς Ἑλλάδος.

— Τί θὰ μᾶς κάμουν αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις, ἐπρόσθε-
 τεν ἡ Βασίλισσα· θὰ καταλάβουν τὰς Ἀθήνας; Ἄς ἔλ-
 θουν· ἰδοὺ, τοὺς ἀφίνομεν τὸ παλάτι μας· δὲν ἐγγί-
 ζομεν τίποτε. Ἄς ἔλθουν ν' ἀναπαύωνται ἐδῶ· ἡμεῖς
 προχωροῦμεν εἰς τὴν Θεσσαλίαν. Θὰ ἐμποδισθοῦν νὰ
 ταξειδεύσουν τὰ πλοῖά μας; Ἰδοὺ ὅτι ἡ Θεία πρόνοια
 μᾶς βοηθεῖ· ἂν τοῦτο ἄλλοτε θὰ ἐπροξένει ἴσως γογ-
 γυσμόν, τώρα ὅμως οὐδετερώθη. Ὁ πόλεμος Τουρ-
 κίας καὶ Ῥωσσίας ἔπαυσε τὸ ἐμπόριον τῆς Μαύρης
 θαλάσσης· θὰ μᾶς πάρουν τὰ ὀλίγα πολεμικὰ πλοῖά
 μας καὶ δὲν θὰ μᾶς ἀφήσουν κατὰ θάλασσαν νὰ κινη-
 θῶμεν; Ἀλλὰ τότε θὰ ἐμποδίσουν καὶ τὴν Τουρκίαν,
 δὲν θὰ μᾶς δέσουν χεῖρα καὶ πόδια καὶ ἔπειτα νὰ εἰποῦν
 τῶν Τούρκων: «ἐλάτε νὰ τοὺς σκοτώσετε». Ἀλλὰ καὶ
 θὰ μᾶς καύσουν μερικὰς πόλεις ἢ τὰ πλοῖα; Καὶ εἰς τὴν
 ἐπανάστασιν τοῦ 1821 τὰ ἔκαυσεν ἡ Ἑλλάς καὶ πάλιν
 τὰ ἔξανάκαμε· ἡ ζημία εἶνε μόνον ὑλική. Δὲν ἔχο-
 μεν χρήματα; ἃς φᾶμεν χόρτα. Πρώτη ἐγὼ τρώγω·
 τὰ εἶπον αὐτὰ τοῦ Ῥουάν, καὶ ὅταν ἐκεῖνος ἀπαρι-
 θμοῦσε μεγάλας δυσκολίας καὶ μεγάλους κινδύνους,
 ὅλα εἶνε εὐκόλα τοῦ ἀπεκρίθην *à une volonté de fer.*

Ὡς δὲ κατόπιν ἔμαθον, εἰς τὴν τελευταίαν φράσιν τῆς Βασιλίσσης ὁ Ῥουὰν ἀμέσως τῆς ἐπρόσθεσε : *et à une santé de fer.*

Ἐμενεν ἀναποφάσιστον τὸ ζήτημα τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοὶ ἦσαν ἐναντίοι, ὡς τοῦλάχιστον μᾶς τὸ ἔλεγε καὶ ὁ Κριεζῆς καὶ ὁ Σοῦτζος. Ὁ Πάϊκος μίαν ἡμέραν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως διηγήθη πῶς οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ἐπανάστασιν ἐδέχθησαν τὸν Ὑψηλάντην, μὲ τὸν ὁποῖον καὶ αὐτὸς ἦτο εἰς Πελοπόννησον, θαρροῦντες, ὅτι εἶχε χρήματα, ἀλλ' ἀφοῦ ἐφανερώθη τὸ ἐναντίον, θὰ ἔμενον νηστικοί, ἂν ὁ Πλαπούτας δὲν ἤθελε στείλει εἰς αὐτοὺς τρόφιμα. Ἐλεγε δὲ ταῦτα διὰ νὰ κάμῃ τὸν Βασιλέα νὰ ἐννοήσῃ εἰς τί ἤθελεν ἐκτεθῆ ἄνευ χρημάτων. Ὅλοι ἦσαν τῆς γνώμης, ὅτι, ἂν ἐξήρχετο, δὲν θὰ ἔβλεπε πλέον τὴν καθέδραν του. Διὰ τὸ ἀναποφάσιστον αὐτὸ δὲν εἶχον ἡσυχίαν καὶ πάλιν ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος ἐπήγαμεν εἰς τὸν Βασιλέα. Συνετάξαμεν μάλιστα καὶ ὑπόμνημα, διὰ νὰ ἐπιστήσωμεν περισσότερον τὴν προσοχὴν τοῦ Βασιλέως εἰς τὴν κυρίαν ἔποψιν τοῦ ζητήματος, ὑποβάλλοντες ἐν τέλει τὰς παραιτήσεις μας, ἂν δὲν ἐπείθετο εἰς τοὺς λόγους μας.

Τὸ ὑπόμνημα, κατὰ τὸ σχέδιον, τὸ ὁποῖον εὔρον εἰς τὰ ἔγγραφα μου, εἶνε τὸ ἐξῆς.

«Ἐχοντες τὴν τιμὴν νὰ εἴμεθα Ὑπουργοὶ τῆς Ὑ. Μ. οἱ ὑποφαινόμενοι θεωροῦμεν παράβασιν τῶν καθηκόντων μας καὶ προδοσίαν τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος καὶ τοῦ Θρόνου, ἂν δὲν ἐκθέσωμεν εἰς τὸν Βασιλέα ἡμῶν μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ τὰς σκέψεις καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν πεποιθήσιν περὶ τοῦ πρακτέου εἰς τὰς παρούσας σοβαρωτάτας καὶ κρισίμους περιστάσεις.

Ἐξεφράσαμεν ἐνώπιον τῆς Υ. Μ. καὶ ἐκφράζομεν ἤδη καὶ νῦν, ὅτι θεωροῦμεν ἱερὸν τῆς Κυβερνήσεως Τῆς καθῆκον νὰ μὴ ἀντιπράττη εἰς τὸ ἔξω κίνημα τῶν ὁμογενῶν μας ὑπηκόων τῆς Τουρκίας ἢ εἰς τὰς ἐκφρασθείσας ἐντὸς τοῦ Βασιλείου ὑπὲρ αὐτοῦ ζωνηρότητας συμπαθείας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, καί, ἐφ' ὅσον τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν ἐπιτρέπει καὶ τῆς Ἑλλάδος τὸ μέλλον ἐπιβάλλει, νὰ συνηγορῇ ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας του, προσπαθοῦσα δι' ὅλων τῶν μέσων νὰ διεγείρῃ καὶ ἐνισχύῃ τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ συμπαθείας τῶν ἀπανταχοῦ Χριστιανικῶν λαῶν καὶ νὰ προκαλῇ τὰς βοηθείας των, καταδεικνύουσα τὸ αὐθόρμητον, ἐθνικόν, δίκαιον, καὶ ἱερὸν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῆς ἀπανθρωποτέρας τυραννίας, τῆς ὁποίας ἢ εἰς τὸ κρεῖττον μεταβολὴ διὰ τῶν προτεινομένων ἀτελῶν μεταρρυθμίσεων εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατος, ὡς γίνεται φανερόν, ὅταν σκεφθῇ τις ὅτι τὰ ἥθη, ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ τάξις, ἡ ἐκφρασις ὀρισμένου ἐθνικοῦ πνεύματος, δὲν δύναται νὰ εἶνε διάφορα ἀπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἔθνους, ὅτι τουτέστιν ὁ πολιτισμός, ὅστις στηρίζεται εἰς τὴν χάριν τῆς ἀγάπης, τὸ φιλόανθρωπον, ἠθικόν καὶ φιλελεύθερον τῶν Χριστιανικῶν ἠθῶν δὲν δύναται μηχανικῶς νὰ συνδεθῇ μετὰ τοῦ Κορανίου, τοῦ ὁποίου βάσις εἶνε ἡ ἀνισότης καὶ ὁ φανατισμός. Ἀλλὰ καὶ τὸ πρὸς τὴν Πατρίδα καθῆκον καὶ αὐτὸ τὸ συμφέρον τῶν ἔξω καὶ ἔσω Ἑλλήνων ἀπαιτεῖ νὰ μὴ ἐκτεθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ Ἑλλάς εἰς φανερόν πόλεμον καί, πολὺ ὀλιγώτερον, νὰ γείνῃ ἐκστρατεία ἐπὶ κεφαλῇς ἔχουσα τὸν Βασιλέα.

Ἐνόσω τὸ κίνημα τῶν ἔξω φέρει τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν τύπον ἐσωτερικῆς τῶν ὑπηκόων τῆς Τουρκίας ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ βαρβάρου δεσποτισμοῦ, αἱ Εὐρωπαῖκαὶ Κυβερνήσεις, ὅσον καὶ ἂν εἶνε προκατει-

λημμένα κατ' αὐτοῦ, διότι δυστυχῶς φαίνεται τοῦτο προσκόπτον εἰς τοὺς σκοπούς των, ἐνῶ μόνον ἐπὶ τὸ βέλτιον μάλιστα μεταβάλλει τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεώς των, δὲν δύνανται μ' ὅλα ταῦτα, κατὰ τὰς παρ' αὐτῶν παραδεδεγμένας ἀρχὰς τῆς μὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ξένης ἐπικρατείας, νὰ τὸ καταπολεμήσωσι. Καὶ ἂν εἰσέτι ἔχωσιν ὅλην τὴν διάθεσιν, ὁ φόβος τῆς κοινῆς γνώμης καὶ τὸ αἶσχος τοῦ νὰ πολεμήσωσι Χριστιανικὰ Κυβερνήσεις Χριστιανικοὺς λαοὺς, αἰτοῦντας τὴν ἀπελευθέρωσίν των ἀπὸ ἀντιχριστιανικὸν δεσποτισμὸν, ἤθελε τὰς ἀναχαιτίσει.

Ὅταν ὅμως ἡ Ἑλλὰς ἔλθῃ εἰς φανερόν πόλεμον μετὰ τῆς Τουρκίας, τότε τὸ ἔξω κίνημα μεταβάλλει μορφήν. Αἱ προστατίδες δυνάμεις, κηρύξασαι τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ πάσης ἐξωτερικῆς προσβολῆς καὶ ἐσχάτως, ὡς λέγεται, συνάψασαι μετὰ τῆς Τουρκίας συμμαχίαν ἀμυντικὴν, δὲν δύνανται εὐθὺς κατ' ἀρχάς, ἀντιφάσκουσαι εἰς ἑαυτάς, νὰ μὴ ὑπερασπίσωσι τὴν Τουρκίαν ἀπὸ πάσης προσβολῆς. Οὕτω δὲ ὁ μὲν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμος γίνεται πόλεμος κατὰ τῶν προστατίδων Δυνάμεων, τὸ δὲ ἔξω κίνημα, τὸ ὁποῖον καὶ νῦν ἦδη, παραγνωρίζομενον, διαδίδεται ὡς ἐνέργεια τῆς Ῥωσσίας ἢ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, κηρυχθέντος τοῦ πολέμου, θέλει ὡς τοιοῦτον καὶ ἐπισήμως χαρακτηρισθῇ, διδούσης τῆς Ἑλλάδος εὐλογοφανῇ ἀφορμὴν νὰ πιστευθῶσιν αἱ κατὰ τῶν ἔξω συκοφαντίαι τῶν ἐχθρῶν της ὥστε κοινὸς ὄλεθρος ἐπαπειλεῖ καὶ τὴν ἔξω καὶ τὴν ἔσω Ἑλλάδα. Ἐὰν δὲ ἡ Θεία πρόνοια δὲν ἐλέησῃ τὸ βασίλειον τῆς Υ. Μ. οἱ ἔξω, ὑπὲρ ὧν ὁ πόλεμος, βεβαίως ἀπόλλυνται καὶ θέλουν δουλωθῇ ἐκ νέου ἀπὸ τὴν Τουρκίαν πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν φανταστικῶν πειραμάτων εἰς ἐξευγενισμὸν τῆς Τουρκίας.

Καὶ ὁ μὲν καθ' ἡμῶν πόλεμος τῶν εὐεργετίδων Δυνάμεων εἶνε ἀναπόφευκτος. Θέλει δὲ γείνει ἢ κατ' εὐθεϊαν ἀπὸ αὐτάς, ἢ ἐμμέσως, καθ' ὅσον ἢ παρ' αὐτῶν χορηγουμένη βοήθεια εἰς τὴν Τουρκίαν δύναται νὰ καταστήσῃ διαθέσιμον μέγα μέρος τῶν δυνάμεων αὐτῆς τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐπίφοδον, ὅσῳ, στερουμένης τῆς Ἑλλάδος ἐντελῶς ναυτικοῦ, ὅλαι αἱ νῆσοι καὶ τὰ παράλια αὐτῆς εἰσὶν ἐκτεθειμένα εἰς τὰς προσβολὰς τοῦ ἐχθροῦ, ἢ, τέλος, ὅπερ πιθανώτερον, κατ' εὐθεϊαν καὶ ἐμμέσως ἐν ταύτῳ θέλουσι βοηθήσει αἱ Δυνάμεις τοὺς Τούρκους καθ' ἡμῶν ὥς καὶ κατὰ τῶν Ῥώσων.

Στερουμένης δὲ τῆς Ἑλλάδος πάσης ἄλλης συμμαχίας, καθ' ὅσον καὶ αὐταὶ αἱ Γερμανικαὶ Δυνάμεις ἐφάνησαν ἤδη δυσμενεῖς, δὲν μένει εἰς αὐτὴν οὐδεμία ἐλπίς, ἀνθρωπίνως προβλεπτή, ἐπιτυχίας.

Ἐκτὸς τούτου ὁ πόλεμος ἀπαιτεῖ μέσα, πόρους σημαντικοὺς καὶ διαρκεῖς τοιούτους, ἐνῷ ἡ Ἑλλὰς στερεῖται καὶ αὐτῶν τῶν τῆς πρώτης ἀνάγκης, διότι τὴν σήμερον, τὸ μὲν ταμεῖόν μας εἶνε κενόν, μὴ δυνάμενον νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὴν τακτικὴν ὑπηρεσίαν, ὅσημέραι δὲ ἐλαττοῦνται τὰ ἔσοδα τοῦ Κράτους καὶ ἔτι μᾶλλον θέλουν ἐλαττωθῇ ἐν καταστάσει πολέμου, ὅτε τὸ μὲν ἐμπόριον παύει, ἡ δὲ γεωργία ὀπισθοδρομεῖ, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐλπίς συνομολογήσεως ἐπαρκοῦντος δανείου, ναυτικὴ δὲ δύναμις, ὥς ἐρρήθη, δὲν ὑπάρχει, ὁ τακτικὸς στρατὸς εἶνε λίαν εὐάριθμος καὶ τὸ Ἔθνος στερεῖται καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων.

Ἐκ τούτων ἐξάγεται, ὅτι ἐὰν ἡ Ἑλλὰς θέλῃ νὰ ἔχῃ ἐλπίδα τινὰ ἐκπληρώσεως τῶν προσδοκιῶν της, πρέπει, ἀφοῦ πλεον τὸ κίνημα ἤρχισεν ἄνευ τῆς συνεργείας της, ὥς ἰσχυρίζομεθα, νὰ περιορισθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος

εἰς μέτρα φρονήσεως, μὴ ἐκθέτοντα αὐτὴν εἰς ἄμεσον πόλεμον, ἐὰν ὁμῶς αὕτη ἤθελεν ἐνεργήσῃ ἀμέσως κηρύττουσα τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἢ ἀποτυχία τοῦ ἔξω κινήματος θὰ εἶνε ἀναπόφευκτος, ἢ ζημία καὶ τὰ δεινὰ τῆς Ἑλλάδος ἀνυπολόγιστα, τὸ δὲ ὄνειδος τῆς ἀποτυχίας καὶ τῆς βλάβης θέλει εἶνε τοσοῦτῳ μᾶλλον καταθλιπτικόν, ὅσῳ θέλει δι' αὐτῆς πιθανῶς συνενταφιασθῇ διὰ πολλὴν καιρὸν τὸ μέλλον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Ὁ μεταξὺ τῆς Ῥωσσίας καὶ τῆς Δύσεως πόλεμος, ὁ ἤδη δυνάμενος νὰ θεωρηθῇ ὡς κεκηρυγμένος, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, θέλει εἶνε πόλεμος γιγάντων καὶ διαρκῆς διὰ τὸ ἀκμαῖον τῶν δυνάμεων ὅλων, τὴν προηγηθεῖσαν μακροχρόνιον εἰρήνην, τὰ εἰς αὐτὸν περιπλεκόμενα μεγάλα συμφέροντα καὶ τὰς ἐνδιαφερομένας ἐθνικὰς ἀντιζηλίας, αἱ ὁποῖαι κατέστησαν αὐτὸν ἔνθεν καὶ ἔνθεν δημοτικώτατον. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην τρικυμίαν, ἐὰν μικρὰ δύναιμι, ὥς ἡ Ἑλλάς, σπεύσῃ νὰ κατέλθῃ εἰς τὸ στάδιον τοῦ πολέμου, κινδυνεύει νὰ καταποντισθῇ. Ἐνῶ, ἐὰν μετὰ φρονίμου ὑπομονῆς ἡσυχάσῃ κατ' ἀρχάς, ὅταν πλέον κουρασθῶσι τῶν ἀντιπάλων αἱ δυνάμεις καὶ ὁ καιρὸς φέρῃ εἰς φῶς, ὅπως εἶνε ἀναπόφευκτον, τὸ ἀκατόρθωτον τῶν σχεδίων μιᾶς ἐκάστης, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη φωτισθῇ ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων καὶ δικαίων, τῶν ὁποίων ἤδη ἡ φωνὴ καταφρονεῖται, εἶνε πιθανώτατον ὅτι ἡ Εὐρώπη θέλει ἔλθῃ ἐπίκουρος παύουσα τὸν καταστρεπτικώτατον τῶν πολέμων, καθὼ προσφέρουσα εἰς ὅλα τὰ διαμαχόμενα μέρη τὴν ἐκπλήρωσιν κατ' οὐσίαν τῶν εὐχῶν των, χωρὶς βλάβην οὐδενὸς ἐξ αὐτῶν. Διότι οἱ Χριστιανοὶ λαοὶ θέλουσι δι' αὐτῆς ἀποκτήσει ὁλοκλήρως τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματα τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἡ Δυτικὴ Εὐρώπη θέλει ἀπολαύσει ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ

ἀσφαλέστερον ὅλας τὰς ἐγγυήσεις τὰς ὁποίας δικαίως ἀξιοῖ, καὶ τὰς ὁποίας εἰς μάτην ἥδη ζητεῖ διὰ τοῦ οὐσιωδῶς κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ ὑπὲρ τῶν Τούρκων ἀδίκου πολέμου.

Ἀληθῶς ἡ ἐξοδος τοῦ Βασιλέως θέλει δώσει μεγάλην ὠθησιν εἰς τὸ ἐξω κίνημα, ἐὰν μάλιστα μετ' αὐτὴν ἐπέλθῃ ἡ διάβασις τοῦ Δουνάβεως ὑπὸ τῶν Ῥώσων καὶ ἡ ἐπανάστασις τῶν λοιπῶν Χριστιανικῶν λαῶν τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ μέγα μέρος τῶν λαῶν τούτων εἶνε ἄοπλον καὶ ἀπόλεμον καὶ οἱ Τοῦρκοι κατέχουν τὰ φρούρια καὶ τὰς ὀχυράς θέσεις, ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ὀδηγουμένη ἐπικουρία εἶνε μικρά, καὶ διὰ τὰ αὐξηθῆναι χρειάζονται πόροι, ὅπλα, καὶ πολεμοφόδια ἄφθονα, ὧν στερούμεθα. Τέλος ἐπειδὴ θὰ εἴμεθα ἐκτεθειμένοι πανταχόθεν εἰς τὰς κατὰ θάλασσαν προσβολάς, πᾶν σπουδαῖον εἰς τὰ πρόσω κίνημα τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων παραλύεται καί, ἐὰν συμβῇ δυστύχημά τι πολεμικόν, ἐνδεχόμενον πάντοτε καὶ εἰς τὴν φύσιν τοῦ πολέμου κείμενον, ὀλίγη μένει ἐλπίς ἀνορθώσεως τῶν πραγμάτων, καθόσον τὸ ἀμφίβολον τῆς τύχης δύναται νὰ καταπτοήσῃ τοὺς ἔξω, οἵτινες δὲν θέλουσιν ἐνισχύεσθαι ἀπὸ τὸ ἀπελπιστικὸν τῆς θέσεώς των, ἐνόσω ὑπόσχονται εἰς αὐτοὺς αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις προστασίαν καὶ δικαιώματα· ἀλλὰ καὶ ταῦτα πάντα ἐὰν ὑπερνικηθῶσιν, ὁ ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ κινήματος προκαλούμενος πόλεμος τῆς Δύσεως, ἐχούσης εἰς διάθεσίν της καταπληκτικὰς δυνάμεις, ἀντισταθμίζει καὶ ὑπὲρ τὸ δέον ὅλα τὰ ἀνωτέρω πλεονεκτήματα, ὅσω μάλιστα μένει ἀμφίβολος ἡ ὑπὸ τῶν Ῥώσων διάβασις τοῦ Δουνάβεως καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν καταστροφὴ τῶν Τουρκικῶν δυνάμεων.

Τὰς σκέψεις μας ταύτας ὑποβάλλοντες κατὰ χρέος εἰς τὴν ἐμβριθὴ σκέψιν τῆς Υ. Μ. πιστεύομεν, ὅτι

θέλουν τύχει εὐμενοῦς ὑποδοχῆς, καθὸ προερχόμεναι ἐξ εἰλικρινοῦς πρὸς τὸν Θρόνον καὶ τὴν Πατρίδα ἀφοσιώσεως. Ἐὰν δὲ θεωρηθῶσιν ὑπὸ τῆς Υ. Μ. ὀρθαί, κατ' αὐτὰς πρέπει φρονοῦμεν νὰ ῥυθμισθῇ καὶ ἡ πορεία τῆς Κυβερνήσεώς Της πρὸς δόξαν τοῦ Θρόνου Της καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ Ἔθνους. Ἀλλως ἂν ἡ Υ. Μ. δὲν ἐπιδοκιμάζῃ αὐτὰς καὶ θεωρῇ τὰς ἐναντίας ὀρθοτέρας, ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα ἐκτελεσται ἀρμόδιοι αὐτῶν, καθ' ὃ ἔχοντες ἐνδύμυχον καὶ βαθεῖαν ἐναντίαν πεποίθησιν, παρακαλοῦμεν εὐσεβάστως Αὐτήν, ὅπως εὐδοκήσῃ νὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ τῆς ὑψηλῆς τῶν κοινῶν πραγμάτων διευθύνσεως, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς Υ. Μ. μέχρι τοῦδε ἐτίμησε τοὺς ἄλλως προθύμους νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ Πατρίδος, ὅπου ἡ Υ. Μ. ἤθελε τάξει αὐτούς».

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΠΗΛΙΚΑΣ

ΚΩΝ. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ

Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἀνακεφαλαιόνοιν τὰ οὐσιωδέστερα τῶν ἐπιχειρημάτων, ὅσα πολλάκις προφορικῶς εἴχομεν ἐκθέσει εἰς τὸν Βασιλέα, ὑπεβλήθη, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς, οὔτε μᾶς προσεκάλεσε, οὔτε τὴν παραίτησίν μας ἐδέχθη. Κατόπιν ἡ Βασίλισσα πολλάκις καὶ εἰς ἐμὲ καὶ τὸν Προβελέγγιον ἐπανελάμβανεν, ὅτι ἡμεῖς ἤμεθα ἔνοχοι τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος, μὴ ἀφῆσαντες τὸν Βασιλέα νὰ ἐξέλθῃ. Ὁ Προβελέγγιος τῆς ἀπεκρίθη μίαν ἡμέραν ὅτι μὲ εὐχαρίστησιν ἀναλαμβάνει τὴν ἐνοχήν, ὅτι δὲν ἐσυμβούλευσε τὸν Βασιλέα νὰ κάμῃ *une guerre de brigands*, διότι πῶς ἀλλῶς θὰ ἐχαρακτηρίζετο πόλεμος, ἐνῶ στερούμεθα παντελῶς μέσων καὶ ἔχομεν ἐναντίας τὰς μεγάλας Δυνάμεις; Μετὰ τὴν ἐγγραφὸν ἡμῶν παραίτησιν μᾶς ἔλεγε :

— Θα δώσετε λόγον εἰς τὸν Θεόν, διότι ἐμποδίσατε τὸν Βασιλέα νὰ ἐξέλθῃ καὶ μὲ τὰ μισά σας μέτρα ἀδυνατεῖτε τὴν Κυβέρνησιν Του.

— "Ω! διὰ τὸν Θεὸν μὴ σᾶς μέλει ἀπεκρίθῃ ὁ Προβελέγγιος, μὲ τὸν Θεὸν συμβιβάζομαι, μὲ τὸν Βασιλέα μόνον δὲν εἰξεύρω πῶς νὰ τὰ οἰκονομήσω, διότι οὔτε νὰ μᾶς ἀκούσῃ θέλει, οὔτε νὰ δεχθῇ τὴν παραίτησίν μας.

Ἐνῶ ἡ ἐπανάστασις ἔξω δὲν ἐπροχώρει, ἂν καὶ καθ' ἡμέραν περισσότερον ἐνοχοποιεῖτο ἡ Ἑλλάς, ἐξερχομένων πολλῶν ἀναφανδὸν καὶ διὰ μυρίων τρόπων προδιδομένης τῆς ἐνεργείας τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὑπὲρ τοῦ κινήματος καὶ ἐπολλαπλασιάζοντο αἱ ἄτιμοι καταχρήσεις τῶν ἐξεληθόντων, περὶ τὰ μέσα Μαρτίου προσεκλήθημεν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Προβελεγγίου, τὴν ἐσπέραν. Ἀφ' οὗ συνήλθομεν ἐκεῖ, ὁ Πάϊκος μᾶς ἀνεκοίνωσε τὰς διακοινώσεις τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας διὰ τῶν ὁποίων ἠπειλεῖτο καὶ αὐτὸς ὁ Ἑλληνικὸς Θρόνος, ἡ Κυβέρνησις καὶ τὸ ἔθνος διὰ τὰς δεινὰς συνεπειὰς τῶν πράξεων τῆς Αὐλῆς καὶ τοῦ Ὑπουργείου ἐὰν δὲν μετέβαλλε πολιτικὴν πορείαν. Ἰδίως κατηγοροῦσαν τὸ Ὑπουργεῖον μὲ φράσεις ἀποτόμους, ὅτι ἠπάτησε τὰς Δυνάμεις, πράττον ἄλλα τῶν ὅσα ὑπέσχετο, ὥστε ἔχασε καὶ εἰς τὸ μέλλον τὴν ἐμπιστοσύνην του.

Ἡ Γαλλικὴ διακοίνωσις ἔλεγε :

Force nous est, de faire taire notre ancienne bienveillance à l'égard de la Grèce et de ne plus nous inspirer que de nos propres intérêts Vous lui (à Mr Païcos) déclarerez que toute la conduite du Gouvernement Grec dans ces derniers temps ne nous permet plus de le considérer comme neutre à l'égard de la Turquie, ni comme ami de la France et de la Grande Bretagne. Nous le rendons en conséquence responsa-

ble de tous les mouvements et de toutes les menées qui auraient pour objet sur son territoire soit d'exciter à l'insurrection les sujets chrétiens de la Sublime Porte, soit de favoriser à la Russie un aide dans la guerre contre la Turquie. Si ces faits venaient à se produire, ou pour être plus exact, s'ils continuaient à se passer sous vos yeux sans que le Gouvernement Grec ait l'air de comprendre que son inexcusable tolérance en est la première cause, nous n'hésiterions pas, d'accord avec l'Angleterre de prendre les mesures les plus sévères à l'égard de la Grèce. Toutefois les commandants des bâtiments des deux nations ont déjà l'ordre de s'inspirer des circonstances pour rendre à la Turquie les services que cette puissance est en droit d'attendre de nos deux pavillons.

Καὶ αὐστηρότερον ἀκόμῃ ἡ Ἀγγλικὴ διακοίνωσις ἔγραφε:

Comme les avis amicaux n'ont pas manqué, mais qu'ils ont été méconnus ; comme la connivence de la part de Grèce et du Gouvernement avec le mouvement hostile contre la Turquie, est maintenant hors de question ; et comme le Gouvernement de Sa Majesté et celui des Français sont déterminés de ne pas laisser que leur politique soit ainsi entravée, le Gouvernement Grec doit être préparé pour les conséquences de ses propres actes. Si ces conséquences deviennent dangereuses au trône et au bien être futur de la Grèce, la responsabilité tombera sur les ministres Grecs qui se sont montrés être dans l'ignorance ou dans l'insouciance des véritables intérêts de leur pays¹.

¹ Σημ. Ἐκδ. « Ἀναγκαζόμεθα—ἔλεγεν ἡ Γαλλικὴ διακοίνωσις—
νὰ ἐπιβάλλωμεν σιωπὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν εὐμένειαν ὥς πρὸς
τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ μὴ ἐμπνεώμεθα πλέον εἰ μὴ ὑπὸ τῶν ἰδίων

“Ολοι ανεγνώρισamen ότι ὄχι μόνον δὲν ἦτο δυνα-
τὸν πλέον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ αὐτὴ κυβερνητικὴ πο-
ρεία, διότι ἡ δυσμένεια τῶν Δυνάμεων ἤθελεν ἀναμ-
φιβόλως ἐκτραγῆ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως,

ἡμῶν συμφερόντων . . . Θὰ τῷ δηλώσῃτε (τῷ Κ. Παίκῳ), ὅτι
σύμπασα ἡ διαγωγὴ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως κατὰ τοὺς
τελευταίους αὐτοὺς χρόνους δὲν μᾶς ἐπιτρέπει πλέον νὰ θεω-
ρῶμεν αὐτὴν ὡς οὐδετέραν ὡς πρὸς τὴν Τουρκίαν, μῆτε ὡς φί-
λην τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Μεγάλης Βρετανίας· καθιστῶμεν
λοιπὸν τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ὑπεύθυνον πασῶν τῶν κι-
νήσεων καὶ πασῶν τῶν ἐνεργειῶν, αἵτινες ἀποβλέπουσιν ἐν
Ἑλλάδι εἴτε νὰ διεγείρῳ εἰς ἐπανάστασιν τοὺς χριστιανοὺς
ὑπηκόους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, εἴτε νὰ παράσχῳ βοήθειαν τῇ
Ῥωσσίᾳ, ἐν τῷ κατὰ τῆς Τουρκίας πολέμῳ. Ἐὰν τὰ γεγονότα
ταῦτα συνέβαινε νὰ πραγματοποιηθῶσιν ἢ, ἵνα εἴμεθα ἀκριβέ-
στεροι, ἐὰν ἐξακολουθήσῳ νὰ συμβαίνῳσιν ὑπὸ τὰ ὄμματα
ὑμῶν χωρὶς ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις νὰ καταδείξῃ, ὅτι ἐννοεῖ
κατὰ πόσον ἡ ἀδικαιολόγητος αὐτῆς ἀνοχὴ εἶναι τούτων ἡ
πρώτη αἰτία, δὲν θέλομεν διστάσει, ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς
Ἀγγλίας νὰ λάβωμεν τὰ αὐστηρότερα μέτρα κατὰ τῆς Ἑλλά-
δος. Ἐν τούτοις οἱ κυβερνῆται τῶν πλοίων τῶν δύο ἐθνῶν
ἔχουσιν ἥδη διαταγὴν νὰ ἐνεργήσῳ κατὰ τὰς περιστάσεις,
ὅπως παράσχῳ τῇ Τουρκίᾳ τὰς ἐκδουλεύσεις, ἃς ἡ Δύναμις
αὕτη δικαιούται ν’ ἀναμένῃ παρὰ τῶν δυνάμεων ἡμῶν.

Καὶ αὐστηρότερον ἀκόμη ἡ Ἀγγλικὴ δισκοίνῳσις ἔγραψεν :
«Ἐπειδὴ αἱ φιλικαὶ γνῶμαι δὲν καθυστέρησαν, παρεγνώρισθη-
σαν δέ, ἐπειδὴ ἡ σύμπραξις ἐκ μέρους τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς
Κυβερνήσεως ἐν ταῖς κατὰ τῆς Τουρκίας ἐχθροπαθείαις εἶνε
βεβαία, καὶ ἐπειδὴ ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος
καὶ ἡ τῆς Γαλλίας εἰσὶν ἀποφασισμέναι νὰ μὴ ἀφήσῳ νὰ
παρεμποδίζηται ἡ πολιτικὴ αὐτῶν, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις
ὀφείλει ν’ ἀναμένῃ τὰς συνεπειὰς τῶν ἰδίων αὐτῆς πράξεων.
Ἐὰν δ’ αἱ συνέπειαι αὗται ἀποβῶσιν ἐπικίνδυνοι εἰς τὸν Θρό-
νον καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν εὐημερίαν τῆς Ἑλλάδος, ἡ εὐθύνη
θὰ ἐπιπέσῃ ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων Ὑπουργῶν, οἵτινες ἐφάνησαν
διατελοῦντες ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ἢ ἐν τῇ ἀπρονοσίᾳ τῶν ἀληθῶν
συμφερόντων τῆς χώρας των».

ἀλλὰ καὶ αὐταὶ πλέον αἱ διαβεβαιώσεις μας οὐδεμίαν πίστιν θὰ εἶχον εἰς τὸ μέλλον, διότι μᾶς ἐθεώρουν ὡς κακῆς πίστεως. Ἀφευκτος ἐπομένως ἡ ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς τοῦ Ὑπουργείου. Καὶ ὅτι μὲν ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία ἔκαμνον κατάχρησιν τῆς δυνάμεώς των ἥτο ἀναμφίβολον, ἀλλὰ μὴπως καὶ ἡ Ἑλλάς δὲν ἔκαμνε κατάχρησιν τῆς ἀδυναμίας της;

Τὸ πρῶτὶ συνήλθομεν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος ἤμεθα ἀνύποπτοι, διότι ἐνῶ ἀφ' ἐσπέρας ἤμεθα ὅλοι σύμφωνοι, αἰφνης, ὅτε ὑπεβάλομεν εἰς τὸν Πρωθυπουργὸν τὰς παραιτήσεις μας, ἐγὼ μὲν ἀναιτιολόγητον, ἐκεῖνος δὲ ἠτιολογημένην, οὗτος ἠρνήθη νὰ τὰς δεχθῇ, εἰπὼν νὰ τὰς στείλωμεν εἰς τὸν Βασιλέα. Οἱ ἄλλοι Ὑπουργοὶ οὔτε λόγον ἔκαμνον πλέον περὶ παραιτήσεως. Ἐλέγομεν εἰς τὸν Παίικον «πῶς; δὲν ἤμεθα χθὲς σύμφωνοι, ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον »δὲν δύναται πλέον νὰ διατηρηθῇ;» ἀλλ' οὗτος ἀπεκρίνετο· «Ναί, ἥτο μία γνώμη, ἀλλ' ὀριστικὴν ἀπόφασιν, ὅσον καὶ ἂν ἐσκέφθην ἔπειτα, δὲν ἐσχημάτισα· περιμένω ν' ἀκούσω τὸν Βασιλέα!» Ὁ Βασιλεύς, τοῦ ἔλεγον, πρέπει νὰ φωτισθῇ ἀπὸ ἡμᾶς, ἡμεῖς ὡς Σύμβουλοι τοῦ Στέμματος θὰ τὸν φωτίσωμεν. Ἐχομεν ἡ ὄχι ἰδίαν πεποίθησιν; «Σὰς ὁμολογῶ,—ἐπανελάμβανε μὲ ἥσυχον φωνὴν — ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ σχηματίσω γνώμην» καὶ ἀνεγίνωσκε τὴν ἠτιολογημένην παραίτησιν τοῦ Προβελεγγίου. Ὅτε δὲ ἤκουσε τὸν Κριεζῆν νὰ λέγῃ μὲ θυμὸν καὶ μεγαλοφώνως: «Δὲν παραιτοῦμαι, ὄχι· δὲν κάμνω τὸ χατῆρι τῶν ἀτίμων», ἠγέρθη καὶ ἠσύχως ὀμιλῶν ἀπαντοῦσε: «ἀλλὰ τότε, ὄχι μόνον μὲ τὴν παραίτησίν σας δὲν ἀλλάζει τὸ Ὑπουργεῖον, ἀλλὰ καὶ μόνος ἂν μένῃ ὁ Πρωθυπουργός, τὸ Ὑπουργεῖον θὰ λέγεται πάλιν «Ὑπουργεῖον Κριεζῆ». Τοῦτο

εἶνε συνταγματικόν· τὸ σύστημα δὲν ἀλλάζει· εἶνε λοιπὸν περιττὸν νὰ παραιτηθῶ καὶ ἐγώ».

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθινόν, ὅτι τὴν ἐσπέραν μᾶς εἶχεν ἀναγγελοῦν, ὅτι ἐπρόκειτο νὰ συνέλθωμεν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως, διὰ νὰ σκεφθῶμεν ἐπὶ τῶν διακοινώσεων καὶ λάβωμεν ὀριστικὴν ἀπόφασιν, ὥστε ὠμιλήσαμεν, καθὼς λέγουν, ἀκαδημαϊκῶς ἐπιφυλαττόμενοι νὰ λάβωμεν, ὡς ἦτο πρέπον, ὀριστικὸν μέτρον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως· ἀλλὰ τόσον ἦτο καθαρόν, ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἐπεδέχετο ἄλλην λύσιν καὶ τὸ σύμφωνον ὅλων μας, ὥστε, μὴ ἀμφιβάλλοντες περὶ τοῦ ληφθηνσομένου μέτρου, ἠτοιμάσαμεν καὶ οἱ δύο τὰς παραιτήσεις μας. Ἀλλὰ βεβαίως ἐσπεύσαμεν, καὶ ἡ σπουδὴ μας αὕτη ἴσως ἐβλαψε σημαντικά, ἐξηγεῖται ὅμως ἀπὸ ἄκραν ἀνυπομονησίαν ν' ἀποσυρθῶμεν ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖον, εἰς τὸ ὅποιον, ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς ἠτιμαζόμεθα, δὲν μᾶς ἦτο ἀφ' ἑτέρου καὶ δυνατὸν νὰ κάμωμέν τι, ὅχι πρὸς καλὸν τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς καταστροφῆς του. Ὁ Βασιλεὺς, ἂν καὶ εἶχε μάθει τὰς συνδιαλέξεις μας τῆς προτεραίας, δὲν ἐταράχθη, διότι ἄφινε νὰ μᾶς ἀκούσῃ καὶ ἠλπιζε νὰ μᾶς πείσῃ, συγχρόνως δὲ τὸ ὁμόφωνον ὅλων δὲν τοῦ ἐγέννα ὑποψίας· ἐγνώριζεν, ὅτι τινὲς ἐκ τῶν Ὑπουργῶν ἐθυσίαζον εὐκόλως τὴν γνώμην των καὶ ἠλπιζε τὸ αὐτὸ δι' ὅλους μας. Ὅθεν μᾶς προσεκάλεσεν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιόν του. Ἀλλ' ἐπειδὴ, πρὶν συνέλθωμεν, ὁ Πρωθυπουργὸς ἐφρόντισε νὰ πληροφωρήσῃ τὸν Βασιλέα, ὅτι ἡ γνώμη τοῦ Προβελεγγίου καὶ ἡ ἰδική μου ἦτο ἀποφασιστικὴ νὰ παραιτηθῶμεν, ὅτι ὁ Προβελέγγιος μάλιστα πλέον εὐερέθιστος ἐξεφράσθη τὸ πρῶν μὲ σφοδρότητα, ὅτι ἀντηλλάχθησαν μὲ τοὺς ἄλλους Ὑπουργοὺς λέξεις ἐγγικτικαὶ καὶ ὅτι τέλος ὁ Πρωθυπουργός, ἐναντίον

τῶν τύπων, ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὰς παραιτήσεις μας, ὁ Βασιλεὺς μὲ μὴ κρυπτομένην ἀγανάκτησιν διέταξε τὴν ἀναβολὴν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἐκάλεσε δὲ ἐνώπιόν του μόνον ἐμὲ καὶ τὸν Προβελέγγιον τὴν αὐτὴν ὥραν, καὶ ἔκτοτε πλέον δὲν ἔγεινε σκέψις εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐπὶ τῶν διακοινώσεων τούτων. Μόνον δὲ τὴν τελευταίαν ἡμέραν τῆς λήξεως τῆς προθεσμίας προσεκλήθημεν ὅλοι εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅτε ὁ Πάϊκος ὑπέβαλε τὴν ἀπάντησιν τῶν διακοινώσεων. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν εἴχομεν τὸν ἀπαιτούμενον καιρὸν νὰ σκεφθῶμεν ἐπ' αὐτῶν, ἠναγκάσθημεν νὰ συναινέσωμεν εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς ὡς εἶχε.

Ἐὰν δὲν ἐσπεύδομεν νὰ ὑποβάλωμεν τὰς παραιτήσεις μας, ἀλλ' ἐφυλάττομεν ψυχρὸν αἷμα καὶ οἱ δύο μας καὶ μὲ γαλήνην ἀνεπτύσσομεν τοὺς λόγους μας, οἱ δὲ συνάδελφοί μας τοὺς ὑπεστήριζον ἢ δὲν τοὺς ἀπέκρουον, πιθανῶς ἤθελον κάμει ἐντύπωσιν εἰς τὸν Βασιλέα. Καὶ ἂν εἴχομεν μάλιστα τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ μὴ σπεύσωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὥστε αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς νὰ τὸ ἐξαγάγῃ, ἴσως τὸν ἐκερδίζομεν. Ἀλλ' ἂν τοῦτο ἦτο δύσκολον, τούλάχιστον δὲν ἠθέλομεν οἱ δύο μας οὐδετερωθῇ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον καὶ φανῇ, ὅτι ἀπὸ φόβου ἢ ἀπὸ ῥαδιουργίαν τῶν Δυτικῶν Δυνάμεων ἢ ἀπὸ ἐπιθυμίαν ν' ἀποφύγωμεν τὴν εὐθύνην τῆς δεινῆς θέσεώς μας ἠθέλομεν ν' ἀποσυρθῶμεν τοῦ Ὑπουργείου. Καὶ κατὰ δυστυχίαν τὰ φαινόμενα ἦσαν ἐναντίον μας, διότι πολλάκις ἠναγκάσθημεν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ παραιτήσεώς μας, ὅτι ζητοῦμεν ταύτην διὰ ν' ἀποτινάξωμεν τὸ βάρος καὶ τὴν εὐθύνην τῆς Ὑπουργικῆς θέσεως.

Ἀφοῦ διελύθημεν καὶ ὁ Πρωθυπουργὸς ἠρνήθη νὰ δεχθῇ τὰς παραιτήσεις μας, οἱ δὲ λοιποὶ Ὑπουργοὶ δὲν ἐνοοῦσαν νὰ παραιτηθοῦν, ἀπεφασίσαμεν νὰ μὴ

στείλωμεν ἀκόμη τὰς παραιτήσεις μας εἰς τὸν Βασιλέα, διότι μόνοι μας δὲν θὰ κατωρθόνομεν τὸ ποθοῦμενον, δηλαδὴ τὴν ἀλλαγὴν τῆς Κυβερνήσεως καὶ δι' αὐτῆς τὸ καλὸν τοῦ Ἔθνους καὶ μόνον ἡμεῖς θὰ ἐφαινόμεθα φεύγοντες τὸν κίνδυνον, ἐνῶ σκοπὸς μας ἦτο νὰ πείσωμεν τοὺς λοιποὺς Ὑπουργοὺς, ὡς καὶ τὸν Βασιλέα, διὰ νὰ σωθῇ τὸ Ἔθνος. Κατ' ἀρχὰς ἐπεριμένομεν, πεπεισμένοι, ὅτι ὅλοι ὁμοφώνως, χωρὶς ἀντίστασιν θὰ παρεδέχοντο τὸ μέτρον τῆς παραιτήσεως, ἀλλὰ ἀφοῦ μετέβαλλον γνώμην ἔπρεπε νὰ συζητήσωμεν καὶ νὰ πείσωμεν αὐτοὺς διὰ τοῦ λόγου, ὑποβάλλοντες εἰς τὸ τέλος καὶ τὰς παραιτήσεις, διὰ νὰ αὐξήσωμεν τὴν ἰσχὺν τοῦ λόγου μας, καθ' ὅσον μάλιστα ἐφαίνετο δύσκολον πλέον τὸ παρὸν Ὑπουργεῖον νὰ ὑπάρξῃ, χωρὶς ἡμᾶς τοὺς δύο. Ἐπείσθη δὲ καὶ ὁ Προβελέγγιος νὰ μεταβάλῃ τὴν ἠτιολογημένην παραίτησίν του εἰς ἀναιτιολόγητον, διότι θὰ ἦτο ἀναξιοπρεπὲς εἰς Ἕλληνας Ὑπουργοὺς, ἀποσυρομένους ἔνεκα τῆς δυσμενείας τῶν Δυνάμεων, νὰ ἐκφράζουσιν τὸν λόγον τοῦτον ῥητῶς. Τὴν γνώμην ταύτην εἶχε δώσει καὶ ὁ Πάϊκος.

Τὴν 6ην λοιπὸν ὥραν, ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος ἐπήγαμεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅστις ἦτο ἐρεθισμένος εἰς ἄκρον· οἱ ὀφθαλμοὶ του ἐσπινθηροβολοῦσαν· ἡ ὄψις του ἦτο ἀγριεμένη καὶ δὲν εἴμποροῦσε νὰ ὁμιλήσῃ κατὰ συνέχειαν, ἀλλ' ὀλιγοσύλλαβα καὶ διακεκομμένα. Ἀφοῦ ἐκαθήσαμεν, μὲ ἠρώτησε διατὶ νὰ δώσωμεν τὴν παραίτησίν μας. Στηρίξας δὲ τὴν κεφαλὴν του ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παλάμης μὲ ἤκουε σιωπηλός. Ὁ Προβελέγγιος δὲν ἦτο ὀλιγώτερον συγκεκινημένος, διότι ὁ φόβος, μὴ δὲν τοῦ γείνῃ δεκτὴ ἡ παραίτησις, φανερὰ τὸν ἐκυρίευεν· εἶχε πλέον χάσει τὴν στάσιν Ὑπουργοῦ βουλευομένου περὶ τῶν μεγίστων συμφερόντων τοῦ

Κράτους, εἶνε ὅμως ἀληθινόν, ὅτι εἶχεν ἐξαντλήσει καὶ τὴν ὑπομονὴν του. Πόσαις φοραῖς δὲν ἐπροσπαθήσαμεν νὰ καταδείξωμεν τὴν δεινὴν θέσιν τῆς πατρίδος, ἄνευ ἀποτελέσματος, καὶ δὲν ἠγανακτήσαμεν, διότι τυφλῶς ἐφερόμεθα εἰς τὸν κρημνὸν τῆς ἀπωλείας ! Καὶ ποῖος βεβαιότερος κίνδυνος καὶ μεγαλειτέρα ἀνοησία παρὰ νὰ ἐπιμένωμεν εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα ἐναντίον ὅλης τῆς Εὐρώπης, ἀφοῦ καὶ αἱ Γερμανικαὶ Δυνάμεις καὶ ἡ Βαυαρία αὐτὴ τὰς αὐτὰς συμβουλὰς μᾶς ἔδιδε, νὰ ἐνδώσωμεν ! Δὲν ὑπελείπετο λοιπὸν ἄλλο τι εἰς ἡμᾶς, εἰμὴ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἀπόφασίν μας νὰ παραιτηθῶμεν. Ὁ Βασιλεὺς οὔτε ἀπνύθινε τὸν λόγον εἰς τὸν Προβελέγγιον, οὔτε τὸν ἐκύτταζε· κάτι μάλιστα ἤρχιζεν οὔτος νὰ προσθέτῃ εἰς ὅσα ἐγὼ ἔλεγον καὶ ὁ Βασιλεὺς ὠργισμένος τὸν διέκοψε καὶ τινάζοντας αὐτὸν δυνατὰ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ εἶπε :

— Σιφνιέ, τί φοβεῖσαι ; Ἄνανδρε !

— Τί νὰ κάμω ; Τοιαύτη εἶνε ἡ φύσις μου· νὰ τὴν ἀλλάξω δὲν εἰμυροῶ, ἀπαντοῦσεν ὁ Προβελέγγιος μὲ κλαυθυμρὰν φωνήν !

— Ἐντροπή ! ὄχι, δὲν σοῦ δίδω τὴν παραίτησιν· θὰ μείνης ! ὅλοι μαζί θὰ χαθοῦμε !

— Αὐτὸ εἶνε τυραννία· δὲν εἶμαι σκλάβος Βασιλεῦ !

Μὲ τοιαῦτα δυσάρεστα ἐπεισόδια διεκόπτετο ἡ σειρά τῆς ὁμιλίας μου καὶ ἄλλοτε μὲν προσεπάθουν νὰ ἡσυχάζω τὸν Προβελέγγιον νὰ μὴ ἐρεθίζεται ἢ ἐρεθίζῃ, νὰ μὴ θέτῃ τόσον ἀνάρμοστα τὸ ζήτημα, ὥς νὰ ἐπρόκειτο περὶ προσωπικοῦ κινδύνου, ἄλλοτε δὲ νὰ πείθω τὸν Βασιλέα, θέτων τὸ ζήτημα μακρὰν παντὸς προσωπικοῦ συμφέροντος καὶ λέγων, ὅτι πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι δὲν ἐκινούμεθα ἀπὸ δειλίαν, ἤμεθα ἔτοιμοι νὰ ἀναχωρήσωμεν διὰ τὸ στρατόπεδον τῆς Ἡπείρου ἢ Θεσ-

σαλίας, εἰν ἤθελε διατάξει. Ἐπειτα ἐπανελάμβανον τὰ ἐπιχειρήματα, ὅσα ἀνωτέρω ἀνέφερον καὶ πολλὰ ἄλλα, τὰ ὅποια πλέον δὲν ἐνθυμοῦμαι. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐβλεπον ὅτι ὁ Βασιλεὺς μὲ ἤκουε, χωρὶς καὶ νὰ μοῦ ἀπαντᾷ, ἔστρεψον ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν τὸ ζήτημα, λέγων :

Δὲν ἤμεθα εἰς τὸν κόσμον, Βασιλεῦ, μεμονωμένοι ἡμεῖς καὶ οἱ Τοῦρκοι. Ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐνέργειά μας προσδιορίζεται καὶ περιορίζεται ἀπὸ τὴν γενικὴν πολιτικὴν καὶ ἐνέργειαν τῶν μεγάλων Δυνάμεων. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ κινήματος συνδέεται μὲ τὴν πρόοδον τῶν ῥωσσικῶν ὅπλων καὶ τὴν μεταβολὴν τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς. Ἀλλ' οἱ Ῥῶσσοι ἡσυχάζουν, διότι εἰς τὸν Δούναβιν εἶνε ἀκόμη χειμῶν· εἰς τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα ἡμέρας θὰ διαβοῦν πιθανῶς τὸν Δούναβιν, ἴσως περάσουν καὶ τὰ Μπαλκάνια καὶ εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἀλλάζει φάσιν τὸ ζήτημα. Αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις τότε ἴσως ἰδοῦν ἀλλέως τὰ πράγματα ἢ δὲν θὰ ἔχουν τόσην σχολὴν νὰ καταγίνωνται μὲ ἡμᾶς καὶ θὰ φανῇ ὀριστικώτερον ἡ πολιτικὴ τῶν Γερμανικῶν Δυνάμεων. Ἐπὶ τοῦ παρόντος λοιπὸν ἀνάγκη νὰ κερδίσωμεν καιρὸν, διὰ νὰ μὴ ἐκτεθῇ ἀπὸ τώρα ἡ Ἑλλάς εἰς πόλεμον καὶ λάθουν αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις ἐναντίον της ὀριστικὰ μέτρα. Ἡ ἀπλὴ μεταβολὴ τῆς πορείας τῆς Κυβερνήσεώς Σου δὲν ἀρκεῖ πλέον, ἀλλ' ἐπιβάλλεται καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῶν προσώπων. Παραίτησον λοιπὸν Μεγαλειότατε, τὸ Ὑπουργεῖόν μας.

— Καὶ τί νὰ κάμῃ, μὲ διέκοψεν ὁ Βασιλεὺς, τὸ νέον Ὑπουργεῖον; Ποῖον τὸ πρόγραμμά του; Μανθάνοντες τὴν ἀλλαγὴν οἱ ἔξω δὲν θὰ νομίσουν ὅτι ἠλλάξαμεν πολιτικὴν, ὅτι τοὺς ἐγκατελείψαμεν; Μὲ τὴν παραίτησιν τοῦ ὅλου Ὑπουργείου, ἢ μὲ τὴν ἰδικὴν σας, δὲν θὰ φονεύσετε τὸ κίνημα; Ὁ κόσμος σᾶς ὑπολύνεται καὶ θὰ εἶπῃ, ὅτι κατὶ ἐγνωρίζετε, διὰ νὰ παραιτηθῇτε.

Οἱ νέοι Ὑπουργοὶ δὲν θὰ κατατρέξουν τὸ κίνημα ;

— Ὅχι, Βασιλεῦ· δὲν πιστεύω νὰ ὑπάρχη Ὑπουργὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ κατατρέξῃ τὸ κίνημα, γινόμενος προδότης τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου ! Θὰ ἐννοήσῃ τὴν θέσιν του, ὥστε νὰ κρατήσῃ πιστῶς τὰς σχέσεις τῆς Κυβερνήσεώς Σου πρὸς τὸν Νεσέτ-μπέν· οὕτως ἡ ἐνέργεια τῶν ἐδῶ Πρέσβεων θὰ παραλυθῇ καὶ θ' ἀναγκασθοῦν οὗτοι νὰ περιμείνουν τὴν πορείαν τοῦ νέου Ὑπουργείου. Ἡμᾶς πλέον δὲν ἐμπιστεύονται, διότι τὰς ὑποσχέσεις, τὰς ὁποίας τοὺς ἐδώσαμεν, δὲν τὰς ἐτηρήσαμεν. Ἐκτὸς τούτου θὰ κερδίσωμεν καὶ ἀρκετὸν καιρόν, ἕως ὅτου ἴδωσι τὴν πολιτικὴν τῆς νέας Κυβερνήσεως καὶ λάβωσιν οἱ Πρέσβεις τὰς ὁδηγίας τῶν Κυβερνήσεών των καὶ τότε πολιτευόμεθα κατὰ τὴν φορὰν τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν εἰσέλθει ἡ Βασίλισσα καὶ κοκκινίζουσα ἔλεγε μὲ ὀργήν :

— Ἐντροπὴ νὰ ἀφήσετε τὸν Βασιλέα σας εἰς τὴν μπαγιοννέτα τῶν ξένων ! Τί θέλετε τὸν καιρόν ; Νά, οἱ Ῥῶσσοι ἐπέρασαν τὸν Δούναβιν !

— Μεγαλειοτάτη, συγχωρήσατέ με ν' ἀμφιβάλλω· καμμία τοιαύτη εἰδησις δὲν ὑπάρχει.

— Ὅχι, ὄχι, οἱ Ῥῶσσοι διέβησαν τὸν Δούναβιν· εἶνε θετικόν. Ἐπειτα τί φοβεῖσθε ; Μήπως στείλουν εἰς τὴν Ἑλλάδα στρατεύματα ἢ στόλον ; Ἀλλὰ δὲν ἔχουν, διότι ὅσον εἶχον διαθέσιμον, τὸν ἔστειλαν εἰς τὴν Κριμαίαν.

— Ἀλλὰ νομίζετε ὅτι ἡ Γαλλία μὲ 50 ἢ 100 χιλιάδας στρατοῦ ἐξήντλησε τὰς δυνάμεις της καὶ ὅτι ἡ Ἀγγλία ἀπνησχόλησε κατὰ τῆς Ῥωσσίας καὶ τὴν ὑστερινὴν της φρεγάτταν ; Πολὺ ἀμφιβάλλω. Τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος ἐμίσθωσε διὰ

δεκαπέντε ἔτη μόνη ἡ Ἀγγλία πληρόνουσα τὴν Αὐστρίαν, τὴν Πρωσσίαν καὶ τὴν Ῥωσσίαν. Ἀλλ' ὅμως καὶ ἐλαχίστη δύναμις ἐὰν ὑπολείπεται εἰς αὐτάς, τὸ Ἔθνος δὲν ἔχει τὴν θέλησιν νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν εὐεργετίδων Δυνάμεων.

— Ἀλλὰ μὴ νομίζης μικρὰν τὴν δύναμιν τοῦ Ἑθνους· *nous avons la force des femmes et des enfants!*

— Ἀρκεῖ ὅμως νὰ μὴ καταχρασθῶμεν τῆς ἀδυναμίας μας αὐτῆς, ἡ ὁποία εἶνε ἡ δύναμις μας.

Τοιαῦτα λέγουσα ἡ Βασίλισσα μᾶς ἀπεχαιρέτισε μετὰ τοῦ Βασιλέως, ἐπαναλαμβάνοντος, ὅτι παραίτησιν δὲν μᾶς δίδει.

Κατατεθλιμμένοι ἀνεχωρήσαμεν. Τὸ πρωὶ, 15 Μαρτίου, ἔγραψα εἰς τὸν Προβελέγγιον νὰ ἔλθῃ πρὸς ἐμέ, διὰ νὰ συνεννοηθῶμεν. Μοῦ ἀπάντησεν, ὅτι εἶνε ἀδιάθετος καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Βασιλεὺς ἐπιμένει νὰ κρατήσῃ τὸ Ὑπουργεῖον Του, αὐτὸς στέλλει τὴν παραίτησίν του τὸ ἀπόγευμα· καὶ πραγματικῶς τὴν ἔστειλε. Σύμπτωσις περίεργος! Μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἦλθεν ἡ πρώτη εἰδῆσις τῆς διαβάσεως τοῦ Δουνάβεως ἀπὸ τοὺς Ῥώσσους καὶ ὑπολογίζοντες εὕρομεν, ὅτι ἡ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Βασίλισσα μὲ τόσον θετικὸν τρόπον ἐπροφῆτευσεν τὴν διάδασιν, ἡ τὴν προτεραίαν πραγματικῶς διέβησαν.

Ἦμιν ἀναποφάσιτος. Τί ἔπρεπε νὰ κάμω; Νὰ ἔστελλον καὶ ἐγὼ τὴν παραίτησίν μου; Εὐκόλον, ἀλλὰ τί κατῴρθονον; Τὸ οὐσιῶδες ἦτο νὰ πείσω τὸν Βασιλέα ἡ τὸ Ὑπουργεῖον ἢ, τοῦλάχιστον, τὴν πλειονοψηφίαν του. Στέλλων τὴν παραίτησίν μου θὰ ἠρέθιζον περισσότερο τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς ἄλλους Ὑπουργούς, ὅτι δὲν ἄφησα ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἀποφασίσωμεν. Ἀπεφάσισα νὰ περιμείνω ἀκόμῃ καὶ νὰ προσπαθῆσω γὰρ κεντήσω τὸ αἶσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ τῶν ἄλλων

Ὑπουργῶν, ἴσως καὶ κατώρθονον τὸν σκοπὸν μου τὴν δευτέραν αὐτὴν φοράν. Εἶχον ὑπάγει εἰς τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ὅπου ἤρχοντο συνήθως καὶ οἱ ἄλλοι. Ἡ ὀμιλία ἐστρέφετο ἐπίτηδες εἰς ἄλλα ἀντικείμενα. Ἐγὼ τοὺς διηγήθην τὴν χθесινὴν σκηνὴν καὶ τοὺς παρέστησα, ὅσον ἡδυνάμην ζωνερά, τὸν βέβαιον κίνδυνον τὸν ὁποῖον τρέχομεν, καὶ κατέληγον, ὅτι θὰ ἦτο αἶσχος εἰς τὸ πρόσωπόν μας νὰ χαθῇ τὸ "Ἔθνος· ἀλλ' αὐτοὶ ἐσιωποῦσαν. Ἐρωτῶ τὸν Σοῦτζον, ὅστις ἔβλεπε τὸν Βασιλέα συχνότερον τῶν ἄλλων, τί σκέπτεται ὁ Βασιλεὺς καὶ μὲ σοβαρὸν πρόσωπον μοῦ ἀπαντᾷ.

— Ἀλλὰ τί νὰ κάμῃ; Ἡ μόνη θεραπεία εἶνε ν' ἀλλάξῃ Ὑπουργεῖον.

Ἡσύχασα κάπως ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

Ἐπειδὴ ὅμως καὶ ἡ ἐπομένη παρῆλθε, χωρὶς νὰ συνέλθωμεν καὶ σκεφθῶμεν περὶ τῆς δεινῆς θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὕρισκόμεθα, ἀπεφάσισα δικαιωματικῶς καὶ ἐπισήμως πλέον νὰ ζητήσω τὴν συγκάλεσιν τοῦ Ὑπουργικοῦ συμβουλίου. Διὰ τοῦ κλητῆρος τοῦ Ὑπουργείου μου ἔστειλα τὸ ἔγγραφον εἰς τὸν Πρωθυπουργόν, ἀλλ' οὗτος νομίσας, ὅτι περιεῖχε τὴν παραίτησίν μου, ἠρνήθη ν' ἀναγνώσῃ κἂν αὐτὸ καὶ μοῦ παρήγγειλε νὰ τὴν στείλῃ εἰς τὸν Βασιλέα· τοῦ ἐπέστρεψα τὸ ἔγγραφον διὰ νὰ ἀναγνώσῃ αὐτό, διότι περὶ ἄλλου πράγματος τοῦ ἔγραφον. Ἀφ' οὗ τὸ ἀνέγνωσε μοῦ ἀπῆντησεν, ὅτι θέλει σκεφθῇ καὶ λάβει τὰς διαταγὰς τοῦ Βασιλέως.

Ἀλλὰ παρήρχετο ὁ καιρὸς εἰς μάτην. Ἦτο φανερόν, ὅτι δὲν εἶχον σκοπὸν οὔτε Ὑπουργικὸν Συμβούλιον νὰ συγκαλέσουν, οὔτε ν' ἀλλάξουν πολιτικὴν. Ὁ κόσμος ἦτο καὶ ὠργισμένος ἐναντίον μας, διότι δὲν ἐδίδομεν τὰς παραιτήσεις μας, καὶ μάλιστα βουλευταὶ τινες ἔλεγον «ὡς παραιτηθοῦν οἱ δύο καὶ τοὺς ἄλλους

τοὺς διώχνομεν μὲ λακτισμούς». Ἡθελόν τινες νὰ κάμουν καὶ ἐπερωτήσεις, ἀλλὰ δὲν ἐτολμοῦσαν. Ἐπλησίαζε νὰ ἐπιστρέψῃ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ Α. Μεταξᾶς¹, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἠθελον νὰ λεχθῇ, ὅτι αὐτός, καθὼς συμπατριώτης μου, μὲ συνεβοίλευσε δῆθεν νὰ δώσω τὴν παραίτησίν μου, καὶ ἐπειδὴ ἦτο σχεδὸν βέβαιον, ὅτι ἡ γνώμη του θὰ εἶχε βαρύτητα διὰ τὸν Βασιλέα, ἐπεθύμουν νὰ εὗρῃ τετελεσμένον πλέον τὸ γεγονὸς τῶν παραιτήσεών μας, ὥστε κατ' αὐτὸ τὸ συμβάν νὰ δίδῃ πλέον τὰς συμβουλὰς του. Τὴν παραμονὴν λοιπὸν τῆς ἐλεύσεώς του, 28 Μαρτίου 1854 ἔστειλα μὲ ῥητιολογημένην ἀναφορὰν τὴν ἀναιτιολόγητον παραίτησίν μου.

Μόλις τὴν ἔλαβεν ὁ Βασιλεὺς καὶ ἀμέσως μὲ προσεκάλεσεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα τὴν ἐσπέραν. Ὑποπτευόμεν μὴ κάμῃ καὶ εἰς ἐμὲ τὰς σκηνάς, τὰς ὁποίας ἔκαμε πρὸς τὸν Προβελέγγιον καὶ εἶχον ἀποφασίσει νὰ μὴ χάσω διὰ τοῦτο τὴν ἀταραξίαν μου καὶ νὰ προσπαθῶ νὰ τὸν ἐλκύσω. Ἀλλὰ ποῖος ὁ θαυμασμός μου, ὅταν ὁ Βασιλεὺς μὲ μεγάλῃν φιλοφροσύνῃν μὲ προσεκάλεσε διὰ νὰ συζητήσωμεν περὶ τοῦ πρακτέου καὶ περὶ τῆς περιμενομένης βλάβης ἢ ὠφελείας ἀπὸ τὴν παραίτησίν μου!

— Κυβέρνησις, τοῦ ἔλεγον, Βασιλεῦ, εἶνε θέλνσις· θέλνσις δέ, πεποίθνσις· τὸ ζήτημα λοιπὸν εἶνε νὰ ἀποκτήσωμεν πεποίθνσιν, ὁποία τις πρέπει καὶ συμφέρει νὰ εἶνε ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος. Δὲν πρόκειται βεβαίως περὶ προσωπικοῦ κινδύνου ἢ φόβου, ἀλλὰ περὶ τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ Θρόνου Σου, καὶ διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν ὀρθὴν πεποίθνσιν, πρέπει μάλιστα πᾶσαν ιδέαν προσωπικοῦ φόβου, φιλοτιμίας, ἐπιθυμίας,

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Ἀνδρέας Μεταξᾶς ἦν τότε πρεσβευτὴς ἐν Κωνσταντινουπόλει.

νὰ παραιτήσωμεν, διὰ νὰ ἴδωμεν φανερὰ καὶ εἰς τὴν ἀληθινὴν των ὧν τὰ πράγματα. Ἡ διάρκεια τοῦ πολέμου πιθανώτατα θὰ εἶνε μεγάλη, ἡ δὲ πνοὴ τῆς Ἑλλάδος ἀσθενὴς διὰ νὰ διατρέξῃ τὸ δύσβατον στάδιον τοῦ πολέμου. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ Ὑπουργείου ἄλλως τε ἐπιβάλλεται καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς καλλιτερεύσεως τοῦ κινήματος. Ἡμεῖς ἐδείχθημεν ἀνάξιοι ἐνοχοποιήσαμεν χωρὶς λόγον τὴν Κυβέρνησίν Σου καὶ διὰ τῆς ἐνοχοποιήσεώς της κινδυνεύει νὰ καταστραφῇ καὶ τὸ ἔξω κίνημα. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν ἐφάνη κατώτερος τῶν προσδοκιῶν τοῦ ἔθνους καὶ ἔπρεπε νὰ ζητῇτε εὐκαιρίαν, Μεγαλειότατε, νὰ τὸν ἀλλάξετε. Ἄς δώσῃ ἡ νέα Κυβέρνησίς Σου τὰ μέσα εἰς τοὺς ιδιώτας, ἐκλέγουσα μεταξὺ αὐτῶν τοὺς ἱκανωτέρους καὶ τιμιωτέρους διὰ νὰ θέσῃ αὐτοὺς ἐπὶ κεφαλῆς, καὶ οὕτως, ἀποσυρομένης τῆς Κυβερνήσεώς Σου ἀπὸ τῆς διευθύνσεως τοῦ κινήματος, ἡ ιδιωτικὴ πρωτοβουλία θέλει λάβει ἐλευθερίαν ἐνεργείας, ἡ δὲ ἐνοχὴ θέλει πέσει εἰς αὐτοὺς. Ἄς παύσουν δὲ καὶ αἱ ἀναφανδὸν στρατολογίαι, διότι εἶνε καὶ περιτταὶ καὶ βλαβεραί.

— Ἀλλὰ μὲ τὰς Δυνάμεις θὰ εἵμεθα καὶ πάλιν εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, μὲ διέκοψεν ὁ Βασιλεὺς.

— Ποσῶς, ἀπῆντησα, διότι ἡ Κυβέρνησίς Σου πρέπει νὰ τηρήσῃ ἀπέναντι αὐτῶν τὴν ὑποχρέωσιν, τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει εἰς αὐτὴν τὸ δίκαιον τῶν ἐθνῶν καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη τοῦ εὐεργετηθέντος! Ἐὰν ὅμως καὶ πάλιν τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ὠφελήσῃ, οὔτε εἰς τὴν διευθέτησιν τοῦ κινήματος, οὔτε εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς πολιτικῆς, καὶ αἱ Δυνάμεις ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιτίθενται καὶ εὐρεθῇτε καὶ πάλιν εἰς τὴν σημερινὴν θέσιν, δὲν διστάζω νὰ γνωμοδοτήσω, ὅτι πρέπει νὰ ἐνδώσετε, Βασιλεῦ. Τί ὠφελεῖ νὰ προσπαθῶμεν διὰ τὰ ἀδύνατα;

— 'Αλλ' ὅταν ἀρχίσωμεν νὰ ἐνδίδωμεν, δὲν θὰ δυ-
νηθῶμεν εὐκόλως νὰ σταματήσωμεν· αὐτοὶ δὲν εὐχα-
ριστοῦνται μὲ τὴν ἀλλαγὴν προσώπων· θέλουν πράγ-
ματα. Μοῦ τὸ εἶπον ῥητῶς· θὰ θελήσουν ἐντελῶς νὰ
παύσῃ τὸ κίνημα διὰ νὰ ἐπιτύχουν αὐτοὶ τὰ συμφέ-
ροντά των εἰς τὴν 'Ανατολὴν. Τί πρέπει λοιπὸν νὰ
κάμω ; Νὰ κατατρέξω τὸ κίνημα ! 'Εγὼ νὰ προσκα-
λέσω τοὺς ἐπαναστάτας νὰ ἔμβουν μέσα ; Ποτέ ! Γνω-
ρίζω, ὅτι ἐκθέτω τὸν θρόνον μου, ἀλλὰ χωρὶς θυσίαν
τὰ μεγάλα δὲν κατορθόνονται. Ἡ ὑπόθεσις, τὴν ὁποίαν
ὑπερασπιζόμεθα, εἶνε ἱερὰ. Εἶμαι καὶ ὁ μόνος χρι-
στιανὸς Βασιλεὺς τῆς 'Ανατολῆς· χρεωστῶ λοιπὸν νὰ
τοὺς ὑπερασπισθῶ. Μὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα καὶ ὠμίλησα
ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἔγραψα· δὲν ἔκρυσά ποτε τὰς συμπα-
θείας μου. Ὁ αὐτοκράτωρ Ναπολέον μοῦ ἔστειλεν
ἐπιστολὴν ἀπειλητικὴν, ἀλλὰ τοῦ ἀπῆντησα μὲ ἀξιο-
πρέπειαν καὶ σταθερότητα· περὶ τῆς εἰλικρινείας μου
δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ παραπονεθοῦν.

— 'Αναντιρρήτως, Βασιλεῦ, ἀλλὰ τὸ Ὑπουργεῖόν
Σου δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν· ἄλλα ὑπό-
σχεται καὶ ἄλλα πράττει· κατηγορεῖται δικαίως ὡς
κακῆς πίστεως. Ὅθεν ἀνάγκη ἀπόλυτος τῆς παραιτή-
σεώς μας, διὰ νὰ ἔλθῃ Ὑπουργεῖον, τοῦ ὁποίου αἱ
πράξεις νὰ συμφωνοῦν μὲ τοὺς λόγους.

— 'Αλλὰ ποίους νὰ λάβω Ὑπουργούς ; Ἀπὸ τοὺς
δεκαῆξ Γερουσιαστές ; Ποτέ ! Αὐτοὶ εἶνε προδόται ¹. Ὁ

¹ Σημ. Ἐκδ. Ἐννοεῖ τοὺς δεκαῆξ Γερουσιαστὰς τοὺς κατα-
ψηφίσαντας κατὰ τὴν μυστικὴν συνεδριάσιν τῆς Γερουσίας τὴν
ἀξιοπρεπῆ ἀπάντησιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸ τελε-
σίγραφον τῆς Τουρκικῆς διακοινώσεως, ἐπὶ τῆς ψήφου τῶν ὁ-
ποίων στηριζόμενοι κατόπιν οἱ Πρεσβευταὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ
τῆς Γαλλίας Οὐάις καὶ Ρουὰν ἰσχυρίζοντο, ὅτι τὸ ἔθνος δὲν εἶνε
ρύμφωνον, μὴ συμμεριζόμενον τὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως.

Χρηστίδης ἐκαυχῆθη, ὅτι τοὺς ἔδωσε γνώμην νὰ μὴν ἀποκλείσουν τοὺς λιμένας μας, διότι τοῦτο θὰ ἔκαμνε κακὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαόν, ἀλλὰ νὰ καταλάβουν τὰ σύνορά μας! Ὁ πατριώτης! Ἄν ὄχι ἀπὸ τοὺς δεκαῆξ Γερουσιαστές, ποίους ἄλλους νὰ λάβω; Ἄς ἔλθωμεν εἰς τὴν πρᾶξιν.

— Πολιτικόν, Βασιλεῦ, μοῦ φαίνεται, ὅτι εἶνε νὰ λάβετε Ὑπουργοὺς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους θέλουν οἱ Πρέσβεις.

— Ὅχι, ὄχι! ἔλεγεν ὁ Βασιλεὺς.

— Μήπως δὲν εἰξεύρεις, ἐπρόσθεσεν ἡ Βασίλισσα, τί ὑπεφέρομεν τόσους χρόνους; Νὰ χάσωμεν λοιπὸν διὰ μιᾶς τοὺς κόπους, τοὺς ὁποίους κατεβάλομεν διὰ ν' ἀποσύρωμεν ἀπὸ τοὺς ξένους Πρέσβεις τὴν ἐπιρροήν των ἐπὶ τῶν Ὑπουργῶν καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ ὅλων τῶν ὑπαλλήλων! Κανεῖς δὲν θὰ ἔρχεται πλέον εἰς τὸν Βασιλέα ἢ ἀπὸ αὐτὸν θὰ περιμένῃ τι. Οἱ Πρέσβεις θὰ διοικοῦν τὴν Ἑλλάδα, θὰ τὴν διαιροῦν, θὰ κυττάζουν τὰ συμφέροντά των.

— Αἱ περιστάσεις, Μεγαλειοτάτη, δικαιολογοῦν μίαν ἐξαίρεσιν, ἄλλως τε ἢ οἱ Ὑπουργοί, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ θὰ ὑποδείξουν, θὰ κατατρέξουν τὸ κίνημα καὶ τὸ κόμμα των χάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ θὰ τὸ κατατρέξουν ὀλιγώτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους, διότι δὲν θὰ ἔχουν τόσον ἀπαιτητικοὺς τοὺς Πρέσβεις.

— Ὅχι, ὄχι, τοὺς Πρέσβεις δὲν τοὺς μέλει διὰ πρόσωπα· αὐτοὶ ζητοῦν τὴν καταστροφὴν τοῦ κινήματος καὶ πρὸς ὅλους θὰ εἶνε ἐξ ἴσου ἀπαιτητικοί.

— Ἄλλ' ἐὰν δὲν ἐπιθυμεῖτε νὰ λάβετε ἀπ' αὐτούς, ἐκλέξατε ἄλλους, ἀρκεῖ νὰ μὴ πράττουν ἄλλα τῶν ὅσα ὑπόσχονται εἰς τοὺς Πρέσβεις.

— Ἄλλ' ἰδοὺ τί συμβαίνει, μοῦ λέγει ὁ Βασιλεὺς· μετὰ τὸ γράμμα τοῦ Αὐτοκράτορος μοῦ ἔγραψε καὶ ὁ

Θουβενέλ¹ καὶ νομίζω, ὅτι τὸ γράμμα του εἶνε συμπληρωτικὸν ἐκείνου τοῦ Αὐτοκράτορος. Σοῦ λέγω ἐμπιστευτικῶς — δὲν ἐντράπη νὰ μοῦ γράψῃ, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ πρέπει νὰ περιμένουν καλλιτέρευσιν τῆς τύχης των ἀπὸ τὸν Κυριάρχην των; Ἐπειτα μὲ συμβουλεύει νὰ ἀλλάξω Ὑπουργεῖον. Βλέπεις, ὅτι δὲν μᾶς ἀπειλοῦν πραγματικῶς ἀκόμη μὲ κατάληψιν. Τοῦ ἀπήντησα, ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τοῦ Ὑπουργείου δὲν θὰ ὠφελήσῃ, διότι τὸ κίνημα εἶνε ἐθνικὸν καὶ ὅτι ὅλοι ἔχουν μίαν γνώμην. Περιμένω ἀπάντησιν καὶ εἶνε ἀντιπολιτικὸν ν' ἀλλάξω Ὑπουργεῖον πρὶν λάβω αὐτήν, ἡ ὁποία δὲν θὰ βραδύνῃ βεβαίως. Μὴ βιάζεσθε λοιπόν.

— Ὅταν, Βασιλεῦ, εἰσθε εἰς διαπραγματεύσεις περὶ Ὑπουργείου, δὲν ἀντιτείνω νὰ περιμένω τὴν ἀπάντησιν. Σκοπὸς μου δὲν εἶνε νὰ τὰς δυσκολεύω.

— Ἰδού, στρεφόμενος ὁ Βασιλεὺς ἔλεγε πρὸς τὴν Βασίλισσαν, ὁ Πήλικας δὲν ἐπιμένει εἰς τὴν παραίτησίν του.

— Ἀλλὰ μόνον διὰ τὸν λόγον τῶν διαπραγματεύσεων μὲ τὸν Θουβενέλ, καὶ μέχρις ὅτου ἔλθῃ ἡ ἀπάντησίς του.

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Θουβενέλ ὑπῆρξε γραμματεὺς τῆς Γαλλικῆς Προεδρείας ἐπὶ τῆς πρωθυπουργίας Κωλέττη, Προεδρευτοῦ ὄντος τοῦ Πισκατόρη, εἶτα δὲ καὶ οὗτος ἐχρημάτισε Προεδρευτῆς τῆς Γαλλίας ἐν Ἀθήναις ἐκμαθὼν τὴν νεωτέραν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐμπνεόμενος ὑπὸ φιλελληνικῶν αἰσθημάτων, ὥστε καὶ τὰ κύρια ἄρθρα τοῦ «Ἑλληνικοῦ Μηνύτορος» ἔγραψε καὶ οὐκ ὀλίγας διακοινώσεις ὁ ἐπιδέξιός Γαλάτης διπλωμάτης τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως συνέταξε, συνεργαζόμενος μετὰ τῶν Ἑλλήνων Ὑπουργῶν καὶ διεξάγων τὸν κατὰ τοῦ Προεδρευτοῦ τῆς Ἀγγλίας Οὐαῖς διπλωματικὸν πόλεμον ἐπὶ Πάρκερ, προσφιλέστατος δὲ παρὰ τῷ λαῷ, ὅστις συναθροιζόμενος ὑπὸ τὸ μέγαρον τῆς Γαλλικῆς Προεδρείας ἐξεδήλου τὰς ὑπὲρ τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτῆς αἰσθήματα.

— Εἶνε ἀδιάφορον, ἔλεγεν ἡ Βασίλισσα· ἡμεῖς ἔχομεν πολλοὺς λόγους διὰ τὴν μὴ παραίτησίν σου· ὅταν ἐπείσθῃς δι' ἓνα λόγον, δι' ἡμᾶς εἶνε τὸ αὐτό.

Ἐνῷ ἀπесύρετο ὁ Βασιλεὺς, ἡ Βασίλισσα ἐπρόσθετε:

— Δὲν τὸ ἐπιτρέπει καὶ ἡ φιλοτιμία τοῦ Βασιλέως νὰ γυρίσῃ ὀπίσω τοὺς ἐπαναστάτας!

— Θαναμάζω τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦ Βασιλέως, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἀνώτερος βαθμὸς ἡρωϊσμοῦ ἀκόμη, νὰ θυσιάσῃ καὶ αὐτὴν τὴν φιλοτιμίαν του διὰ τὸ καλὸν τοῦ Ἔθνους.

Πραγματικῶς καὶ τότε καὶ προτοῦ καὶ μετὰ ταῦτα, ὅτε περὶ τοῦ κινήματος συνωμίλησα μὲ τοὺς Βασιλεῖς, ἔμεινα καταμαγευμένος ἀπὸ τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλίσσης.

Τὴν 29 Μαρτίου ἦλθεν ὁ Μεταξᾶς· διὰ νὰ εἶνε δὲ ἐνήμερος τῶν διατρεχόντων, ἂν τοῦ ζητήσῃ γνώμην ὁ Βασιλεὺς, τοῦ ὠμίλησα καὶ τοῦ ἀνέγνωσα τὰ οὐσιώδη μέρη τῶν διακοινώσεων.

— Ἐγὼ ἔγραψα, μοῦ ἀπήντησε, νὰ μὴ κινηθῇτε ἀλλ' ἀφοῦ τὸ κίνημα ἔγινε, πρέπει νὰ ὑποστηριχθῇ. Δὲν ἔχει ὁ Βασιλεὺς καὶ καμμίαν ὑποστήριξιν;

— Ὅχι· καὶ ἡ Αὐστρία, ἡ Πρωσσία καὶ αὐτὴ ἡ Βαυαρία εἶνε ἐναντίαι· δίδουν αἰωνίως συμβουλὰς νὰ ἐνδώσωμεν. Ἐκτὸς δὲ τούτου στερούμεθα καὶ τῶν ἀναγκαίων μέσων.

— Λοιπὸν διατί ἐκινήθητε; Ἐγὼ πάντοτε ἥλπιζον, ὅτι θὰ εἴχετε ἐλπίδας ὑποστηρίξεως, καθὼς δὲ ἀκούω, εἰς τὸ Ὑπουργεῖον εἶνε Ὑπουργοί, οἱ ὅποιοι δὲν θέλουν νὰ εἶνε, καὶ ἔξωθεν ἄλλοι ζητοῦν Ὑπουργεῖον! Τοῦτο ἀδυνατίζει πολὺ τὴν Κυβέρνησιν.

Τέλος προσεκλήθημεν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως διὰ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰς διακοινώσεις τῶν Πρέσβεων, ἀλλ' αὐθημερὸν ἔπρεπε

νὰ συζητηθῇ καὶ νὰ γείνουν τὰ ἀντίγραφα διὰ νὰ σταλοῦν ἐγκαίρως. Βλέποντες τὴν στενοχωρίαν τοῦ Παΐκου, διότι ἡ ὥρα ἐπλησίαζε, ἠναγκάσθημεν, χωρὶς νὰ μεταφράσωμεν διὰ τοὺς ἀγνοοῦντας τὴν Γαλλικὴν Κριεζῆν καὶ Βλάχον, νὰ δεχθῶμεν ὡς εἶχεν ὑποβάλει αὐτὸς τὸ σχέδιον τῆς ἀπαντήσεως. Οὕτως ἐστάλη ἡ ἀπάντησις, ἡ ὁποία εἶχε μὲν γραφῇ μὲ μεγάλῃν ἀξιόπρεπειαν, ἀλλ' ἔπρεπεν ὅμως καὶ νὰ ὑποστηρίξεται μὲ 50,000 λόγχας. Ὁ Προβελέγγιος καὶ ἐγὼ παρατηρήσαμεν εἰς τὸν Παΐκον, ὅτι ἡ ἀπάντησις θὰ ἐρεθίσῃ ἐπὶ πλεόν τὰς Δυνάμεις ἐναντίον μας ἀντὶ νὰ τὰς καταπραύνη. Καὶ πάλιν τὸ αἶσθημα ἐνίκησε τὴν φρόνησιν. Ὡς τόσον δὲν ἤργησαν τὰ προοίμια καταναγκαστικῶν μέτρων. Κατ' ἀρχὰς Γαλλικὰ καὶ Ἀγγλικὰ πολεμικὰ ἤλθον εἰς Σπέτζας, Χαλκίδα, Ναύπλιον καὶ Πάτρας καὶ τὰ πληρώματα αὐτῶν ἐξερχόμενα ὠμιλοῦσαν πρὸς τὰς Ἀρχάς, ὡς νὰ ἠθελον νὰ ἐρεθίσουν τὸν λαὸν κατὰ τῆς Κυβερνήσεως. Ἀπαράλλακτα ὡς ἕκαμον καὶ ἐπὶ Κυβερνήτου. Ὁ Παΐκος ἔκαμε τὰς δεούσας παραστάσεις εἰς τὸν Ῥουάν, ἀλλ' οὗτος διεμαρτύρετο λέγων, ὅτι δὲν ἔχει γνῶσιν καὶ ὅτι τοιαῦτη δὲν εἶνε τῆς Κυβερνήσεώς του ἡ διαταγή, ἀλλ' ὅτι παρεξήγησις θὰ συνέβη. Μετ' ὀλίγον ἐπεσκέπτοντο καὶ τὰ πλοῖά μας, ἐὰν δὲ εὔρισκον πολεμοφόδια, τὰ ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν, τοὺς δὲ ὠπλισμένους ἐμπόδιζον. Ὅταν ἤρχοντο εἰς τὰς Ἀθήνας τοιαῦται εἰδήσεις ἠρεθίζοντο τὰ πνεύματα τῶν πολιτῶν. Ὅτε ἐκ Χαλκίδος πλοῖον πλήρες πολεμοφοδίων ἀνεχώρησε διὰ τὴν Στυλίδα, κατεδιώχθη ὑπὸ Γαλλικοῦ καὶ συνελήφθη· καὶ τὰ μὲν πολεμοφόδια ἔρριψαν ὅλα εἰς τὴν θάλασσαν, τῶν ὁποίων ἡ ποσότης ἦτο σημαντικὴ, τὸ δὲ πλοῖον ἐρρυμούλκησαν καὶ μὲ τὴν ὕβριν ἦτο πλεόν ἐπαισθητὴ ἡ ζημία. Τινὲς κυριευμένοι ἀπὸ φόβον καὶ ἀπὸ τὰς εἰσηγήσεις

τῶν Πρέσβεων, ἤρχισαν νὰ ὁμιλοῦν κατὰ τῆς ἐξουσίας καὶ νὰ ἀποδοκιμάζουν τὸ κίνημα. Πρὸς τοῦτο δὲ συνέτεινον καὶ αἱ καταχρήσεις τῶν ἐξελθόντων. Ὁ Νεβίλ¹ ἐτόλμησε νὰ εἶπῃ διὰ τὰ πολεμοφόδια τῆς Στυλίδος: «καλὰ τοὺς ἔκαμαν». Ἀλλ' ἀμέσως ὁ καπνοπώλης, ὅστις τὸν ἤκουσεν, ἄφησε τὸν καπνόν, τὸν ὁποῖον τοῦ ἐζύγιζε καὶ τοῦ ἔδοσεν ἐπανειλημμένα ῥαπίσματα. Μᾶς ἀνεφέρθη τοῦτο καὶ ἐλυπήθημεν· παρεκαλέσαμεν δὲ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἑσωτερικῶν νὰ λάβῃ μέτρα ἐξασφαλιστικὰ τῆς κοινῆς τάξεως. Προσκαλέσαντες καὶ τὸν ἀστυνόμον τοῦ ἐδόσαμεν ὁμοίας παραγγελίας, ἀλλὰ μᾶς διηγεῖτο καὶ τὴν ἀπρονοησίαν μερικῶν νὰ ὁμιλοῦν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ νὰ ἐρεθίζουν οὕτω τὰ πνεύματα. Ὁ Σοῦτζος ἔλεγεν, ὅτι ὁ κόσμος εἶνε πολὺ ἐρεθισμένος, ὅτι τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα δὲν καταπνίγεται καὶ ἂν ἐξακολουθοῦν, θὰ κακοποιήσουν καὶ αὐτὸν ἀκόμῃ τὸν Ῥουάν. Περισσότερον δὲν ἐπροσέξαμεν εἰς τὰ λόγια ταῦτα, ἀλλ' ἐδιπλασιάζομεν τὰς συστάσεις μας εἰς τὸν ἀστυνόμον, διὰ νὰ προλάβῃ ἄλλα ἀπευκταῖα. Μᾶς ὑπεσχέθη, ὅτι θὰ λάβῃ ὅλα τὰ μέτρα καὶ θὰ προσκαλέσῃ καὶ ὅσους ὁμιλοῦν ἐναντίον νὰ τοὺς νουθετήσῃ νὰ μὴ δίδουν ἀφορμὴν, διότι καὶ αὐτὸς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εὕρισκεται παρὼν παντοῦ εἰς πᾶσαν στιγμὴν πρὸς ὑπεράσπισίν των. Μᾶς ἔλεγεν, ὅτι ἔχει καὶ κατάλογον τῶν ὀνομάτων των.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συνέβησαν πάλιν τὰ ξυλοκοπήματα τοῦ Μανούση καὶ τοῦ Γάσπαρη². Ὡς ἐμάθομεν μετὰ ταῦτα, μερικοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων παρεκίνησαν τὸν Γάσπαρην νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὸν Ῥουάν.

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Νεβίλ ἦν Καθηγητὴς τῆς Γαλλικῆς καὶ ὑπὴκοος Γάλλος.

² Σημ. Ἐκδ. Γάλλος ὑπήκοος ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστημένος.

τὴν ἑσπέραν μᾶς προσεκάλεσεν ὁ Πάϊκος εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον καὶ μᾶς εἶπεν, ὅτι ἔλαβε διακοίνωσιν τῶν δύο Πρέσβεων Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, διὰ τῆς ὁποίας κατηγορεῖτο ἡ Κυβέρνησις, ὅτι ὁ τόπος εὐρίσκεται εἰς παντέλῃ ἀναρχίαν, ὅτι ἐσυστήθη ἐταιρία τῆς κοινῆς ἀσφαλείας καὶ συνετάχθησαν κατάλογοι προγραφῶν, ξυλοκοπημάτων καὶ φόνων ἐν γνώσει τῆς ἀρχῆς. Προσέτι, ὅτι οἱ χωροφύλακες ἔχουν τοιαύτας ὁδηγίας, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ τοῦ ἐνὸς Πρέσβεως (τοῦ Ῥουὰν) κινδυνεύει, καὶ ὅτι διαμαρτύρονται διὰ πᾶσαν προσβολήν, ἥτις ἤθελε γείνει εἰς τὸ πρόσωπον ἢ τὴν ιδιοκτησίαν τῶν ὑπηκόων των εἰς Ἀθήνας ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος.

— Ἐμείνα, μᾶς ἔλεγε, πρὸς στιγμὴν ἀναποφάσιστος· τί ἔπρεπε νὰ πράξω; Ἀπεφάσισα καὶ ἐπῆγα εἰς τοῦ Ῥουὰν καὶ τοῦ εἶπον: Ὅλα καλά, ἀλλὰ νὰ συκοφαντῇτε τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν! Ἐσηκώθη ὁ Ῥουὰν εἰς τὴν τελευταίαν μου φράσιν ὠργισμένος καὶ μοῦ λέγει: Πῶς εἶπες;

— Ναί! συκοφαντία! ὅλα εἶνε ἀνύπαρκτα, ὅσα ἀναφέρετε. Σεῖς γνωρίζετε πόσῃν φρόνησιν ἔδειξεν ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ὅτε ἀνεχώρησεν ὁ Νεσὲτ-μπένς, πόσῃν, ὅταν ὁ Μουσοῦρος⁴ κατέτρεχεν ἀναφανδὸν τὴν

⁴ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Μουσοῦρος ἦν Πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας ἐν Ἀθήναις ἐπὶ πρωθυπουργίας τοῦ Κωλέττου καὶ μετέπειτα, Ἑλλήν τὴν καταγωγὴν καὶ ὀρθόδοξος τὸ θρήσκευμα. Φοβούμενος δὲ μὴ θεωρηθῇ ὑπὸ τῆς Μουσοῦλμανικῆς Κυβερνήσεως χαριζόμενος εἰς τὸ ὁμόφυλον καὶ ὁμόθρησκον αὐτοῦ κράτος, παρ' ᾧ ἦτο διαπεπιστευμένος, καθίστατο ὑπεράγαν ζηλωτὴς τῶν Τουρκικῶν συμφερόντων, ὑποβλεπόμενος καὶ μισούμενος δικαίως τούτου ἔνεκα ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις. Προκειμένου δὲ ν' ἀναχωρήσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως Ὁθωνος Τσάμης Καρατάσσης, ὁ Πρεσβευτὴς τῆς Τουρκίας Μουσοῦρος, ὑποπτευόμενος τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν

Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ ἰσχυρίζεσθε, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶνε τώρα τόσον ἀπονενονημένοι, ὥστε νὰ μελετήσουν τὴν δολοφονίαν σας καὶ οἱ δολοφόνους σας νὰ εἶνε ἡ ἰδία Κυβέρνησις, ὡς αἰνίττεσθε; Λάβετε ὀπίσω, παρακαλῶ, τὸ ἔγγραφόν σας· σκεφθῆτε ὀριμώτερον τὴν νύκτα· *la nuit porte conseil*, καὶ ἐὰν ἐπιμένετε, στείλατέ το αὔριον.

Ἡ μανία τῆς καταδρομῆς ἦτο βεβαίως τοιαύτη, ὥστε νὰ προαναγγέλλῃ καὶ χειρότερα. Ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μὲ τόσῃν εὐκολίαν ἐπίστευσαν τόσον καταχθονίους φήμας τινῶν προδοτῶν, θὰ ἦσαν εὐδιάθετοι καὶ εἰς μεγαλείτερα.

Τὸ πρῶτὸ ὃ Ῥουὰν ἔστειλεν ὀπίσω τὸ ἔγγραφον μὲ ἄλλο ἰδιαίτερον ἔγγραφον ἐγγικτικώτερον διὰ τὸν Πάϊκον καὶ τὸν Σοὔτζον, εἰς τὸ ὁποῖον ἔγραφεν, ὅτι ἡ λέξις «συκοφαντία» διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε παραπονεθῆ, ἤρμοζε μᾶλλον εἰς τὸ στόμα του· *qu'elle sied bien à sa bouche*· ὁ Σοὔτζος ὀργισθεὶς ἀμέσως ἀνεχώρησε καὶ ἔγραψεν εἰς τὸν Ῥουὰν νὰ τοῦ προσδιορίσῃ μίαν ἡμέραν, διὰ νὰ συναντηθοῦν *dans son cabinet*! Καὶ ὁ μὲν Ῥουὰν οὕτε κἀν τοῦ ἀπῆντησεν, ὁ δὲ Σοὔτζος ἔκαυχᾶτο, ὅτι δὲν ἐδέχθη τὴν πρόσκλησίν του, μὴ ἐννοῶν

μετάδασιν αὐτοῦ ἠρνήθη νὰ ἐπικυρώσῃ τὸ διαβατήριον αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι ὁ Καρατάσσης τῷ 1841 προσεπάθησε νὰ ἐξεγείρῃ εἰς ἐπανάστασιν τὴν Μακεδονίαν. Ὁ Ὅθων, ὀργισθεὶς μεγάλως, ἐπετίμησεν αὐστηρῶς τὸν Μουσοῦρον διὰ τὴν διαγωγὴν του, ὅπερ ἐπῆνεγκε τὴν μεταξύ Τουρκίας καὶ Ἑλλάδος διακοπὴν τῶν σχέσεων. Ἀποκατασταθεῖσιν καὶ πάλιν τῶν σχέσεων ἐπεμψεν ἡ Τουρκία τὸν ἥκιστα πλέον κατάλληλον εἰς ἀποκατάστασιν ἀγαθῶν σχέσεων Μουσοῦρον, ὃν ἠρνεῖτο νὰ δεχθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, ἐνέδωκε δέ, τέλος, ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἀνακλήσεως αὐτοῦ μετ' ὀλίγον χρόνον, ἥτις ἐπεσπεύσθη πυροβοληθέντος τοῦ Μουσοῦρου ἐν αὐτῇ τῇ Τουρκικῇ Πρεσβείᾳ ὑπὸ τινος Ναδίον πάσχοντος διατάραξιν φρενῶν.

τὴν προσβολὴν τῆς περιφρονήσεως. Εἶχον διατάξει καὶ ἔγειναν αὐστηρόταται ἀνακρίσεις καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἀπέδειξε τὸ ψεῦδος τῶν διαδιδομένων· τὸ πᾶν περιωρίζετο εἰς δύο ἢ τρία πρόσωπα ῥαπισθέντα εἰς αἰφνίδιον ἀναβρασμὸν ἐθνικοῦ αἰσθήματος.

Αἱ σχέσεις μας μετὰ τῶν Πρέσβειων δὲν ἦσαν πλέον ὑποφερταί· αἱ συνεχεῖς διακοινώσεις των στηριζόμεναι εἰς παρεξηγήσεις, ὑπερβολὰς τῶν γινομένων, ἐνίοτε καὶ εἰς ψεύδη, ἦσαν προσβλητικώταται καὶ περιφρονητικώταται. "Ὅτε εἰς Καλάμας ἀξιωματικὸς μεθύσας ἤνοιξε τὴν νύκτα τὰς φυλακὰς καὶ μὲ τοὺς φυλακισμένους καὶ μὲ ἄλλους στρατιωτικοὺς λιποτακτήσαντας καὶ ὥπλισμένους πολίτας ἐκίνησε διὰ τὰ σύνορα, ἀμέσως μᾶς ἔγραψαν, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἀδελφοποιεῖται μὲ τοὺς κακούργους καὶ μᾶς ἀπειλοῦσαν, εἰς περίπτωσιν μάλιστα ζημίας τῶν ὑπνηκόων των, τῶν ὁποίων εἰς εἶχε καὶ διαμαρτυρηθῇ. Εἰς Πάτρας ἔπειτα συνελήφθησαν οἱ λιποτακτίσαντες στρατιῶται.

Περὶ τὰ μέσα Ἀπριλίου ἦλθεν ἡ εἰδῆσις τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοπέδου τοῦ Πέτα. Ἡ ἀθλιότης τοῦ Τζαβέλλα ἦτο τόση, ὥστε τὰ μὲν ἔγγραφα του ἄφηνεν ὅλα καὶ τὰ συνέλαβον οἱ Τοῦρκοι, τοὺς δὲ ὅπλαρχηγούς μὲ τοὺς στρατιώτας διέταξε νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ σπίτια των. Ὁ Μαμούρης μαθὼν τοῦτο ἔστειλεν, ἐν εἵδει προκηρύξεως, διαταγὴν πρὸς τοὺς λοιποὺς σωματοάρχας, διὰ τῆς ὁποίας τοὺς ἐνεψύχονε καὶ τοὺς προσδιώριζε νέον κέντρον συναθροίσεως. Οὐδεμίᾳ κοινοπραξίᾳ μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν ὑπῆρχε, καθεὶς ἐνῆργει ἀπὸ κεφαλῆς του. Ἡ διαταγὴ αὕτη τοῦ Μαμούρη περιῆλθε μετὰ ταῦτα εἰς τοὺς Πρέσβεις.

Δὲν εἶχον παρέλθει πολλαὶ ἡμέραι καὶ μᾶς ἦλθεν ἡ εἰδῆσις τῆς διαλύσεως τῆς πολιορκίας τοῦ Δομοκοῦ.

Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ Πέτα, ὁ Βασιλεὺς ἤρχισε νὰ

συμβουλευέται τὸν Μεταξᾶν τὸν εἶχε προσκαλέσει μάλιστα εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ λάβωμεν καὶ ἡμεῖς μέτρα κατὰ τῆς Τουρκίας κατ' ἀναλογίαν τῆς καταδιώξεως τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων ἐν Τουρκίᾳ, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ μᾶς πληροφορήσῃ πῶς ἡ Τουρκία μετεχειρίσθῃ τοὺς Ἑλληνας καὶ ποίαν ὑπέστησαν ζημίαν. Ἐπίσης ὁ Βασιλεὺς συνεσκέπτετο μὲ τὸν Μήλιον, τὸν Γαρδικιώτην καὶ τὸν Ῥωσσέτον περὶ τῶν καταλλήλων μέτρων τῆς ἐμψυχώσεως τοῦ κινήματος καὶ ὁ κόσμος ἤτο ἐν γνώσει.

Ἡμεῖς, ἂν καὶ Ὑπουργοί, σπανίως πλέον ἐβλέπομεν τὸν Βασιλέα καὶ εἰρωνικῶς ἐλέγομεν εἰς τὸν Κριεζῆν: «Ἄλλος εἶνε ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ μὲ ἄλλους γίνονται Ὑπουργικὰ συμβούλια». Ἐξελθόντες μὲ τὸν Πάϊκον ἀπὸ τοῦ Κριεζῆ, ἀπηντήσαμεν καθ' ὁδὸν τὸν Σοῦτζον καὶ μετ' αὐτοῦ ἐπήγαμεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Οἰκονομικῶν. Ἐκεῖ ἤρχισαμεν μὲ τὸν Προβελέγγιον νὰ ὁμιλοῦμεν πάλιν περὶ τῆς δεινῆς καταστάσεως τοῦ τόπου, τῆς σημαντικῆς ἐλαττώσεως τῶν εἰσοδημάτων τοῦ Κράτους, τῆς καθυστερήσεως τῶν φόρων εἰς τὰς ἐπαρχίας, τῶν ἀποδράσεων τῶν φυλακισμένων, τῆς αὐξήσεως τῆς ληστείας, εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν μάλιστα, καὶ τῆς ἐντελοῦς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος· παρεπονούμεθα δὲ διὰ τὴν ἀπραξίαν τῆς Κυβερνήσεως εἰς τόσον κρισίμους περιστάσεις, διότι οὔτε συνηρχόμεθα πλέον καὶ ἀγνοοῦσαμεν τὰς σκέψεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ ἀνεπισήμου Ὑπουργείου, τῶν ὁποίων ἡμᾶς κυρίως ἐβάρυνον τὰ ἀποτελέσματα ἀθυμῶν καὶ ὁ Πάϊκος, μᾶς ἐπληροφόρησεν, ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Τρικούπης, ἂν δὲν σφάλλωμαι, γράφουσιν, ὅτι πρόκειται νὰ μᾶς στείλουν αἱ Δυνάμεις τὴν τελευταίαν διακοίνωσιν, τῆς ὁποίας ἂν δὲν παραδεχθῶμεν τὰς προτάσεις, ἤθελον προδοῇ εἰς

μέτρα καταναγκαστικά. Ἀμέσως ὁ Προβελέγγιος καὶ ἐγὼ εἶπομεν, ὅτι, ὅταν ἔλθῃ τοιαύτη διακοίνωσις, δὲν μένομεν πλέον Ὑπουργοί· καὶ ἂν δὲν μᾶς δοθῇ ἡ παραίτησις, προτιμῶμεν, παρὰ νὰ μένωμεν Ὑπουργοὶ καταστρέφοντες καὶ προδίδοντες Θρόνον καὶ Πατρίδα, αὐτογνωμόνως ν' ἀπομακρυνθῶμεν τοῦ Ὑπουργείου. Καὶ τὸ μὲν κίνημα μόνον τοῦ πλέον εἶχε παύσει, καὶ αὐτὸς ὁ Πάϊκος καθὼς καὶ ὁ Σουτζος ἀνεγνώριζον, ὅτι ἦτο ἀδύνατον πλέον νὰ τοῦ δοθῇ νέα ὠθησις, ἀφοῦ τὰ μὲν πολεμοφόδιά μας ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν, τοὺς δὲ ἐξερχομένους ἐμπόδιζον. Μεγάλην παρηγορίαν εὗρον ἀπὸ τὴν σοβαρὰν καὶ ὁμόφωνον ἀπόφασιν καὶ τῶν τεσσάρων μας· διότι τὸ κύριον ἦτο νὰ κατορθώσωμεν νὰ παραιτηθῇ τὸ Ὑπουργεῖον ἢ ἡ πλειονοψηφία του. Τὴν ἀλλαγὴν τοῦ Ὑπουργείου ὑπεδείκνυνον τέλος καὶ οἱ ἀληθεῖς φίλοι τῆς Ἑλλάδος ὡς τὴν μόνην θεραπείαν. Ὁ Βέντλανδ μοῦ εἶπεν ἐμπιστευτικῶς, ὅτι ὁ φιλέλλην Πρέσβυς τῆς Πρωσσίας, καθὼς καὶ ὁ τῆς Βαυαρίας, προσεπάθησαν νὰ πείσουν τὸν Βασιλέα νὰ μεταβάλῃ πολιτικὴν καὶ ὅτι ἐκ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Βασιλέως κινδυνεύει τὸ ἔθνος καὶ ὁ Θρόνος του καὶ δὲν μένει εἰμὴ μία ἐλπίς σωτηρίας, νὰ παραιτηθῇ τὸ Ὑπουργεῖον. Ὁ Προβελέγγιος καὶ ἐγὼ δὲν ἀφίνομεν ἡμέραν νὰ περάσῃ χωρὶς νὰ προσπαθῶμεν νὰ πείσωμεν τὸν Πάϊκον, ὅστις καλλίτερα ἀπὸ ὅλους ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην, περὶ τῆς παραίτησεως. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους εἶχομεν ὀλίγην ἐλπίδα· ὁ Ἀμβροσιάδης σχεδὸν ἐκ τῶν πρώτων ἀθυμοῦσε διὰ τὰ θλιβερὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀφροσύνης τῆς πολιτικῆς πορείας, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ ἠσθάνετο παρὰ τὰ ὠμολόγει. Ἐνώπιον μάλιστα τοῦ Βασιλέως δὲν εἶχε θέλῃσιν· εἰς ὃ, τι τοῦ ἔλεγε, τυφλῶς ὑπήκουεν· ἡ δουλοφροσύνη του ἐλέγετο, ὅτι ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς πτωχείας του καὶ τῆς

μεγάλης του οίκογενείας. Ὁ Κριεζῆς ἠσθάνετο καὶ αὐτὸς τὰ ἄτοπα, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἦτο πιστὸς ἀκόλουθος τοῦ Βασιλέως. Ὁ Βλάχος ἦτο χωρὶς ἀνεξαρτησίαν θελήσεως, ἂν καὶ ἀγανακτοῦσεν ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι καὶ περισσότερον μάλιστα κατὰ τοῦ Σούτζου, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ προσωπικὰ πάθη κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του. Μ' ὅλον τοῦτο καὶ αὐτῶν ἐπροσπαθοῦμεν, ὅσον ἠδυνάμεθα, νὰ κεντήσωμεν τὴν φιλοτιμίαν, ἄλλοτε μὲν ἐνθυμίζοντες τὰς ἐκδουλεύσεις των κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ἄλλοτε δὲ τὴν σοβαρὰν εὐθύνην των καὶ τὰ σοβαρώτερα ἐπακόλουθα αὐτῆς. Μίαν ἐσπέραν εἶχον ὑπάγει μὲ τὸν Προβελέγγιον εἰς τὸν Πάϊκον διὰ νὰ παρακινήσωμεν καὶ πάλιν αὐτὸν νὰ παραδεχθῇ τὴν γνώμην μας, ἀλλ' εἰς μάτην. Ἀνεχωρήσαμεν ἀπηλπισμένοι. Ὅτε τὴν πρωΐαν καὶ πάλιν τὸν εἶδομεν, τοῦ ἐλέγομεν, ὅτι ἀπὸ τὴν ἀνησυχίαν μας τὴν ἐσπέραν δὲν ἐκοιμήθημεν.

— Διατί; μὲ ἀδιαφορίαν μᾶς ἐρωτοῦσε. Ἐγὼ, ἀδελφοί, ἀφοῦ ἐφύγετε ἔπεσα καὶ ἀμέσως ἀπεκοιμήθην, ἕως τὴν στιγμὴν ταύτην!

Καὶ τὰ ὑμῖα τὰ ἐγίνοντο μάρτυρες ἀψευδεῖς τῆς φιλαλληθείας του: Πῶς εἰμπόρεσες; θανμάζων τοῦ ἔλεγεν ὁ Προβελέγγιος.

— Αἱ! δὲν θὰ χαθῇ πάλιν ὁ κόσμος! — καὶ ἔτριβε τὰ χέρια του — Μὴ τόση μικροψυχία!

— Ἀλλ' ἡμεῖς ἔχομεν ἀπόφασιν, θὰ δώσωμεν τὴν παραίτησίν μας.

— Ἐγὼ σᾶς βεβαιῶ, ὅτι δὲν ἐσχημάτισα ὀριστικὴν γνώμην ἀκόμῃ. Περιμένω ν' ἀκούσω τὸν Βασιλέα.

Τὴν πρωΐαν εἶχομεν Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως. Ὁ Βασιλεὺς ἐπρότεινε νὰ κηρύξῃ τὴν λῆξιν τῆς Βουλευτικῆς Συνόδου, ἐπειδὴ τὰ ἔσοδα τοῦ Κράτους ἠλλατώθησαν καὶ εἶχομεν ἀνάγκην οἱ-

κονομίας. Ἐν τῷ μεταξύ ἐξῆλθεν ὁ Βασιλεὺς δι' ὀλίγον προσκληθεὶς ὑπὸ τῆς Βασιλίσσης. Ἔλαβον καιρὸν καὶ εἶπον εἰς τὸν Πάϊκον νὰ ὁμιλήσῃ ἐναντίον τῆς προτάσεως τοῦ Βασιλέως, διότι εἰς τόσον σοβαρὰς περιστάσεις δὲν ἦτο φρόνιμον νὰ μὴν εἴχομεν Βουλὰς. Ἄλλ' ὁ Πάϊκος μοῦ εἶπε νὰ ὁμιλήσω ἐγώ. Ἀφοῦ ἐπανῆλθεν ὁ Βασιλεὺς, ἔλαβον τὸν λόγον καὶ ὁμίλησα ἐναντίον τῆς λήξεως ῥητῶς, εἰπὼν, ὅτι ὁ οἰκονομικὸς λόγος εἶνε ὀλίγου λόγου ἄξιος εἰς τὰς παρούσας σοβαρὰς περιστάσεις καὶ ὅτι ἀπαιτεῖ ἡ πολιτικὴ ἀνάγκη, ἂν δὲν εἴχομεν Βουλὰς, νὰ τὰς προσκαλέσωμεν, διὰ νὰ λαμβάνῃ ὑποστήριξιν ἡ Κυβέρνησις, ὡς συνειθίζεται εἰς ὅλα τὰ Συνταγματικὰ Ἔθνη καὶ ὅχι ἡμεῖς νὰ τὰς ἀποπέμψωμεν· ἐκτὸς δὲ τούτου, ἂν ἡ μειονοψηφία τῶν δέκα ἐξ Γερουσιαστῶν μᾶς ἐβλάψεν, ὡς ὁμολογοῦμεν ὅλοι, διότι ἐφάνη διηρημένον τὸ Ἔθνος, πόσον τώρα περισσότερον θὰ μᾶς βλάψῃ, ὅτε δεικνύομεν, ὅτι φοβοῦμεθα τὴν πλειονοψηφίαν Βουλῆς καὶ Γερουσίας; Ὁ Κριεζῆς, ὁ Ἀμβροσιάδης, ἂν ἐνθυμοῦμαι καλῶς, καὶ ὁ Σοῦτζος ἐγνωμοδότησαν ὑπὲρ τῆς λήξεως. Ὁμίλησε καὶ ὁ Βλάχος καὶ ἡ σειρὰ τῆς ὁμιλίας του ἐφαίνετο ἐναντία τῆς γνώμης τοῦ Βασιλέως. Ὁ Προβελέγγιος ῥητότερον ἐσυμφώνησε μὲ ἐμέ. Κάποιος εἶπε νὰ σκεφθῶμεν ὀριμώτερον περὶ τοῦ ζητήματος καὶ νὰ ἀναβάλωμεν τὴν ἀπόφασιν.

— Ὅχι, ὅχι, διέκοψε βιαστικῶς ὁ Βασιλεὺς· σήμερον, σήμερον ἀμέσως.

Ὁ Πάϊκος ὁμίλησε τελευταῖος πολὺ καλὰ ἀλλὰ πρὶν οὗτος φθάσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦ λόγου του, βλέπων ὁ Βασιλεὺς κλίνουσιν τὴν πλειονοψηφίαν μὲ τὴν γνώμην μου ἐσηκώθη καί, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Κριεζῆν, τοῦ λέγει νὰ τοῦ στείλῃ ἀμέσως τὸ Διάταγμα

πρὸς ὑπογραφὴν καὶ νὰ ἐνεργήσῃ νὰ κοινοποιηθῇ εἰς τὰς Βουλὰς.

Ἀναχωρήσαντες ἐσκεπτόμεθα καθ' ὁδὸν τίς ἄρα γε νὰ ᾔτο ὁ σκοπὸς τοῦ Βασιλέως, ἀφοῦ ἡ πλειονοψηφία ᾔτο ἐναντία. Ὑπωπτευόμεθα ὅτι ὁ Βασιλεὺς ᾔθελε νὰ διαλύσῃ τὰς Βουλὰς, διότι ἐνόησεν, ὅτι θὰ εὔρῃ καὶ ἀπ' αὐτὰς ἀντίστασιν εἰς τὸ παράτολμον σχέδιον τῆς ἐξόδου αὐτοῦ εἰς τὰ μεθόρια. Βυθισμένος εἰς τοιαύτας σκέψεις ἀνῆλθον εἰς τὸ Ὑπουργεῖόν μου, ὅτε μοῦ φέρουν τὰ Διατάγματα ὑπογεγραμμένα ἀπὸ τὸν Βασιλέα, διὰ νὰ τὰ σφραγίσω. Μοῦ ἐφαίνετο, ὅτι θὰ σφραγίσω τὴν καταδικαστικὴν ἀπόφασιν τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Ἀμέσως ἔλαβον τὴν ἀπόφασίν μου καὶ τὰ ἐπιστρέφω εἰς τὸν Κριεζῆν, παραγγέλλων, ὅτι δὲν ἐννοῶ νὰ τὰ σφραγίσω, καὶ ἂν ὁ Βασιλεὺς θέλῃ νὰ ἀπολέσῃ τὸν Θρόνον του, εἶνε κύριος τούτου, ἡμεῖς ὅμως κινδυνεύομεν νὰ καταστρέψωμεν τὴν πατρίδα μας. Ἦλθον εἰς τὸ Ὑπουργεῖόν μου ὁ Κριεζῆς καὶ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοὶ διὰ νὰ μὲ παρακαλέσουν· ἀλλ' εἰς τὰς σοβαρὰς παρατηρήσεις μου ἄφῳνοι μὲ ἠκροῶντο. Ἐνῷ δὲ ἠτοιμαζόμην ν' ἀναχωρήσω, μὲ παρεκίνουν νὰ τὰ σφραγίσω λέγοντες, ὅτι, ἐὰν παρουσιασθῇ κατόπιν ἀνάγκη, δυνάμεθα νὰ συγκαλέσωμεν τὰς Βουλὰς. Ἐπειδὴ δὲ ἤκουσα νὰ λαμβάνουν τὸ ἄνομον μέτρον ν' ἀναγνωσθοῦν ἀσφράγιστα, διότι δὲν ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ τὰ ἰδῇ τις, τότε διὰ νὰ μὴ γείνω ἀφορμὴ σκανδάλων, εἶπον μὲ φωνὴν σοβαρὰν ἀπὸ τὰ βᾶθρα τῆς ψυχῆς μου: "Ἐστω τὰ σφραγίζω, ἀλλ' εἶνε ἡ τελευταία πράξις Ὑπουργοῦ, τὴν ὁποίαν κάμνω· νὰ μοῦ ὑποσχεθῇτε ὅτι θὰ εἰπῇτε τοῦ Βασιλέως, ὅτι ἀπὸ σήμερον δὲν εἶμαι πλέον Ὑπουργός. Τοῦ τὸ λέγω, ἀπῆντησεν ὁ Κριεζῆς. Τὰ ἀσφράγισα καὶ ἀπεσύρθην βαρύνθυμος εἰς τὴν οἰκίαν μου. Ὁ Προβελέγγιος ᾔτο συγκεκινημένος

βλέπων τὴν ταραχήν, εἰς τὴν ὁποίαν εὕρισκόμεν.

Ἡ αἰφνιδία λῆξις τῶν Βουλῶν ἔκαμνε καλὴν ἐν-
τύπωσιν εἰς τὸ κοινόν, ἀλλὰ συγχρόνως ἐκυκλοφό-
ρουν καὶ ἀνησυχητικαὶ φῆμαι εἰς τὸν λαὸν περὶ τῶν
ἀποφάσεων τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Κυβερνήσεως. Καὶ
ὁ μὲν Βασιλεὺς, διὰ νὰ μετριάσῃ τὴν δυσαρέσκειαν
τῶν Γερουσιαστῶν καὶ νὰ προλάβῃ τὰς ῥαδιουργίας
μὲ τοὺς Πρέσβεις, μᾶς παρήγγειλε νὰ βοηθήσωμεν
τοὺς πτωχοτέρους ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸ διάστημα τῆς
ἀργίας τῶν Βουλῶν· οἱ δὲ Πρέσβεις ἐπωφεληθέντες
τῆς περιστάσεως ἐτηλεγράφησαν αὐθημερόν εἰς τὰς
Κυβερνήσεις των, ὅτι ἀπεφασίσθη νὰ δοθῇ νέα ὠθη-
σις εἰς τὸ κίνημα.

Τὴν ἐπομένην μὲ προσεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς καὶ μὲ
γλυκὴν τρόπον προσεπάθει νὰ μοῦ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ
λῆξις εἶνε δικαίωμα βασιλικὸν ὠφέλιμον οἰκονομικῶς,
μὴ βλαβερόν πολιτικῶς, διότι πάλιν τὰς συγκαλοῦμεν,
ἂν παρουσιασθῇ ἀνάγκη.

— Κανεῖς δὲν ἀμφιβάλλει, ἀπεκρινόμεν, ὅτι ἡ λῆ-
ξις τῆς Συνόδου τῶν Βουλῶν εἶνε δικαίωμα τῆς Με-
γαλειότητός Σου· ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶνε ἂν ἔπρεπε νὰ
κάμετε χρῆσιν αὐτοῦ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις·
ἂν δὲν ἀποδεικνύῃ ἀδυναμίαν τῆς Κυβερνήσεώς Σου,
διαίρεσιν τοῦ Ἔθνους καὶ ἂν δὲν μᾶς βλάπτῃ οὕτω
ἐξωτερικῶς. Τῆς συγκαλέσεώς των ἡ ἀνάγκη πρὸς
τούτοις ταχέως θὰ παρουσιασθῇ καὶ ἀνέφερον καὶ τὴν
περιμενομένην διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων, περὶ τῆς
ὁποίας μᾶς ἐπληροφόρησεν ὁ Πάϊκος.

— ᾤΑ! εἶπεν ἡ Βασίλισσα, πρὸ μικροῦ ἐλθοῦσα,
αὐτὰ σᾶς λέγει ὁ Πάϊκος;

— Ἐχει καθῆκον, Μεγαλειοτάτη, νὰ μᾶς πληροφορῇ,
ὥς καὶ ἡμεῖς δικαίωμα νὰ εἴμεθα ἐν γνώσει παντὸς
ἐξωτερικοῦ ζητήματος.

— Βασιλεῦ, ἕως τώρα ἡμεθα κατ' ὄνομα μόνον Ὑπουργοί, κατὰ τὰς τελευταίας ὁμως ἡμέρας καὶ τὸ ὄνομα ἐχάσαμεν. Ὁ κόσμος γνωρίζει, ὅτι ἄλλοι συμβουλεύουν τὴν Μεγαλειότητά Σου καὶ μὲ ἄλλους λαμβάνονται τὰ σοβαρώτερα μέτρα, τὰ ὅποια δύνανται νὰ ἔχουν τὴν μεγαλειτέραν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς τύχης τοῦ Θρόνου Σου, καὶ τῆς Πατρίδος, ἐνῶ ἡμεῖς φέρομεν τὴν εὐθύνην τῶν ἀποτελεσμάτων. Πῶς λοιπὸν νὰ λέγωμαι ἐγὼ Ὑπουργός, ἐνῶ ὁ κόσμος δὲν μὲ ἀναγνωρίζει καὶ ἡ Μεγαλειότης Σου συνάμα!

Ἐπροξένησαν μεγάλην ἐντύπωσιν οἱ λόγοι μου εἰς τὸν Βασιλέα καὶ προσεπάθησε νὰ δικαιολογηθῇ στρέφων ἐπιτηδείως τὴν ὁμιλίαν εἰς τὴν ἐμψύχωσιν τοῦ κινήματος.

— Γνωρίζεις, μοῦ ἔλεγεν, ὅτι αἰτία τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος εἶνε ἡ ἀνικανότης τοῦ Τζαβέλλα. Ἡ δὲ Βασίλισσα ἐπρόσθεσε :

— Δὲν πιστεύω προδοσίαν, ἀλλὰ λέγουν, ὅτι ἔδειξε σημεῖα παραφροσύνης. Ἐγὼ μίαν ἡμέραν, ὅτε μὲ συνώδευεν ἔφιππος εἰς τὸν περίπατον, μοῦ ἐφάνη, ὅτι ἔδειξε τοιαῦτα σημεῖα καὶ ἐτρόμαξα ἕως νὰ ἐπιστρέψωμεν ὀπίσω.

— Ἡ ἔλλειψις πειθαρχίας, ἐξηκολούθησεν ὁ Βασιλεύς, αἱ ἀντιζηλῖαι καὶ ἀντενέργειαι μεταξὺ τῶν ὀπληρχηγῶν, αἱ ἄτιμοι καταχρήσεις ἔπαυσαν τώρα καὶ ἐλήφθησαν μέτρα ἀποφασιστικά, διὰ νὰ δοθῇ νέα ὥθησις εἰς τὸ κίνημα. Ὁ Σπυρο-Μήλιος, ὁ Γαρδικιώτης καὶ ὁ Βλαχόπουλος θ' ἀναχωρήσουν ἔχοντες καὶ μέσα ἀρκετά.

— Βασιλεῦ, δὲν θὰ κατορθώσουν τίποτε· θὰ καταχραστοῦν μόνον τὰ χρήματα, ἀφοῦ Σὰς πωλήσουν ὀλίγην δούλευσιν καὶ οὐδὲν πλέον. Ὁ Γαρδικιώτης κατηγόρει ἕως τώρα τὸ κίνημα, πῶς διὰ μιᾶς, προκειμένου

νὰ λάβῃ χρήματα, ἐδέχθη; Ἀλλὰ καὶ πραγματικὴν ἱκανότητα καὶ τιμιότητα ἂν ἔχουν, πάλιν δὲν θὰ κατορθωθῇ τίποτε, διότι ἡ ἐπανάστασις ἐξ ἀρχῆς ἦτο κίβδηλος. Οἱ κάτοικοι δὲν ἐσηκώθησαν ἐκτὸς ἀσημάντου μέρους, οὔτε πόλεμον ἐκήρυξεν ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις, οὔτε τὸν ὠμολόγησεν, ἀλλὰ καὶ διαμαρτύρεται, ὅτι ἔχει εἰρήνην, καὶ ἐν τούτοις τὸν ὑποθάλλει.

Ἡ ἐπανάστασις λοιπόν, Βασιλεῦ, ἀπέτυχε, διότι ἦτο μισόν, νόθον, ψευδὲς πρᾶγμα. Αἱ Ἑλληνικαὶ δυνάμεις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὀργανισθοῦν φανερά καὶ ν' ἀναπτυχθοῦν. Οἱ ἐντόπιοι δὲν ἔλαβον τ' ἄρματα, ὅθεν αἱ καταχρήσεις τῶν ἰδικῶν μας, διότι εὐρέθησαν οἱ μόνοι ἔνοπλοι, ἡ ἔλλειψις προμηθειῶν, ὀργανισμοῦ, πατριωτικῆς ἐπιμονῆς, διότι ἐπὶ τέλους ἐγνώριζον, ὅτι, ὅποταν ἠθελον, ἔφευγον καὶ ἐσώζοντο εἰς τὸ Ἑλληνικόν, δὲν ἔχανον τίποτε.

Ἴδου οἱ κύριοι λόγοι, Μεγαλειότατε, τῆς ἀποτυχίας τοῦ κινήματος. Τὴν αἰτίαν τῆς ἀποτυχίας τοῦ εὐρίσκομεν ἀκόμη, ἂν προσθέσωμεν τὴν ἀνικανότητα τοῦ Ὑπουργείου Σου καὶ ἰδίως τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, τὰς ἀντιζηλίας καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν τῶν ὀπλαρχηγῶν, τὴν ἔλλειψιν πειθαρχίας, γενικοῦ σχεδίου καὶ καταλλήλου διευθύνσεως τοῦ κινήματος. Καὶ αὐτὰ μὲν δυνατόν εἰς τὸ μέλλον καὶ νὰ διορθωθοῦν, ἀλλ' ὅποιαδήποτε νέα μέτρα καὶ ἂν λάβετε, δὲν θὰ δυνηθῇτε νὰ ἐπαναστατήσετε πλέον τὸν τόπον. Οἱ Τοῦρκοι εἶνε πολυάριθμοι τώρα, νικηταί, ἐνῶ οἱ ἰδικοὶ μας εἶνε ἐντελῶς ἀποθαρρημένοι, καὶ ὠργισμένοι διὰ τὰς καταχρήσεις. Δὲν εἶνε δυνατόν νὰ μεταβάλουν τὸν νόθον πόλεμον εἰς γνήσιον, ὃ ὅποῖος πρέπει μάλιστα κρυφώτερος νὰ γείνη, διότι αἱ δυνάμεις ἔγειναν ἀπαιτητικώτεραι. Ὅπλα ἀπὸ τὴν Εὐρώπην δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ προμηθευθῶμεν, ἀφοῦ καὶ τὰ ὀλίγα τοῦ

Βελγίου μᾶς τὰ ἐπῆραν εἰς τὴν Μάλταν. Τὰ κύρια λοιπὸν αἷτια τῆς ἀποτυχίας δὲν θὰ λείψουν· δὲν ὑπάρχει καμμία ἐλπίς ἀπὸ τὰ νέα μέτρα. Τοῦτο καλῶς γνωρίζουν καὶ οἱ Ὑπουργοὶ Σου καὶ ἐν τούτῳ Σὲ ἀπατοῦν. Διὰ τοῦτο ὀργίζομαι, Βασιλεῦ, διότι ὅταν εἴμεθα μόνοι εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, συμφωνοῦν ὅλοι εἰς ὅ,τι λέγω, ἐνώπιόν Σου ὅμως ἄλλα ὑποστηρίζουν, ὥστε μένω ἐγὼ καὶ ὁ Προβελέγγιος μὲ τὴν αὐτὴν πάντοτε γνώμην. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν ἀποστολὴν εἰς Θεσσαλίαν τοῦ Σπυρο-Μήλιου, τοῦ Γαρδικιώτου καὶ τοῦ Βλαχοπούλου, ὅπως δοθῇ νέα ὄθνησις, τὴν ἐγκρίνω μόνον, ὑπὸ τὴν ἐποψὴν τοῦ νὰ φαίνεται ὑπάρχον τὸ κίνημα διὰ μερικὸν ἀκόμη καιρόν, διὰ νὰ διαπραγματευθῇτε, ὅταν ἔλθουν αἱ διακοινώσεις τῶν Δυνάμεων καὶ οὕτω κατορθωθῇ νὰ ἀποσυρθῶμεν χωρὶς ἄλλην βλάβην.

— Ὅχι, ἐλπίζω νὰ λάβῃ νέαν ζωὴν τὸ κίνημα, μοῦ ἔλεγεν ὁ Βασιλεὺς· εἶνε ἄνθρωποι ἐμπειροπόλεμοι, ἐπιτήδειοι, ἔχουν ἄφθονα τὰ μέσα καὶ τὴν ἐξουσίαν. Θὰ μὲ ἀντιπροσωπεύσουν, θὰ μένουν ἐπιτοπίως καὶ ἀμέσως θὰ δίδουν διαταγὰς· θὰ ἐκλέξουν τοὺς καλλιτέρους ὁπλαρχηγοὺς καὶ τοὺς ἄλλους θὰ τοὺς ὑποτάξουν εἰς αὐτούς· ὅθεν θὰ παύσουν αἱ ἀντιζηλῖαι καὶ αἱ καταχρήσεις, αἱ ὁποῖαι τόσον μᾶς ἐζημίωσαν, διότι θὰ ἔχουν τὰ μέσα καὶ δὲν θὰ τὰ δίδουν, εἰμὴ εἰς ἐκείνους, τοὺς ὁποίους αὐτοὶ θὰ ἐκλέξουν. Θὰ ὀργανίσουν τέλος τὰ ἄτακτα σώματα ὡς τακτικὸν στρατόν, καὶ ὅταν παύσουν τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας, ἡ ἐπανάστασις ἀναμφιβόλως θὰ στεφθῇ ὑπὸ τῆς νίκης. Ὡς πρὸς τὰ μέσα, ἔχομεν ἀρκετὰ καὶ περιμένομεν καὶ ἄλλα, οἱ δὲ ἐπαναστάται, ἀφοῦ προχωρήσουν ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ διασκορπισθοῦν εἰς τὰ ἐνδότερα, θὰ ἐπαναστατήσουν τὸν τόπον. Ἀρκεῖ δὲ νὰ εὐρεθοῦν εἰς τὰ

ὄπλα αἱ ὑπόδουλοι ἐπαρχίαι εἰς τὸν καιρὸν τῆς εἰρήνης καὶ βεβαίως τότε αἱ Δυνάμεις χάριν τῆς εἰρηνοποιήσεως, θὰ ἐλευθερώσουν καὶ τοὺς ἀδελφούς μας χριστιανούς. Ἄν ἀκουσθῇ ἡ παραίτησίς σου, βλάπτεις τὸ κίνημα· θὰ φοβηθῇ ὁ κόσμος, καὶ μάλιστα οἱ Ἑπτανήσιοι, οἱ ὁποῖοι σὲ θεωροῦν προστάτην των εἰς τὸ Ὑπουργεῖον. Μὴ γίνεσαι παραίτιος νὰ μᾶς λείψῃ ἐν σημαντικὸν σῶμα καὶ εἰς τὸν πόλεμον καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν. Ὅταν καὶ οἱ Ἑπτανήσιοι συμμερίζωνται τὸ κίνημα θὰ φαίνεται τοῦτο καλλίτερα, ὅτι εἶνε ἐθνικόν, καὶ οἱ Ἄγγλοι αὐτοὶ δὲν θὰ δυνηθοῦν νὰ τοὺς ἐμποδίσουν, ἀφοῦ ἡ θέλησις δὲν τοὺς λείπει. Τέλος πάντων, ἄφυσέ με ὀλίγας ἡμέρας νὰ σκεφθῶ περὶ τῆς ἀντικαταστάσεώς σου, διὰ νὰ μὴ γείνῃ σήμερον ἀμέσως κακὴ ἐντύπωσις ὁμοῦ μὲ τὰς κακὰς εἰδήσεις τοῦ Πέτα καὶ Δομοκοῦ.

Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην πρότασιν τί νὰ κάμω; ἐνέδοσα. Ἡ δὲ Βασίλισσα, ἀποτεινομένη παρακλητικῶς πρὸς τὸν Βασιλέα, τοῦ ἔλεγε: «Δεῖξέ του καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ναπολέοντος». Καὶ ὁ Βασιλεὺς μοῦ ἔλεγε τὴν οὐσίαν τῆς ἐπιστολῆς, περὶ τῆς ὁποίας μᾶς εἶχεν ὁμιλήσει καὶ ἄλλοτε εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Ἡ Βασίλισσα ἐξηκολούθει νὰ τοῦ λέγῃ νὰ φέρῃ τὴν ἰδίαν ἐπιστολήν. Ὁ Βασιλεὺς τὴν ἐζήτησεν εἰς τὰ ἔγγραφα του, ἀλλὰ πάλιν ἐπέστρεψε καὶ ἐξηκολούθει νὰ λέγῃ συνοπτικῶς τὸ περιεχόμενόν της. Ἡ ἐπιστολὴ ἦτο πολὺ αὐστηροτέρα καὶ ἀπειλητικωτέρα παρ' ὅ,τι ἔλεγεν ὅτι εἶνε καὶ μοῦ ἔκαμνε τὴν ἐναντίαν ἐντύπωσιν, ἀφ' ὅ,τι ὁ Βασιλεὺς ἤλπιζεν.

— Ἰδοῦ, προσθέτει, ὅτι ἂν καὶ δὲν εἶνε τόσον ἐπιθετική, ἐγὼ ὅμως τοῦ ἀπῆντησα ἀξιοπρεπῶς.

Καὶ μοῦ ἀνεγίνωσκε τὴν ἀξιοπρεπεῖν τῶν ἀπαντησίν του.

Τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Σ. Μήλιου διὰ τὰ σύνορα, ἡμέραν δευτέραν, μὲ προσεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς τὴν πρωΐαν. "Όταν ἐπῆγα, ὁ Σ. Μήλιος μοῦ ἐδείκνυσεν ἰδιόχειρον σχέδιον τοῦ Βασιλέως, διὰ τοῦ ὁποίου αὐτός, ὁ Γαρδικιώτης καὶ ὁ Βλαχόπουλος διωρίζοντο ἀντιπρόσωποι τοῦ Βασιλέως καὶ πάντες διετάσσοντο νὰ ὑπακούουν εἰς τὰς διαταγὰς των, μοῦ ἔλεγε δέ, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπιθυμεῖ νὰ μὲ συμβουλευθῇ, ἂν τὸ πληρεξούσιον αὐτὸ εἶνε τακτικὸν καὶ ἀπὸ ποῖον Ὑπουργὸν πρέπει νὰ ὑπογραφῇ, διότι σκοπὸς αὐτοῦ εἶνε νὰ τοὺς ἀναγνωρίζουν οἱ ἔξω καὶ νὰ ὑπακούουν εἰς αὐτούς. "Εμείνα ἐκστατικός, διότι μοῦ ἐφάνη, ὅτι ἀνεγίνωσκον, τὴν ἱστορίαν τραγικοῦ τινος μυθιστορήματος. Τοῦ ἀπῆντησα, ὅτι τοιοῦτον ἔγγραφον οὔτε νόμιμον εἶνε, οὔτε φρονήσεως ἔργον νὰ δοθῇ. Ἀφοῦ ἀνεχώρησεν ὁ Σ. Μήλιος, εἰσῆλθον εἰς τὸν Βασιλέα. Ὁ Βασιλεὺς μοῦ ἐπέδειξε τὸ ἔγγραφον καὶ μοῦ ἐζήτησε τὴν γνώμην μου. Τοῦ εἶπον, ὅτι διὰ μὲν τὸ ἐσωτερικὸν δὲν ἰσχύει, καὶ δὲν θὰ συμβουλεύσω ποτὲ οὐδένα Ὑπουργὸν νὰ τὸ ὑπογράψῃ, διὰ δὲ τοὺς ἔξω εἶνε περιττόν, ἀφοῦ οὔτοι γνωρίζουν, ὅτι οἱ στελλόμενοι ἔχουν τὸν ἀνώτατον στρατιωτικὸν βαθμόν, καὶ ἀπολαύουν τῆς ἐμπιστοσύνης Του. Ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ ἔγγράφου, τοῦ ἐπρόσθεσα, πόσαι καταχρήσεις δὲν δύνανται νὰ δικαιολογηθοῦν, καὶ ὅλοι νὰ πίπτουν εἰς βάρος τῆς Μεγαλειότητός Σου, νὰ γίνωνται ἐν ὀνόματί Σου; Καὶ ἂν ἀπὸ τὰ τρία ἀντίγραφα παραπέσῃ κανέν, καὶ περιέλθῃ εἰς χεῖρας τῶν Πρέσβεων; Ἐπειτα πῶς, Μεγαλειότατε, δίδετε τόσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοιούτους ἀνθρώπους, ὥς τὸν Γαρδικιώτην καὶ τὸν Μήλιον! Εἶνε πρᾶξις ἀπερίσκεπτος καὶ παράνομος συγχρόνως νὰ ἐξέλθῃ τῶν χειρῶν Σας τοιοῦτον ἔγγραφον.

Ἐπείσθη ὁ Βασιλεὺς καὶ μάλιστα μ' εὐχαρίστησε.

Κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ τὴν προηγουμένην ἦτο καταζαλισμένος ἀπὸ τὰς ὑποθέσεις. Εἰργάζετο ἡμέραν καὶ νύκτα μὲ τὸν Σοῦτζον καὶ μὲ τοὺς τρεῖς ἀπεσταλμένους ἀκαταπαύστως.

Τὴν 29 Ἀπριλίου, ἀπόγευμα, μᾶς ἐκοινοποίησαν τέλος πάντων καὶ τὰς ὑστερινὰς διακοινώσεις, περὶ τῶν ὁποίων μᾶς εἶχον προειδοποιήσει ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Τρικούπης. Ὡς ἀνέφερον, τῆς μὲν Ἀγγλίας ἦτο συντομωτέρα, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ἡ αὐτή, ὑβριστικὴ διὰ τὸν Βασιλέα καὶ ἀπειλητικὴ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν αὐτονομίαν. ἂν δὲν ἠθέλομεν ἐνδώσει, ἔλεγε, τὴν Βασιλικὴν Κυβέρνησιν ἠθελε τὴν διαδεχθῆ ἄλλο εἶδος Κυβερνήσεως μὴ ἐχούσης φιλοδόξους σκοπούς· τῆς δὲ Γαλλίας διεξοδική, παραμορφόνοια τὰ πράγματα, ἀλλὰ καταφερομένη μᾶλλον κατὰ τοῦ Ὑπουργείου. Ἐζητοῦσαν ἀπάντησιν μέχρι τῆς 5ης Μαΐου· τὸ περιεχόμενον εἶνε ἤδη γνωστόν. Τὰς ἀνεγνώσαμεν τὴν ἐσπέραν εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον· τινὲς δὲ ἐκράτησαν σημειώσεις τῶν ἀπαντήσεων τῶν Δυνάμεων, διότι δὲν ἦτο καιρὸς νὰ γείνουν ἐπὶ ἀντίγραφα αὐτῶν τόσον διεξοδικά, ὁ Βλάχος μάλιστα ἐκτεταμένως. Ἦτο πλέον ἀδύνατον ν' ἀποφύγῃ ὁ Βασιλεὺς τὴν ἀλλαγὴν τοῦ Ὑπουργείου, τὴν μόνην θεραπείαν. Ἀλλὰ παρήρχοντο αἱ ἡμέραι καὶ οὐδεμία ἐλαμβάνετο ἀπόφασις· οὔτε ὁ Βασιλεὺς μᾶς προσεκάλει, οὔτε ἠδυνάμεθα νὰ πείσωμεν τὸν Πρωθυπουργόν, ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ συνέλθωμεν. Ὁ Παῖκος ἀδημονῶν παρεπονεῖτο, ὅτι ὁ καιρὸς παρήρχετο καὶ ἡ ἀπάντησις δὲν συνετάχθη. Μὲ τὸν Προβελέγγιον συχνότερα ἐβλεπόμεθα καὶ ἐπροσπαθούσαμεν νὰ φέρωμεν καὶ τοὺς ἄλλους συναδέλφους μας εἰς συναίσθησιν τῆς Ὑπουργικῆς τῶν ἀξιοπρεπείας. Ὅτε ἡμέραν τινὰ τοῦ

παρετήρησα, ὅτι ὁ Κριεζῆς καὶ ὁ Πάϊκος μοῦ ἐφαίνοντο μελαγχολικοὶ συναισθανόμενοι καὶ αὐτοὶ τὴν δεινὴν θέσιν τῆς Πατρίδος, μοῦ ἀπήντησεν, ὅτι ὁ Κριεζῆς τὴν προηγουμένην ῥητῶς εἶπεν, ὅτι δὲν παραιτεῖται, καὶ ὅτι αὐτὸς ἐννοεῖ νὰ εἶνε Πρωθυπουργὸς καὶ ἀδιαφορεῖ, ἐὰν ὁ Γαρδικιώτης καὶ ὁ Μήλιος λαμβάνουν χιλιάδας δραχμῶν, διὰ νὰ τὰς κρατήσουν ἀντὶ νὰ τὰς ἐξοδεύσουν ἔξω ἀνωφελῶς! Ἔχει συγχρόνως, μοῦ ἔλεγε, καὶ οἰκογενειακὰς λύπας. Ὁ δὲ Πάϊκος ἀνερυθριάστως ἔλεγεν, ὅτι λυπεῖται, ὅπου τοῦ λείπουν δύο μῆνες καὶ ὀλίγαι ἡμέραι νὰ συμπληρώσῃ τὴν τετραετίαν ὡς Ὑπουργός, ὅπως ἀποκτήσῃ τὰ προσόντα τοῦ Γερουσιαστοῦ!

Ὡ! εἶπον, αὐτὸ μόνον δὲν ἐπίστευον· τοῦτο λοιπὸν ἦτο τὸ μυστήριον τοῦ ὅτι δὲν εἶχε ποτε γνώμην, ἀλλὰ τυφλῶς ὑπῆκουεν εἰς τὰ νεύματα τοῦ Βασιλέως, ἐνῶ κάλλιστα περὶ ὧν ἐκρίνε! Ἄς ἐπροσπαθούσαμεν ἡμεῖς νὰ τὸν φέρωμεν εἰς τὴν γνώμην μας, νὰ τὸν καταπείσωμεν πεπεισμένον ὄντα, ἀλλὰ περιμένοντα τὸν Αὔγουστον! Δυστυχῆς Ἑλλάς! ἡ τύχη σου παίζεται ἀπὸ τὴν πλέον μικροπρεπῇ ἰδιοτελείαν!

Μίαν ἡμέραν ἦλθεν ὁ Βλάχος εἰς τὸ Ὑπουργεῖόν μου, διὰ νὰ ἐρωτήσῃ τὴν γνώμην μου ἐπὶ τῶν διακοινώσεων. Μοῦ ἔλεγε δέ, ὅτι καὶ αὐτὸς πολὺ περὶ τούτων ἐσκέφθη καὶ ὅτι ἔχει μάλιστα καὶ γραπτοὺς τοὺς στοχασμούς του, διὰ νὰ τοὺς εἶπῃ εἰς τὸν Βασιλέα, ὅταν ἤθελε μᾶς προσκαλέσει. Καὶ ἤρchiσε νὰ μοῦ ἀναγινώσκῃ αὐτούς· μετὰ βίας ἐκρατοῦσα τοὺς γέλωτας διὰ τὰς παρανοήσεις του καὶ ἀφοῦ ἐτελείωσε, τοῦ παρετήρησα, ὅτι αἱ Δυνάμεις δὲν μᾶς ζητοῦν τίποτε ἐξ ὧν ὑποθέτει, ἀλλ' ἀπλῶς μᾶς λέγουν, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς Τουρκίας πρέπει νὰ εὐχαριστηθοῦν μὲ τὴν πρόνοιαν, τὴν ὁποίαν αἱ Χριστιανικαὶ

Δυνάμεις ἔλαβον περὶ αὐτῶν εἰς τὸ πρωτόκολλον καὶ ἀπαιτοῦν τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ. Βεβαίως διὰ τῆς τοιαύτης δημοσιεύσεως ματαιοῦνται αἱ Ἑλληνικαὶ ἐλπίδες καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει αὕτη νὰ γείνη, ἀλλὰ δὲν μᾶς ζητοῦν τίποτε περισσότερον.

Τὸν ἐκλόνισε, μοῦ ἐφάνη, ἡ παρατήρησίς μου, ἂν καὶ ἔδειξεν, ὅτι δὲν ἐπέισθη· ἔπειτα ἔμαθον, ὅτι πρὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως ἀνέγνωσε καὶ εἰς τὸν Πάϊκον τὸ ἔγγραφόν του, ἀλλ' ἤκουσε καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὰ αὐτά.

Περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου εἶχεν ἔλθει καὶ ἔκτακτος ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὴν Βαυαρίαν πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ διεδίδετο, ὅτι ἔφερε γράμματα πρὸς τὸν Βασιλέα παρακινητικὰ νὰ ἐνδώσῃ.

Τέλος πάντων τὴν παραμονὴν τῆς λήξεως τῆς προθεσμίας, δευτέραν, ἂν δὲν σφάλλωμαι, 4 Μαΐου τὸ πρωί, προσκαλούμεθα εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως.

— Ἀνεγνώσατε ἤδη τὰς διακοινώσεις, λέγει ὁ Βασιλεὺς, καὶ ἐσκέφθητε περὶ αὐτῶν· ἐρωτῶ λοιπὸν ποία εἶνε ἡ γνώμη σας.

Τοὺς ἄλλους Ὑπουργούς, Κριεζήν, Σοῦτζον, Ἀμβροσιάδην, πιθανῶς καὶ τὸν Βλάχον τοὺς εἶχεν, ὑποθέτω, προδιαθέσει κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του ὁ Βασιλεὺς.

Ἦρχισαν λοιπὸν νὰ ὁμιλοῦν οἱ τρεῖς πρῶτοι κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του καὶ πρῶτον ἀνέφερον ὅτι ψευδές, ἄδικον, βάρβαρον, ἀνθελληνικὸν περιεῖχον αἱ διακοινώσεις. Ἐπειτα εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ Βασιλέως: Συμφέρεῖ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις νὰ κατακρίνῃ τὸ κίνημα;

— Ὁχι, Βασιλεῦ, ἀπαντοῦσαν μὲ τόνον ἀποφασιστικὸν καὶ τολμηρόν.

— Συμφέρεῖ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς μὴ ἐπιστρέφοντας

ἀπὸ τὰ ἔξω ; ἔχομεν δικαιοδοσίαν κατὰ τοὺς νόμους
μας ἐπ' αὐτῶν ;

— Ποτέ, Βασιλεῦ.

— Ὁ λαός, τὸ ἔθνος, πῶς ἤθελον ἰδεῖ μίαν τοιαύ-
την νέαν πολιτικὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν συμβουλεύει
ὁ Κύριος Οὐαίς, αὐτὸ τὸ ζωντανὸν φάρμακον ;

Μὲ ἀγανάκτησιν ἔλεγον καὶ οἱ τρεῖς, ὅτι Ὑπουρ-
γὸς τοιαύτης πολιτικῆς δὲν θὰ ἔχῃ ἀσφάλειαν ζωῆς·
ὅτι τὸ αἶσθημα τὸ ἐθνικὸν δὲν καταπνίγεται εὐκόλως,
καὶ τὰ παρόμοια.

Ποίαν ἀγανάκτησιν ἠσθανόμην, εἶνε εὐκόλον νὰ
ἐννοήσῃ τις. Ὁ Προβελέγγιος μ' ἐρωτοῦσε μὲ τὸ
βλέμμα του διὰ τὴν ἀλλόκοτον αὐτὴν σκηνήν. Ὁ Βα-
σιλεὺς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐξήρχετο δι' ὀλίγα λε-
πτὰ, διὰ νὰ ἡσυχάσῃ, ὑποθέτω, τὴν ἀνυπομονησίαν
τῆς Βασιλίσσης, περιμενούσης εἰς τὸ πλησίον δωμά-
τιον. Μετὰ τοὺς τρεῖς ἄλλους ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Βλά-
χος καὶ φορῶν τὰ ὕμματογυάλια του ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ
κόλπου του τὸ ἔγγραφο, τὸ ὁποῖον ἀνέφερον ἀνωτέρω,
καὶ ἤρχισε νὰ τὸ ἀναγινώσκῃ. Ὁ Βασιλεὺς δὲν ἠδυ-
νήθη νὰ κρατήσῃ τοὺς γέλωτας. *Mais c'est un chef-d'
oeuvre de diplomatie !* ἔλεγεν εἰρωνικῶς, γελῶν δυνατὰ
καὶ μὲ τὴν καρδιά του· « πῶς τὸ εἶπες τοῦτο ; ξαναπέτο »
καὶ πάλιν τὸ ἀνεγίνωσκε. Κατόπιν λαβὼν καὶ ἐγὼ τὸν
λόγον, ὅταν ἔπαυσεν ἡ κωμικὴ αὕτη σκηνή, εἶπον, ὅτι
αἱ τοιαῦται συζητήσεις εἶνε ἀνωφελεῖς· ὅτι δὲν εἶνε
τοῦ παρόντος καιροῦ νὰ ἐξετάσωμεν ποῖον τὸ αἶσθημά
μας, τί ἐπιθυμοῦμεν, ποῖον τὸ δικαίωμά μας, τὸ νόμι-
μον καὶ τὰ παρόμοια, ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶνε : ἔχομεν
δύναμιν νὰ ἰσχυροποιήσωμεν τὸ δικαίωμά μας ; Ὁχι,
ἀπολύτως ὄχι : Αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις μᾶς ἀπειλοῦν
βίαν, καταστροφὴν τοῦ Θρόνου καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας
μας ; Βεβαίως : Δύνανται τὴν ἀπειλήν των νὰ τὴν

πραγματοποιήσουν; Ἀναντιρρήτως. Λοιπὸν ὁ κίνδυνος, ὁ μεγαλείτερος τῶν κινδύνων, μᾶς ἐπιτάσσει φρόνησιν, καὶ ἡ φρόνησις, νὰ ἐνδώσωμεν.

—Μὲ τὴν ἀτιμίαν μας, ἔλεγεν ὁ Βασιλεὺς, νὰ κατακρίνωμεν τὸ κίνημα καὶ νὰ συστήσωμεν εἰς τοὺς λαοὺς τὸ πρωτόκολλον τῆς 9ης Ἀπριλίου! Παραιτούμενοι οὕτω τῶν δικαιωμάτων μας, δὲν καταστρέβομεν τὸ μέλλον μας ἡμεῖς οἱ ἴδιοι; Ἡ τιμὴ καὶ τὸ μέλλον δὲν εἶνε μία δύναμις;

— Βεβαίως, Βασιλεῦ, ἀπάντησα, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀπατοῦν τὰ φαινόμενα· αἱ δυτικαὶ Δυνάμεις ὄχι βεβαίως μὲ εὐχαρίστησιν τῶν θὰ θελήσουν τὴν καταστροφὴν μας, ἀλλ' ἂν τὰς ἀναγκάσωμεν, ἂν δὲν ἀφήσωμεν καμμίαν ἄλλην διέξοδον κινδυνεύομεν νὰ χάσωμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν εἶνε καὶ τόσον σύμφωνοι ὡς πρὸς τοῦτο, ὡς τὸ ἀποδεικνύει ἡ διαφορετικὴ γλῶσσα τῆς διακοινώσεως τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ ἐκείνην τῆς Γαλλίας, ἐν τούτοις ἡ Γαλλία δὲν ἀπεποιήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐκ συμφώνου μὲ τὴν Ἀγγλίαν, ἀπειλοῦσαν τὴν ἀνεξαρτησίαν μας, τὸ ὁποῖον σημαίνει, ὅτι, δοθείσης ἀνάγκης, θὰ καταθύγῃ καὶ αὐτὴ εἰς τὸ αὐτὸ μέτρον. Ἐπεσώρευσαν λοιπὸν εἰς τὴν διακοίνωσιν τῶν ὅλα τὰ δυσάρεστα ἐπακόλουθα διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἄρνησιν μας, τὸ δὲ Ὑπουργεῖόν Σου, ἔπραξεν ὅλως τὰ ἐναντία, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν Πρέσβεων χωρὶς νὰ ἀτιμασθῇ, μολονότι αἱ Δυνάμεις δὲν ἀποβλέπουν κυρίως εἰς τὰ πρόσωπα, ἀλλ' εἰς τὴν οὐσίαν, τουτέστι τὴν οὐδετερότητα τῆς Κυβερνήσεώς Σου.

— Πῶς! Ἐναντίον τῆς Τουρκίας οὐδετερότητα! Νὰ παραιτήσωμεν τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὴν τύχην τῶν!

— Τὴν οὐδετερότητα, Μεγαλειότατε, τὴν ὑπεσχέ-

θημεν εἰς τὸν Νεσέτ-μπέην, καθὼς καὶ εἰς τὰς Δυνάμεις· μὲ τὰς λέξεις, τὴν ἔχομεν. Δὲν εἴμποροῦμεν νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν αὐτὴν· δὲν εἶνε νέον τι ἐκτὸς τῆς πραγματοποιήσεώς της. Τὴν πραγματικὴν λοιπὸν οὐδετερότητα ἐπιθυμοῦν καὶ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ Ὑπουργείου ὡς ἐγγύησιν αὐτῆς, διότι ἡμᾶς πλέον, καὶ μὲ δίκαιον, δὲν μᾶς ἐμπιστεύονται.

— Ἀλλὰ δὲν εὐχαριστοῦνται ν' ἀλλάξω Ὑπουργεῖον· θέλουν νὰ προσδιορίσουν αὐτοὶ τοὺς Ὑπουργοὺς, ὅχι ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἐγὼ ἔχω ἐμπιστοσύνην. Τοιαύτην παραβίασιν τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων μὲ συμβουλεύετε νὰ δεχθῶ !

— Ὅχι, Βασιλεῦ, ἀπάντησεν ὁ Βλάχος. Θὰ Σὲ παρακαλέσωμεν μάλιστα ὅλοι θερμῶς νὰ μὴν ἀφήσης, δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, τὰ Συνταγματικὰ δικαιώματα ! Νὰ λάβης Ὑπουργοὺς τῆς ἐμπιστοσύνης Σου καὶ ὁ ἴδιος νὰ τοὺς διορίσης.

— Βασιλεῦ, ἀπεκρινόμεν ἐγώ, αὐτὰ εἶνε τύποι πλέον· ὁ ἴδιος βεβαίως θὰ διορίσης τοὺς Ὑπουργοὺς Σου, ἀλλ' ἢ ἐκλογὴ Σου θὰ προσδιορισθῇ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῆς πολιτικῆς περιστάσεως. Δὲν εἶνε πρώτη φορὰ ὅπου πολιτικὴ ἀνάγκη ἠνάγκασε τὴν Μεγαλειότητά Σου νὰ διορίσῃ τινὰ Ὑπουργὸν μόνον διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἦτο ἀρεστός εἰς μεγάλην Δύναμιν· καὶ ἰσχυρότερα κράτη εὐρέθησαν εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν. Τοιουτοτρόπως τὸ ζήτημα ἀπλοποιεῖται· ἀφ' ἑνὸς μὲν κίνδυνος βέβαιος καὶ ἄφευκτος εἶνε ἡ ἐπιμονή μας, ἀφ' ἑτέρου δὲ σωτηρία εἶνε ἡ πραγματικὴ οὐδετερότης καὶ ἡ ἀλλαγὴ Ὑπουργείου· τὰ λοιπὰ εἶνε ἐπουσιώδη καὶ δευτερεύοντα. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι λόγοι οὐσιώδεις, πολιτικοὶ μάλιστα, ἀποβλέποντες εἰς τὸ συμφέρον τοῦ κινήματος. Ἐὰν δὲν ἐνδῶσωμεν, Βασιλεῦ, βεβαίως ἡ Ἑλλὰς στρατιωτικῶς καταλαμβάνεται,

ὥς ἀπειλοῦν αἱ Δυνάμεις καὶ οἱ Πρέσβεις Σου μᾶς πληροφοροῦν. Ἀναφέρω, εἰς τὸν ἐλάχιστον ὄρον, τῆς καταλήψεως τὰς συνεπείας. Σῶζεται μὲν ἡ Ἑλλάς ὡς Ἔθνος αὐτόνομον, ἀλλὰ δεσμεύεται εἰς τὸ μέλλον· δὲν θὰ ἔχη ἐλευθερίαν ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας. Ἡ δὲ ἐλευθερία αὕτη εἶνε οὐσιωδεστάτη καὶ διὰ τοὺς ὑποδούλους ἀδελφούς μας καὶ ἐν γένει διὰ τὸ Ἑλληνικὸν μέλλον. Ὁ πόλεμος τῆς Κριμαίας θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ, διότι αἱ δυνάμεις τῶν ἀντιπάλων εἶνε ισόπαλοι.

— Ὅχι μὲ διέκοψεν ὁ Βασιλεὺς· ἡ Ῥωσσία ἔχει ἀνωτέραν δύναμιν εἰς τὸν Δούναβιν.

— Ἔστω ἀπεκρινόμεν, ἀλλὰ δὲν ἔχει τὴν θάλασσαν· ἡ ἐλευθέρα κίνησις τῶν συμμαχικῶν Δυνάμεων εἰς τὴν Μαύρην θάλασσαν διπλασιάζει καὶ πλεόν τὰς δυνάμεις των. Ὁ πόλεμος λοιπὸν θὰ εἶνε διαρκές, εἰς δὲ τὴν διάρκειάν του τίς δύναται νὰ ἐγγυηθῇ τὰ μέλλοντα νὰ συμβοῦν ἐν τῷ μεταξί;

— Ποῖα παραδείγματος χάριν; ἐρωτοῦσεν ὁ Βασιλεὺς. Προσδιόρισέ τα.

— Δύσκολον· πῶς νὰ προῖδω τὰς λεπτομερείας ἀγνώστου μέλλοντος; ἀλλ' ἰδοὺ μερικαὶ πιθανότητες. Ἡ Γαλλία βαρυνθεῖ διὰ τὸν ζυγόν, ὅστις τῆς ἀφῆρεσε πᾶσαν ἐλευθερίαν συζητήσεως, τύπου κτλ. Ἄν συνέβαινε καμμία ἐπανάστασις εἰς αὐτὴν καὶ οὐδετερωθῇ ἡ ἐξωτερικὴ της ἐνέργεια, μένει ἡ Ἀγγλία μόνη, ἀδύνατος· ἂν ὅμως διαδεχθοῦν τὴν σημερινὴν Κυβέρνησιν οἱ νομιμόφρονες, οἱ Ὁρλεανισταί, αὐτοὶ ἀλλέως φρονοῦν περὶ τῆς Ἑλλάδος· εἶνε φίλοι της.

— Ἀλλὰ τὴν ἐπανάστασιν, θὰ τὴν ἔκαμνον οἱ *Rouges* ¹

¹ Σημ. Ἐκδ. Οἱ ἄκρως δημοκρατικοί, οἵτινες ὡς ἐκ τοῦ ἐρυθροῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς (σκούφου), τὸ ὁποῖον ἔφερον, ἔλαβον καὶ τὴν ἐπωνυμίαν.

οἱ ὅποιοι εἶνε ἐχθροὶ ἄσπονδοι τοῦ Αὐτοκράτορος Νικολάου καὶ θὰ τὸν πολεμήσουν.

— Βεβαίως, ἀλλὰ πιθανώτερον εἶνε, ὅτι ἡ Γαλλία εἰς τὴν ἀρχὴν θὰ οὐδετερωθῇ ἀπὸ ἐσωτερικοῦς σπαραγμοῦς καὶ εἰς τὸ τέλος δὲν θὰ νικήσουν οἱ *Rouges*. Ὑποθέσατε, πρὸς τούτοις ἀργότερα εὐτυχῇ τὰ ὄπλα τῆς Ῥωσσίας καὶ ἐνδεχομένην ἐπανάστασιν τῶν Χριστιανῶν τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς Σερβίας. Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς περιστάσεις, ἂν τὸ Ὑπουργεῖόν Σου, ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας εὐρεθῇ, ὑποσχεθῇ τώρα οὐδετερότητα, δὲν εἴσθε ὑπόχρεως διὰ τὴν αἰωνιότητα. Δύνασθε λοιπὸν εἰς τὸ μέλλον φυλάττοντες ἀπὸ τώρα ἐλευθερίαν ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας νὰ βοηθήσετε τὴν ἐπανάστασιν τῆς Θεσσαλίας, Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας, καὶ μὲ τόσον μεγαλειτέραν ἐπιτυχίαν, ὅσον ἡ οὐδετερότης δὲν ἐμποδίζει νὰ ὀργανίσετε τὸν στρατόν, κατατάσσοντες εἰς αὐτὸν τοὺς ἐπαναστάτας καὶ αὐξάνοντες τὴν δύναμιν αὐτοῦ, προβάλλοντες δ' ἐν ἀνάγκῃ πρὸς δικαιολόγησιν τὴν εὐλογὸν ἀφορμὴν τῆς τηρήσεως τῆς κοινῆς ἀσφαλείας, Οὕτω θὰ ἔχωμεν σημαντικὴν αὐξήσιν τοῦ στρατοῦ· ἡ οὐδετερότης δὲν ἐμποδίζει τὴν προμήθειαν μέσων διὰ τὸν στρατόν, τὸ δὲ νέον Ὑπουργεῖον, ἐπειδὴ θὰ εἶνε τῆς ἀρεσκείας τῶν δυτικῶν Δυνάμεων, θὰ φιλοτιμηθῇ νὰ λάβῃ, καθὼς καὶ αὐταὶ θὰ φιλοτιμηθοῦν νὰ δώσουν ὀπίσω, τὰ ὄπλα τὰ κατασχεθέντα εἰς Μάλταν. Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία ὄχι μόνον δὲν θὰ θελήσουν νὰ καταστρέψουν διὰ παντὸς εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἰσχὺν καὶ ὑπόληψιν τοῦ κόμματος τῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ παραχωρήσεων θὰ τὴν αὐξήσουν.

— Καὶ ποῖα ἄλλα θὰ συμβοῦν;

— Δὲν εἰξεύρω· ποῦ νὰ προῖδω· ἴσως καὶ δὲν ἐπιστρέψουν ὅλοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ παραμείνουν οἱ

τολμηρότεροι μαζί με τοὺς ἐντοπίους, καὶ τότε ἀκόμη περισσότερον τακτοποιηθῇ τὸ κίνημα, ἢ διατηρηθῇ ὥς οἱ παλαιοὶ κλέβται.

— Θὰ στεροῦνται ὅμως μέσων καὶ πολεμοφοδίων.

— Δὲν εἶνε ἀδύνατον, νομίζω, εἰς τοὺς ἰδιώτας κρυφίως νὰ προμηθεύωνται.

Καὶ ἀπενθυνόμενος ὁ Βασιλεὺς πρὸς τὸν Σοῦτζον, ἤρχισε νὰ τοῦ ζητῇ διαφόρους λεπτομερεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐπαναστατῶν, τῆς ποσότητος τῶν πολεμοφοδίων, τῶν μέσων καὶ τοῦ τρόπου τῆς μεταφορᾶς αὐτῶν, τῶν μέσων τῆς συγκοινωνίας καὶ περὶ τοῦ πληθυσμοῦ ἐν γένει τῶν ἔξω Ἐπαρχιῶν, ἰδίως τῶν Χασιῶν καὶ τῶν Γρεβενῶν. Ὁ δυστυχὴς ὁ Σοῦτζος μοῦ ἐπροξένει λύπην, διότι δὲν εἵξεν εὐρετί νὰ ἀπαντήσῃ. Ἀπὸ στενοχωρίαν λοιπὸν καὶ συμπάθειαν ἐλάμβανον κάποτε τὸν λόγον καὶ ἔδιδον ἀντ' αὐτοῦ τὴν ἀπάντησιν, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐξακολουθοῦσε καὶ πάλιν τὰ ἄπειρα ἐρωτήματά του. Ὁ καιρὸς ὥς τόσον παρήρχετο ἄκαρπος. Μοῦ ἐφαίνετο, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ τὴν λεπτολογίαν του περιέπιπτεν εἰς σχολαστικότητα. Δὲν εἶχεν ἀποτελειώσει ὁ Βασιλεὺς τὰς ἐρωτήσεις του καὶ πάλιν ἐξέρχεται δι' ἀρκετὴν ὥραν. Ἐπειτα ὁ Προβελέγγιος μοῦ ἐξηγοῦσεν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐπίτηδες ἐξῆλθε διὰ νὰ σκεφθῇ τὴν θὰ μοῦ ἀπαντήσῃ· καὶ δὲν εἶχεν ἴσως ἄδικον. Εἰσέρχεται καὶ ἀρχίζει νὰ μοῦ ἀπαντᾷ, λέγων.

— Τὰ ἐνδεχόμενα, περὶ τῶν ὁποίων ὠμιλήσατε, εἶνε ἀπίθانا καὶ ὁ πόλεμος δὲν θὰ διαρκέσῃ πολὺ· εἰς τὴν εἰρήνην πρέπει νὰ εὑρεθοῦν αἱ πλησιέστεραι ἐπαρχίαι εἰς τὰ ὅπλα, ἀλλέως κανεὶς δὲν θὰ μᾶς ἐνθυμηθῇ. Ὁ Νεσελρῶδ¹ με τοιοῦτον πνεῦμα ἔγραψε τὴν ἐγκύκλιόν του καὶ τότε καὶ αὐταὶ αἱ Δυτικαὶ Δυνά-

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας.

μεις πειθόμεναι τέλος πάντων, ὅτι τὸ κίνημα ὄχι μόνον δὲν εἶνε ἐναντίον τῶν συμφερόντων των, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἡ αὐξήσις καὶ ἐνδυνάμωσις τῆς Ἑλλάδος ἀποβλέπει εἰς τὸ Εὐρωπαϊκὸν συμφέρον, θέλουν μᾶς βοηθήσειν πρέπει ὅμως νὰ ἐγκαρτερήσωμεν, διότι ἀλλέως αὐταὶ δὲν θὰ εἰμπορέσουν νὰ μᾶς δώσουν τὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας, τῆς ὁποίας τὴν ἀκεραιότητα ἐκήρυξαν, οὔτε ἡ Ῥωσσία δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἐγείρῃ τοιαύτην ἀξίωσιν, ἀφοῦ ἐπανάστασις δὲν θὰ ὑπάρχῃ. Καὶ τέλος, ἐπρόσθετεν, ὅτι ὁ Ῥουὰν τοῦ ἔφερε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Αὐτοκράτορος Ναπολέοντος, ἐνῶ ἔπρεπεν, ὡς εἶνε ἐθιμοταξία, πρῶτον νὰ τοῦ πέμψῃ ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῆς, καὶ κατόπιν νὰ παρουσιασθῇ διὰ νὰ τοῦ τὴν ἐγχειρίσῃ καὶ ὅτι τὸν παρεκάλεσε νὰ μείνῃ μυστικὸν ἀπὸ τὸν Οὐάϊς.

Ἀπεκρίνετο ὁ Προβελέγγιος συντομώτερον διότι πλέον ἤμεθα κουρασμένοι, ἀλλὰ μὲ τόνον καὶ ἐπαναφέρων τὸ ζήτημα εἰς τὴν ἀληθινὴν του θέσιν. Καὶ ὁ Παῖκος ὠμίλησε καλὰ, ἀλλὰ λίαν διεξοδικῶς. Προτοῦ ὅμως ἔλθῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὁ Βασιλεὺς ἀνέβαλε τὴν συζήτησιν. Εἵχομεν τῶντι ἀποκάμει τούτῳ λαιστον πέντε ὥρας διήρκεσε τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, χωρὶς νὰ προγευματίσωμεν. Ὁ Παῖκος μάλιστα, περὶ τὸ τέλος, παρετήρησεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι δὲν θὰ μείνῃ καιρὸς διὰ νὰ συνταχθῇ ἡ ἀπάντησις, νὰ γείνουν τὰ ἀντίγραφα καὶ ἀποσταλοῦν ἐγκαίρως, τὸν ἐρωτᾷ δέ, ἂν διατάττῃ νὰ ζητηθῇ ἀπὸ τοὺς Πρέσβεις παράτασις τῆς προθεσμίας.

Ὁ Βασιλεὺς εἰς τὴν αἴτησιν αὐτὴν ἐθύμωσε· τὸν ἐκτύπησε μάλιστα ἐλαφρὰ εἰς τὸ χέρι λέγων: «Νὰ ζητήσης ἀναβολήν; Καὶ ἀμέσως ὁ Παῖκος ἐπρόσθεσε μὲ τόνον, «ὄχι», καὶ ἐσιώπησε χωρὶς νὰ δυσαρεστηθῇ. Καὶ ἐγὼ τὸν ἐμακάριζον, ὅτι ἐτοιμάζεται αὐτὸς νὰ

κάμη τὴν ἀπάντησιν μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσω πῶς κατέληγεν εἰς τοιοῦτο συμπέρασμα, τὸ ἀντίθετον τοῦ λογικοῦ συμπεράσματος. Δὲν ἐνθυμήθην τὴν στιγμὴν ἐκείνην τὰ Γερουσιαστικὰ προσόντα.

Ἀνεχωρήσαμεν διὰ νὰ προγευματίσωμεν καὶ νὰ ἐπανέλθωμεν ἐγκαίρως τὴν ὥραν τῆς προσκλήσεως. Ἐπεριμένομεν ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν, ἀλλ' εἰς μάτην. Τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης ἐπῆγα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅπου ἦτο καὶ ὁ Προβελέγγιος. Ἀπεφασίσαμεν καὶ ἔγραψεν ὁ Πάϊκος τοῦ Βασιλέως περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ ζητήσῃ παράτασιν προθεσμίας ἀπὸ τοὺς Πρέσβεις καὶ ἐπεριμένομεν τὴν ἀπάντησιν τοῦ Βασιλέως. Μετ' ὀλίγον ὁ Βασιλεὺς τοῦ ἐπέστρεψε διάφορα ἔγγραφα τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλ' εἰς τὸ ἔγγραφον τῆς προθεσμίας δὲν τοῦ ἀπήντησε. Παρετήρησα εἰς τὸν Πάϊκον, ὅτι πιθανὸν ὁ Βασιλεὺς ν' ἀπεφάσισε τὴν ἀλλαγὴν τοῦ Ὑπουργείου, καὶ ἐπομένως θεωρεῖ περιττὴν πλέον τὴν νέαν προθεσμίαν, διότι κατ' ἀνάγκην θὰ δοθῇ εἰς τὸ νέον Ὑπουργεῖον. Σηκωθείς τότε ὁ Πάϊκος καὶ κτυπῶν μὲ τὴν παλάμην τὸ μέτωπόν του ἔλεγε μὲ συγκίνησιν, ὅτι λυπεῖται, διότι δὲν θὰ παρίσταται εἰς τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὴν Γερουσίαν, ὅτε θὰ ἐπικρίνεται ἡ διαγωγὴ τοῦ Ὑπουργείου, καὶ ἰδίως ἡ ἰδική του, διὰ νὰ ἀπαντήσῃ.

— Δὲν βλάπτει, τοῦ ἀπαντοῦσα· ἂν τὸ κρίνης ἀναγκαῖον, ἀπαντᾷς διὰ τῶν ἐφημερίδων.

— Ἄ! ὄχι, ἀπεκρίθη, μὲ θυμόν, ὄχι, δὲν γίνομαι ἐφημεριδογράφος. Μ' ἐκεντοῦσεν ὁ Προβελέγγιος διὰ νὰ μοῦ ἐνθυμίσῃ τὰ Γερουσιαστικὰ προσόντα καὶ ὅταν ἐξήλθομεν μοῦ εἶπεν, ὅτι ἔμαθεν, ὅτι παρεκάλεσε τὸν Βασιλέα, ἂν σκέπτεται περὶ ἀλλαγῆς Ὑπουργείου, νὰ τοῦ δώσῃ κανὲν ἄλλο Ὑπουργεῖον παθητικόν, τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἢ τῆς Δικαιοσύνης, ἕως τὸν Αὐγουστον.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ προθεσμία ἐπλησίαζε καὶ ἡ εὐθύνη τῆς ματαιίας παρελεύσεως τῆς προθεσμίας αὐτὸν κυρίως, ὡς Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐβάρυνε καὶ δὲν ἐγνωρίζομεν θετικῶς καὶ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Βασιλέως, ἀπεφάσισε καὶ ἔστειλεν ἑγγράφον, διὰ τοῦ ὁποίου εἰδοποιεῖ τοὺς Πρέσβεις, ὅτι ἡ ταχθεῖσα προθεσμία δὲν ἤρκεσε, καὶ μετὰ ὀκτὼ ἡμέρας θὰ λάβωσι τὴν ἀπάντησίν μας.

Τὴν ἐσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἑγγράφου περὶ παρατάσεως προθεσμίας, ὁ Ἀγγλος Ναύαρχος μᾶς ἐκοινοποίησεν, ὅτι τὰ πολεμικὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα νὰ μένουν, ὅπου εὐρίσκονται καὶ νὰ μὴ ἀναχωροῦν. Ἐπειδὴ δὲ σχεδὸν ἦτο βεβαία πλέον ἡ κατάληψις, εἰδοποιήθησαν αἱ διάφοροι Ἀρχαὶ εἰς τὴν βίαν νὰ ὑποχωρήσουν, διαμαρτυρόμεναι μόνον ἐγγράφως.

Ἐπειδὴ ὅμως εἶχον παρέλθει δύο ὁλόκληροι ἡμέραι χωρὶς νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν διακοπεῖσαν συζήτησιν, καὶ ὁ εἰς τὴν Πελοπόννησον εὐρισκόμενος στρατὸς διετάσσετο νὰ μεταβῇ εἰς τὰ μεθόρια, ὅπου μετεφέρετο καὶ ὑλικὸν πολέμου, ὁ δὲ Βασιλεὺς, διεδίδετο πλέον ὡς θετικόν, ὅτι ἐτοιμάζεται νὰ ἐξέλθῃ, ἡμεθα εἰς μεγάλην ἀδυναμίαν καὶ ἐσκεπτόμεθα μὲ τὸν Προβελέγγιον τί νὰ πράξωμεν. Ἀπεφασίσσαμεν καὶ ἐπήγαμεν εἰς τὸν Βλάχον ἴσως καὶ τὸν ἐπείθομεν νὰ ἐνωθῇ μὲ ἡμᾶς. Ἦτο ἀπόγευμα καὶ τὸν εὔρομεν μόνον καὶ ἀνήσυχον. Τοῦ παρέστησαν ὅσον ἡδυνάμην ζωηρά, τὴν βεβαιότητα τοῦ κινδύνου τῆς πατρίδος καὶ ὡς μόνον μέσον τῆς σωτηρίας, τὴν παραίτησίν μας, ἀφοῦ ὁ Βασιλεὺς δὲν ἤθελε νὰ μεταβάλῃ πολιτικὴν, καί, διὰ νὰ τοῦ θίξω καὶ τὴν φιλοτιμίαν, τοῦ ἔλεγον: Ἐγώ, Κύριε Βλάχε, ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τῷ 1835. Δὲν ἔχασα οὔτε περικοσίαν οὔτε γονεῖς, οὔτε ἀδελφούς, οὔτε τέκνα εἰς

τὴν ἐπανάστασιν· ἐπὶ χρόνους δὲν ἐκακοπάθησα πολεμῶν εἰς τὰ βουνά, καὶ στερούμενος τῶν πάντων, ἀλλὰ σὺ ὅλα αὐτὰ τὰ ἔπραξες, τὰ ἔπαθες. Δὲν λυπεῖσαι λοιπὸν τοὺς κόπους σου, τὰς θυσίας σου, τὴν πατρίδα σου; Καταστρεφόμεθα μόνοι μας· ἀφοῦ καὶ οἱ ξένοι Πρέσβεις καὶ ἰδιαίτερος τῆς Βασιλείας καὶ τῆς Πρωσσίας ἐρωτοῦν: Δὲν ἔχουν πατριωτισμὸν οἱ Ἕλληνες Ὑπουργοί; Διατὶ δὲν παραιτοῦνται, ἀφοῦ βλέπουν, ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Βασιλέως δὲν συμφέρει εἰς τὴν πατρίδα των; Ἀνέφερον εἰς τὸν Βλάχον πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ Βασιλεὺς λέγει εἰς τοὺς Πρέσβεις, ὅτι τὸ Ὑπουργεῖόν του ἀπορρίπτει τὰς διακοινώσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας· (καὶ πραγματικῶς ὁ Βέντλανδ μοῦ τὸ ἐβεβαίονεν). Ἐθερμάνθη τέλος πάντων μὲ τὴν ζέσιν, ὅπου τοῦ ὠμίλησα, καὶ μᾶς ἔδωσε τὸν λόγον τῆς τιμῆς του νὰ παραιτηθῇ μαζί μας, ἂν ἐγκαίρως ὁ Βασιλεὺς δὲν μᾶς προσκαλέσῃ διὰ νὰ τελειώσωμεν τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον καὶ ἀποφασίσωμεν ἀπὸ κοινοῦ τί πρέπει νὰ γείνη. Ἐμείναμεν σύμφωνοι τὴν πρωΐαν, ἐπειδὴ πλέον ἦτο ἀργά, νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸν Πάϊκον καὶ οἱ τρεῖς ἴσως τὸν ἐπείθομεν καὶ τότε θὰ εἶχομεν τὴν πλειονοψηφίαν, διότι ἀπὸ τοὺς ἄλλους δὲν εἶχομεν ἐλπίδα. Ἀνεχωρήσαμεν μὲ τὸν Προβελέγγιον χαρούμενοι, καὶ τὴν πρωΐαν ἐπήγαμεν καὶ μὲ τὸν Βλάχον. Ἀλλ' ὁ Πάϊκος, ἐπανελάμβανεν, ὅτι δὲν δύναται ν' ἀποφασίσῃ, ἂν δὲν ἀκούσῃ τὸν Βασιλέα. Διελύθημεν ἀπληπισμένοι ἀπὸ τὸν Πάϊκον, ἀλλὰ μὲ ἀρκετὴν πάντοτε παρηγορίαν διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ Βλάχου. Ἐπέστρεψα εἰς τὴν οἰκίαν μου, συλλογιζόμενος τί μοῦ ὑπελείπετο νὰ πράξω. Ἡ ἀπόκτησις τοῦ Βλάχου ἦτο βεβαίως καλὴ, ἀλλ' ἀποτελεσματικωτέρα θὰ ἦτο ἡ ἀπόκτησις τοῦ Βασιλέως.

Ἀφοῦ ἤλθεν ὁ Μεταξᾶς, δύο μόνον φορὰς εἶχον

ὑπάγει ἐπίτηδες εἰς αὐτόν. Ὡς Ὑπουργός δὲν ἤθελον νὰ δίδω ὑποψίας, διότι ἦτο γνωστόν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς τὸν συμβουλευέται. Ἀποφασίζω λοιπὸν — περασμένον μεσημέρι ἦτο, ὥστε ἐπισκέψεις δὲν θ' ἀπαντοῦσα — νὰ ὑπάγω εἰς τὸν Μεταξᾶν καὶ νὰ προσπαθίσω νὰ τοῦ ἐπηρεάσω τὴν γνώμην του καὶ τὸν πείσω περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ ἐνδώσῃ ὁ Βασιλεὺς. Μετὰ τὰς συνήθεις φιλοφρονήσεις, τὸν ἐρωτῶ τί σκέπτεται ὁ Βασιλεὺς.

— Τὸν λυποῦμαι τὸν δυστυχῆ, μοῦ ἔλεγε· τί νὰ Τοῦ εἰπῶ καὶ ἐγὼ δὲν εἰξεύρω, δεινὴ ἡ θέσις Του.

— Ἀλλὰ προφανὴς ἡ λύσις.

— Ποία;

— Ν' ἀλλάξῃ Ὑπουργεῖον καὶ νὰ δεχθῇ τὴν οὐδετερότητα.

— Δύσκολον, δύσκολον πολὺ, ἡ καλλιτέρα λύσις θὰ εἶνε νὰ ἐξέλθῃ ἔξω, ἂν ἔλθουν οἱ Ἀγγλογάλλοι· ἀλλὰ πάλιν μανθάνω, ὅτι δὲν ἔχετε ὅπλα, χρήματα, πολεμοφόδια.

Τότε ἤρχισα νὰ τοῦ ἐκθέτω μὲ λεπτομέρειαν τοὺς λόγους μου, τοὺς ὁποίους καὶ ἐν συνόψει ἀνωτέρω ἔγραψα, καὶ κατέληγον, ὅτι ἡ μόνη θεραπεία ἦτο ἡ ἀλλαγὴ τοῦ Ὑπουργείου καὶ ὅτι καὶ τὸ νέον Ὑπουργεῖον πρέπει νὰ εἶνε τῆς ἀρεσκείας τῶν δύο Πρέσβεων διὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους καὶ ἀνωτέρω ἀνέφερον.

Περὶ τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας μας, παρατηρεῖ τὸ ὀρολόγιόν του καὶ μοῦ λέγει, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ Παλάτι, διότι τὸν περιμένει ὁ Βασιλεὺς. Τὸν συνώδευσα καὶ ἐγὼ πεζὸς καὶ ἄς ἐκθετόμην νὰ μὲ βλέπουν μὲ αὐτὸν νὰ πηγαίνω εἰς τὸ Παλάτι, διότι ἐσκεπτόμην, ὅτι ἡ γνώμη μου ἐκφραζομένη καὶ ἀπὸ τὸν Μεταξᾶν ὡς ἰδική του καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μετὰ σκέψεως ἀπορρίψεως ὅλων τῶν ἄλλων γνωμῶν, θὰ εἶχε μεγίστην βαρύτητα εἰς τὸν Βασιλέα. Καὶ καθ' ὁδὸν

ἐξηκολούθουν νὰ ὑπερασπίζωμαι αὐτὴν καὶ νὰ τοῦ παριστάνω μὲ συγκίνησιν τὸν κίνδυνον, τὴν βεβαιότητα ν' ἀπολεσθῇ ὅ,τι αὐτὸς καὶ οἱ σύντροφοί του ἄλλοτε μὲ αἷμα, μὲ θυσίας καὶ κόπους ἀπέκτησαν διὰ τὴν πατρίδα. Ἡμεθα εἰς τὴν πλατεῖαν τῶν ἀνακτόρων, ὅτε εἰς χωροφύλαξ μοῦ λέγει, ὅτι μὲ ζητεῖ ἀμέσως ὁ Βασιλεὺς. Ἐχάρην, σκεπτόμενος, ὅτι ἦτο καλὴ ἡ εὐκαιρία νὰ ὑπάγω μὲ τὸν Μεταξᾶν προποτισμένον. Εἰσάγεται ὁ Μεταξᾶς ὑπὸ Ὑπασπιστοῦ εἰς τὸν Βασιλέα. Μετὰ ἡμίσειαν ὥραν ὁ Βασιλεὺς μόνος ἐξέρχεται εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Θρόνου καὶ ἐκεῖ μὲ προσκαλεῖ. Ἦτο εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν· ἐφαίνετο αὔπνος, ἀχνός· τὸ πρόσωπόν του ἦτο κάθιδρον, καὶ ἡ ὄψις του ἡλλοιωμένη. Καὶ ἐνῶ ἀνέμενον νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ τὴν ἀπάντησιν ἐπὶ τῶν διακοινώσεων, μοῦ ἐζητοῦσε τὸν λόγον, διατὶ δὲν παρεδέχθημεν τὴν γνώμην του, ὅπως ὁ σῖτος δοθῇ ὡς δάνειον εἰς τὸν δῆμον τῆς Ὑδρας, διότι πρό τινων ἡμερῶν εἴχομεν σκεφθῇ εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον νὰ βοηθήσωμεν τὸν πτωχὸν λαὸν τῆς Ὑδρας, ὅστις ἐστερεῖτο ἐργασίας καὶ ἐκινδύνευε καὶ ἡ δημοσία ἀσφάλεια, στέλλοντες σῖτον τοῦ δημοσίου διὰ νὰ πωληθῇ εἰς μικρὰν τιμὴν. Καὶ ὁ μὲν Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν, κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως, ὑπεστήριξε νὰ δοθῇ ὡς δάνειον εἰς τὸν δῆμον, ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ ἡ ὑπόθεσις ἦτο ἐπείγουσα καί, διὰ νὰ τηρηθοῦν αἱ διατυπώσεις τοῦ δανείου, θὰ ἀπληροῦντο πολλαὶ ἡμέραι, ἡμεθα ἐναντίοι. Καὶ ἀφοῦ τοῦ εἶπον τοὺς λόγους, μοῦ ἀπεδείκνυε, σιγὰ περιπατῶν καὶ ἀργὰ ὁμιλῶν, προτιμοτέραν τὴν ἰδικήν του, λέγων, ὅτι ἂν δώσωμεν τὸ παράδειγμα εἰς τὴν Ὑδραν, ἐπειδὴ ἡ πείνα μαστίζει πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, θὰ ζητοῦν ἀπὸ παντοῦ καὶ δὲν θὰ δυνηθῶμεν ν' ἀρνηθῶμεν καὶ θὰ γείνη αἰτία καταχρήσεων, καὶ ἀφοῦ παρεδέχθην, ὅτι ἡ γνώμη του

εἶνε προτιμότερα μὲ ἠρώτησεν ἔχομεν τίποτε ἄλλο ;

— Καὶ τί ἄλλο, Βασιλεῦ, ἡ ἀπόφασις τῆς Κυβερνήσεώς Σου ἐπὶ τῶν διακοινώσεων . . . Μὲ ἐχαιρέτισε λέγων : εἰς τοῦτο καταγίνομαι. Τὴν ἐπομένην, πολὺ πρωΐ, ἐπῆγα εἰς τὸν Μεταξᾶν διὰ νὰ μάθω τί ἀπέγεινεν.

— Ἐγὼ εἶχον, μοῦ εἶπε, φόβον μήπως ὁ Βασιλεὺς, ἀφοῦ ἀρχίζει νὰ ἐνδίδῃ, δὲν δυνηθῇ νὰ κρατηθῇ εἰς τὸν κατήφορον, σπρωχνόμενος ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖόν Του καὶ τοὺς Πρέσβεις. Ἀφοῦ ὠμιλήσαμεν ἀρκετὰ μὲ τὸν Βασιλέα, τοῦ εἶπον καθαρά, ὅτι, ἀφοῦ δὲν εἴμεθα εἰς κατάστασιν νὰ κάμωμεν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας πρέπει νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς Δυνάμεις καὶ νὰ ἀλλάξῃ Ὑπουργεῖον. Φαίνεται, ὅτι ἐπείσθη, καὶ ἀνεφέρομεν μάλιστα καὶ τὰ ὀνόματα τῶν νέων Ὑπουργῶν Μαυροκορδάτου, Ἀργυροπούλου, Κανάρη, Καλλιγᾶ, Λασσάνη κλπ. καὶ μ' ἐρωτοῦσε τὴν γνώμην μου διὰ μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς. Ἀνεχώρησα κατευχαριστημένος ὅτι ἡ χθεσινὴ μου ὀμιλία δὲν ἀπέβη ματαία. Ἐπῆγα ἀμέσως εἰς τὸν Προβελέγγιον. Ἦτο ἀδιάθετος εἰς τὴν κλίνην, πλησίον του ἐκάθητο καὶ ὁ Βλάχος. Τοὺς εἶπα τὴν χαροποιὰν εἶδονσιν, ὅτι ἐπληροφορήθην μετὰ θετικότητος, ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ ἀλλάξῃ Ὑπουργεῖον καὶ πιθανῶς σήμερον θὰ γείνῃ γνωστὸν καὶ τὸ προσωπικόν. Συνῆλθεν ἀμέσως ὁ δυστυχὴς Προβελέγγιος, καὶ μετ' ὀλίγον ἐσηκώθη καὶ ἐπήγαμεν εἰς τοῦ Πρωθυπουργοῦ περιμένοντες ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν νὰ μάθωμέν τι ὀριστικώτερον. Εἶχομεν δὲ καὶ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον διὰ τὸ δάνειον τῆς Ὑδρας, διὰ νὰ ἀποφασίσωμεν ἐπὶ τῆς προτάσεως τοῦ Βασιλέως. Ἐρχεται ὁ Σοῦτζος βιαστικός, διὰ νὰ μᾶς εἶπῃ, ὅτι θὰ ἀπουσιάσῃ, διότι καθ' ὁδὸν τὸν ἀπῆντησε χωροφύλαξ καὶ τὸν προσεκάλεσεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Ἀναχωρῶν μοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι καὶ γελῶν μοῦ εἶπεν ἰδιαίτερος « θὰ γείνῃ ἡ

ἐπιθυμία σου, ἡσύχασε». Τὸ εἶπον τοῦ Προβελεγγίου διὰ νὰ ἡσυχάσω καὶ αὐτὸν ἀκόμη περισσότερον καὶ ἀφοῦ ἐτελειώσαμεν ἔπειτα τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δανείου, διελύθημεν.

Ἐπλησίαζεν ἑσπέρα καὶ ἂν καὶ ἀρκετὰ βεβαιωμένος ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Μεταξᾶ καὶ τοῦ Σούτζου, δὲν ἤμην ὅμως ἐντελῶς ἡσυχος. Ἐπῆγα λοιπὸν εἰς τοῦ Σούτζου, ἀλλὰ μόλις εἰσέρχομαι, μοῦ λέγει :

— Χθὲς καὶ ἐγὼ ἤμην ἡσυχος καὶ εὐχαριστημένος, διότι ὁ Βασιλεὺς ἐπέισθη, τέλος, ἀπὸ τὸν Μεταξᾶν ν' ἀλλάξῃ Ὑπουργεῖον καὶ νὰ ἐνδῶσῃ· δὲν ὑπῆρχε πλέον κανεὶς δισταγμός. Σήμερον ἐπῆγα καὶ ἐπερίμενα ἀρκετὴν ὥραν, ἐπειδὴ ὁ Βασιλεὺς συνωμίλει μὲ τὸν Παῖκον· ἀφοῦ οὗτος ἐξῆλθεν, εἰσέρχομαι. Ὁ Βασιλεὺς ἦτο ἄλλος· ἐνῶ ἐγὼ τοῦ ὠμιλοῦσα περὶ τοῦ νέου Ὑπουργείου, αὐτὸς μοῦ ὠμιλοῦσε διὰ πολεμοφόδια! Ὁ Παῖκος, ὑποθέτω, μᾶς ἐχάλασε τὰ σχέδια, τόσον ἐδαρέθηκα, ὥστε δὲν πηγαίνω, ἂν καὶ μοῦ εἶπε νὰ ὑπάγω τὴν ἑσπέραν.

Ἐπνεον ἀγανάκτησιν κατὰ τοῦ Παῖκου θυσιάζοντος τὴν πατρίδα του διὰ τὰ Γερουσιαστικὰ προσόντα καὶ ἔλεγον μὲ ὀργὴν τοῦ Σούτζου. Ἄς μένῃ ἡσυχος ὁ Κ^ς Παῖκος καὶ ἡ ἰδιοτέλειά του δὲν θὰ νικήσῃ· ἀφοῦ μάλιστα καὶ ὁ Βλάχος μᾶς ὑπεσχέθη νὰ παραιτηθῇ, ὁ Βασιλεὺς δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ κρατήσῃ τὸ παρὸν Ὑπουργεῖον.

Ἐνῶ ἐλέγομεν ταῦτα εἰσέρχεται ὁ Ἀμβροσιάδης. Ὅτε μὲ εἶδε, ὅσον καὶ ἂν ἦτο μαθημένος νὰ κρύπτῃ τὸ αἰσθημὰ του, ἔδειξεν, ὅτι ἐνόησε τὸν λόγον τῆς ἐπισκέψεώς μου γνωρίζων με θερμὸν ὑπερασπιστὴν τῆς παραιτήσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔρχεται χωροφύλαξ καὶ ζητεῖ τὸν Σούτζον εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Πρὶν ἀναχωρήσωμεν, ὁ Ἀμβροσιάδης ὠμίλησε περὶ τὰ δέκα

λεπτά ιδιαιτέρως μὲ τὸν Σοῦτζον. Καὶ διελύθημεν ἀφοῦ ἐδώσαμεν συνέντευξιν μὲ τὸν Σοῦτζον εἰς τὸ Ὑπουργεῖόν μου.

Ἐπειδὴ ὅμως ἐπερίμενον ἕως μίαν ὥραν καὶ ἀνυπομονοῦσα διὰ τὴν ἀργοπορίαν του, διευθύνομαι πρὸς τὰ Ἀνάκτορα· θὰ ἦτο ἐννάτη ὥρα, ὁπότε συνήντησα αὐτὸν ἐξερχόμενον.

— Τί ἀπεφάσισε λοιπὸν ὁ Βασιλεὺς ; τὸν ἐρωτῶ.

— Ὁ Πάϊκος, ἀδελφέ, τὴν πρωΐαν καὶ τώρα ὁ Ἀμβροσιάδης μᾶς κατέστρεψαν. Τί εἶπεν ὁ Πάϊκος εἰς τὸν Βασιλέα δὲν εἰξεύρω, ἀλλ' ὁ Ἀμβροσιάδης, ἐννόησα· διότι ὅ,τι μοῦ ἔλεγεν ὁ Βασιλεὺς μοῦ τὸ εἶπε καὶ πρὶν ὁ Ἀμβροσιάδης εἰς τὴν οἰκίαν μου ὡς θὰ παρετήρησες ὅτε μοῦ ὠμίλησε μυστικά. Τοῦ ἀνέφερεν ὅτι ἐπληροφορήθη ἀπὸ τὸν ἀστυνόμον, ὅστις ἔμαθεν ἀπὸ πρόσωπόν τι συνδεόμενον διὰ στενῆς φιλίας μὲ τὸν Φίνλεϋ, οἰκεῖον τοῦ Πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας, ὅτι τὰς ἀπειλὰς τὰς κάμνουν αἱ Δυνάμεις διὰ νὰ φοβίσουν τὸν Βασιλέα, ἀλλ' οὔτε στρατεύματα ἔχουν νὰ στείλουν, οὔτε θὰ στείλουν καὶ ὅτι μετ' ὀλίγον θ' ἀλλάξουν πολιτικὴν.

— Καὶ δὲν εἶπες εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι παραιτούμεθα τρεῖς Ὑπουργοί ;

— Τοῦ τὸ εἶπα, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς μοῦ διηγεῖτο τὸ ἱστορικὸν τοῦ Φίνλεϋ καὶ μὲ ἐρωτοῦσε διὰ πολεμοφόδια καὶ στρατόν.

Βυθισμένος εἰς σκέψεις ἀπελπιστικὰς ἐσκεπτόμην μᾶλλον ὅτι θὰ εἶνε κουτοπονηρία τοῦ Ἀμβροσιάδου διὰ νὰ μὴ χάσῃ τὸ Ὑπουργικὸν χαρτοφυλάκιον, παρὰ ῥαδιουργία τοῦ Πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας διὰ νὰ ἐξωθήσῃ τὸν Βασιλέα νὰ ἐξέλθῃ καὶ ἀπολέσῃ τὸν Θρόνον του.

Μὲ τοιαύτας ὑπονομεύσεις κατέστρεφον οἱ ἄθλιοι καὶ τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Πατρίδα των.

Βαδίζοντες ἐφθάσαμεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννου Σούτζου Καθηγητοῦ· εἰσελθόντες εὐρίσκομεν αὐτόν, τὴν σύζυγόν του καὶ τὴν θυγατέρα του, αἱ ὁποῖαι μετ' ὀλίγον μᾶς ἀπεχαιρέτισαν. Ἐγὼ δὲ ἐρεθισμένος εἰς ἄκρον νὰ βλέπω βυθιζόμενον τὸ Ἔθνος εἰς τὸν βυθὸν τῆς ἀπωλείας ἀπὸ μικροπρέπειαν καὶ ἰδιοτέλειαν, δὲν ἐκρατούμην πλέον, καὶ ὥς μόνην σωτηρίαν ἀκόμη βλέπων νὰ πείσω τὴν πλειονοψηφίαν τοῦλάχιστον τῶν Ὑπουργῶν νὰ παραιτηθῇ, ἤρχισα πλέον μὲ ὅλην μου τὴν δύναμιν νὰ ὁμιλῶ πρὸς τὸν Σ. Σοῦτζον, ἀδιαφορῶν μὴ μᾶς ἀκούσῃ τις, νὰ τὸν θερμοπαρακαλῶ καὶ νὰ τὸν ἐξορκίζω νὰ ἐνωθῇ μὲ ἡμᾶς καὶ νὰ δώσωμεν τὴν παραίτησίν μας. Ὁ Βλάχος ἐπέισθη τέλος, τοῦ ἔλεγον, καὶ δίδει τὴν παραίτησίν του· ἂν τὴν δώσῃ καὶ σὺ τότε ἀναγκάζομεν τὸν Βασιλέα νὰ σώσῃ καὶ ἑαυτὸν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος. Πῶς τὸ ἐπιτρέπει ἡ φιλοτιμία σου νὰ μείνωμεν Ὑπουργοὶ διὰ νὰ ἔλθουν οἱ Ἀγγλογάλλοι μὲ λακτισμοὺς νὰ μᾶς διώξουν, καὶ νὰ εἴμεθα μισητοὶ αἰωνίως εἰς τὸ δυστυχεὲς ἔθνος μας; Ἐγὼ τοῦλάχιστον δὲν ἐγκαταλείπω κληρονόμους τοῦ ὀνόματός μου¹, σὺ ὅμως θὰ ἀφήσῃς τῶν παιδιῶν σου κληρονομίαν τὸν τίτλον τοῦ προδότου καὶ καταστροφέως τῆς πατρίδος. Μοῦ ἐφαίνετο, ὅτι τοῦ ἔκαμνον ἐντύπωσιν οἱ λόγοι μου, ἐπίσης δὲ καὶ ὁ ἀδελφός του τὸν παρεκίνει νὰ δεχθῇ τὴν πρότασίν μου, ἂν καὶ δὲν εἰξεύρω ποίαν ψυχρότητα παρετήρουν εἰς τὸ πρό-

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἀπομνημονευμάτων ἄπεδίσεν ἄγαμος, ὁ δὲ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικόλαος Πήλικας ἐπίσης ἦν τότε ἄγαμος.

σωπόν του· ἴσως εἰς τὸν ἐρεθισμόν μου τὰ ἔβλεπον ὅλα ψυχρά.

— Συμφωνῶ, μοῦ ἀπήντα ὁ Σοῦτζος, ὅτι ὅλα εἶνε καλὰ ὅσα λέγεις, ἀλλ' εἶμαι στρατιωτικὸς καὶ χρεωστῶ τυφλὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν Βασιλέα· μίαν ζωὴν ἔχω, ὅταν ὁ Βασιλεὺς μοῦ εἰπῇ νὰ ἀποθάνω, θὰ ἀποθάνω· δὲν εἴμπορῶ λοιπὸν νὰ τὸν ἐγκαταλείψω.

— Ὅχι, δὲν εἶσαι τῶρα στρατιωτικὸς, ἀλλὰ Σύμβουλος τοῦ Στέμματος καὶ ὥς τοιοῦτος ὀφείλεις νὰ πράξῃς πᾶν ὅ,τι ὑπαγορεύει ἡ φρόνησις καὶ τὸ συμφέρον τοῦ Θρόνου καὶ τῆς Πατρίδος. Πέρασαν τὰ μεσάνυκτα καὶ ἔβλεπον ὅτι εἰς μάτην ἐκοπίαζον· ἀνεχώρησα λοιπὸν διευθυνόμενος εἰς τὴν οἰκίαν μου, ἀλλὰ τόσον τὸ αἷμα εἶχεν ἀναβῆ εἰς τὴν κεφαλὴν μου, ὥστε δὲν ἐκοιμήθην διόλου. Τὴν πρωΐαν τῆς 8ης Μαΐου ἐπήγαμεν μετὰ τοῦ Προβελεγγίου εἰς τὸν Βλάχον, ὅστις μᾶς ἐβεβαίωσεν, ὅτι ὁ Πάϊκος εἶχεν ὑπάγει εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ εὔρε καιρὸν διὰ νὰ ῥαδιουργήσῃ καὶ αὐτὸς ὅπως μὴ χάσῃ τὰ προσόντα του. Ἀπεφασίσσαμεν νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸν Κριεζῆν καὶ νὰ ἐπιμένωμεν ἢ νὰ συγκληθῇ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον αὐθυμερόν, ἢ ἀλλέως νὰ δώσωμεν τὴν παραίτησίν μας, ἀφοῦ καὶ ἡ νέα προθεσμία τὴν ὁποίαν ἡμεῖς εἶχομεν τάξει εἰς τοὺς Πρόεδβεις ἐπλησίαζεν. Εὔρομεν αὐτόν, ὅστις μᾶς ἔλεγε.

— Τί χρειάζεται τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ἀφοῦ ὁ Βασιλεὺς σκέπτεται, νὰ τὸν βιάσωμεν ; νὰ τοῦ βάλωμεν τὸ μαχαῖρι εἰς τὸν λαιμόν ;

Τέλος ἐπεμένωμεν τόσον, ὥστε θέλοντες καὶ μὴ συννηθοίσθημεν. Ἐλαβε τὸν λόγον ὁ Βλάχος καὶ ὠμίλησε ὀρθὰ καὶ μὲ τόνον· ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐθύμωσε καὶ σηκωθείς εἶπε μεγαλοφώνως. « Ἐὰν λοιπὸν ἔως τὴν ἐσπέραν δὲν μᾶς προσκαλέσῃ ὁ Βασιλεὺς εἰς

Ἵπουργικὸν Συμβούλιον, ἐγὼ σοῦ στέλλω, Κύριε Πρόεδρε, τὴν παραίτησίν μου». Τὸ αὐτὸ ἐπανελάβεν ὁ Προβελέγγιος καὶ ἐγώ. Οἱ ἄλλοι ὅμως δὲν ὠμίλησαν. Ὁ Ἀμβροσιάδης μὲ σκυμμένην κεφαλὴν ἀπ' ἀρχῆς ἐσιωποῦσεν. Ἐνθυμούμενος, ὅτι ἄλλοτε ὁ Κριεζῆς μᾶς εἶπεν ὅτι δὲν δέχεται αὐτὸς τὴν παραίτησίν μας, συγκεκινημένος καὶ χειρονομῶν τοῦ εἶπον· πρόσεξε καλὰ μὴ τολμήσης καὶ δὲν δεχθῆς τὰς παραιτήσεις μας· εἶναι καθῆκόν σου. Ἀνεχωρήσαμεν οἱ τρεῖς μας καὶ ἐσυμφωνήσαμεν νὰ συνέλθωμεν τὸ ἀπόγευμα διὰ νὰ στείλωμεν ὁμοῦ τὰς παραιτήσεις μας.

Περὶ τὴν 4ῃν ὥραν ἦλθεν ὁ Προβελέγγιος εἰς τὴν οἰκίαν μου καὶ μοῦ λέγει ὅτι ὁ Πρωθυπουργὸς προσεκάλεσε τὸν Βλάχον τὴν 6ῃν ὥραν. Ἐσκεπτόμεθα ὅτι πιθανὸν νὰ ἀπεφασίσθῃ τὸ Ἵπουργικὸν Συμβούλιον. Ἀλλ' ὁ Προβελέγγιος ὑπωπτεύετο μήπως προσπαθήσουν νὰ μεταβάλῃ γνώμην ὁ Βλάχος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ κλητὴρ τοῦ Πρωθυπουργοῦ προσκαλεῖ καὶ τὸν Προβελέγγιον νὰ μεταβῇ κατὰ τὴν 6ῃν ὥραν. Μετ' ὀλίγον ἀνεχώρησε ὁ Προβελέγγιος διευθυνόμενος εἰς τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευεν, ὅτι πρόκειται περὶ Ἵπουργικοῦ Συμβουλίου, ἀφοῦ δὲν ἐκάλεσαν καὶ ἐμέ.

Μετὰ μίαν ὥραν ἦλθε χωροφύλαξ καὶ μὲ προσκαλεῖ εἰς τὰ Ἀνάκτορα τὴν 7ῃν μ. μ. Ἵπώπτευσά ἀμέσως, ὅτι εἰς τοὺς τρεῖς μας ἐπρόκειτο νὰ δοθῇ μία *semonce*· ἀλλ' ἤμην ἀποφασισμένος νὰ μὴν ἀκούσω πλέον. Ἐκεῖ εὔρον καὶ τὸν Προβελέγγιον ἀπὸ τὸν ὁποῖον μανθάνω, ὅτι ὁ Κριεζῆς τοῦ εἶπεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἐνδώσῃ, τοῦ παρεπονέθῃ ὅμως ἐν ὀνόματί του διατὶ νὰ τὸν βιάσωμεν.

Ἀλλὰ μᾶς διακόπτει ὁ Διαγγελεύς, προσκαλὼν τὸν Προβελέγγιον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν Βασιλῆα.

Ἐπερίμενον ὀλίγα λεπτά. Ἐξέρχεται ὁ Προβελέγιος καὶ εἰσέρχομαι ἀμέσως ἐγώ. Εὖρον τὸν Βασιλέα ἥσυχον τὴν ὄψιν καὶ ὥς νὰ εἶχεν ἐντελῶς ἀναλάβει.

— Δὲν ἔπρεπε, μοῦ ἔλεγε, νὰ μὲ στενοχωρήσετε, νὰ μὲ βιάσετε τόσον. Δὲν κρέμαται ἀπὸ ἡμᾶς ἡ λύσις τοῦ ζητήματος· πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν συγκατάθεσιν τῶν Πρέσβειων καὶ μὲ ὅσας εἶνε δυνατὸν ὀλιγοτέρας θυσίας. Τὸ ἐπιχείρημά σου, νὰ σώσωμεν δηλαδὴ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀποφάσεως καὶ τῆς ἐνεργείας μας εἰς τὸ μέλλον, μοῦ εἶχεν ἔκτοτε κάμει ἐντύπωσιν. Εἶμαι εἰς διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Πρέσβεις καὶ ἐλπίζω νὰ συμβιβασθῶμεν.

— Τὸ ἀγνοοῦσα, Μεγαλειότατε· ἰδοὺ τὸ ἄτοπον νὰ εἶνε εἰς ἄγνοιαν οἱ Ὑπουργοί Σου τῶν διατρεχόντων. Ἄν τὸ ἐγνώρίζομεν, ἠθέλομεν βεβαίως ἀποφύγει πᾶν δεῖγμα διαιρέσεως, ἀδυναμίας διὰ νὰ μὴ τοὺς κάμωμεν πλέον ἀπαιτητικούς. Τὸν συμβιβασμὸν ἐπιθυμοῦμεν καὶ ἡμεῖς καὶ χαίρομεν, ὅτι ἡ Μεγαλειότης Σου τὸν ἀπεφάσισεν.

Ἐπειτα μοῦ ἐζήτηι πληροφορίας περὶ τῶν προσώπων τοῦ νέου Ὑπουργείου, Περικλέους Ἀργυροπούλου, Παύλου Καλλιγᾶ καὶ Πέτρου Παπαρρηγοπούλου καὶ μὲ ἠρώτησεν ἂν οὗτοι ἐθεώρουν τὸ κίνημα *pédant*. Τοῦ ἔδωσα τὰς δεούσας ἐπαινετικὰς συστάσεις μου καὶ ὑπὲρ τῶν τριῶν, ἐξαιρετικῶς δὲ διὰ τὸν Καλλιγᾶν, τὸν ὁποῖον ἐθεώρουν καταλληλότερον διὰ τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Δικαιοσύνης.

Ἀνεχωρήσαμεν εὐχαριστημένοι μετὰ τοῦ Προβελεγίου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσα τὰ μετὰ τοῦ Βασιλέως ἀνταλλαχθέντα. Ὁ Βλάχος ἔπειτα ἦτο μετανοημένος διότι μᾶς ἤκουσε καὶ δυσηρέστησε τὸν Βασιλέα χωρὶς ὄφελος, ἀφοῦ οὗτος εἶχε πλέον ἐνδώσει. Βεβαίως ὄχι ὀλίγον θὰ συνέτεινε καὶ ἡ σοβαρὰ ὁμό-

φῶνος ἀπόφασις καὶ τῶν τριῶν, ἡ ὁποία καὶ ἀνηγγέλθη εἰς τὸν Βασιλέα. Πιθανὸν ὅμως καὶ ὁ Βασιλεὺς νὰ ᾔτο προαποφασισμένος καὶ αἱ παράδοξοι ἐρωτήσεις του περὶ τῶν πολεμοφοδίων, ἡ κυκλοφοροῦσα φήμη, ὅτι ἐτοιμάζεται ν' ἀναχωρήσῃ, καὶ αἱ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον γενόμεναι προετοιμασίαι, νὰ ἐγείναν ἐπιτηδεῖως διὰ νὰ κατορθώσῃ τὸν συμβιβασμὸν συμφερότερον. Ὁ Πάϊκος βλέπων τὸ ἀναπόφευκτον τῆς Ὑπουργικῆς μεταβολῆς, ὡς ἐπληροφορήθην, τὸ πρῶτὴ τῆς ἰδίας ἡμέρας, παρεκάλεσε πάλιν τὸν Βασιλέα νὰ τὸν προτείνῃ εἰς τὸ νέον Ὑπουργεῖον, ἕως τὸν Αὐγουστον καὶ νὰ τοῦ δώσῃ ἄδειαν ν' ἀναχωρήσῃ ἐπὶ προφάσει ὑγείας· κατέβαλε δὲ ὅχι ὀλίγας προσπάθειας διὰ νὰ πείσῃ καὶ τοὺς Πρέσβεις, ἀλλ' ὁ Οὐάϊς ἦτο ἀμετάπειστος λέγων : «*Monsieur Paico, non, jamais*».

Ἐγανάκτησα καὶ ἐγὼ τόσον διὰ τὴν ἰδιοτέλειά του ὥστε λαβὼν εὐκαιρίαν τινὰ εἶπον εἰς τὸν Βασιλέα νὰ μὴ τοῦ δώσῃ ἀκρόασιν, διότι εἰς τόσον σοβαρὰς περιστάσεις δημοσίου κινδύνου, τίποτε δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ τὴν χαμέρπειαν ἀτομικοῦ μικροπρεποῦς συμφέροντος. Μεσολαβὼν ἦτο ὁ Πρέσβυς τῆς Πρωσσίας. Ἀλλὰ νέαι δυσκολίαι ἐγεννῶντο, διότι ὁ Οὐάϊς ἐπέμενε τὸ Ὑπουργεῖόν μας νὰ καταδικάσῃ δι' ἐγγράφου του τὸ κίνημα· εἰς μάτην ἐμεσολαβοῦσε καὶ ὁ Τζούρτζ διὰ νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὅτι κατὰ τὸ Σύνταγμα ἡ ἀποδοκιμασία τῆς πορείας τοῦ Ὑπουργείου γίνεται ἀπὸ τὸν Βασιλέα διὰ τῆς ἀπλῆς μεταβολῆς τοῦ Ὑπουργείου. Τέλος ἐνέδωσεν, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἀπέκρουε καὶ ἄλλας τινὰς προτάσεις καὶ διεδίδετο πάλιν ὅτι αἱ προετοιμασίαι ἐξακολουθοῦν.

Ὁ Βέντλανδ ἦτο ἀπνηλπισμένος καὶ μᾶς ἔλεγεν, ὅτι ἀπνύδῃσε πλέον. Τέλος τὴν 13^{ην} Μαΐου, ὥραν 2 1/2 μ.μ. προσκαλούμεθα εἰς Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐνώπιον

τοῦ Βασιλέως. Ὁ Βασιλεὺς μᾶς λέγει, ὅτι σήμερον πρέπει νὰ δοθῇ ἡ ἀπάντησις διότι μετὰ ταῦτα δὲν εἶνε δεκτὴ καὶ μᾶς ἀνεγίνωσκε σχέδιον συντεταγμένον παρὰ τοῦ Ῥουάν, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Βασιλεὺς ὑπέσχετο τὴν οὐδετερότητα, καὶ ἀνεγνώριζεν ὅτι ἡπατήθη εἰς τὴν πολιτικὴν του, διότι περὶ τῆς καλλιτερεύσεως τῆς τύχης τῶν Χριστιανῶν τῆς Τουρκίας, ἐπρονόησαν αἱ Δυτικαὶ Δυνάμεις καὶ τὸ πρωτόκολλον τῆς 9ης Ἀπριλίου.

Τὸ σχέδιον τοῦτο τοῦ Ῥουάν ἐγκατελείφθη καὶ μᾶς ἀνεγίνωσκε ἕτερον τοῦ Οὐάϊς εἰς τὸ ὁποῖον ἐφέρομεν μικράς τινας διορθώσεις.

Ἐνῶ ἐλεπτολογοῦσεν ὁ Βασιλεὺς, εἰσέρχεται ἡ Βασίλισσα καὶ μὲ ἀνυπομονησίαν λέγει πρὸς αὐτόν, ὅτι εἶνε ἀνάγκη νὰ σταλῇ τὸ ἔγγραφον, διότι ἡ τρίτη ὥρα πλησιάζει. Παρεκκινούν λοιπὸν καὶ ἐγὼ τὸν Βασιλέα νὰ ἀφίσῃ ὡς εἶνε τὸ ἔγγραφον, διὰ νὰ φανῇ, ὅτι εἶνε ἔργον βίας, καὶ ὄχι ἐλευθέρας συμφωνίας καὶ συμβιβασμοῦ· τὸν παρεκάλει καὶ ἡ Βασίλισσα ν' ἀποφασίσῃ καὶ μόλις τὴν 3^{ην} ὥραν κατεπεύσθη ὁ Βασιλεὺς καὶ τὸ ἔδωσε.

Τὴν πρωΐαν κατὰ τὴν 10^{ην} ὥραν, ὅτε ἐπῆγον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, μοῦ ἀναγγέλλουν, ὅτι εἰς τὴν ἀγορὰν γίνεται θόρυβος καὶ κλείουν τὰ καταστήματα, διότι διεδόθη, ὅτι οἱ Ἀγγλογάλλοι βαδίζουν πρὸς τὰς Ἀθήνας. Μετὰ τοῦ Προβελεγγίου ἐπήγαμεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀδιαθετῶν δὲν ἐδέχετο. Παρὰ τοῦ Μοιράρχου, εὐρισκομένου εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ἐμάθομεν τὴν περὶ προχωρήσεως τῶν ξένων στρατευμάτων εἰδησιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἐκ Πειραιῶς. Πηγαίνομεν εἰς τὸν Βέντλανδ καὶ τὸν εὐρίσκομεν τεταραγμένον· μᾶς εἶπεν, ὅτι δὲν ἐπίστευε νὰ παραβοῦν τὸν λόγον τῶν, καὶ ὅτι ἀμέσως θὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς Πρόεσβεις,

εὐρισκομένους εἰς Πειραιᾶ, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐδέχθη τὰς προτάσεις των, μοῦ ἔδωκε δὲ νὰ ἀναγνώσω καὶ ἐπιστολὴν τοῦ Περσιάνη¹, μετὰ δακρύων, παρακαλοῦντος τὸν Βασιλέα νὰ ἐνδώσῃ. Τέλος ἦλθεν ἡ εἰδησις ὅτι, παρεξήγησις ἔλαβε χώραν καὶ τὰ στρατεύματα δὲν διευθύνονται εἰς Ἀθήνας.

Τὴν 4ην ὥραν ὁ Βασιλεὺς ἔκαμε προφορικῶς ἐνώπιον τῶν δύο Πρέσβεων τὴν ἐπιβληθεῖσαν διομολόγησιν. Μὲ προσεκάλεσε τὴν 5ην ὥραν καὶ μοῦ λέγει :

— Ἴδου ὅτι ἐτελείωσεν ἡ ὑπόθεσις· τοὺς ἡναγκάσαμεν τοῦλάχιστον νὰ μᾶς ἐνθυμηθοῦν· πολὺ μᾶς ἐλπισμόνησαν, ἀλλὰ τοὺς ἐδείξαμεν ὅτι ζῶμεν.

Μὲ ἐρωτοῦσεν ἔπειτα διὰ τὸν Ἀργυρόπουλον καὶ τὸν Καλλιγᾶν. Ἐδῶσα καὶ πάλιν ὑπὲρ τοῦ Καλλιγᾶ τὰς καλλιτέρας συστάσεις, συστήσας αὐτὸν θερμῶς καὶ ἐπιμείνας πολὺ νὰ προτιμηθῇ οὗτος ὡς Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης ἀπέναντι μάλιστα τοῦ Πετζάλη, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου συνηγόρουν φορτικῶς οἱ Πρέσβεις. Ὁ Βασιλεὺς ἐπείσθη καὶ μοῦ εἶπε νὰ ἀναγγεῖλω εἰς τὸν Καλλιγᾶν τὴν ἀπόφασίν του. Μετὰ χαρᾶς μετέβην εἰς αὐτόν, ὅστις χωρὶς ἀντίστασιν μοῦ εἶπεν, ὅτι δέχεται, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅταν περάσῃ ἡ τρικυμία αὕτη, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν θέσιν του, δηλαδὴ τοῦ Ἀντισταγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ὅτε ἀνέφερον εἰς τὸν Βασιλέα τὸν ὅρον τοῦτον, μοῦ εἶπεν, ὅτι αὐτὸς ὡς Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης ἂς ἀφίσῃ κενὴν τὴν θέσιν του εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον (ἀπὸ τὰς πρώτας πράξεις τοῦ Καλλιγᾶ ἦτο ἡ μετάθεσις τοῦ Ἀρεοπαγίτου Μαυρομμάτη εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἀντισταγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου).

Πρὶν ἀναχωρήσω μοῦ ἐπρόσθεσε. — Σήμερον μοῦ ἔκαμες τὴν τελευταίαν ἐκδούλευσιν ὡς Ὑπουργὸς καὶ

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Περσιάνης ἦν ἐπιτετραμμένος τῆς Ῥωσσίας.

σ' εὐχαριστῶ. (Ποῦ νὰ προΐδω ἢ νὰ προΐδῃ ποίαν ἐκδούλευσιν !)¹.

Τὴν πρωΐαν μὲ προσεκάλεσε καὶ πάλιν ὁ Βασιλεὺς· εἶχεν ἀνοικτὸν τὸ Σύνταγμα καὶ μὲ ἐρωτοῦσεν ἂν δὲν εἴμεθα ὑπόχρεοι δυνάμει αὐτοῦ νὰ διαμαρτυρηθῶμεν ἐναντίον τοῦ ξένου στρατοῦ. Ἦτο παροῦσα καὶ ἡ Βασίλισσα.

— Ἀλλὰ μόλις ὑπεσχέθητε τὸν συμβιβασμὸν, Βασιλεῦ, καὶ ἀκόμη οὗτος δὲν ἐπραγματοποιήθη, ἡμεῖς, οἱ ὅποιοι ἀπὸ χθὲς πρέπει νὰ θεωρούμεθα ὡς παρητη-
μένοι, διὰ τῆς διαμαρτυρήσεως αὐτῆς νὰ καταστρέ-
ψωμεν ὅ,τι ὑπεσχέθητε; Παραιτούμενοι νὰ περι-
πλέξωμεν ἀκόμη περισσότερον τὸ Ἔθνος μὲ τοιοῦ-
τον διάδημα, τοῦ ὁποίου τὰς συνεπείας δὲν εἴμπο-
ροῦμεν νὰ ἀκολουθήσωμεν; Ποτέ, Βασιλεῦ, διότι τὸ
τοιοῦτον εἶνε καὶ ἀντιπολιτικὸν καὶ ἐπιζήμιον. Ἡ
διαταγὴ ἄλλως, τὴν ὁποίαν ἐδώσαμεν εἰς τὰς διαφό-
ρους Ἀρχὰς νὰ μὴ ἀντιτάξωσι βίαν εἰς τὴν βίαν ἀλλὰ
νὰ διαμαρτυρηθοῦν ἐγγράφως εἶνε ἡ ἐκ μέρους μας
πρώτη διαμαρτύρησις· ἡ δευτέρα καὶ γενικωτέρα εἶνε ἡ
παραίτησίς μας. Ἐνῶ οἱ νέοι Ὑπουργοὶ θὰ ἔχουν
δικαίωμα, ἀφοῦ ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον ἤλθεν ὁ ξένος
στρατὸς κατωρθώθη διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ, ν' ἀπαιτή-
σουν τὴν ἀπομάκρυνσίν του, καὶ τοῦτο νομίζω, ὅτι τὸ
συμφέρον των καὶ ἡ ὑπόληψις των τὸ ὑπαγορεύει·
διότι, ἀφοῦ τὸ νέον Ὑπουργεῖον εἶνε τῆς ἀρεσκείας τῶν

¹ Σημ. Ἐκδ. Καίτοι τὸ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἐν Παρι-
σίοις διατελοῦντος τότε Προεδρευτοῦ τῆς Ἑλλάδος Ἀλεξάνδρου
Μαυροκορδάτου σχηματισθὲν Ὑπουργεῖον τῇ 16ῃ Μαΐου 1854
παρέμεινεν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου 1855, ὁ
ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης διορισθεὶς Ὑπουργὸς Κ^{ος} Π. Καλλιγὰς
ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ μετὰ δύο μῆνας, δι' αἰτίαν ἀγνω-
στον ἡμῖν καὶ ἣν ὑπονοεῖ καὶ ἐνταῦθα ὁ συγγραφεύς.

Πρέσβεων, μετὰ προθυμίας οὔτοι θὰ ὑποχωρήσουν εἰς τὰς ἀξιώσεις του, συσταίνοντες τοιοῦτοτρόπως τοὺς Ὑπουργούς, τοὺς ὁποίους ἐπέβαλον εἰς τὴν ὑπόληψιν τοῦ κοινοῦ, καὶ σώζοντες τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς ἐστάθημεν ἀνίκανοι νὰ διαφυλάξωμεν. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ἡ ἀπὸ μέρους των διαμαρτύρησις καὶ ἐὰν δὲν ἐπιτύχη, θὰ ἔχη ὀλιγώτερον ἐπιζήμια ἀποτελέσματα ὥς πρὸς τὰς σχέσεις μας μὲ τὰς δυτικὰς Δυνάμεις, διότι γίνεται ἀπὸ φίλους αὐτῶν. Εἶνε ἐν- τὸς τοῦ συμφέροντός των νὰ ἐγκρίνουν τὴν διαγω- γὴν των, διότι ζητοῦντες οἱ νέοι Ὑπουργοὶ νὰ εἶνε ἀνεξάρτητοι ἀπὸ αὐτοὺς, δίδουν συγχρόνως καὶ εἰς τὰς δυτικὰς Δυνάμεις τὴν μεγαλειτέραν ἐγγύησιν, ὅτι θὰ εἶνε ἀνεξάρτητοι καὶ ἀπὸ τὴν Ῥωσικὴν ἰδίως πολιτικὴν.

— Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶμαι, ἔλεγεν ἡ Βασίλισσα. Δὲν εἰξεύρω νὰ τὰ εἰπῶ ὥς ὁ Κ^{ος} Πήλικας, ἀλλὰ μοῦ φαίνεται ὀρθὸν ἡ διαμαρτήρησις νὰ γείνη ἀπὸ τοὺς νέους Ὑπουργούς.

— Θέλω λοιπὸν ἀπὸ αὐτοὺς τὸ ἀπαιτήσῃ, εἶπε ὁ Βασιλεὺς.

Μετὰ μεσημβρίαν μὲ προσεκάλεσε καὶ πάλιν ὁ Βασι- λεὺς, ὅστις ἦτο εἰς ἄκρον ἐρεθισμένος· καὶ μοῦ ἔλεγεν, εἰρωνικῶς ὁμιλῶν, διὰ τὸν Ῥήγαν Παλαμῆδην, ὅτι προσεποιήθη δῆθεν ὁ πατριώτης, ὅτι δὲν δέχεται καὶ ὅτι τέλος κατεπείσθη παρακινούμενος ἀπὸ τὸν Ῥουάν.

— Γνωρίζεις, μοῦ ἐπρόσθεσεν ὁ Βασιλεὺς, τί νέας ἀξιώσεις προβάλλει ὁ Καλλέργης; Μοῦ ζητεῖ ν' ἀπο- πέμψω τέσσαρας ὑπασπιστάς μου! Ποτὲ δὲν θὰ τὸ κάμω, ποτέ! ἐπανελάμβανεν ἀποφασιστικῶς καὶ μὲ ἀγανάκτησιν.—Τί μοῦ λέγεις νὰ κάμω; Αὔριον αὐτοὶ εἴμπορεῖ ν' ἀπαιτήσουν νὰ χωρισθῶ καὶ τὴν Βασί- λισσαν.

ἦτο παροῦσα καὶ ἐκοκκίνησε

— Βεβαίως, Βασιλεῦ, μὲ τὰς προσωπικὰς καταδιώσεις δὲν ὑπηρετοῦν τὸ κοινὸν καλόν, ἀλλὰ μόνον αὐξάνουν τὰ πάθη καὶ κινδυνεύουν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι.

— Γνωρίζω, ἐξηκολούθησεν ὁ Βασιλεὺς, ὅτι ὁ Καλλιγᾶς καὶ ὁ Ἀργυρόπουλος ἠναντιώθησαν εἰς τὴν ἀσεβῆ ἀξίωσιν τοῦ Καλλέργη, οἱ δὲ ἄλλοι δὲν τὸ ἐξήτησαν· ὁ Καλλέργης μόνον ἐπιμένει· νὰ ὁμιλήσῃς τοῦ Καλλιγᾶ καὶ τοῦ Ἀργυροπούλου νὰ ἐναντιωθοῦν, νὰ τὸ θέσουν καὶ αὐτοὶ ὡς ὅρον τῆς παραδοχῆς των· νὰ μὴ δεχθοῦν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸ νέον Ὑπουργεῖον, ἂν ὁ Καλλέργης ἐπιμένῃ εἰς τὴν παῦσιν τῶν Ὑποπιστῶν μου, διὰ ν' ἀναγκασθοῦν καὶ οἱ Πρέσβεις νὰ ἐνδώσουν, διότι ποίους ἄλλους Ὑπουργοὺς θὰ εὔρουν ;

Ἀνεχώρησα τεταραγμένος διὰ τὰς νέας δυσκολίας, αἱ ὁποῖαι ἐκινδύνευον νὰ ματαιώσουν τὸν συμβιβασμόν, ἂν ὁ Βασιλεὺς, ἢ τὸ νέον Ὑπουργεῖον δὲν ὑποχωρήσῃ, καὶ κυρίως διὰ τὴν ἐπικίνδυνον ἀρχὴν καταδικτικοῦ πνεύματος εἰς τὸν παρόντα ἀναθρασμόν τῶν παθῶν.

Ἐπῆγα εἰς τοῦ Καλλιγᾶ, ἀλλὰ μοῦ εἶπεν, ὅτι ὁ Καλλέργης προσωπικῶς τὸ θέτει ὡς ὅρον τῆς παραδοχῆς του· δὲν εἶνε πρᾶξις τοῦ Ὑπουργείου καὶ δὲν δύναται ἐπομένως νὰ τοῦ ἐπιβάλῃ τὴν θέλησίν του. Ὁ Ἀργυρόπουλος μάλιστα ὠμίλησε τοῦ Οὐάϊς, ὅστις ὅμως ἐπιμένων ἔλεγε μὲ τὴν Ἀγγλικὴν προφορὰν *mais c'est parfaitement constitutionel*.

Πηγαίνω κατόπιν εἰς τὸν Προβελέγγιον, ὅστις ἦτο ἥσυχος καὶ ἀγνοοῦσε τὰ διατρέχοντα. Τὸν παρακινῶ νὰ ὑπάγῃ αὐτὸς εἰς τὸν Ἀργυρόπουλον καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ τὸν πείσῃ ὡς ἔχοντα συμφέρον χάριν τοῦ Μαυροκορδάτου¹. Ἐπῆγεν, ἀλλ' ὁ Ἀργυρόπουλος τοῦ

εἶπεν, ὅτι δὲν εἴμπορεῖ νὰ γείνη τίποτε καὶ ὅτι ὁ Βασιλεὺς πρέπει νὰ ἐνδώσῃ.

Τὸ πρᾶγμα διεδόθη καὶ ὁ κόσμος ἦτο πολὺ ἀνήσυχος διὰ τὴν ἀνέλπιστον περιπλοκὴν. Τὴν πρωΐαν μὲ προσεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς διὰ νὰ τοῦ δώσω τὴν ἀπάντησιν τοῦ Καλλιγᾶ. Τοῦ ἔλεγον τὴν γνώμην αὐτοῦ, καθὼς καὶ τοῦ Ἀργυροπούλου. Ἐπέμενεν ὁ Βασιλεὺς νὰ μοῦ ἀποδείξῃ τὸ ἄτοπον καὶ ἀσύνητον τῆς πράξεώς των. Ἦλθε καὶ ἡ Βασίλισσα καὶ προσεπάθει νὰ τὸν πείσῃ ὡς καὶ ἐγώ.

— Τέλος, τοῦ ἔλεγον, Βασιλεῦ, ἡ σημερινὴ κατάστασις εἶνε κατάστασις βίας· νὰ τὴν μεταβάλετε εἰς κατάστασιν ἐλευθερίας δὲν ἔχετε τὴν δύναμιν. Λοιπὸν πρέπει νὰ ἐνδώσετε· ἀφήσατε νὰ δειχθῇ εἰς τὸν ἔξω κόσμον καὶ εἰς τὸ Ἔθνος, ὅτι ὑφίσταται βία.

Καὶ ὁ Βασιλεὺς μοῦ ἔλεγε.

— Δὲν ἐπίστευόν ποτε νὰ εὕρεθοῦν Ἕλληνες νὰ δεχθοῦν νὰ γείνουν Ὑπουργοί, ἐνόσῳ ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑλλάδα ξένη λόγχη. Κανεῖς των δὲν ἔπρεπε νὰ δεχθῇ, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον νὰ προβάλουν τοιαύτας ἀξιώσεις.

— Ἀλλὰ τί ἔπρεπε νὰ γείνη Βασιλεῦ; Νὰ ἀφίσουν ἀβοήθητον τὴν πατρίδα; Κατὰ τὴν γνώμην μου μάλιστα εἰς ἄλλην περίστασιν τὸ μέτρον τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτῶν θὰ ἦτο καὶ καλὸν καὶ δημοτικόν, ὅχι δι' ὅλους, ἀλλὰ διὰ τὸν Γαρδικιώτην καὶ τὸν Μήλιον. Ὁ Γαρδικιώτης ἔκαμε τόσας καταχρήσεις.

— Εἶνε ὑπερβολαί, ἔλεγεν ἡ Βασίλισσα.

— Ὑπερβολαὶ εἰς τὸ ὀλιγώτερον, διότι ὁ κόσμος δὲν τὰς γνωρίζει ὅλας. Πρὸ πολλοῦ, Βασιλεῦ, ἔπρεπε νὰ τοὺς εἴχετε ἀποπέμψῃ, τιμωροῦντες αὐτούς, ἐν ᾧ τῶρα θὰ φαίνωνται καὶ θῦμα τοῦ πατριωτισμοῦ των!

¹ Σημ. Ἐκδ. Ὁ Ἀργυρόπουλος ἦν γυναικάδελφος τοῦ Μαυροκορδάτου.

Καὶ ἀνοίγουσα τὸν χάρτην τῆς Θεσσαλίας ἡ Βασίλισσα μοῦ ἐδείκνυε τὴν Καλαμπάκαν καὶ μοῦ ἔλεγεν, ὅτι σήμερον εἶχον λαμπρὰς εἰδήσεις περὶ τῆς νίκης τοῦ Χατζῆ-Πέτρου.

— Δὲν πιστεύω, ἔλεγεν ὁ Βασιλεὺς, νὰ ἐπιστρέψουν ὀπίσω ὁ Σπυρο-Μήλιος καὶ ὁ Γαρδικιώτης· τὰ πράγματα θ' ἀλλάξουν καὶ εἰς τὸ τέλος δὲν θὰ ὑποστηρίξουν Χριστιανοὶ Βασιλεῖς τὴν βαρβαρότητα τῶν Τούρκων· θὰ ἐννοήσουν τὸ λάθος των.

— Βεβαίως, ἀλλ' ἔχουν ὅμως καὶ συμφέροντα. Ἡ Αὐστρία θέλει τὸν Δούναβιν καὶ ἕως τὴν Θεσσαλονίκην, ἂν εἶνε δυνατόν, ἐπίσης καὶ ἡ Ῥωσσία ζητεῖ ἐπέκτασιν ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας· μόνον δὲ ἡ Γαλλία δὲν ἔχει εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὑλικά συμφέροντα καὶ πραγματικῶς αὕτη ὑπηρετεῖ τώρα ξένα συμφέροντα. Ὁ Αὐτοκράτωρ Ναπολέον εἶναι ἡπατημένος καὶ δὲν θ' ἀργήσῃ νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀπάτην του. Κρυφὸν προαίσθημα τῆς πλάνης τοῦ Αὐτοκράτορος ὑπηγόρευεν εἰς τὸν Πρόεδρον αὐτοῦ, τὸν Ῥουάν, νὰ γράψῃ εἰς τὸ σχέδιον τῆς διομολογήσεώς Σας ὅτι ἀναγνωρίζετε, ὅτι ἡπατήθητε εἰς τὴν πολιτικὴν Σας, ἐνῶ κυρίως αὐτὸς εἶναι ὁ ἡπατημένος.

Ἐπὶ τέλους ὁ Βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὰς ἀξιώσεις τῶν Πρέσβεων καὶ τοῦ νέου Ὑπουργείου καὶ τὸ ἀπόγευμα, τὴν 4τὴν ὥραν, οἱ νέοι Ὑπουργοὶ ἔδοσαν τὸν ὄρκον τῆς ὑπηρεσίας των¹.

.....

¹ Σημ. Ἐκδ. Τὸ σχηματισθὲν Ὑπουργεῖον τῆς 16ης Μαΐου 1854 συνεκροτήθη ὡς ἑξῆς.

Ἄλ. Μαυροκορδάτος Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν.

Κ. Κανάρης Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν.

Ῥήγας Παλαμῆδης Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν.

Δ. Καλλέργης Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν.

Γ. Ψύλλας Ὑπουργὸς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.

Π. Ἀργυρόπουλος Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν

Π. Καλλιγᾶς, Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης.

Ἐκ τῶν πρώτων δὲ πράξεων τοῦ νέου Ὑπουργείου ἦν ἡ ἀπόλυσις τῶν Ὑπασιπτῶν τοῦ Βασιλέως Ἰωάννου Κολοκοτρώνη, Σπύρου Μήλιου, Ἰωάννου Γκούρα καὶ Γαρδικιώτου Γρίβα, ὑποστρατῆγων. πρὸς δὲ καὶ ἡ εἰς διαθεσιμότητα ἀποστολὴ τοῦ πρώην ἐπὶ τῶν Στρατιωτικῶν ὑπουργοῦ Σκαρλάτου Σούτζου.

Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ προσφέρωμεν εἰς δημοσιότητα καὶ τὸν ἐπίλογον τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ἅτε τῶν τελευταίων φύλλων τῶν χειρογράφων ὄντων λίαν ἐφθαρμένων. Ἀναγκαῖον πρὸς τούτοις θεωροῦμεν ἐνταῦθα νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὸ οὐχὶ ἐντελῶς ἄψογον τοῦ λεκτικοῦ καὶ τῆς ταξινομήσεως τῆς ὕλης, προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ μακαρίτης θεὸς μου μὴ ἀποβλέπων εἰς μέλλουσιν δημοσίευσιν αὐτῶν, ἐγκατέλιπεν ἀθεώρητα τὰ χειρόγραφα αὐτοῦ. Ἡμεῖς ὅμως εὐσεβὲς μνημόσυνον τῇ μνήμῃ αὐτοῦ τελοῦντες καὶ εἰς τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἡμῖν καὶ ὑπὸ πολλῶν λογίων γενικωτέραν ιδέαν τῆς διαλευκάνσεως τόσῳ σημαντικῆς δελίδος τῆς πεδούσης δυναστείας ἀποβλέποντες, προσφέρωμεν αὐτὰ εἰς δημοσιότητα, ἐν τῇ πεποιθήσει, ὅτι πολῦτιμον συμβολὴν εὐρήσει ἐν αὐτοῖς ὁ ἱστορικὸς τῆς συγχρόνου ἡμῶν ἐθνικῆς ἱστορίας.

3747

